

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**İSLAMİ HAREKETİN SİYASİ TEMSİLİNDE YENİLİKÇİLER VE GELENEKÇİLER
AYRIŞMASI: FAZİLET PARTİSİ VE SONRASINDA ORTAYA ÇIKAN SİYASİ TABLO**

DOKTORA TEZİ

Yaşar KOL

MAYIS-2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**İSLAMİ HAREKETİN SİYASİ TEMSİLİNDE YENİLİKÇİLER VE GELENEKÇİLER
AYRIŞMASI: FAZİLET PARTİSİ VE SONRASINDA ORTAYA ÇIKAN SİYASİ TABLO**

DOKTORA TEZİ

Yaşar KOL

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz BAYRAM

MAYIS-2019

TRABZON

ONAY

Yaşar KOL tarafından hazırlanan “İslami Hareketin Siyasi Temsilinde Yenilikçiler ve Gelenekçiler Ayrışması: Fazilet Partisi ve Sonrasında Ortaya Çıkan Siyasi Tablo” adlı bu çalışma 26.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ~~oybirliği~~ / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Abdulkadir TOPAL	Başkan	☒	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz BAYRAM	Danışman	☒	☐	
Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☐	☒	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Yaşar KOL
21. 05. 2019

ÖNSÖZ

“İslami Hareketin Siyasi Temsilinde Yenilikçiler ve Gelenekçiler Ayrışması: Fazilet Partisi ve Sonrasında Ortaya Çıkan Siyasi Tablo” adlı bu çalışmada, İslami hareketin siyasi temsilcisi olan Milli Görüş Hareketi’nde bölünmeye giden sürecin yenilikçiler ve gelenekçiler ayrışması üzerinden değerlendirilmesi ve bölünmeye neden olan gerekçelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasının ortaya çıktığı Fazilet Partisi ve bu süreçte yaşananlar derinlemesine analiz edilmiş, Fazilet Partisi sonrasında ortaya çıkan siyasi tablo yenilikçiler ve gelenekçilerin kendilerini tanımladıkları siyasi kimlik üzerinden irdelenmiştir.

Türkiye’de İslamcı ideolojiyi merkeze taşımaya amaçlayan, İslami hareketin ilk bağımsız siyasi oluşumu, Necmettin Erbakan liderliğinde 26 Ocak 1970’de kurulan MNP olmuştur. MNP döneminde belirlenen Milli Görüş ideolojisi Osmanlı son döneminde Batılılaşma çabalarıyla birlikte ortaya çıkan İslamcı düşüncenin bir devamı niteliğindedir. MNP’nin AYM tarafından kapatılmasıyla Milli Görüş 11 Ekim 1972’de kurulan MSP, 1980 sonrası ise 19 Temmuz 1983’de kurulan RP ile yoluna devam etmiştir. RP sonrasında Milli Görüşün yeni partisi FP kurulduğundan itibaren Erbakan çizgisini takip eden gelenekçiler ile AK Parti’nin çekirdek kadrosunu oluşturan yenilikçiler şeklinde iki grubun ayrışmasına sahne olmuştur. Yenilikçiler muhalefetini her geçen gün artırarak parti yönetimini ve hareketin liderini eleştirmişler, ideolojik bir kopuş yaşamışlardır. FP 22 Haziran 2001 tarihinde AYM tarafından kapatılınca İslamcı söylemin siyasal karşılığı olan MGH içinde ayrılmış olan yenilikçiler ile gelenekçiler, aynı çatı altında siyaset yapamayacaklarından dolayı, farklı iki siyasi parti ile yollarına devam etmişlerdir.

Ana teması kısaca bu şekilde ifade edilebilen bu araştırmanın şekillenmesinde ve ortaya çıkmasında birtakım yardım ve teşviklerin etkisi şüphesiz inkâr edilemez. Bu bağlamda öncelikle araştırma boyunca değerli katkılarını, yorumlarını ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen, zamanını ve bilgisini benimle her zaman cömertçe paylaşan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz BAYRAM’a; tez jürisinde yer alan tüm hocalarıma; adı burada geçmeyip de üzerimde sonsuz emeği bulunan hocalarıma; tez çalışmamın her aşamasında verdikleri içten destekle yanımda olan, beni yüreklendiren, hevesimi ve azmimi kaybetmeme hiçbir zaman izin vermeyen aileme; anlayışlı ve sabırlı yaklaşımıyla her zaman yanımda olan sevgili eşime en içten teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs, 2019

Yaşar KOL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ: İDEOLOJİSİ, SİYASAL SÖYLEMİ, KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN	9-58
1.1. Milli Görüş Hareketinin Düşünsel Arka Planı: İslamcılık Düşüncesi	9
1.1.1. İslamcılık Kavramı ve Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Ortaya Çıkışı.....	10
1.1.1.1. İslamcılık Kavramı	10
1.1.1.2. Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Ortaya Çıkışı	13
1.1.2. Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi	15
1.1.2.1. Osmanlı Son Döneminde İslamcılık Düşüncesi	15
1.1.2.2. Cumhuriyet Döneminde İslamcılık Düşüncesi	22
1.1.2.2.1. Tek Parti Döneminde İslamcılık.....	22
1.1.2.2.2. Çok Partili Dönemde İslamcılık Düşüncesi	26
1.2. Milli Görüş Hareketinin Siyaset Sahnesine Çıkışı.....	33
1.3. Milli Nizam Partisi’nden Refah Partisi’ne İslami Hareketin Siyasi Temsili: Milli Görüş Partileri	36
1.3.1. Milli Nizam Partisi.....	36
1.3.1.1. Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve İdeolojik Temelleri.....	36
1.3.1.2. Milli Nizam Partisi’nin Kapatılması.....	39
1.3.2. Milli Selamet Partisi	40
1.3.2.1. Milli Selamet Partisi’nin Kuruluşu ve İdeolojik Temelleri	40
1.3.2.2. MSP’nin Seçim Performansı: CHP-MSP ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri	42
1.3.3. Refah Partisi.....	46
1.3.3.1. Refah Partisi’nin Kuruluşu ve İdeolojik Temelleri.....	46
1.3.3.2. Refah Partisi’nin Seçim Performansı ve Refah-Yol Hükümeti	49

1.3.3.3. 28 Şubat “Post-Modern” Darbe Süreci ve Refah Partisi’nin Kapatılması	52
1.3.3.3.1. 28 Şubat “Post-Modern” Darbe Süreci.....	52
1.3.3.3.2. Refah Partisi’nin Kapatılması	54
1.4. Milli Görüş Hareketi’nin İdeolojik Temelleri ve İslamcılık İlişkisi	55

İKİNCİ BÖLÜM

2. FAZİLET PARTİSİ: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİNDE GELENEKÇİ-YENİLİKÇİ AYRIŞMASI	59-86
2.1. Fazilet Partisi’nin Kuruluş Süreci	59
2.2. Fazilet Partisi: Milli Görüş Hareketi’nin “Renksiz” ve “Farklı” Partisi	62
2.2.1. “Renksiz” Olma Durumunun Nedenleri	69
2.2.2. Milli Görüş İlkelerinden Kopuş Politikaları: “Farklı” Olma Durumu	65
2.3. 1999 Seçimleri ve Meclis’te “Türban Krizi”	67
2.3.1. 1999 Seçimleri ve Fazilet Partisi	67
2.3.2. 1999 Seçimleri Sonrasında Meclis’te “Türban Krizi”	71
2.4. “Yenilikçiler”in Muhalafeti ve Fazilet Partisi I.Olağan Büyük Kongresi.....	73
2.5. Fazilet Partisi’nin Kapatılması	80
2.6. Fazilet Partisi’nin Önemi Üzerine Değerlendirme	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİNDE BÖLÜNMEYE NEDEN OLAN DURUMLAR: YENİLİKÇİLERİ “YENİ” YAPAN EKONOMİK-SOSYAL-SİYASAL GEREKÇELER.....	87-118
3.1. İdeolojik/Siyasal Ayrışma: Yenilikçilerin İslami Söylem ve Milli Görüş Düşüncesinden Kopuşu.....	87
3.1.1. 28 Şubat Sürecinin İslami Hareketin Siyasi Temsiline ve İslami Söyleme Etkisi.....	90
3.1.2. “İslami Söylem” Yerine “İslami Hassasiyete Sahip Demokratik Söylem”in ya da “İslami Hassasiyete Sahip Liberal Söylem”in Benimsenmesi	94
3.1.3. “Katı İdeolojik Parti” Görünümünden “Kitle Partisi”ne ya da “İslami Cemaat” Görünümünden “Siyasi Parti”ye Geçiş Yönelimi: Milli Görüş Geleneğinden Kopuş	96
3.2. Tabandan Gelen Değişim Baskısı ve Ekonomik Gerekçeler	98
3.3. Erbakan’ın Liderlik Anlayışına, Düşüncelerine ve Siyaset Yapma Tarzına Yönelik İtiraz	106
3.4. Yeni Bir Lider Arayışına Karşılık Gelen Recep Tayyip Erdoğan Faktörü	111
3.5. Fazilet Partisi Sürecinde Güncel Politikalarda Yaşanan Ayrışma	115
3.5.1. Mecliste 5+5 Ayrışması	116

3.5.2. Küskünler Hareketi	117
3.5.3. Af Yasası Tartışmaları	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İSLAMİ HAREKETİN SİYASİ TEMSİLİNDE YENİ DÖNEM: FAZİLET PARTİSİ

SONRASI SİYASİ TABLO.....	119-162
4.1. Saadet Partisi: “Gelenekçiler” ile Milli Görüş’e Dönüş.....	119
4.1.1. Saadet Partisi’nin Kuruluşu	119
4.1.2. Saadet Partisi ve 3 Kasım 2002 Seçimleri	122
4.1.3. Saadet Partisi’nin Söyleminin Program, Tüzük ve Seçim Beyannamesi (2002) Üzerinden Değerlendirilmesi	125
4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi: “Yenilikçiler” ile “Muhafazakar Demokrasi”.....	128
4.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kuruluşu.....	128
4.2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Program, Tüzük ve Seçim Beyannamesi (2002) Üzerinden Değerlendirilmesi	137
4.2.3. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve “Yenilikçiler”i İktidara Taşıyan Ekonomik-Sosyal- Siyasal Gerekçeler	139
4.2.4. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni Kuran “Yenilikçiler”in “Yeni” Olma Durumunun Değerlendirilmesi: Milli Görüş ve İslami Söylemden Kopuş Politikaları.....	147
4.2.5. Yenilikçilerin Siyasi Kimliği: Muhafazakâr Demokrasi	155
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	163
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	179
ÖZGEÇMİŞ.....	210

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de İslami hareketin siyasi temsilinde yaşanan görüş ayrılığının gelenekçiler ve yenilikçiler ayrışması üzerinden incelenmesi ve yaşanan ayrılık sonrasında ortaya çıkan siyasi tablonun irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Osmanlı son dönem İslamcı düşünce mirasını siyasi mücadeleye aktaran ve Türkiye’de İslami hareketin bağımsız ilk siyasi partisini kuran Milli Görüş geleneğinde ortaya çıkan yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasının nedenlerinin ele alındığı bu çalışmanın, kapsam ve metot bakımından Türk siyasi yaşamı üzerine yapılan araştırmalara önemli bir katkı sunması temenni edilmektedir. Bu amaç ve temenniyle hazırlanan çalışmada, öncelikle Türkiye’de İslamcı düşüncenin Osmanlı son döneminden MGH’ye kadar tarihsel seyrine ve ideolojik temellerine değinilmiştir. Daha sonra Milli Görüş düşüncesi MNP’den RP’ye kadar incelenmiş, ayrışmanın ortaya çıktığı parti olan FP derinlemesine analiz edilmiş ve görüş ayrılığının nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. MGH’de yaşanan ayrılık sonrasında ortaya çıkan siyasi tablo yenilikçiler ve gelenekçiler bağlamında değerlendirilmiş, yenilikçiler ile gelenekçilerin kendilerini konumlandıkları siyasi kimlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yenilikçi siyasetin AK Parti ile Milli Görüş düşüncesinden farklılaşan siyasi kabulleri ve “muhafazakâr demokrat” siyasi kimliğin ideolojik temelleri irdelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, MGH’nin bölünmesine giden sürecin RP döneminde başladığını, yenilikçi ve gelenekçi ayrışma emarelerinin ilk defa bu dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. RP döneminde başlayan siyaset yapma tarzındaki farklılaşma, FP döneminde ideolojik bir ayrışmaya dönüşmüş, Erbakan’ın liderliğini ve düşüncelerini aşan bir boyuta ulaşmıştır. Yenilikçi siyasetin basit bir parti içi iktidar çekişmesi olmadığı, tabandan yukarıya doğru bir değişim-dönüşüm arzusunun bir sonucu olduğu ve yenilikçi siyaset tarzının sadece Milli Görüş tabanında değil aynı zamanda Türkiye’de merkez siyasetin çökmesiyle mevcut siyasi partilerden memnun olmayan toplumsal kesimlerin de talep ve beklentilerine karşılık geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Fazilet Partisi, İslami Hareket, Milli Görüş Hareketi, Yenilikçiler-Gelenekçiler.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the difference of opinion in scope of the political representation of the Islamic movement in Turkey and the resulting separation as traditionalists and reformists, and to examine the political scene that emerged as the result of the experienced separation. The historical and descriptive research methods are used in the study carried out for this purpose. It is hoped this study will make significant contributions on the studies about Turkish political life in terms of its scope and method; as it focuses on the reasons behind the reformist and traditionalist separation that emerged in “National Vision” tradition that founded the first independent political party of the Islamic movement in Turkey that transferred the Islamic thought inheritance from Ottoman Empire's last period to political struggle. In scope of the study, which is prepared with this purpose and wish, the ideological foundations and the historical course of Islamic thought in Turkey since the last period of Ottoman Empire until MGH, is firstly explained. Then the “National Vision” thought is examined from MNP until RP period; and FP, the political party where the separation occurred, is deeply analyzed and it is tried to discover the reasons of the difference of opinions. The political scene that emerged after the separation at MGH is evaluated in scope of the reformists and the traditionalists, and the political identities where the reformists and traditionalists position themselves are tried to be determined. The political acceptances of the reformist politics with AK Party, which differentiates from the “National Vision” thought, and the ideological foundations of the “conservative-democrat” political identity are examined. The results obtained as the result of the study indicates that, the process that lead to the separation in scope of MGH started during RP period, and the reformist - traditionalist separation symptoms appeared during this period for the first time. The differentiation in the political style that started during RP period turned into an ideological differentiation during FP period, and reached to a dimension that exceeded the leadership and opinions of Erbakan. It is concluded the reformist politics were not the result of a simple internal power struggle within the party and it was the result of a “change-transformation” request coming from the base towards the top and the reformist political style corresponded to the demands and expectations' of not only the base of “National Vision” but also the social segments which were not satisfied with the current political parties with the collapse of central politics in Turkey.

Keywords: Justice and Development Party, Virtue Party, Islamic Movement, National Vision Movement, Reformists - Traditionalists.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerikan Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BÇG	: Batı Çalışma Grubu
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
GİK	: Genel İdare Kurulu
HP	: Halkçı Parti
IDP	: İslahatçı Demokrasi Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGH	: Milli Görüş Hareketi
MGK	: Milli Güvenlik Kurumu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MKYK	: Merkez Karar Yürütme Kurulu
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi

MSP	: Milli Selamet Partisi
MUSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
MYK	: Merkez Yürütme Kurulu
NP	: Nizam Partisi
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyalist Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrat Parti
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YDP	: Yeniden Doğuş Partisi
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Düşünsel temelleri Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan düşünce akımlarına dayanan İslamcılık, Türkiye'nin kendine özgü dinamiği ile gelişen siyasi hayatının anlaşılabilmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Toplumsal değişimi hedefleyen ve sonrasında kendi görüşleri doğrultusunda bir sistem öngören İslamcılık tarihsel olarak farklı anlamlar almış, siyasal ve kültürel olarak değişiklik göstermiştir. Osmanlı'nın çöküş sürecinde “devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap arayan ve belirgin niteliği Batı karşıtı bir karakter gösteren bu düşünce Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte “gericilik” olarak etiketlenmiş ve sistemin dışına itilerek tasfiye edilmiştir. Cumhuriyetin seküler değerlerle temellendirilmiş resmi ve geçerli ideolojik dünyasında ve uygulamalarında, İslamcı söylem ve İslam'ı referans alan bir siyaset tarzı benimseyen siyasi partiler, rejim sorunu olarak değerlendirilerek kapatılmıştır.

İslamcı düşünceyi siyasi hayatta görünür kılmayı amaçlayan ve bu doğrultuda politika üreten İslami hareket, Türkiye'de çok partili hayatın başlamasıyla birlikte sınırlı da olsa siyasi alanda görünür olmaya başlamıştır. 1950'lerde Demokrat Parti (DP), 1960'larda ise Adalet Partisi (AP) içinde örgütlenerek merkez sağ partiler içinde siyaset yapan İslami hareket, 26 Ocak 1970'te Necmettin Erbakan liderliğinde Milli Nizam Partisi (MNP) adıyla bağımsız bir siyasi örgütlenme olarak Türk siyasi hayatında yerini almıştır. MNP'nin kuruluşuna kadar, kendisini ve taleplerini siyasal alanda ifade etmekten kaçınan İslami hareket, bu tarihten itibaren, “Milli Görüş Hareketi” (MGH) adı altında “kapatılma-isim değiştirerek yeniden açılma” döngüsü içerisinde birçok farklı partiyle temsil edilmiştir.

MGH'nin ilk partisi olan MNP hiçbir seçime giremeden Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. MGH partisi kapatıldıktan sonra 11 Ekim 1972 tarihinde Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurarak 1970'li yıllarda koalisyon ortağı olarak hükümetlerde yer almıştır. MSP, diğer siyasi partiler ile birlikte 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen darbe sonrası kapatılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi'nce (MGK) siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesiyle 19 Temmuz 1983'te Milli Görüş ilkelerini benimseyen Refah Partisi (RP) kurulmuştur. RP döneminde tarihinin en yüksek oy oranına ulaşarak iktidar ortağı olan MGH, bu partinin kapanması neticesinde Fazilet Partisi (FP) ile yeniden biçimlenmiştir. Ancak FP döneminde ortaya çıkan gelenekçi ve yenilikçi ayrışması hareketin bölünmesine neden olmuştur. FP, öncülleri olan partilerle aynı kaderi yaşayarak kapatılması neticesinde MGH'nin yenilikçi ve gelenekçileri farklı söylemler ve farklı partilerle yollarına devam etmişlerdir. Bu bölünme Türkiye'de İslami hareketin siyasi temsilinde şüphesiz en önemli hareket olan MGH için yeni bir

dönemin de başlangıcı olmuştur. Ancak bu durum sadece MGH özelinde kalmamış, Türk siyasi yaşamında da yeni bir dönemi başlatmıştır.

FP, RP'nin kapatılma ihtimaline karşın 17 Aralık 1997 tarihinde kurulmuştur. İsmail Alptekin bu partinin kurucu genel başkanıdır. RP, 16 Ocak 1998 tarihinde kapatılınca RP'nin TBMM grubunun tamamına yakını FP'ye katılmıştır. Dolayısıyla FP kurulmasının üzerinden henüz 40 gün bile geçmeden TBMM'de ana muhalefet partisi konumuna yükselmiştir. 28 Şubat süreciyle birlikte MGH zorunlu bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte FP öncülleri olan MNP, MSP ve RP'nin aksine demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, sivil toplum, liberal ekonomi gibi kavramları temel ilke olarak benimsemiş, Batı ile bütünleşmeye sıcak bakan bir söylem ve siyaset tarzı geliştirmiş, bunu kendi parti programına da yerleştirmiştir. Batı karşıtı olan Erbakan liderliğindeki MGH, FP ile birlikte AB üyeliğini "samimi" bir şekilde savunmayı tercih etmiştir. Ancak teori ve söylemde ortaya çıkan Milli Görüşün daha önce önceliği olmayan bu politikaların pratikte karşılığı olmamıştır.

MGH içinde yaşanan yenilikçi ve gelenekçi ayrışması FP'nin 14 Mayıs 2000 tarihindeki kongresi yaklaştıkça daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Kongrede Necmettin Erbakan'ın adayını Recai Kutan'a karşı, parti içinde değişimi arzulayan ve yeni bir siyasi söylem isteyen yenilikçiler Abdullah Gül'ü aday göstermişlerdir. Bu olay, Milli Görüş geleneğinde bir ilktir. Kongrede gelenekçiler kazanırken, yenilikçiler de kaybetmelerine rağmen gördükleri destekle özgüven kazanmışlardır. Kongre sonrasında yenilikçilerin hareket içinde istedikleri siyaset tarzını sürdürmeyecekleri ortaya çıkmıştır. FP'de bu dönemden itibaren yenilikçiler ve gelenekçiler Meclis'te iki ayrı parti gibi hareket etmeye başlamışlardır. Yenilikçilerin doğal liderliğini Recep Tayyip Erdoğan, parti grubunun liderliğini ise Abdullah Gül üstlenmiştir. FP sürecinde yenilikçiler teori ve pratikte ortaya çıkan politika farklılıklarını ortadan kaldırmak istemişlerdir. MGH'nin lideri Necmettin Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasının da etkisiyle parti yönetimini sürekli eleştiren yenilikçiler, muhalefet dozunu her geçen gün artırmışlardır.

MGH'de "parti içi muhalefetin" RP döneminde başladığı görülmektedir. Ancak RP döneminde ortaya çıkan muhalefet daha çok örgütsel ve taktiksel konulardaydı. Yenilikçiler için ideolojik bir kopuş söz konusu değildi. İdeolojik kopuş FP döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yenilikçiler ideolojik olarak Erbakan'ı ve düşüncelerini aşma noktasına gelmiştir. Yenilikçiler Milli Görüş'ün tarihi vazifesini yaptığını ve yeni bir dönemin başlaması gerektiğine inanmaktaydılar. İslamcı çizgiden yana olan ve Milli Görüş politikalarını devam ettirmek isteyen gelenekçiler ile partiyi merkez sağ siyaset benimseyen bir harekete dönüştürmeyi arzu eden ve değişimden yana politika izleyen yenilikçiler arasındaki tartışmalar, FP'nin kapatılmasıyla ayrılığı da beraberinde getirmiştir.

FP'nin AYM tarafından kapatılmasının ardından gelenekçiler, tek çözümün yeniden "Milli Görüş" idealine dönmek olduğunu vurgulayarak Saadet Partisi (SP) çatısı altında birleşirken, yenilikçiler Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile siyasi hayatlarına devam etmeyi tercih etmişlerdir. Erbakan'ın tam desteğine rağmen, gelenekçiler SP ile girdikleri ilk seçimde barajın altında kalarak Meclis'e girememişlerdir. 14 Ağustos 2001 yılında Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde yenilikçiler tarafından kurulan AK Parti ise 2002 yılında girdiği ilk seçimden tek başına iktidar olarak çıkmıştır. AK Parti, beklenmedik bir hızla kurulup iktidar partisi olduğu gibi Türk siyasal hayatında gündem belirleyici bir pozisyona kavuşmuştur.

AK Parti MGH'nin içinden çıkmış olmasına rağmen devamı niteliğinde bir siyasi parti olarak kurulmamıştır. "Yeni" bir siyasi oluşum olarak kurulan AK Parti, söyleminde belirginleşen "yeni" ibaresi geçmişini oluşturan Milli Görüş çizgisinden farklı olmak anlamında bir söylemdir. Ayrıca bu söylem Türkiye için de "yeni" olma iddiasına karşılık gelmektedir. Yenilikçilerin siyasi oluşumu olan AK Parti'nin kuruluş süreci ve gelenekçi düşünceden kopuşu FP döneminde yaşanan gelenekçiler ve yenilikçiler ayrışmasıyla bağlantılıdır.

"İslami Hareketin Siyasi Temsilinde Yenilikçiler ve Gelenekçiler Ayrışması: Fazilet Partisi ve Sonrasında Ortaya Çıkan Siyasi Tablo" adlı bu çalışmada, İslami hareketin siyasi temsilcisi olan Milli Görüş Hareketi'nde bölünmeye giden sürecin yenilikçiler ve gelenekçiler ayrışması üzerinden değerlendirilmesi ve bölünmeye neden olan gerekçelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasının ortaya çıktığı FP ve bu süreçte yaşananlar derinlemesine analiz edilmiş, FP sonrasında ortaya çıkan siyasi tablo yenilikçiler ve gelenekçilerin kendilerini tanımladıkları siyasi kimlik üzerinden irdelenmiştir.

MGH ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Özellikle akademik perspektifle hazırlanmış kitap ve makaleler ile doğrudan ya da dolaylı olarak MGH hakkında yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri MGH'yi anlamakta çok katkısı olmuştur. Doktora düzeyinde tamamlanan tezlerin hiçbirisinde MGH doğrudan doğruya yaşanan ayrışma ve nedenleri bağlamında ele alınmamıştır. Bu nedenle bu konuda şimdiye kadar yapılmış olan doktora tezlerinden farklı olarak bu çalışmada MGH içinde yaşanan bölünme ele alınmış, ayrışmaya neden olan durumlar tespit edilmiş ve sonrasında ortaya çıkan siyasi tablo değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın bu bağlamda ele alınmış olması konunun özgünlüğü açısından son derece önemlidir. Bu durum çalışmayı önemli kılan hususların başında gelmektedir.

Osmanlı son dönem İslamcı düşünce mirasını siyasi mücadeleye aktaran ve Türkiye'de İslami hareketin bağımsız ilk siyasi partisini kuran Milli Görüş geleneğinde ortaya çıkan yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasının nedenlerinin ele alındığı bu çalışmanın, kapsam ve metot bakımından Türk siyasi yaşamı üzerine yapılan araştırmalara önemli bir katkı sunması temenni edilmektedir. Bu temenni ile hazırlanan çalışmada İslami hareketin siyasi temsilinde yaşanan görüş ayrılığının ve

ortaya çıkan gelenekçiler ve yenilikçiler ayrışmasının tüm yönleri ile incelenmesi hedeflenmiştir. Bu ayrışmanın ortaya çıktığı siyasi parti olan FP derinlemesine analiz edilerek devamında ortaya çıkan siyasi tablo değerlendirilmiştir. Araştırmada MGH'nin Türkiye'de izlediği tarihsel gelişim sürecinin belirlenmesinde tarihsel araştırma yönteminden; FP'nin analizi, ayrılığın nedenlerinin belirlenmesi ve ayrılık sonrası ortaya çıkan siyasi tablonun saptanması/nitelendirilmesi açısından betimsel araştırma yönteminden yararlanılmıştır.

Çalışmamızda yapılan analizler için yazılı doküman ve belgelerden oluşan bir veri toplama tekniği uygulanmıştır. Öncelikli olarak parti yayınları, parti programları, parti tüzüğü, seçim bildirgeleri, seçim vaatleri ve parti temsilcilerinin söylem ve eylemleri ile diğer yazılı materyaller gibi birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Milli Görüş partilerinin koalisyon hükümetlerinin hükümet mutabakat metinleri ve kapatma kararları da yararlanılan kaynaklardandır. Diğer taraftan MGH ve AK Parti ile ilgili yazılmış ikincil kaynakların taraması yapılmıştır. Bu bağlamda yazılmış makale, tez, dergi ve gazete yazıları ile kitaplar incelenmiştir. FP dönemi ve AK Parti kuruluş süreci ile ilgili araştırma yapılırken gazetelerin arşivleri incelenmiş, özellikle 1998-2002 yılları arası dönemi kapsayan detaylı bir arşiv taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili gazete ve televizyon röportaj ve konuşmaları, ses ve görüntü kayıtları, web siteleri ve internetten temin edilen veriler kaynaklar arasında yer almıştır. Araştırmada az da olsa gözlem tekniğinden de yararlanılmıştır. Araştırma sürecinde MGH ve AK Parti ile ilgili bazı toplantı, sempozyum, konferans vb. etkinliklere katılarak gözlemlerde bulunulmuş ve bu etkinliklerdeki tespitler de veri olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada veriler neticesinde yapılan tespitler belirlenirken mümkün olduğu ölçüde kişisel görüş, kanaat, düşünce ve ön yargıların araştırmayı etkilememesine ve araştırma ve yazma etiği ilke ve kurallarına riayet edilmesine özellikle dikkat edilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle MGH'nin düşünsel temeli olan İslamcı düşünce ve İslami hareketin siyasi temsilcisi MGH'nin tarihsel süreci hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından İslami hareketin siyasi temsilinde ortaya çıkan yenilikçiler gelenekçiler ayrışmasının yaşandığı parti olan FP incelenmiş, yenilikçiler ve gelenekçiler ayrışmasının temel nedenleri belirlenerek, ayrışma sonrası ortaya çıkan siyasi tablo üzerinden yenilikçilerin ve gelenekçilerin kendilerini konumlandıkları siyasi kimlikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Belirlenen temel problemler üzerinden bir sorgulama yapılarak konunun bütün yönleriyle ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel problemi Milli Görüş Hareketi'nde ortaya çıkan yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasının nedenlerinin belirlenmesidir. Bu temel problem doğrultusunda cevap aranan başlıca sorular şunlardır: İslami hareketin siyasi temsilcisi olan Milli Görüş Hareketinin ideolojik temelleri ve siyasi kabulleri nelerdir? Milli Görüş Hareketinin geleneksel İslamcılık düşüncesiyle ilişkisi nedir? MGH içinde yaşanan ayrılığa giden süreçte neler yaşandı? Yenilikçiler ile gelenekçiler arasında yaşanan görüş ayrılıkları nelerdir? Yenilikçiler değişimi ve ideolojik farklılaşması neyi kapsamaktadır? Ayrılığın yaşandığı parti olan FP'de ortaya çıkan görüş ve politika farklılıkları nelerdir? MGH'den ayrılan yenilikçilerin kurduğu AK Parti'nin kurulurken "değiştik" ve

“farklıyız” söyleminde belirginleşen “değişenler” nelerdir? Hangi noktalarda “farklılıklar” vardır? AK Parti kurulduğunda MGH’nin devamı niteliğindeki SP’den farklılıkları nelerdir?

İslami hareketin siyasi temsilcisi olan MGH içinde yaşanan yenilikçi ve gelenekçi ayrışması ve bu ayrışmanın nedenlerinin araştırıldığı bu çalışma yenilikçilerin ideolojik/siyasal bir dönüşüm yaşadığı ve bu dönüşümü içselleştirdiği varsayımına dayanmaktadır. Çalışmanın diğer varsayımları ise şu şekildedir: Yenilikçi hareket basit bir parti içi iktidar çekişmesi değildir; İslamcı/muhafazakâr sosyolojinin sosyo-kültürel ve iktisadi değişiminin/dönüşümünün sonucudur. Milli Görüşün lideri Necmettin Erbakan’ın RP sonrası yasaklı olması yenilikçi hareketin daha rahat hareket etmesini sağlamış, yenilikçilerin muhalefeti yasağın etkisiyle Erbakan’ı ve düşüncelerini aşan bir boyuta ulaştırmıştır. Recep Tayyip Erdoğan’ın toplumsal karşılığı yenilikçileri ayrılma konusunda cesaretlendirmiştir. FP sürecinde yaşananlar, politika ve siyasi dil farklılıkları ayrılığı hızlandırmıştır. Ayrılık sonrası yenilikçilerin kurduğu AK Parti İslamcı bir parti olarak doğmamış ve MGH’nin devamı niteliğinde kurulmamıştır.

Çalışmanın konusu, İslami hareketin siyasi temsilinde yaşanan ayrılık bağlamında irdelenirken ayrılık sonrası ortaya çıkan siyasi tablo AK Parti ve SP’nin kuruluş dönemiyle sınırlandırılmıştır. Bir siyasi partinin yapısı kuruluşundan itibaren değişimler gösterebilir, toplumsal değişimlere paralel olarak toplumsal ihtiyaçlara duyarlı bir dönüşüm yaşayabilir. AK Parti de kendi içinde evrilmiştir. Kuruluşundan günümüze dönüşüm yaşamış, dönemsel olarak farklı politikalar izlemiş, yeni söylemler geliştirmiştir. Çalışmanın konusu bağlamında AK Parti sadece kuruluş dönemi ve 2002 seçimlerine giden süreçte söylemleri ve politikaları üzerinden değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken AK Parti’nin içinden çıktığı Milli Görüş partileri ile karşılaştırılması ve gelenekçiler, yani SP ile farklılıkları kuruluş dönemi dikkate alınarak ortaya konulmuştur. AK Parti’nin tarihsel süreç içinde kendi içinde yaşadığı dönüşüm çalışmanın konusu dışında tutulmuştur.

Çalışmada bir başka sınırlılık da MGH’nin düşünsel arka planını ortaya koyarken irdelenen İslamcılık konusundadır. İslami hareket ve İslamcılık düşüncesi bağlamında değerlendirmeler yapılırken konu Türkiye özelinde ortaya çıkan İslami hareket/İslamcılık ile sınırlandırılmıştır. İslam coğrafyası ve Orta Doğu İslamcılığı çalışmaya dahil edilmemiştir. Türkiye’de İslamcılığın gelişim sürecinde ise İslami hareketin sadece siyasi boyutu dikkate alınmış, diğer İslami hareketler (cemaatler, radikal İslami hareketler gibi) çalışmanın kapsamı dışındadır. Ayrıca çalışmada MGH, başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede de teşkilatlanması ve faaliyetleri bulunması ve ülke içinde sosyal ve kültürel alanda oluşumlara sahip olmasına rağmen, Türkiye’deki siyasi alandaki çalışmaları ve siyasi parti örgütlenmeleri üzerinden bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmamızda üzerinde durulması ve hangi anlamlarıyla ele alındığının ifade edilmesi gereken kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlardan ilk ikisi İslamcılık ve İslami hareket kavramlarıdır. MGH ile ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde, bu hareketin İslamcı bir hareket olduğu ve İslami hareketler kategorisinde değerlendirildiği görülmektedir. Milli Görüş düşüncesinin tarihsel arka planında geleneksel İslamcılık düşüncesinin olduğu ekseriyetle üzerinde mutabık kalınan noktalardan biridir. Çalışmamız da MGH'yi İslami bir hareket olarak değerlendirmekte ve İslami hareketin siyasi temsilinde çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.

İslamcılık genel bir ifadeyle İslam'ın sadece bireysel alanın değil, yani “inanç, ibadet ve ahlak” çerçevesinin dışında, sosyal-siyasal-ekonomik-hukuki alanlar başta olmak üzere bütünüyle toplumsal hayatta yaşanması talebine karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda “siyasi ve/veya toplumsal tasarım” özelliğine sahip ideolojik bir düşünce sistemi olarak İslamcılık, Osmanlı son döneminde ortaya çıkmış ve sosyal, kültürel ve siyasi alanda varlık göstermiştir.

İslamcı söylemin özelliği dikkate alınarak İslamcılıkla ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Söylemin vurgusu, söylemin hedefi ve söylem etrafındaki örgütlenmelerin özellikleri gibi hususlar dikkate alınarak “Sivil İslam”-“Siyasal İslam”- “Kültürel İslam”, “Radikal İslam”- “İlimli İslam”, “Modern İslam”-“Geleneksel İslam” gibi çeşitli isimlendirmeler söz konusudur. Bu kavramlar akademik hayatın içine de girmiş olmasına rağmen çalışma boyunca bu kavramlardan uzak durulmuştur. MGH için İslami hareketin siyasi temsilcisi ve sahip olduğu siyasi söylem için de İslami söylem kavramları çalışma boyunca tanımlama hususuna yönelik kullanılan kavramlardır.

İslamcılık düşüncesini benimsemiş ve İslami bir kimlik oluşturma anlayışıyla hareket eden kişilerin amaç ve düşüncelerini gerçekleştirmek için ortaya koydukları çabalar ve bu çabalar doğrultusunda oluşturdukları örgütlenmeler İslami hareket olarak ifade edilebilir. Yani eyleme dönük bilinçli bir çabanın örgütlenmesidir. Bu çerçevede İslami hareket siyasi parti, cemaat/tarikat örgütlenmeleri, öğrenci teşkilatları, basın-yayın örgütlenmeleri, dernek gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Buna göre İslami hareket yekpare bir güç değildir, geniş bir yelpazede seyretmektedir. Mücadele biçimlerinde hemen her biri ayrı, hatta birbirine zıt kutuplarda yer alabilmişlerdir.

Türkiye’de 1960’lı yılların sonuna doğru siyasi bir söylem olarak Anayasal ve yasal sınırlar içerisinde partileşerek iktidar mücadelesi veren MGH, temelde İslamcı bir harekettir ancak Türkiye’de siyaset yapmanın sınırlarını dikkate alarak ve İslamcılığın temel sorunlarının dışında, siyaset yapmanın gereği olarak başka sorunlara da çözüm önerileri sunarak İslami hareket olarak nitelenen diğer akımlardan ayrılmaktadır. Çalışma İslamcılık ve İslami hareket kavramlarını

kullanırken, bu kavramları Milli Görüş çerçevesinde ve İslami referanslarla yasal zeminde siyaset yapan bir anlayışa karşılık gelecek içerikte kullanmıştır.

Çalışmamızda geçen yenilikçi ve gelenekçi kavramları açıklanması gereken diğer iki kavramdır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus bu kavramların MGH özelinde ortaya çıkan ayrışmada tarafları nitelemek amacıyla kullanıldığıdır. Çalışma boyunca Milli Görüş geleneğini sürdürmekten yana tavır takınan, 1970’li yıllardan itibaren Erbakan’ın yanında olan ve ayrılık sonrası SP çatısı altında birleşen ekip için “gelenekçiler”, 1980’li yıllardan itibaren harekete katılan, değişim talep eden ve ayrılık sonrası AK Parti’yi kuran ekip için ise “yenilikçiler” kavramları kullanılacaktır. Bir başka ifadeyle MGH’nin lideri Necmettin Erbakan’a koşulsuz bağlı olan, var olan politikaların geçerliliğine inanan ve bu politikaların kuvvetle savunulması iddiasında olanlar için “gelenekçiler”, yeni bir söylemin yüzü olarak ortaya çıkan Recep Tayyip Erdoğan ve onunla birlikte hareket edenler için “yenilikçi” kavramları tercih edilmiştir.

Bu kavramsallaştırma hareketin içinden yapılmamıştır. Yani taraflar kendilerine yenilikçi ya da gelenekçi dememişlerdir. Hareketin dışından yapılan bir yakıştırmadır. MGH içinde ortaya çıkan ayrışmayı ifade ederken ilk başlarda “eskiler”-“yeniler”, “aksaçlılar”-“karsaçlılar”, “yaşlılar”-“gençler”, “statükocular”-“değişimciler”, “statükocular”-“reformcular” gibi kavramlar kullanılmıştır. FP döneminde ise özellikle medya ve kamuoyu tarafından daha çok “gelenekçi”-“yenilikçi” kavramları kullanılmıştır. Yenilikçi ve gelenekçi kavramsallaştırmasını basının ve kamuoyunun kullanmasının ötesinde konu ile ilgili yapılan çalışmaların tamamına yakını da bu kavramları kullanılmış ve bilimsel literatüre girmiştir. MGH ile ilgili yapılan çalışmalarda, yüksek lisans ve doktora düzeyinde ortaya konulan tezlerde MGH içindeki ayrışmayı ve ayrılığı nitelemede bu iki kavramın kullanımı tercih edilmiştir.

Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Araştırmanın teorik alt yapısını oluşturan birinci bölümünün ana başlığı “Milli Görüş Hareketi: İdeolojisi, Siyasal Söylemi, Kavramsal ve Tarihsel Arka Plan” olarak belirlenmiştir. Bu bölümde MGH’nin ideolojik temelleri ve Türkiye’deki siyasi konumu belirlenmiştir. MGH ideolojik temelini Osmanlı son dönemi gelişen İslamcılık düşüncesinden almaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de İslamcı düşüncenin tarihsel süreç içinde gelişimi MGH’nin düşünsel arka planının anlaşılması açısından önemlidir. Bu nedenle öncelikle Türkiye’de İslami hareketin Osmanlı’nın son dönemine kadar uzanan düşünsel alt yapısı araştırılmıştır. Arkasından İslami hareketin Türk siyasetinde gerçek anlamda temsilcisi olan MGH ve “Milli Görüş” partilerinin oluşum-gelişim süreci incelenmiştir.

“Fazilet Partisi: Milli Görüş Hareketinde Gelenekçi-Yenilikçi Ayrışması” başlığını taşıyan ikinci bölümde, İslami hareketin siyasi temsilinde yaşanan ayrılığın ortaya çıktığı parti olan FP incelenmiş ve yenilikçiler gelenekçiler ayrışmasına giden süreç irdelenmiştir. FP incelemesi yapılırken partinin ideolojisini ve politikalarını anlayabilmek için partinin programı, liderlerin

konuşmaları, parti adına kamuoyuna yapılan deklarasyonlar ve demeçler ile seçime giderken yayınlanan seçim bildireleri derinlemesine analiz edilmiştir.

Çalışmanın “Milli Görüş Hareketinde Bölünmeye Neden Olan Durumlar: Yenilikçileri “Yeni” Yapan Ekonomik-Sosyal-Siyasal Gerekçeler” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, çalışmanın temelini oluşturan “yenilikçiler” ile “gelenekçiler” arasında yaşanan ayrışmanın nedenleri ortaya konulmuştur. Yenilikçileri “yeni” yapan siyasi kabuller ve yenilikçileri hareketten koparan temel gerekçeler bu bölüm altında irdelenmiştir.

“İslami Hareketin Siyasi Temsilinde Yeni Dönem: Fazilet Partisi Sonrası Siyasi Tablo” başlığını taşıyan dördüncü bölümde, FP sonrası yaşanan siyasi gelişmeler, İslami harekette yenilikçiler ve gelenekçiler ayrışmasına bağlı olarak araştırılmıştır. Bu bölümde özellikle yenilikçilerin kurduğu AK Parti’nin MGH’den farklılaşan yönleri incelenmiş, kuruluş sürecinde siyasetinin temel kabulleri ve siyasi yönü MGH ile kıyaslanmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmada ulaşılan veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ: İDEOLOJİSİ, SİYASAL SÖYLEMİ, KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. Milli Görüş Hareketinin Düşünsel Arka Planı: İslamcılık Düşüncesi

Türkiye’de İslami hareketin siyasi temsilinde en etkili hareket hiç kuşkusuz Milli Görüş Hareketi’dir. MGH’nin ilk partisi olan MNP, Necmettin Erbakan liderliğinde 26 Ocak 1970’de kurulmuştur. Bu parti ile birlikte MGH, İslami hareketin ilk bağımsız örgütlenmesini siyasi yaşama taşımıştır. MNP’nin kuruluşuna kadar, kendisini ve taleplerini siyasi alanda ifade etmekten kaçınan İslami hareket, bu tarihten itibaren “kapatılma-isim değiştirerek yeniden açılma” döngüsü içerisinde birçok farklı partiyle temsil edilmiştir.

MGH’nin kuruluş felsefesini anlamak ve ideolojik yapısını belirleyebilmek için öncelikli olarak hareketin dayandığı tarihi zemini bilmek gerekir. Bu tarihi zemin Osmanlı son döneminde ortaya çıkmış olan İslamcılık düşüncesinde aranmalıdır. Bu hareket İslamcı düşüncüyü ve İslami siyasi söylemi siyaset sahnesine taşıyarak, Osmanlı son dönemindeki İslamcılık düşüncesinin temsilcisi olmuştur. Nihayetinde, MGH tarihi referansları ile değerlendirildiğinde İslami bir harekettir.

MGH ile ilgili yapılan çalışmalar dikkate alındığında MGH’nin İslami bir harekete karşılık geldiği ve İslamcı bir ideolojiye sahip olduğu yönünde genel bir kanaat söz konusudur. Örneğin Akdoğan (2000: 40-41) MGH’nin İslami hareket olması durumuna vurgu yaparak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

MGH dini taleplerin siyasete yansımaları ve dini kimlikle siyaset yapmayı isteyen, dini değerlere göre siyasi alanın revizyona tabi tutulmasını öngören, kamusal alan, iç siyaset ve uluslararası ilişkilerde dinin rolünü arttırmak amacını taşıyan, siyasi alanda meşruiyet sağlamayı önemseyen ve genel anlamda da dindarlaşmayı destekleyen bir parti hareketi olarak siyasi İslam kategorisinde değerlendirilebilir. Bu oluşum İslami referansları önemsemesi, dini semboller kullanması, İslami kesimler üzerinde siyaset yapması ve teşkilatları motive eden gücün manevi ağırlık taşımasıyla İslami hareket içinde değerlendirilebilir.

Çakır (2004: 544)’a göre Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli bağımsız İslami hareketi MGH’dir. Yorgancılar (2012a: 127) yola “kör dünyanın göbeğine hak yol İslam yazacağız” sloganı ile çıkmış olan bu hareketin İslamcı olmadığını ifade etmenin mümkün olamayacağını söylemektedir. Nebati (2014b: 139)’ye göre de MGH İslami bir harekettir ve söyleminde

İslamcılığa özgü pek çok motif barındırmaktadır. Akdoğan (2004b: 622), Safi (2007: 293) ve Fuller (2005: 84)'e göre de MGH İslami hareketin siyasal alanda örgütlenmiş demokratik versiyonudur. Özbudun ve Hale (2010: 34) “Milli Görüş” ile kastedilenin “İslami görüş” olduğuna dair kuşku olmadığını söylemektedirler.

Türköne (2012: 82) ve Mecham (2011: 74)'a göre Türkiye’de İslamcılığın akıbetini belirleyen güzergâhı MGH çizmiştir. Akpınar ve Araman (2011: 80) Türkiye özgülünde Necmettin Erbakan’ın 1970’lerde maddi ve manevi kalkınma kavramları etrafında şekillendirdiği “Milli Görüş” düşüncesi referanslarını İslam dininden alan ideolojik ve politik bir akım olduğunu söylemektedirler. Ermağan (2011: 227)'a göre MGH, Türk İslamcılığının 1908’den 1970’e kadar tecrübe ettiği politik, sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümlerinin İslamcı bir terminolojide (yeniden) yorumlanması ile ortaya çıkmış siyasal bir akımdır.

Netice itibarıyla MGH’nin ortaya çıkmasında ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlere dayanan toplumsal baskıların olduğu gerçeğini göz ardı etmeden, çalışmamızda genel kanaate paralel bir şekilde, MGH İslami hareketin siyasi temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu hareketin düşünsel ve ideolojik temelinde köklü bir tarihsel arka planı vardır ve bu arka plan Osmanlı son döneminde ortaya çıkan İslamcılık düşüncesine dayanmaktadır. 1990’lı yıllarda İslami hareketin siyasi temsilinde ortaya çıkan bölünmenin temelinde yer alan ideolojik ayrışmanın anlaşılabilmesi bakımından MGH’nin düşünsel/ideolojik arka planında yer alan İslamcılık fikrinin ve bu fikrin Milli Görüş düşüncesinde nasıl somutlaştığının belirlenmesi gerekmektedir. Hareketin içinde ortaya çıkan yenilikçilerin yaşamış olduğu ideolojik kopuşun neye karşılık geldiğinin anlaşılabilmesi için Türkiye’de modern bir ideoloji olarak İslamcılık düşüncesinin ne olduğu, tarihsel gelişimi ve 1970’lerde Milli Görüş olarak nasıl formüle edildiğinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

1.1.1. İslamcılık Kavramı ve Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Ortaya Çıkışı

1.1.1.1. İslamcılık Kavramı

Ortak bir tanım etrafında birleşmenin zorluğu sosyal-siyasal kavramlar için geçerli bir sorundur. Bu zorluk, İslamcılık kavramı için de geçerlidir. Yaygın kullanılan bir kavram olmasına rağmen üzerinde uzlaşılan bir tanım yapılamamıştır¹. İnanca, duyguya, gözleme dayalı subjektif olguların üzerinde uzlaşılan bir tanımının yapılamaması normaldir. İslamcılık kavramının

¹ Bunun temel nedenlerinden biri İslamcılığın tarihi süreç içinde oluşması ve dönemsel olarak değişimler geçirmesidir. Ayrıca, bir başka neden de İslamcı olarak nitelendirilen kişilerin kendi bakış açılarıyla bu kavrama farklı anlamlar yüklemiş olmalarıdır (Şentürk, 2011: 17). Bir başka neden olarak da İslamcılık siyasal, sosyal, psikolojik, ekonomik hatta sınıfsal işlevler bütününe kucaklayan oldukça çeşitli kullanım alanı olan geniş bir terim olması gösterilebilir. Yani İslam’dan ilham alan farklı kesimler tarafından kullanılmış olması farklı tanımlamaları da beraberinde getirmiştir (Fuller, 2005: 55).

sınırlarını net bir şekilde çizmek zor olsa da, genel kabul görmüş ve konuyla ilgili araştırma yapanlar için yaygın olarak kullanılan, ana çerçeveye işaret edecek tanımlar da mevcuttur.

Kara (1986: XV)'ya göre İslamcılık, “19.-20. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim, ...) yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket” olarak tarif edilmektedir. Bulaç (2004: 50; 2012b: 16)'a göre ise:

İslamcılık, kültürel, politik ve sosyal önder zümresinin –ki bunlar belli iddia ve taleplerle farklı etkinlik alanlarında ortaya çıkarlar- İslamiyet'in manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını sağlamaya çalışmaları ve bu uğurda çeşitli alanlarda ve düzeylerde cehd göstermeleri olarak tanımlanabilir. İslamcılık, İslam'ın ana referans kaynaklarından hareketle “yeni” bir insan, toplum, siyaset/devlet ve dünya tasavvurunu, buna bağlı yeni bir sosyal örgütlenme modelini ve evrensel anlamda İslam Birliği'ni hedefleyen entelektüel, ahlaki, toplumsal, ekonomik, politik ve devletlerarası harekettir. Başka bir deyişle İslam'ın hayat bulması, hükümlerinin uygulanması, dünyanın her tarihsel ve toplumsal durumunda İslam'a göre yeniden kurulması ideali ve çabasıdır.

İslam Ansiklopedisinde Türköne (2001: 61)'nin yaptığı tanıma göre İslamcılık, “İslam'ı inanç, düşünce, ahlak, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarma amacına yönelik bir çözüm arayışıdır.”

Şentürk (2011: 19) İslamcılığı, “Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlardan çıkış yolunun İslami referanslardan alınması gerektiğini savunan bir siyasal-sosyal ve kültürel fikir hareketinin adıdır.” şeklinde ifade etmektedir. Tuna (1.10.2014) Osmanlı'yı kurtarma girişimleri sürecinde şekillenen İslamcılık kavramını, “hayatın her alanında Müslüman olduğunun farkında olmak (ve Müslüman kalabilmek) faaliyetinden ibarettir.” şeklinde tanımlamaktadır.

“Türkiye'nin en önemli siyasal güçlerinden biri olan ve hatta sistemi çok ciddi oranda etkileyen” (Peköz, 2009: 31) İslamcılık; İslami bir bakış açısıyla dünyayı anlamaya çalışan, İslami hükümleri sadece kişisel dünyasına değil aynı zamanda sosyal-toplumsal-ekonomik-siyasal alanlara da hâkim kılmaya çalışan bir yaklaşımdır (Şentürk, 2011: 639). İslamcılık “farklı nitelikler taşıyan, fakat yine de amaçlar bakımından bir ‘İslami nizam’ kuramında birleşen arayışlar kümesidir” (Mardin, 1996: 1936).

İslamcılık kavramı, İslam ve İslamiyet kavramlarına göre farklı bir anlam içermektedir. “İslam, Peygamber'in Allah'ın emirleri doğrultusunda insanlığa iletmiş ilahi mesajların toplamıdır. İslamiyet, inananların içinde buldukları toplumun ve ait oldukları tarihin etkisiyle ilahi emirleri

yerine getirme biçimidir. İslamcılık ise, İslam toplumlarının Batı modernleşmesinin karşısında oluşturduğu İslam'dan daha çok İslamiyet'e dayalı modernizmle etkileşimli düşünce ve eylemlerin bütünüdür" (Türk, 2015b: 100).

İslamcılık konusunda üzerinde uzlaşılan bir tanım olmasa da Osmanlı'da ilk ortaya çıktığı dönemlerde söylemin genel mantığını belirlemek mümkündür. Kara (2004: 36) İslamcı söylemin mantığını şu şekilde ifade etmektedir:

İslam, tabiatı ve tebliği icabı mağlubiyetin, gerilemenin, tefessühün, ahlaki çöküşün sebebi ve menşei olamaz (oryantalistler İslam'ın bunların da sebebi ve menşei olduğunu söylüyorlardı); İslam akıl, mantık ve ilim dinidir; Müslümanların... ezilmeleri, İslam diyarının... istilâ, işgal ve saldırılara maruz kalması da "gerçek" Müslümanlıktan ve İslam'dan doğmuş olamaz, O halde "kabahat İslâm'da değil Müslümanlarda"dır. Ecdadımız, -çok kısa bir dönem hariç- İslâm'ı yanlış anladı ve yanlış yaşadı (veya hiç anlamadı ve hiç yaşamadı/onu anladığını ve yaşadığını zannetti), biz de onların çocukları olarak İslam'ı yanlış anladık ve yanlış yaşadık. Mağlubiyeti getiren, "yanlış anlaşılmalı/yaşanan" İslam'dır, İslam'ın bizzat kendisi değildir. Mağlubiyetlerin ve kendini geride kalmış hissetmenin İslam dünyasında ve özellikle Osmanlı merkezinde ortaya çıkardığı şüphe, tedirginlik ve gerilimin derecesi ve şiddeti bugünden geriye bakarak kolaylıkla anlaşılabilir bir hadise değildir. Asırlardır zaferden zafere koşmuş, müesseseleri oturmuş, kendi kendine yeterli, kendine güveni tam bir siyasi, sosyal ve kültürel yapının mağlup olması sadece siyasi yapının ve devletin değil şaşkıncı bir şekilde -zihni olarak devletle zaruri bağları olan- İslam'ın da mağlubiyeti sayılmıştır.

İslamcılığın sahip olduğu söylem için bazı özellikler tespit edebiliriz: İslamcı söylem dönem olarak da içerik olarak da modern (gelenekle irtibatı zayıf), modernist, ideolojik (siyasi) ve seküler bir söylemdir. İslamcı söylem bir direniş ve kurtuluş hareketidir. İslamcı söylemin bir yönü Batı'nın iddiaları ve İslam'a yönelik tenkitlerini cevaplandırmaya ve reddetmeye dönük işlerken, diğer bir yönü doğrudan Müslümanlara, İslam'ın mevcut algılanış biçimine yöneliktir. İslamcı söylem din ve İslam anlayışı modernist düşünceye uygun olarak "tektip"çi ve merkezîyetçi bir karakter göstermektedir. Söylemin siyasi tarafında hilafet-saltanat sistemiyle meşrutiyet (daha sonraları cumhuriyet ve ardından demokrasi) rejimi arasındaki gerilim belirleyici bir rol oynamaktadır. İslamcı söylem savunmacı bir karaktere sahiptir. Bu karakter söylemin inşacı değil muhafazaya dönük işlediğini göstermektedir (Kara, 2014b: 380-381).

İslamcılığın temel iddiası şu şekilde ifade edilebilir: İslam doğası itibarıyla, tüm zamanlara ve tüm mekânlara hitap eden bir dindir ve yürürlükten kalkmayacaktır. Çünkü İslam dini, hakikatin kendisidir. Bu nedenle İslam, tüm zamanlarda olduğu gibi modern çağda da yürürlükte olmaya yetecek güce sahiptir. Modernliğe ait olan iyi ne varsa, İslam'da da vardır (Çağan, 2015: 57).

İslamcılık siyasal göndermeler içeren modern bir ideolojidir. Buna göre İslamcılar, İslam'ı bir din olarak sadece uhrevî hayatla ilgili ilişkileri düzenleyen bir din olarak görmezler. İslamcılara göre din, kul ile yaratıcı arasında inanç ve ibadet ilişkilerini düzenlemek ve uhrevî dünyaya ilişkin bilgiler vermek ve inançlar telkin etmekle beraber, en az bunlar kadar bireysel, toplumsal ve siyasal

yaşamla da ilgili ilkeler koyucu bir inanç sistematığıdır. Yani İslam dini, inanç ve ahlakla ilgili olduğu kadar, insan ilişkilerinden siyasete ekonomiden hukuka toplumsal yaşamın bütün alanlarıyla ilgili olduğu kadar da düzenleyici bir dindir. Bir ideoloji olarak İslamcılık, siyasetle, hukukla ve devletle ilgili söylemlere sahiptir. Çünkü İslamcılık, toplumsal yaşamı düzenleyen hukukun, siyasetin ve sonuçta devletin, İslam'ın inançları içinde şekillenmesi gerektiğine inanır (Çağan, 2015: 61-62; Nebati, 2014b: 108).

İslamcılık kavramının ortaya çıkışı, İslam dünyasının hâkimi ve koruyucusu rolünü üstlenen Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında içine düştüğü krizle doğru orantılıdır. İslamcılık İslam'ın hayattaki karşılığını yeniden kurarak yaşanan krizi engellemeyi amaçlamıştır. Ortaya çıkışı itibarıyla Batı karşısında yaşanan çöküşe yönelik çözüm önerileri getiren İslamcılık, genel bir ifadeyle İslam'ın sadece bireysel alanın - yani “inanç, ibadet ve ahlak” çerçevesinin dışında-, sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki alanlar başta olmak üzere bütünüyle toplumsal hayatta yaşanması talebine karşılık gelmektedir. İslamcılık kavramında temel vurgu İslam'ın hayatın bütün yönlerini kapsayan kurallar içerdiği ve bu kuralların düzenleyici bir etkiye sahip olması gerektiğidir. Bu bilincin yerleştirilmesi amacıyla hareket eden İslamcılık, Batı'nın üstünlüğüne karşı tekrardan bir diriliş ve canlanma sürecini başlatmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda İslamcılık, ideolojik muhtevasını geleneksel dünya görüşünden, yani İslam'dan, alarak modern siyasal bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.

1.1.1.2. Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Ortaya Çıkışı

Tarihsel süreç içerisinde şekillenen bir siyasal-fikri duruşa başlangıç tarihi belirleme gayreti en baştan sorunludur (Şentürk, 2011: 23). Bu nedenle İslamcılığın tanımı konusunda yaşanan görüş ayrılığı aynı şekilde ne zaman ortaya çıktığı konusunda da kendini göstermektedir. Ortaya çıkış tarihi olarak 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nı kabul edenler olduğu gibi², on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğini esas alanlar³ ya da II. Meşrutiyet'i ve akabindeki yılları temel alanlar da vardır. İslamcılığın ortaya çıkışını Osmanlı Batılılaşma süreciyle ilişkilendirenler, ortaya çıkış tarihini on yedinci yüzyıldan itibaren başlatmaktadırlar⁴. Ayrıca İslamcılığın ortaya çıkışını

² Örneğin, Bulaç (2004: 48-49; 2012a: 13) İslamcılığın başlangıç tarihini 1856 yılı olarak belirtmiştir. İslamcılığın izlediği seyir açısından üç ayrı düzeyde ele alınabileceğini ifade etmekte ve söz konusu üç düzeyi ayrı bir kronolojik zaman içinde ele alarak “üç İslamcı nesil”den söz edilebileceğini söylemektedir. Buna göre “İlk nesil İslamcılar”ın (1856-1924) anahtar terimleri “kurtarıcı misyon, İslam'a dönme, İslamlaştırma ve Aslu'd-din”dir. 1856'nın başlangıç yılı olarak seçilmesinin sebebi Islahat Fermanı'nın ilanıdır. “İkinci nesil İslamcılar”ın (1950-2000) anahtar terimleri “kurucu misyon, yeni bir toplum ve devlet tasarımı ve İslamlaştırma”dır. “Üçüncü nesil İslamcılar”ın (2000-) anahtar terimleri ise “aşmacı ve dönüştürücü misyon, İslamlaşma, birey, çoğulcu toplum, sivil inisiyatif ve Hayatu'd-din”dir.

³ Türköne (2011a: 17)'ye göre İslamiyet II. Meşrutiyetin öncesinde bir kitle ideolojisine dönüştürülmüştür. Ona göre 1867-1873 yılları arasında, bir grup Osmanlı entelektüeli tarafından modern dünyanın baskılarına karşı koyma endişeleri ile İslamcılık bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Yani Türköne İslamcılığın doğuşu için 1867-1873 yıllarını işaret etmiştir.

⁴ Örneğin, Sarıbay (2004: 67), Osmanlı'da 17. yüzyılda başlayan Batılılaşma sürecinin İslamcılığı bir düşünce akımı olarak ortaya çıkardığını ve zaman içinde toplum hayatına ve kültüre yön veren bir ideolojik ve politik formülasyon haline gelerek etkinlik kazandığını söylemektedir.

Osmanlı'dan da bağımsız olarak, çok daha gerilerden başlatanlar da bulunmaktadır⁵. Ancak tüm bu tarihsel farklılıklara rağmen yaygın olarak kabul edilen görüş İslamcılığın II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktığıdır.

İslamcılığın bir teori niteliğine büründüğü dönem olarak II. Meşrutiyet sonrası dönemi işaret eden Tekin ve Okutan (2011: 50-52) İslamcılık üzerine yapılan tartışmaları II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönem üzerinden değerlendirmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna göre, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun nedeni olarak İslam dininin gereklerinden uzaklaşmış olmasını gösteren ve çözüm olarak yeniden dine dönmeyi öneren yaklaşımlar duraklama döneminin başından itibaren başlamıştır. Ancak bu tür tespitler İslamcılığı siyasal bir teori olarak belirleyen yaklaşımlar olmaktan oldukça uzaktır. İslamcılığın siyasal bir teori niteliğine bürünmesi ancak II. Meşrutiyet sonrası "hürriyet" ortamı ile mümkün olabilmiştir⁶. II. Meşrutiyet döneminde, II. Abdülhamid'in de politikalarıyla birlikte din artık, önemli bir "modern" politika aracı olmuştur.

Osmanlı İslam'la yönetilen bir devlettir. Bu nedenle klasik dönemde İslamcılık olarak tanımlanabilecek fikir akımı gelişmemiştir, buna ihtiyaç da duyulmamıştır. Osmanlı'da İslamcılık düşüncesi modernleşme sürecinin dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisinin azaltılmasına yönelik bir tepki, Batı'nın üstünlüğünü kabul eden bir anlayışa yönelik itirazdan beslenmiştir (Nebati, 2014b: 132). On dokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başına denk gelen dönemde genel olarak İslam mirası ve değerleriyle irtibatlı klasik toplum yapısında oluşan hızlı bozulma, ülkenin geleceği hakkında endişelere neden olmuş, toplumsal yaşamdaki yabancı etkisinin artmasına karşı bir direniş atmosferi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler İslam'ın tehlikede olduğuna dair gittikçe artan bir şuurun oluşmasına neden olmuştur. İslamcılık düşüncesi de bu şuurun oluşmasına karşılık olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır (Nafi, 2012: 9-10).

⁵ Örneğin, Aktay (2012: 274) İslamcılığın Batı ve Müslüman olmayanlara karşı ortaya çıkmadığını çok daha öncelerden İslam'dan başka yollara sapan Müslümanlara karşı bir hareket olarak ortaya çıktığını ifade etmekte ve İslamcılığın doğuşunu ismi konulmamış olsa bile İslam'ın doğduğu yıllar olarak işaret etmektedir.

⁶ Çağan (2015: 54)'a göre de II. Meşrutiyet yılları İslamcılık ideolojisinin belli tartışmalar etrafında esas kimliğini kazandığı yıllara karşılık gelmektedir. Bu dönemin İslamcılarını İslamcılık ideolojisinin duayenleri olarak kabul edilebileceğini söyleyerek bu duayenleri şu şekilde sıralamıştır: Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Filibeli Ahmed Hilmi, Şeyhülislâm Musa Kazım, Said Halim Paşa, Seyyid Bey, İskilipli Mehmed Atıf, Babanzade Ahmed Naim, Mehmed Âkif Ersoy, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ferit Kam, Mehmed Ali Ayni, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Fenni Ertuğrul, Ahmed Hamdi Akseki, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Bediüzzaman Said Nursi, M. Şemseddin Günaltay. Kara (2014a: 22-23) da II. Meşrutiyet öncesinde Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin İslamcılığın mayalanmasına katkı yaptıklarını ve II. Meşrutiyet sonrasında İslamcıların bu mirası devraldığını söyleyerek İslamcılığın ideoloji olarak ortaya çıkışını II. Meşrutiyet olarak tespit etmektedir.

Nihayetinde, Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin doğuşuna ilişkin verilen tarihlere ilişkin çeşitli yaklaşımlar olsa da, Türkiye’de İslamcılığın bir ideoloji olarak doğuşu on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başını içine alan bir zaman dilimine yerleştiği anlaşılmaktadır.

1.1.2. Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi

1.1.2.1. Osmanlı Son Döneminde İslamcılık Düşüncesi

On sekizinci yüzyıldan itibaren Batı’da pek çok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda yaşanan dönüşümler, kentleşme, sanayileşme, ulus devletleşme, demokratikleşme gibi yeni olguları ortaya çıkarmıştır. Modernleşme⁷ olarak adlandırılan bu değişimler köklü bir dönüşüme işaret ettiği gibi geleneklerden kopuşu da beraberinde getirmiştir.

Modernleşme bir değişim süreci olmasının yanı sıra; aynı zamanda akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari sistemlerin yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenden dolayı modernleşme siyaset, ekonomi, aile yaşamı, din⁸, sanat gibi toplumsal yaşamın her alanında etkisini göstererek, bu alanların giderek artan farklılaşmasını içeren bir süreçtir⁹ (Touraine, 2010: 25).

Modernleşme Batı ile sınırlı kalmamıştır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar bütün dünyada modernleşme rüzgârlarının estiği dönemler olmuştur. Modernleşme sürecinin Batı’da başlamasının ardından, genelde Müslüman coğrafyası özelde ise Osmanlı’da “ilerleme” Batı odaklı bir süreç olarak tasvir edilmiş ve bu modele uygun bir dönüşüm yaşanmaya zorlanmıştır (Nebati, 2014b: 51).

Osmanlı’da ilk modernleşme çabaları daha çok askeri alanla ilgilidir. İlk başlarda askeri tekniğin Batı’dan alınmasına yönelik çabalar ortaya çıkmıştır. Çünkü on yedinci yüzyılın sonlarında başlayan askeri yenilgiler ve toprak kayıpları Batı’nın her yönüyle üstün olduğuyla ilgili değildi, sadece askeri tekniğin ileriliğine bağlanmıştır. Askeri tekniğin alınması ile ulaşılmak istenilen hedef, “devletin güçlendirilmesi”tir (Köker, 2005: 125-126; Darling, 2011: 160).

On dokuzuncu yüzyılda Batı karşısında üstünlüğünü kaybetmiş olan Osmanlı’da, Batı’nın bilimsel ve teknik başarıları, refah ve gelişmişlik düzeyi, Batı medeniyetinin üstünlüğünün bir

⁷ Türkiye’de “modernleşme” kavramının yerine “batılılaşma” ve “çağdaşlaşma” terimleri de kullanılmaktadır.

⁸ Modernleşme Avrupa toplumlarının sekülerleşmesi süreciyle iç içedir (Yayla, 2011: 132) ve toplumun merkezine bilimi koyarak dinsel inançlara sadece özel yaşam alanında yer bırakan bir düşünceye yaslanmaktadır (Touraine, 2010: 26).

⁹ Modernleşme Batı’da dört boyut üzerinden gelişmiştir. Birincisi ekonomik boyuttur. Ekonomik boyuttan anlaşılması gereken kapitalist üretim ilişkilerine dayanan endüstrileşmiş toplumsal bir düzendir. İkinci boyut bilgi, sanat ve ahlak yaklaşımlarıdır. Batı’da üretilen değerlerin evrensel olduğu iddiası vardır. Üçüncü boyut, geleneksel toplum bağlarından kurtulmuş, kendi aklı ile kendini yönlendiren, bireyselleşmiş ve yurttaş konumuna yükselmiş kişilerden oluşan bir toplum tasavvurudur. Dördüncü boyut ise ilk üç boyutu sonucunda ortaya çıkan, ulus devlet olma ve demokratik süreçlere dayanma özelliklerine sahip, kurumsal bir yapıyı ifade etmektedir (Tekeli, 2002: 22-24).

işareti olarak görülmeye başlanmıştır (Kafadar, 2011: 119). Bu yüzyıldan itibaren Batı'yı “kendisine karşı konulması olanaksız bir güç” olarak gören Osmanlı'da siyaset artık “Batılılaşma” ekseninde gelişmeye başlamıştır (Kongar, 2006: 20-21; Erdoğan, 2003: 85). Batılılaşma ekseninde gerçekleştirilen reformlar yoluyla Batı'nın idare, eğitim ve hukuk alanlarındaki kurumları Osmanlı'ya aktarılmıştır.

Ancak modernleşme yönünde yapılan reformlar ve Batı kurumlarının Osmanlı içine aktarılması, temel bir problemi gün yüzüne çıkarmıştır; Batıdan alınan değer ve kurumlar, devletin temelini oluşturan din ile çatışmakta mıdır? (Köker, 2005: 125-126). Bu problem alanının ortaya çıkmasıyla Osmanlı modernleşme sürecinde dinle devlet arasında ilişki bozulmaya başlamıştır. Batı'da modernleşme geleneksel olandan kopuşu ifade ettiğinden dolayı en köklü geleneksel kurum din olduğuna göre modernleşme doğal olarak dinsel olandan kopuşu da içeren bir süreç olarak algılanmıştır (Çaha, 2008a: 15). Bu süreçte laikleşme konusunda önemli adımlar atılmış ve Osmanlı parçalanana kadar devam edecek bir süreç başlamıştır¹⁰ (Ahmad, 2010: 41).

Osmanlı'da “Batılılaşma” olarak tasarlanmış olan yenilenme anlayışı, düşünce hayatında “Baticılık” ya da “Garpcılık” akımı olarak ifade edilmektedir. Bu akımın savunucuları etkili reformlar ve radikal bir anlayışla toplumun batılılaşmasını savunmuşlardır (Bulaç, 2004: 55). Bu akım, Osmanlı'nın Batı karşısında geride kaldığına işaret ederek, devletin devamlılığı için bütün alanlarda (siyasi, idari, askeri, bilimsel kültürel v.b) Batı medeniyetinin örnek alınmasını ve Avrupa devletleriyle yakın ilişki kurulmasını savunan düşünce akımıdır. Baticılara¹¹ göre Osmanlı'nın en büyük problemi Batılı olamamasıdır (Koç, 2013: 41).

Osmanlı'da askeri alanda yaşanan yenilgilerle başlayan Batılılaşma, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren başka alanlarda da yaygınlaşarak devam etmiştir. III. Selim'le başlayan ve Tanzimat ile devam eden Batılılaşma Osmanlı'yı içine düştüğü gidişattan kurtaramamıştır (Çağan, 2015: 45-46). Yani Osmanlı uzun süre Batı toplumlarına benzeme çabasında başarısız kalmış ve “hasta adam” olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı aydınları “hastalığın” tedavisinin zorunlu olduğunu düşünerek ülkelerinin içine düştüğü durumdan kurtulması için çareler aramaya başlamıştır. Dönemin sorusu olan “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusu şüphesiz her meselenin önüne geçmiştir (Sarıbay, 2004: 67).

“Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna “kurtuluş reçetesi” olarak sunulan düşünce akımları on dokuzuncu yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde “kurtuluş reçetesi” olarak gelişen

¹⁰ Türkiye'de laiklik hareketi Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan modernleşme reformlarıyla başlamıştır (Georgeon, 2006: 13).

¹¹ Bu akımın önemli isimleri olan Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Rıza Tevfik, Bedi Nuri, Ahmed Şuayb, Baha Tevfik, II. Meşrutiyetin ilanı yıllarında Abdullah Cevdet'in çıkarmakta olduğu “İçtihad” mecmuası etrafında toplanmışlardır. “İçtihad” mecmuası II. Meşrutiyet dönemi Batılılaşma hareketinin merkezi yayın organı olarak kabul edilmektedir (Yorgancılar, 2012a: 16).

başlıca düşünce akımları “Osmanlıcılık”, “Türkçülük” ve “İslamcılık” olmuştur. Bu üç düşünce akımının da amacı Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden eski gücüne kavuşturmaktır. Ancak her akım bu amaç uğruna farklı yöntemler ortaya koymuştur. “Kurtuluş reçetesi” olarak önerilen çarelerden biri olan İslamcılık akımı zaman zaman bu akımlarla çekişmiş, zaman zaman ise bu akımlarla iç içe geçmiştir. Nihayetinde İslamcılık diğer akımlardan farklı çözüm önerileri sunmuştur.

Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımları birbirlerine karşı ideolojiler olarak ortaya çıkmamışlardır (Türköne, 2013: 199). Bu akımlar hem tarihsel hem de coğrafi (toprak kayıpları) koşulların ürünüdür. Ortaya çıkan yeni toplum tasavvurunun yarattığı etki ve tepkilerden ortaya çıkmıştır. Ortak paydaları Osmanlıyı düştüğü durumdan kurtarmak ve eski gücüne döndürmek için “bir reçete sunmak” olmuştur. Ortak gayeleri, Osmanlı’nın birliğini sağlamaktır. Bu ideale farklı yollardan varmaya çalışan ideolojilerin yönetim anlayışı farklılaştıkça birbirlerinden uzaklaşmış ve çatışma içine girmişlerdir (Durgun, 2013: 121).

Yusuf Akçura bu üç akım arasından tek bir seçim yapılmasını, Ziya Gökalp ise Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık sentezini önermektedir (Kaçmazoğlu, 2012: 13). Akçura (2012: 231) Osmanlı’da Batı’dan etkilenerek, kuvvet kazanma ve gelişme arzusunun ortaya çıkması sonucunda üç farklı siyasi seçenek ortaya çıktığını belirtmektedir. Birincisi, Osmanlı milletini bir arada tutacak Osmanlıcılık düşüncesidir. İkincisi, bütün Müslümanları bir arada tutacak olan İslamcılıktır. Üçüncüsü ise ırka dayanan bir siyasi Türk milleti kurmaya yönelik Türkçülük düşüncesidir. Akçura, bu üç farklı siyasi seçeneğin avantajlarını ve dezavantajlarını belirterek birinin tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Gökalp (2014: 19) Osmanlıcılık akımının başarısız olduğunu, Osmanlı’nın kurtuluşu konusunda üç farklı fikir akımının olduğunu ifade etmekteydi. Bunlar: Muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek akımlarıdır. Asrın milliyet asrı olduğunu söyleyen Gökalp Türklükle İslamlık arasında bir zıtlık olmadığını söylüyor ve bir sentezin gerekliliğine inanıyordu. Gökalp (2014: 20)’e göre:

Osmanlılık tasavvuru söz konusu olduğunda İslamlaşmak ihtiyacı duyulmuyordu, ancak Türkleşmek ülküsü doğar doğmaz İslamlaşmak ihtiyacı da hissedilmeye başladı. Nasıl Türkleşmekle İslamlaşmak arasında bir zıtlık yoksa bunlarla muasırlaşmak arasında da bir zıtlık yoktur. O halde her birinin nüfuz dairelerini belirleyerek bu üç gayenin üçünü de kabul etmeliyiz. Yani Türk milleti Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine, Avrupa’ya mensup bir toplumdur. İslamcılık ve Muasırlaşmak (Medeniyetçilik/Batılılaşma) düşünceleri, Türkçülük düşüncesini daha da zenginleştirecek bir vasıta.

Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumdan kurtulmak amacıyla sunulan çözüm önerilerinden biri olan Osmanlıcılık düşüncesinin temeli, Osmanlı’nın içindeki milletler üzerinde bir “Osmanlılık” duygusu yaratmak ve bu duyguyla birlikte “Osmanlı Milleti” ortaya çıkarmaktır.

Osmanlılık fikrini savunan devlet adamları, bu yolla iç çekişmeleri dindirmek ve dış baskıları etkisizleştirmek istemişlerdir (Koç, 2013: 41; Güllalp, 2014: 27). Müslim ve gayrimüslim bütün tebaayı bir Osmanlı milleti teşkil edecek şekilde siyaseten birleştirmeyi amaçlayan Osmanlılık (ittihat-ı anasır), “millet-i hakime” olan Müslümanlarla “millet-i mahkume” olan gayrimüslimleri siyaseten eşitleyerek Osmanlı birliğini sağlamayı amaçlamaktaydı (Kurtoğlu, 2004: 201).

Toprak birliğine dayalı ortak bir kimlik oluşturmayı amaçlayan Osmanlılık düşüncesi sonuç olarak başarısız olmuştur (Özgürel, 2013: 27). Türkçülük ve İslamcılık, Osmanlılık akımının başarısız olmasının ardından Osmanlı'nın bekasına yönelik iddialı argümanlar barındıran iki önemli ideoloji olarak ön plana çıkmıştır (Çağan, 2015: 55).

İslamcılık öncelikle Osmanlı'nın içine düştüğü durumdan nasıl çıkacağı ve devamlılığını nasıl sağlayacağı meselesine aranan çözüm önerilerinden biridir (Mert, 2007: 120). Namık Kemal, M. Reşid Rıza, Mehmet Akif, Said Nursi, Cemaladdin Efgani, Eşref Edip, Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, İsmail Hakkı, Şemsettin Günaltay gibi savunucuları olan bu akım, “İslam Birliği” (İttihat-ı İslam) düşüncesinin kurtarıcı olacağını düşünmüşlerdir¹² (Bulaç, 2004: 55).

Bulaç (2004: 52-53)'a göre İslamcıların tarih sahnesine çıkışında rol oynayan iki ana faktör vardı; bunlardan “biri harici, diğeri dâhilidir”:

Harici faktör, Osmanlı Devleti'nin artık belirgin bir şekilde askeri, siyasi ve iktisadi güç kaybına uğraması, Batı'dan ve özellikle 1789 Fransız ihtilalinden ilham alan ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin siyasi birliği tehdit eder hale gelmesi. Dahili faktör ise, 1856 Islahat Fermanı ile ortaya çıkan yepyeni durumdur. İlk İslamcı nesil Batılı reform paketlerinin hem içerik hem form olarak Batı'dan hiçbir değişiklik yapmadan kopya edilmelerine bir tepki olarak İslamcı söylemi geliştirmişlerdir ki, yaptıkları şey salt bir tepki değil, bunun yanında kendi kavramsal çerçeveleri içinde inşa edilmiş bulunan öneri paketler dizisidir. Batıcılar gibi İslamcılar da kafasında olan şey devletin ele geçirilmesi, devletin dönüştürülmesi ve devlet üzerinden toplumun yeniden inşa edilmesidir.

Devletin İslami uygulamalardan taviz verdiği için gerilediği varsayımından yola çıkan İslamcılar, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olması gerçeğinden hareketle birliği sağlamanın yolunun “Müslümanların birliği”ni sağlamak olduğu fikrini savunmaktaydılar (Koç, 2013: 40). Bu doğrultuda, İslamcılığın temel hedefi, Müslümanların İslam birliği oluşturacak biçimde harekete geçirilmesi ve bu gücün emperyalizme karşı kullanılmasıdır (Mardin, 2005: 39).

¹² İslamcılarının bulunduğu yayın organı 1908 yılında yayın hayatına başlayan “Sebil-ür Reşad”dır. Sebil-ür Reşad 182 sayı çıkıp daha sonra yayın hayatına Sırat-ı Müstakim olarak devam etmiştir. 1925 yılına kadar yayın hayatını sürdüren dergi en fazla etkisi olan yayınlardan biridir. Bir dergi olarak çıksa da kendine has bir ekol oluşturmuştur. Dergi ana hatlarıyla devletin İslam düşünce ve inanç sisteminin, toplumsal yaşamda yerleştirilmesinde önemli bir rol oynaması gerektiği tezini savunurken Batıyı da reddetmiyorlardı. Hatta bu dergi yazarları bilgi ve düşüncenin İslam'ın Müslümanlardan yerine getirmesi gereken bir emir olarak inandıkları ancak mevcut şartlar içerisinde Müslümanların bilim ve teknolojiye son derece geri olmalarına rağmen Batı'nın bilim ve düşüncede ileri olmasına saygı duyuyorlardı. Toplumun içinde bulunduğu buhran ve çöküntüden kurtulabilmesinin bir yanı İslami kuralların hayatta yeniden uygulanması gerekliliğine inanılırken diğer yandan da bilime ve maddi dünyaya da açık olmak gerektiğini savunuyorlardı (Yorgancılar, 2012a: 18).

Dönemin bütün fikir akımları gibi İslamcılığın da en temel problemlerinden biri Batılılaşmak meselesidir. Batılılaşmak konusundaki tavrı İslamcılığa şekli veren temel etkenlerden biridir. İslamcılığın Tanzimat dönemindeki temel argümanı, Batılılaşma politikalarını reddetme üzerine kurulmuştur. İslamcılık, bu dönemde Müslüman ile gayrimüslimi “aynı” gören düşünce anlayışına karşı çıkarak, tümüyle bir Batı karşıtlığı şeklinde ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet döneminde ise “Batının tekniğini alalım, kültürünü reddedelim” anlayışı hakim olmuştur (Yıldırım, 2016: 9).

İslamcılar, Batı’yı diğer sosyal kurumları ile birlikte getirmek isteyen “Baticılık” akımı mensuplarına şiddetle karşı çıkmakta, onları Batı taklitçisi olmakla suçlamaktaydılar (Tarhan, 2004: 16). Osmanlı İslamcılarında biri olan Said Halim Paşa (2015: 60)’ya göre bütün fenalıkları doğuran, Osmanlı’yı çöküşe sürükleyen Batı medeniyetinin anlamadan taklit edilmesidir. Yapılması gereken Batı medeniyetini millileştirmek, yani mümkün merteye kendimize benzetmek olmalıdır. Said Halim Paşa (2015: 151) Osmanlı’nın içine düştüğü durumun İslam’ın emirlerine bağlı bulunulmamasından kaynaklandığını ifade etmekte ve tek kurtuluşun İslamiyet’te olduğunu söylemektedir. Paşa’ya göre Müslümanların kurtuluşu onların İslamlaşmasına¹³ bağlıdır.

İslamcılığın problemlerinden biri de, İslam’ın algılanış ve yaşanış tarzıdır. İslamcılık bu doğrultuda İslami bir yenileşme, yeniden canlanma hareketi olarak ön plana çıkmıştır (Kurtoğlu, 2004: 202). İslamcılar, Asr-ı Saadet uygulamalarına ve ilk kaynaklara dönüşü savunmaktaydılar. İhtihat kapısının açılmasını talep ediyorlardı. Yaşanan geri kalmışlığın sorumlusu olarak görülen bidat ve hurafelere dayalı düşünce ve uygulamalardan İslam’ı kurtarma amacındaydılar (Bulut, 2004: 905). İslam’da “ıslah” (düzeltme, onarma) ve “tecdit” (yenileme)” arayışındaydılar (Ergun, 2012: 77). İslamcılarının savunduğu ıslah ve tecdit düşüncesi Batıda karşımıza çıkan Aydınlanma hareketiyle karıştırılmamalıdır. Aydınlanma hareketinin aksine kökten bir değişim içermemekte, sadece dinin bozulmamış/orijinal haliyle diriltmesini amaçlamaktadır (Genç, 2015: 136).

İslamcılık, İslam dünyasının Batı karşısında geri, zayıf ve çaresiz kalma sebebinin İslam yüzünden değil Müslümanlardan kaynaklandığını savunmaktaydı (Türköne, 2012: 32). İslam’ı kurtuluş ideolojisine dönüştüren İslamcılar (Mert, 2004: 412) Müslüman toplumların içine düştükleri durumdan kurtulmak ve güçlenerek yeniden Batı ile rekabet etmek için İslamiyet’e tutunmaları gerektiğini ortaya koymaktaydılar. Bu doğrultuda “yeniden dirilme” hareketi olan İslamcılık, çok boyutlu, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi bir hareket olarak farklı alanlarda var olmuştur (Türköne, 2012: 33-44).

¹³ Said Halim Paşa (2015: 186)’nın tanımına göre İslamlaşmak, “İslamiyet’in inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi” demektir

İslamcılık, bir dönem “İttihat-ı İslam” düşüncesi olarak II. Abdülhamid Han tarafından devlet politikası olarak benimsenmiştir¹⁴. “İttihat-ı İslam” düşüncesi, 1872’de Sultan Abdülaziz döneminde Müslümanlar için zamanının ruhuna uygun bir proje olarak, Batılı siyasetler ve oryantalistlerin adlandırmasıyla “Panislamizm” adı altında ifade edilmeye başlamış (Türkmen, 2008b: 12-13; Türk, 2015b: 103), giderek kazandığı etki sayesinde II. Abdülhamid Han döneminde devlet politikası haline getirilmiştir. II. Abdülhamid Han, bu politikayı uygulamaya koyarken hilafet makamını yeniden önemsemeye başlamış, din adamlarına büyük itibar sağlamış, din eğitimine ağırlık vermiş, daha radikal bir adım atmaya kalkışarak Arapçayı resmi dil haline getirmek istemiştir (Sarıbay, 2004: 73).

II. Abdülhamid Han padişah olduktan sonra iç politikada çok temel bir yön değişikliğine gitmiştir. Tanzimat sürecinde devam eden gayrimüslimlerin tatmin edilmesi politikasından vazgeçmiş, Müslüman grupları ön plana çıkarmıştır. Buna göre İslam bir taraftan Müslümanların ortak kimliğinin çimentosu, öte yandan devlet ve tebaası arasında bir köprü olarak kullanılmıştır. İmparatorluğun merkezini Avrupa’dan doğuya kaydırma amacını güden II. Abdülhamid Han bununla birlikte birçok yönüyle sekülerleşmiş devleti yeniden İslam’a döndürmekten ziyade en azından Osmanlı’nın Müslüman halkı arasında meşruiyetini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir (Gencer, 2008: 357-358).

İslam’ı saldırı değil savunma amaçlı kullanmak isteyen II. Abdülhamid Han, İslam birliği ve dayanışması amaçlı bir söylem geliştirmiştir (Ahmad, 2010: 53). Amaçlanan İslam dininin birliği değil, Müslümanların birliğidir (Türköne, 2011: 44). Tüm Müslümanların tek bir siyasi teşekkül altında bir araya gelmesi gerektiğini savunan bu görüş, bütün Müslümanları Osmanlı Devleti bayrağı altında toplamayı amaçlamıştır (Şentürk, 2011: 46).

II. Abdülhamid Han dönemi İslamcılık arayışının temelinde iki yönlü bir politika söz konusudur. Birincisi, Osmanlı iç bütünlüğünü sağlamak için devlete bağlı Müslüman unsurların kimlik duygularının pekiştirilmesidir. Batı’nın kışkırtması sonucunda devletten uzaklaşan gayrimüslimler karşısında güçlendirilmeye çalışılan Müslümanları temel alan yeni bir kimlik ve düşünce yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. İkincisi ise, Müslüman topraklarında devam ettirdiği sömürgeci politikalarla İmparatorluk için bir tehdit haline dönüşen İngiltere karşısında Avrupa-içi dengelere bağlı diplomasinin devreye sokulmasıdır (Davutoğlu, 23.4.1999).

¹⁴ Osmanlı Devleti’nde İslamcılığın güç kazanmasında ve belli bir süre devlet politikası haline getirilmesindeki sebeplerini Sarıbay (2004: 73) şu şekilde sıralamaktadır:

1. Batılılaşma sürecinin bunalım dönemlerinde Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi;
2. Avrupa devletlerinin imparatorluğa Hıristiyan milletini korumaya yönelik müdahaleleri;
3. Dünyada ve İmparatorluk sınırları içinde Avrupa devletlerinin bazı İslam ülkelerini istila etmeleri;
4. Bu üç durumun sonucu olarak, genel olarak İslam dünyasında yukarıda belirtilen düşünürler aracılığıyla İslam ülkelerinin birleşmesi lehinde düşüncelerin ortaya çıkması.

II. Abdülhamid Han döneminde aynı zamanda milli devlete has pragmatik taktik olarak da kullanılan İslamcılık politikası (Bora, 2007: 114), Osmanlı'da eğitim ve idare alanlarındaki ciddi modernleşme hamlelerini İslami söylem içerisinde meşrulaştırmayı amaçlamıştır (Taşkın, 2013a: 143).

II. Abdülhamid Han ile birlikte dört ana fikir formüle edilmiştir; bunların hepsi bazı tarihi kökleri olmakla birlikte yenidir. Karpat (2005: 346) formüle edilen bu fikirleri şu şekilde ifade etmektedir: Birincisi, bütün Müslümanlar tek bir toplumu oluşturmaktadır ve Müslümanların lideri halifedir. İkincisi, Müslüman toplumlar Batı tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bunun sebebi ise Müslümanların bölünmüş olması ve Batı medeniyetinin ilerlemesinin farkında olmamasıdır. Üçüncüsü, Müslümanlar sadece uhrevi hayatla ilgilenmemeli, aynı zamanda maddi ilerlemeye yönelik dünyevi hayata da önem vermelidir. Son olarak ise, İslam ancak temel ilkelere dönüşle ihya olacaktır ve bunun gerçekleşmesi için halifenin rehberliği altında tüm Müslümanların birleşmesi gerekmektedir.

II. Abdülhamid Han'ın izlediği İttihat-ı İslam politikası başarısız olmuştur. İmparatorluk bünyesindeki Arap ve Arnavut milliyetçiliklerinin gelişmesi, İslam harcının artık, Osmanlı devleti içindeki Müslümanları birleştirmeye yetmediğini göstermiştir. 1914'te ilan edilen cihat, İmparatorluğun Arap nüfusunu seferber etmeyi başaramamıştır. Aksine Araplar İngilizler tarafından Osmanlı'ya karşı kışkırtılmıştır (Georgeon, 2006: 14). Oysa "İslam Birliği" fikri Arap varlığının üzerinde bağlılığın bir teminatı olarak görülmüştü (Davison, 2004: 118).

1908'den sonra Osmanlı'da, İttihat ve Terakki'nin yönetiminde Türkçülük başat konuma geçmiştir. Ancak İttihatçıların hakim olduğu dönemde dahi tek bir ideoloji bütün döneme hakim olmamış, Türkçülük kadar İslamcılığın etkinliği de hissedilmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 14). İttihat ve Terakki içinde, Batı'dan gerekli teknik ve değerlerin alınmasını savunan Batıcıların yanında, Batı tekniğinin kontrollü bir şekilde alınmasını kabul eden İslamcılar da bulunmaktaydı (Gencer, 2008: 361).

II. Meşrutiyet döneminde siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İslamcılarının siyasi partiye bakışı tartışma konusu olmuştur. İslamcılarının bir kısmı parti hareketini normal karşılarken bir kısmı partisizliği "hizipçilik" olarak görmüştür¹⁵ (Şentürk, 2011: 69). Özellikle 31 Mart olayı

¹⁵ İttihat ve Terakki'nin istisnai durumu dışta tutulursa II. Meşrutiyet döneminde İslamcı kesimin doğrudan katıldığı iki parti teşebbüsü olmuştur. Bunlardan ilki Meşrutiyet'in ilk yılında kurulan çok kısa ömürlü İttihat-ı Muhammedi Fırkası, ikincisi de yine çok uzun ömürlü olmayan fakat "muhalif fırka" kavramını yerleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kuruluşu aşamasında, Sırat-ı Müstakil, Beyanî'l-Hak başta olmak üzere İslamcı yayın organları, gittikçe dozu artan bir şekilde cemiyetleşmeye, partileşmeye, özellikle de dini bir muhteva ve görüntü altında bunları yapmaya karşı çıkmışlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası muhalif birçok kesimi çatısı altına aldığından doğrudan İslamcı bir kimliğe sahip değildi (Kara, 2014a: 208-209). İslamcılarının 1909 yılında zayıf bir birlik olarak kurdukları İttihat-ı Muhammedi Fırkası (Karpat, 2012a: 108) alt düzeyde ulemadan ve tarikat şeyhlerinden oluşan muhafazakâr çevrelerin desteğine sahipti (Gürboğa, 2013: 6). İttihat ve Terakki tek parti hakimiyetini kurduktan sonra bu partiyi kapatmışlardır (Karpat, 2012a: 108).

İslamcılarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bakışlarını etkilemiştir. En küçük bir muhalefet ve partileşme hareketi irtica, fitne, tefrika vb. kavramlarla karşılık bulmuştur (Kara, 2014a: 68).

Sonuç olarak, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Osmanlı'nın “bu devlet nasıl kurtulur” sorusuna çözüm önerileri üreten siyasi ve fikri akımların ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde “kurtuluş reçetesi” olarak sunulan çözüm önerilerinden biri de İslamcılık akımıdır. Osmanlı kimliği temelinde bir üst kimlik olarak “Osmanlı Milleti” yaratma amacıyla olan Osmanlıcılık akımı başarısız olunca, İslami endişe ile devletin içine düştüğü duruma ilişkin tespitler yapan ve çözüm önerileri sunan İslamcılık akımı etkili olmuştur. İslamcılık, İslam'ın ilerlemeye engel olmadığı düşüncesini savunmuş, içine düşülen durumdan kurtulmak için İslamlaşma ve İslam Birliği merkezli çözüm önerileri sunmuştur.

1.1.2.2. Cumhuriyet Döneminde İslamcılık Düşüncesi

1.1.2.2.1. Tek Parti Döneminde İslamcılık

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti Sevr Antlaşmasını imzalamak zorunda bırakılarak egemenliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu'dan başlayan Milli Mücadele sonrasında ülke işgal kuvvetlerinden temizlenmiş ve 29 Ekim 1923 tarihinde yeni devlet resmen ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda tanınırken, Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Cumhuriyet'in kurulması çok milletli Osmanlı Devleti'nin bir ulus devlet olan Türkiye'ye dönüşme sürecidir (Karpat, 2009: 32). Bu dönüşüm sürecinde yeni bir toplum ve kültür yaratma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Cumhuriyetin en önemli üç projesi “ulusal kimlik yaratmak, çağdaş toplumlar ailesinde yer almaya müsait siyasal bir yapı belirlemek ve modernleşmeyi hızlandırarak gerekli adımları atmak” olmuştur (Çaha, 2010: 133-134).

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Osmanlı mirasının yeni devletin modernleşme sürecinde engel teşkil edeceğini düşünmüş ve bu mirasın yeni devletin kalkınmasını ve ilerlemesini yavaşlatacak ağır bir yük olduğu anlayışından hareket etmiştir (Nafi, 2012: 290). Modernleşmeye yönelik çabalar “toplum mühendisliği” zihniyeti aracılığıyla hayata geçirilmeye çalışılmış ve laik modernlik yolunda atılan adımlar toplumsal ve kültürel bakımdan “reddi miras” üzerine kurulmuştur (Öztürk, 2010: 280).

Cumhuriyet döneminde yaşanan modernleşme süreci, toplumsal ve kültürel olarak Osmanlı mirasını reddetmiş olsa da, Osmanlı son döneminde Batılılaşma eğiliminde olan düşünce tarzı mirasını devralmıştır. Ayrıca Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketi, kurumlarıyla, parlamento

deneyimleriyle, yerel yönetim sistemiyle, yeni başlatılmış bir eğitim sistemi ve Batılı hukuk hareketleriyle Osmanlı'dan büyük bir tecrübeyi devralmıştır (Davison, 2004: 161-162).

Cumhuriyet, yeni devlet inşa sürecinde yönünü tamamen Batı'ya çevirmiştir. Osmanlı son döneminde siyasi gücü elinde bulunduran Batıcılık düşüncesinin (Tecimen, 2007: 16), “geleneği reddederek bilim toplumu oluşturma tasavvuru ve Avrupa'ya ait ‘medeniyet’ parametreleriyle tanımlanan modernite anlayışını Cumhuriyet hayata geçirmiştir”¹⁶ (Hanioglu, 2013: 32).

Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinde yapılan devrimlerin hepsi aynı anda topluma sunulmamıştır. Bu süreçte yapılan devrimlerin temel niteliklerinden biri Batı benzeri bir toplum oluşturmaya yönelik çalışmalara dayanmasıdır. Yani yapılan devrimler, Batı'da olan toplumsal formdan esinlenerek ortaya konulmuştur. Bu devrimlerin bir başka önemli niteliği de devletçi-seçkinci” bir grup tarafından geniş halk kitlelerine, tepeden inme biçimde uygulanmış olmalarıdır (Kongar, 2006: 109).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tek parti döneminde, 1925 ve 1930 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkası şeklinde ortaya çıkan iki başarısız deneme dışında, muhalefet örgütlenme şansı bulamamıştır (Uzun, 2010: 10). Cumhuriyet henüz ilan edilmeden önce, Milli Mücadele döneminde Birinci Meclis'te Müdafaa-yı Hukuk Grubu'ndan gelen ve Mustafa Kemal Atatürk'ün etrafında toplanan kimselerin dışında muhalifler de vardır. Bu muhalif grup sadece saltanat taraftarı, muhafazakârlardan oluşan bir zümre de değildir (Ortaylı, 2011b: 26).

Cumhuriyetin ilk yıllarında devreye sokulan devrimlerin yerleşebilmesi amacıyla siyasi ve toplumsal muhalefete karşı sert tedbirler alınırken, Osmanlı son döneminin belirleyici siyasi akımlarından biri olan İslamcılık düşüncesi de siyasi zeminini kaybetmiştir. Bu süreçte İslamcılar zor durumda kalmış, idamlar, hapis cezaları ve sürgünler ile derin bir travma yaşamışlardır (Şentürk, 2011: 146). İslamcılar, II. Meşrutiyet döneminde açıkça dillendirdikleri “İslami bir siyasi rejim” taleplerinin yerine, “İman kurtarma” ve “Kuran alfabesinin unutulmasını engellemek” şeklindeki çalışmalarla yetinmek zorunda kalmışlardır (Bulut, 2004: 910).

İslamcılık, yaşayan, somut ve canlı bir deneyim olma niteliğini kaybederek Cumhuriyet'in aşmaya çalıştığı ideolojilerden biri haline gelmiştir (Çiğdem, 2012: 145). İslamcılık, aşılması gereken bir düşman olarak “irtica” faaliyeti olarak görülmüştür (Tecimen, 2007: 16). İslamcılar, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulanan politikalar nedeniyle açık yorumlarını ve

¹⁶ Osmanlı son dönem modernleşme hareketiyle Cumhuriyet modernleşmesi arasında, devlet öncelikli olmaları ve devletin bekasını temel amaç edinmiş olmaları bakımından bir devamlılık olsa da farklılıklar da vardır. Osmanlı modernleşme projesi reformların siyasi kurumlarla sınırlı tutulmuştur. Oysa Cumhuriyet modernleşme projesinde tüm toplumsal alanın dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Toplumun yeni baştan inşa etmek anlayışına dayanan bu modernleşme anlayışında asıl hedef hayat tarzı bakımından modernliği (Erdoğan, 2003: 86-87).

çalışmalarını azaltmış, neticede İslamcılık düşüncesi “geri çekilmek” zorunda kalmıştır (Tunaya, 1998: 99).

Cumhuriyetin kurucu kadrosu yeni devlet inşa sürecinde İslamcılık düşüncesini ve İslamcı siyasal hareketleri, “radikal veya “karşıt” hareketler kategorisinde (Poyraz, 2010: 312) değerlendirirse de, henüz yeni devlet kurulmadan önce Milli Mücadele döneminde İslamcı söyleme sık sık başvurulmuştur. Milli Mücadele döneminde özellikle halkın Sultan-Halife’ye olan sadakatini incitmemek için çok hassas davranılmıştır (Davison, 2004: 155). Milli Mücadele “tutsak” olan Halife’nin kurtarılması ve İslam’ın korunması adına verilen bir mücadele olarak meşrulaştırılmıştır (Bozarslan, 2004: 43; Tiftikçi, 2014: 15).

Milli Mücadele döneminde bağımsızlık savaşını yöneten kadroların sık sık İslamcı söyleme başvurarak yürüttükleri mücadele savaşın kazanılmasıyla yeni boyut almıştır (Türk, 2015b: 111). Özellikle İkinci Meclisin oluşumuyla birlikte, bu söylemin etkisini kaybetmeye başladığı ve yeni devlet inşa sürecinde sekülerleşmeyi amaçlayan bir söylemin tercih edildiği görülmektedir. Milli Mücadele başlamadan önce, başta İslami hareket olmak üzere, çeşitli siyasal gruplar ve etnik topluluklarla kurulan ittifaktan vazgeçilmiş ve laik-ulusal bir devletin inşasına yönelik uygulamalar yaşanmaya başlamıştır (Poyraz, 2010: 312).

Cumhuriyetin kurucu kadrosu, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesinin en önemli nedeninin dinsel tutuculuk olduğuna inandıkları için laikliği, modernleşme sürecinin en temel unsurlarından birisi olarak görmüşlerdir (Taşkın, 2013a: 141). Yapılan devrimler ile İslam, sosyal, kültürel ve politik alanda meşrulaştırıcı bir araç olmaktan çıkarılmıştır (Sarıbay, 2004: 57). Cumhuriyet ideolojisi İslam’la çatışmayı göze alarak bir modernleşme projesi oluşturmaya çalışmıştır. Kara (2014b: 28) ortaya çıkan bu durum ile ilgili şu tespiti yapmaktadır:

Osmanlı modernleşmesi Müslüman kalarak, İslam dünyasından da mesul Müslüman bir devlet olduklarının tamamen farkında olarak nasıl modernleşebileceğini öne çıkarırken Cumhuriyet ideolojisi İslam unsurunu devre dışı bırakarak, “İslam’ı ve Müslümanlığı paranteze alarak” nasıl modernleşme projesi yürütebileceklerinin peşinde oldular denebilir. Laikliği nasıl anlarsa anlasın, dini kurumlarla devlet arasındaki ilişkileri nasıl düzenlerse düzenlesin Cumhuriyet ideolojisinin bazı dönemlerde ve birçok konuda İslam’la çatışmayı göze almış, İslam’la çatışarak bir kimlik oluşturmaya çalışmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda başlayan, Cumhuriyeti ile kurumsal ve ideolojik zirvesine ulaşan modernleşme hareketinin temel dayanak noktası laiklik olmuştur (Göle, 2002: 99). Laik bir devlet ve toplum yaratma çabalarının temel çerçevesi, dinin toplum hayatında ve sistem bünyesinde azaltılması olmuştur (Ergin, 2015: 16). Benimsen laiklik anlayışı ile birlikte devlet, kamusal alanda dine yönelik dışlayıcı bir politika izlenmiştir (Kuru ve Stepan, 2013b: 92).

Türkiye'deki laiklik uygulaması Batı'dan farklı olarak kendisine has bir gelişme göstermiştir. Dini uygulamalar Devletin denetiminde olmuş ve denetime yönelik kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı Devlet örgütü içinde yer almıştır. Bunun temel nedeni, asırlarca devletle iç içe geçen, hatta devletle bütünleşen dinin, dünyevi işlerden ayrılarak kişilerin vicdanlarında yer almasını sağlamaktır (Aliefendioğlu, 2001: 123-124).

Laikliğin Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren katı bir şekilde uygulanmasının nedeni Cumhuriyet devrimleri açısından dinin tehlikeli görülmesidir. Toprak (2009: 447) Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından dinin neden tehlikeli görüldüğünü şu şekilde açıklamaktadır:

Dinin neden tehlikeli sayıldığını anlamak için milliyetçi hareketin amaçlarına bakmamız gerekir. Bu milliyetçi politikalar şu politik amaçları içermektedir: birincisi, ulusal devlete ve ulusal devletin amaçlarına meşruiyet sağlayacak bir ideolojinin benimsenmesi; ikincisi, toplumdaki bireylerin ve etnik, dinsel ya da başka grupların üzerinde devlet otoritesinin sağlanması; üçüncüsü de, kitleleri mobilize etmek amacıyla ulusal bilincin yaratılması. İslam teolojisi ve gelenekleri, bu üç amaç açısından da gerçekten bir sorun teşkil eder. Bir kere, İslamiyet'in teolojik olarak sosyal ve politik yapıyı önemsemesi ve bu yapının meşruiyetini kutsal bir güce bağlaması, İslamiyet'i adeta bir politik ideoloji düzeyine çıkarmaktadır.

Laik devlete geçiş aşamalı bir şekilde olmuştur. 1 Kasım 1922'de saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması ile laiklik yolunda ilk adım atılmıştır. Milli Mücadele yıllarında hilafet makamına açıkça bir tavır alınmamış ve saltanatın kaldırılması sırasında halifelik kurumuna dokunulmamıştır (Aysal, 2012: 169). 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı laiklik yolunda atılan bir başka adımdır. 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılarak, laik devlete geçiş yolunda büyük adım atılmıştır. Osmanlı hanedanlığının elinde olan, İslam ülkelerinin birleştirici unsuru olarak kabul edilen halifeliğin kaldırılması yeni kurulan devletin laikleştirilmesi amacına hizmet eden siyasi bir adım olmuştur (Uslubaş, 2013: 20).

3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılmasının ardından laik devlete geçiş sürecinde pek çok düzenleme yapılmıştır. Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin tek merkezde toplanarak dini eğitim yasaklanması, İslam hükümlerine göre karar veren Şeriat mahkemeleri kaldırılması, Tekke ve Zaviyeler ile Türbeler ve Tarikatların kapatılması gibi adımlar Türkiye'de İslami hareketlerin zeminini kaybetmesine neden olmuş, İslamcılık düşüncesi sistemin dışına çıkarılmıştır.

İslamcılar, Osmanlı döneminde Batı'nın gücü ve saldırıları karşısında savunma durumuna geçmiş ve Batı medeniyetini büyük yapan her şeyin aslında İslam'da da olduğunu kanıtlama anlayışından hareket etmiştir. Bu anlayış Cumhuriyete aynen aktarılmış olsa da, Cumhuriyet döneminde İslamcılar Batı medeniyeti ile birlikte Türkiye'deki iktidar erkine karşı da savunmacı tarzlarını göstermek zorunda kalmışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlatılan devrimler ile Türkiye'de İslamcılar büyük oranda sindirilerek tedirgin, kaygılı ve korkulu bir ruh

halinin içine girmişlerdir. Bu durum devlet erkinin “gerici”, “takunyalı”, “örümcek kafalı” ithamlarıyla katlanırken, İslamcılar şiddet taraflısı olmadıklarını, ilme, bilime açık, aydınlık zihin tarafında yer aldıklarını göstermeye çalışmışlardır (Yıldırım, 2016: 104).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, laikliğin temel alındığı modernleşme çabaları neticesinde İslami hareketin temsilcileri kamusal, siyasal ve ekonomik alandan dışlanmışlardır. Çok partili hayata geçilinceye kadar, İslami hareketler “geri çekilmek”, yer altında varlıklarını muhafaza etmek zorunda kalmışlardır (Nebati, 2014b: 14). İslamcılar bu dönemde siyasal sistemin belirlediği sınırlar içinde kalmaya dikkat etmişlerdir (Tuncel ve Bakan, 2013: 5346).

“Batı medeniyetinin evrenselliği varsayımına dayanan ilerlemeci bir modernizm anlayışı üzerine kurulu olan” Cumhuriyet rejimi (Azak, 2013: 94) “İslamcılığa ağır bir darbe vurmuş” (Tarhan, 2004: 23), kimi İslamcı olarak tanınan isimler yönetici kadrolardan tasfiye edilirken, kimileri de onaylamadıkları bu dönüşüm süreci içerisinde yer almamayı tercih etmişlerdir (Koyuncu, 2013: 82).

“Cumhuriyet rejiminin modernleşme/dünyevileşmeye siyasal teminat hazırlamak ve radikal önlemlerle ivme kazandırmak şeklinde tanımlanabilecek laiklik ilkesi ve örgütlenmesi” (Mert, 1998: 152) neticesinde Osmanlı’dan Cumhuriyete devreden İslamcılık düşüncesi ve İslamcılar ciddi bir biçimde dışlanmış ve kamusal hayattan tasfiye edilmiştir. Netice itibarıyla Cumhuriyet’in tek partili döneminde, halifeliliğin kaldırılmasını takip eden devrimler ve laiklik uygulamaları İslamcı düşüncenin “geri çekilmesine” neden olmuştur.

1.1.2.2.2. Çok Partili Dönemde İslamcılık Düşüncesi

1946 yılına kadar Türkiye tek partili bir siyasi sistem benimsemiş, demokrasinin en temel unsurlarından biri olan çok partili siyasi yaşam söz konusu olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni durum çok partili hayata geçiş sürecine hız kazandırmıştır. Bu dönemde Türkiye’yi çok partili hayata yönelten faktörler, İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasi rahatsızlıklarla bağlantılı olmasının yanı sıra, savaş sonrasında kurulan yeni dünya düzeni ile de ilişkilidir.

Türkiye’de muhalif partilerin kurulmasına izin verilen 1945 Temmuz’undan itibaren 1946 yılına kadar 14 siyasi parti (Türk, 2015a: 113), Demokrat Parti’nin (DP) işbaşına geçmesi safhasına kadar ise, toplamda 24 siyasi parti kurulmuştur (Tunaya, 1998: 14). Çok partili hayata geçtikten sonra kurulan ilk parti, Nuri Demirağ liderliğinde, 18 Temmuz 1945’de kurulan Milli Kalkınma Partisi’dir (MKP) (Uslubaş, 2013: 106).

Bu dönemde kurulan muhalif partiler, tek parti yönetimine karşı biriken toplumsal muhalefeti temsil etme iddiasında olmuş ve programlarında da İslami temalara yer vermiştir (Toprak, 2009: 454). Ancak bu partilerin siyasi yaşamda herhangi bir etkinliği olmamıştır. Yeni dönemde yaygın toplumsal destek kazanan ve çok partili siyasete geçiş dönemine damgasını vuran parti sadece DP olmuştur. Bunda, dönemin cumhurbaşkanı İnönü ile iktidar partisi CHP'nin lider kadrosunun, sadece DP'yi muhatap almış ve ona resmen tanınan muhalefet partisi gibi muamele etmiş olmasının da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. DP'nin kurucu kadrosu ve önde gelen temsilcileri, ideolojileri ve siyasi geçmişleri itibariyle, CHP geleneğine dayanmaktaydı (Erdoğan, 2011: 97).

DP ilk kurulduğunda, CHP tutum ve davranışlarıyla muhalefetin varlığını kendi rızasına bağlı olduğunu ve muhalefetin istenmeyen bir tutum içinde olması halinde tek partili rejime dönebileceği izlenimini vermekteydi. Ancak “muvazaa” iddiaları arasında kurulan DP, tek parti yönetimine karşı oluşan hoşnutsuzluğu kanalize edecek bir güce ulaştıca, CHP nezdinde istenilen bir parti olmaktan uzaklaşmış ve her geçen gün toplumsal tabanını genişletmiştir. DP daha fazla güçlenmeden baskın seçim kararı alınmış ve 1947'de yapılacak olan seçimin 1946'da yapılmasına karar verilmiştir (Karatepe, 2009: 195). Seçim sonuçları CHP'nin istediği gibi olsa da, 1946 Seçimleri ile birlikte, Cumhuriyet tarihinde ilk defa, muhalif bir parti ortaya çıkmış, bir sonraki seçimlerde iktidarın demokratik yollardan el değiştirmesi gibi bir olanak söz konusu olmuştur (Koç, 2013: 111).

Çok partili hayata geçişle birlikte daha liberal ve özgürlükçü beklentiler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu beklentiler doğrultusunda CHP milletvekillerinin bir kısmı uygulanan politikaların yumuşatılması ve laikliğin katı tarafının kaldırılması yönünde bir tavır ortaya koymuşlardır (Kaçmazoğlu, 2012: 70). CHP yönetimi bu doğrultuda toplumsal bir talep olarak kendini gösteren dine, daha sistemli ve fazla yatırım yapmaya çalışmıştır (Bora, 2007: 125).

Bu dönemde laiklikle alakalı düzenlemelerin yumuşatılması ve etkisinin azalmaya başlamasının en önemli nedeni, kırsal kesimlerde yaşayan dini hassasiyeti yüksek muhafazakar kesimden oy toplayabilmektir (Lewis, 2011: 15; Kuru ve Stepan, 2013a: 5). Seçmenlerin büyük çoğunluğunu kırsal bölgelerde yaşayan bu kesim oluşturmaktaydı. Kırsal alanda ve küçük şehirlerde yaşayan bu kesim Cumhuriyet devrimlerinden çok fazla etkilenmemişti. Bu kesimin oylarını alabilmek adına CHP, İslam'a biraz daha rahat nefes alabileceği ortam yaratmıştır. Ancak halkın gözünde güvenini yitirmiş olan CHP'nin bu yaklaşımı karşılık bulmamıştır. 1950 seçimlerini¹⁷, dindar/muhafazakâr kesimin ihtiyaç ve isteklerine karşı daha hassas davranan DP, büyük bir çoğunlukla kazanmıştır (Zürcher ve Linden, 2011: 53-54).

¹⁷ 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerden DP zaferle çıkmıştır. Seçim sonunda toplam 487 milletvekilliğinin 408'ini DP, 69'unu CHP, 1 tanesini Millet Partisi kazanırken, 9 milletvekilliği de bağımsızlar tarafından elde edilmiştir. Oluşan yeni meclisle Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilirken, Refik Koraltan TBMM Başkanlığı'na getirilmiştir. Böylece Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bayar, Cumhurbaşkanı olur olmaz DP genel başkanlığından istifa etmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı'nın şeklen de olsa tarafsızlığı sağlanmıştır. Bu durum 1961 Anayasası'nda anayasal bir ilke haline getirilmiştir. DP ise Cumhurbaşkanı olan Bayar'ın yerine Adnan Menderes'i genel başkanlık görevine

DP'nin 1950 seçimlerini kazanması, tek parti yönetiminin uygulamalarından rahatsız olan kesimlerin daha güçlü bir şekilde taleplerini dile getirmelerini sağlamıştır. Özellikle laiklik eksenli uygulamalardan rahatsız olan kesimler seslerini daha fazla yükseltmişlerdir (Kaçmazoğlu, 2012: 71). DP'nin bu konuda temel görüşü; "İslam'ın Türk milletinin ayırt edici vasfı olduğu ve dolayısıyla din ve vicdan hürriyetinin her şeyin üstünde olduğu, laikliğin de din düşmanlığı anlamına gelmediği" (Sarıbay, 2004: 58).

DP'nin iktidarı devralmasıyla birlikte Türkiye'de özgürlükçü-demokrat bir hava kendini göstermiştir. DP ile birlikte hızlı kentleşme süreci başlamış, okullaşma oranında önemli bir gelişme kaydedilmiş ve serbest piyasa ekonomisine adım atılmıştır (Çaha, 2008a: 181). Basın nispeten rahatlamış, İkinci Meşrutiyet döneminde olduğuna benzer biçimde çeşitli düşünce ve çıkar örgütlenmelerinin boy göstermesine imkân veren hukuki bir zemin yaratılmıştır. Bu arada, tek-parti yönetiminin son yıllarında başlatılmış olduğu din üzerindeki baskının kaldırılması sürecine de hız verilmiştir. Tek parti yönetimi döneminde getirilmiş olan "Arapça ezan" yasağı kaldırılarak, ezan orijinal şekline dönüştürülmüş ve din eğitimi yaygınlaştırılmıştır (Erdoğan, 2011: 100). Açılan türbelere İstanbul Eyüp Sultan Türbesi'nin açılması eklenmiş (Tunaya, 1998: 48), okullara seçmeli olarak din dersleri konulmuş ve radyoda dini yayınlar hayata geçirilmiş, dini günlerde mevlit okunmuştur (Toker, 1993: 13).

1950 yılında başlayan ve üç dönem devam eden DP iktidarı 27 Mayıs 1960 yılında askerlerin darbeyle ülkenin yönetimine el koymasıyla sona ermiştir. Emir-komuta zinciri dışında gerçekleştirilmiş olan 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında, askeri darbeyi gerçekleştiren alt rütbeli subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK) kurulmuş ve yeniden anayasal düzen tesis edilinceye kadar ülke yönetimini ellerinde bulunduracaklarına açıklamışlardır. Komite'nin başına darbe öncesi dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir.

Darbe sonrasında 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren bu anayasa ile birlikte çok partili siyasi yaşam yeniden başlamıştır. Türkiye'nin en özgürlükçü anayasası olarak kabul edilen 1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'de siyasi hayat yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye'de siyasi özgürlükler artmış, dolayısıyla politik dernekleşme ve politik katılımın önü açılmıştır. Bu doğrultuda 1960'lı yıllar Türk siyasal hayatında fikri ve siyasi çoğulculuğun belirgin bir nitelik kazandığı yıllar olmuştur (Kalaycıoğlu, 2009: 396; Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 205; Erdoğan, 2011: 133).

Anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından demokratik siyasete tekrardan izin verilmiş ve seçimler 15 Ekim 1961 yapılmıştır. Seçimler neticesinde siyasal iktidar sivillere bırakılmıştır.

getirmiştir. Bayar, Menderes'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Menderes başkanlığındaki hükümet; komünizmle mücadele, serbest piyasa ekonomisi kurallarının yerleştirilmesi ve demokrasinin geliştirilmesi gibi başlıkları olan bir hükümet programı hazırlamıştır (Koç, 2013: 114).

Seçim sonuçlarına göre, Cumhuriyetin ilk koalisyon hükümeti olan CHP-AP Koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1960 sonrası ikinci seçim 10 Ekim 1965 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimlerde AP, devamı sayıldığı DP'nin gösterdiği başarıyı tekrarlamış, seçimden birinci parti olarak çıkmıştır.

DP kapatılışının ardından büyük bir mirası da arkasında bırakmıştır. AP, DP'nin bu mirası üzerine oturmuştur. AP, DP gibi “manevi değer ve inançlar”a bağlı olduğunu ilan etmiş ve muhafazakârlardan destek görmüştür. 1950-1960 arasında DP, 1960-1969 arasında ise AP muhafazakârların ve tek parti döneminde “geri çekilmek” zorunda kalan İslamcı düşüncenin sığınağı olmuştur.

Bu dönemde Türkiye’de İslamcılığın gelişmesi, önemli ölçüde muhafazakâr sağın siyasi serüvenine bağlı kalmıştır. İslamcıların, Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan siyasal dışlanmışlığı ve kültürel yabancılaşması, DP ile başlayan AP ile devam eden sağ muhafazakâr siyaset içinde gelişme imkânı bulmuştur (Mert, 1998: 88; Laçiner, 2004: 469).

DP'nin dindar kesimlere hoşgörülü yaklaşımıyla, örgütlü İslamcı gruplara karşı dikkatli ve mesafeli tavrı karıştırılmamalıdır (Taşkın, 2013b: 148). DP döneminde bağımsız kimlikli bir İslamcılık akımı ortaya çıkmamıştır. 1960 sonrasında AP iktidarları ile başlayan İslami canlanmaya, milli ve ilerici bir imaj verilmesi için çaba gösterilmiş, DP dönemiyle başlayan “siyasal olmayan İslam’a hoşgörülü yaklaşım” politikası sürdürülmüştür (Türkmen, 2008b: 40-45).

Tek parti döneminin yoğun baskı ortamında “geri çekilen” ve faaliyetlerini daha çok gizli bir şekilde sürdürmeyi seçmiş olan İslamcılar, ne zaman muhalefet hareketi ortaya çıkmışsa, tekrardan siyasi hayatta görünür olmuştur ve kendilerini CHP karşısındaki partilerde temsil etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum tek parti iklimi değişince, yani çok partili siyasi yaşama geçiş ile birlikte de kendini göstermiştir (Bulut, 2004: 911; Coşkun, 2014: 12; Türk, 2015b: 113).

Çok partili siyasi hayata geçiş sonrasında çeşitli fikir akımları ile birlikte İslamcı düşünce de, Meşrutiyet sonrasında tekrardan görünür olmuştur. Çok partili siyasal yaşam İslamcı kesimleri canlandırmıştır (Tunaya, 1998: 12; Yılmaz, 2004b: 633; Kahraman, 2009: 25; Şentürk, 2011: 177).

1961 Anayasası Türkiye siyasi yaşamında farklı siyasi akımların önünü açmıştır. 1950-60 arasındaki sanayileşme ve şehirleşmenin yarattığı toplumsal hareketlilik ve çeşitlilik, bu şekilde kendisini siyaseten ifade etmek imkânını bulurken, bu süreç 1960'larda artarak devam etmiştir. Genişleyen hürriyetler ve bu hürriyetlerden istifade eden sol düşüncenin gelişmesi, İslami hareketin kültürel İslam'ın dışında siyasal alanda da sesini duyurmasına da hizmet etmiştir (Yılmaz, 2004b: 635). Yani İslami siyasi hareketlerin yükselişi 1960'ların sosyo-politik gelişmeleriyle yakından ilişkilidir (Zürcher ve Linden, 2011: 56).

1950’li yıllarda DP’nin geliştirdiği özgürlükçü politikalarla birlikte biraz da olsa rahatlayan İslamcı kesimler giderek “okumaya” ve “siyasetle ilgilenmeye” başlamışlardır. Tek parti döneminde yeraltına çekilmek zorunda kalan, ancak var olma mücadelesi verebilen ve bu yönde refleksler geliştiren İslamcı gruplar, üzerindeki baskının yumuşamasıyla birlikte kamusal alana iki araçla yönelmişlerdir: Birincisi modern eğitim kurumlarında eğitim görme, ikincisi ise siyasetle ilgilenmeye başlamaktır. İlerleyen yıllarda “cemaat” İslam’ı ile “siyasal” İslam gibi bir ayrışmanın temeli bu dönemde atılmıştır. İki kutupta da “ilmin” önemine vurgular yapılmış, “ilmin kadın ve erkeğe farz olduğu” düşüncesi İslami gruplar arasında hızla yayılmıştır. Özellikle İslami kaynakların Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Türkçeye aktarılması İslamcı kesimlerin aynı zamanda İslam’ın ana kaynaklarıyla tanışmasını da sağlamıştır. Böylece giderek İslami kaynaklardan (Kur’an, Hadis, tefsir, fıkıh, siyer vs.) yararlanarak, ilmin ve okumanın önemini daha fazla kavramışlardır¹⁸ (Çaha, 2010: 306).

İslamcılığın, tek parti döneminde ortaya çıkan devrimler karşısında en önemli tepkisi kendisini toplum içinde gizlemek olmuştur. 1946’da çok partili rejime geçildikten sonra, İslami hareket yeniden etki kazanmaya başlamıştır (Türk, 2015b: 101). Tek parti döneminde gelenekleriyle irtibatları kesilmiş İslami hareketin oldukça güçsüz olması nedeniyle milliyetçilerle bir güç birliğine gitmişlerdir: Milliyetçi-muhafazakâr veya milliyetçi-mukaddesatçı cephe altında bir araya gelerek işbirliği yapmışlardır. Herkesin üzerinde birleştiği bir “Komünist tehlike” belirmiş, bu durum bu kesimleri rejim önünde meşru konuma getirmiştir (Çetinsaya, 2004: 437).

DP dönemi ve sonrasında görünür olan İslami hareketin en belirgin özelliklerinden biri, siyasi yaşama etki edebilme çabasıdır. DP’nin iktidar süreci, İslami siyasetin görülmesi açısından önemlidir. Bu süreç, İslamcı çevreleri daha sonra kendi başlarına siyasi oluşumlar içine yöneltecek ve İslamcı siyaset bir müddet sonra kendi partisine kavuşacaktır. O zamana kadar İslami çevreler bir başka ortamda, AP iktidarı döneminde varlığını koruyarak kendi siyasal gücünü yansıtacağı siyasi parti için uygun koşulların oluşmasını beklemiştir (Tarhan, 2004: 38-40). Yani İslami hareket 1950-1969 yılları arasında sağ siyaset içinde yaşadığı tecrübe ile siyasal sürece daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlamıştır. Bu dönemin sonuna doğru partileşme çalışmalarına hız kazandıran İslamcılar Türkiye’de kendi siyaset tarzını ortaya koyan bir oluşumu siyaset sahnesine çıkarmaya başlamıştır (Türk, 2015b: 117).

Nihayetinde tek parti döneminde “geri çekilmek” zorunda kalan İslami hareket, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde, bazı İslamcı cemaatlerin partileşme faaliyetlerine yönelik yaptıkları denemelerin, bir biçimiyle başarısızlığa uğramasından sonra, bağımsız bir siyasi hareket olarak

¹⁸ 1950 ve 1960’lı yıllarda çok sayıda dergi ve gazete çıkmıştır. Bunlardan en çok bilinenleri; Büyük Doğu, Hareket, İslam, Diriliş, Hilal, İttihad, Milli Gençlik ve 1970’li yıllarda çıkan Yeniden Milli Mücadele dergileri ve Sabah, Bizim Anadolu, Hakikat, Bugün gibi gazetelerdir. Bu dergi ve gazeteler mevcut düzenin çok fazla dışına çıkmadan, ulusçu kimliğe, millilik ve milliyetçilik ruhuna aykırı davranmadan, Masonluk, Siyonizm, Dönmelik gibi konular üzerinde odaklanarak İslami bir tavır sergilemişlerdir (Türkmen, 2008b; 37).

ortaya çıkıncaya kadar sağ siyasetin içinde var olmuştur. İslami hareket 1950-1969 yılları arasında kendilerini ifade edebilmek adına DP ve AP çizgisinde gelişen siyasal eğilim içinde yer almış ve bu partileri desteklemiştir. Nihayetinde, 1970’li yıllara kadar “muhafazakâr milliyetçilik” şemsiyesi altında gelişen İslami hareket (Kara, 2014b: 18) 1970 yılında İslami görüşü benimseyen MNP’yi kurmuş ve böylelikle Türk siyasal yaşamında önemli etkisi olan MGH, İslami hareketi siyaset sahnesine taşımıştır.

İslamcılık, çok partili siyasal yaşama geçiş sonrasında 1950’li yıllardan itibaren çok partili siyasi yaşamın çeşitli siyasi akımları tekrar gün yüzüne çıkarmasına paralel olarak görünürlük kazanmıştır. Ancak yeniden görünür olan İslamcılık, Osmanlı son dönemi İslamcılık akımından farklı özelliklere sahiptir. Temelde ideolojik devamlılık söz konusu olsa da 1950’li yıllar sonrasında İslamcılık düşüncesinin ortaya çıkışı, içinde bulunduğu şartlar, söylemleri, hedefleri, taşıyıcı kadroları gibi özellikler bakımından Osmanlı son dönem İslamcılık düşüncesi ile farklı özelliklere sahiptir.

Osmanlı son döneminde var olan İslamcılık anlayışı daha çok Batı karşısında İslam dünyasında yeniden canlanma ve toparlanma hareketlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak Cumhuriyet dönemi çok partili yaşam ile birlikte tekrar görünür olan İslamcılık anlayışı İslami söylemin iktidara gelme sürecini de kapsayan geniş bir alanı kapsamaktadır (Şentürk, 2011: 17).

Osmanlı dönemi İslamcılık akımı aşağıdan-yukarıya doğru toplumsal bir akım olarak ortaya çıkmamıştır. İslamcılık Osmanlı’da devlet katında itibar görmüş, dönemin aydınları, uleması, bürokrasisi tarafından savunulmuştur. Bununla birlikte 1950’lerden itibaren siyasi alanda görünür olmaya başlayan İslamcılık daha çok toplumsal bir talebin sonucudur. Yani İslamcılık ve İslamcılık düşüncesiyle hareket eden İslami hareketler, özellikle siyasi temsil noktasında çok partili siyasi hayatla birlikte toplumun desteğini de arkasına almıştır (Işık, 1999: 44). Bu doğrultuda çok partili dönemde İslamcılığı Osmanlı son dönem İslamcılık düşüncesinden farklılığını belirlerken sosyolojik bir harekete de işaret edilmektedir (Türkmen, 2008b: 12).

İslamcılık Osmanlı’da devletin gücünü arkasına alarak ortaya çıkmışken, 1950 sonrası İslamcılık devletten bağımsız, karşıtında bir yerden devlete siyaseten bir yönelme hareketi olarak şekillenmiştir. İslamcılık, Osmanlı’da merkezi ve resmi bir reform programıydı, ama fikri ve teorik vurgusu siyasi vurgusundan önemliydi; yeni dönemde ise toplumsal kenarın, önemsiz görülen çevrenin siyasi tepkisi ve talebi olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İslamcılık, İslamcı entelektüel ve fikri birikimi hiçbir zaman reddetmemiş olsa da, siyasi talepleri çoğunlukla sosyo-ekonomik ve dünyevi ağırlıklı olduğundan bu birikimi geliştirme, zenginleştirme çabası içinde olmamıştır (Bulaç, 2004: 66).

Osmanlı'da İslamcılık düşüncesinin taşıyıcı kadrosu ulema, aydın-ulema veya geleneksel ve modern iyi eğitim almış seçkin bir zümreydi, İslam'ın tarihsel ilim ve kültür mirasıyla bağları kuvvetliydi; yeni dönemde ise toplumsal kenarın reaksiyonunu dile getiren, çoğunlukla Batılı eğitimden geçmiş mühendisler, avukatlar, yazarlar, gazeteciler ve profesyonel siyasetçilerden oluşan aydın profilini önder kadro olarak seçmiştir (Bulaç, 2004: 67).

İslamcılığın dönüşerek yeni dönemde ortaya çıkmasıyla birlikte geleneksel ve muhafazakâr söylemler sorgulanmaya başlanmış, daha devrimci ve değişime yönelik siyasi dozu da yüksek söylemler ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllardan itibaren İslamcılık İslami söylemi milliyetçi ve muhafazakâr söylemden ayırtmıştır (Yorgancılar, 2012a: 124). İslamcılık bu dönemde, kapitalizm ile sosyalizm ideolojilerine karşı üçüncü bir yol arayışında olan, referanslarını İslam'dan alan bir söylem geliştirmiştir (Çakır, 2014: 314; Yıldırım, 2012: 283).

Cumhuriyet İslamcılığının Osmanlı İslamcılığından farklılaştığı bir başka husus da, İslami hareketin günlük politik olaylara daha fazla karışma iddiasında olmasıdır (Tunaya, 1998: 100). Özellikle 1970'li yıllardan itibaren siyasi bir rekabet içinde olan İslami hareketin ortaya çıkışı ve varlığı, Türkiye'nin günlük politik meselelerine ve güncel sorunlarına ilişkin tutarlı projeler geliştirmesinde yatmaktadır (Çiğdem, 2012: 118).

Osmanlı son dönem İslamcılığı ile Cumhuriyet çok partili dönemde görünür olan İslamcılık arasındaki en temel farklardan bir tanesi de hilafetin varlığı-yokluğu olgusudur. Hilafetin varlığında ve gözetiminde olan İslamcılık, çabalarını Müslümanların ve bu anlamda İslam devletinin güçlenmesi ve Batı karşısında ezilmemesi olarak geliştirmiştir. Gündelik hayatı İslamlaştırmak ya da devletin İslamlaşmasını sağlamak gibi niyetlere sahip değildir. Dolayısıyla hilafetin kaldırılması sonrasında ortaya çıkan İslami bir üst otoritenin yokluğu sorunu, Osmanlı İslamcılığı ile Cumhuriyet dönemi İslamcılık arasında siyasal zemin ve amaç açısından bir farklılaşma yaratmıştır (Arpacı, 2016: 93).

İslamcılık, Osmanlı İslamcılığından farklı olarak "ulus devlet" içinde söylemini geliştirmiştir. Osmanlı son dönem tartışmalarından ziyade, çok partili siyasi yaşam döneminde ifade bulan ve Cumhuriyet devrimine karşı biriken tepkilerin ürünü olan, Cumhuriyet'in revizyonu düşüncesine sahiptir (Mert, 2007: 122).

İslamcılık Cumhuriyet döneminde tekrar gün yüzüne çıkınca, İslamcı düşünce başta öğrenci gençlik olmak üzere toplumun tüm kesimlerini kapsayacak biçimde yaygınlaşmış ve kitleleşmiştir. İslamcılık yasal partiye dönüşmüş ve Türkiye'deki siyasi yaşamın önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Tiftikçi, 2014: 50). İslamcılığın Türkiye'de bulunduğu yaşam koşullarının Osmanlı İslamcılığı deneyiminden farklılığının ana kaynağı, siyasal sistem ve rejim değişikliğidir (Arpacı, 2016: 196). İslamcılık laik bir devletin koyduğu kurallara göre hareket etmek zorunda

kalmış ve sistem içinde kalarak sistemin çizdiği sınırlar içinde siyaset yapmıştır (Taslaman, 2011: 246).

Burada üzerinde durulması gereken bir başka hususta 1950’li yıllardan itibaren görünürlük kazanan İslamcı düşünce İslam coğrafyasında ortaya çıkan İslami hareketlerden farklıdır. Türkiye’de İslamcılık yeniden şekillenirken, kendine özgü kültür birikiminden beslenmiştir. Bu nedenle Orta Doğu ve İslam coğrafyasında ortaya çıkan İslami hareketler ve bu hareketlerin siyasi söyleminden bağımsızdır (Tuna, 1.10.2014; Alperen, 2013: 490). İslamcılık, Orta Doğu ve İslam coğrafyasında olduğu gibi devrimci-radikal bir anlayış çerçevesinde gelişmemiş, hatta liberal değerlere açık bir gelişme göstermiştir (Çaha, 2008a: 212).

Ortadoğu ve İslam coğrafyasında ortaya çıkan İslami hareketler devlete karşı bir protesto ve başkaldırı hareketleridir. Devrimci özü bulunan bu hareketler yeni bir İslami devlet kurmayı hedeflemektedir. Türkiye’de İslamcı düşünceyle hareket eden İslami hareket ise mevcut devleti dönüştürmeye yönelik harekettir. Modern ulus-devleti reddeden ve ümmetçi bir devlet tasarımı sahibi olan hareketlerin tersine Türkiye’deki İslami hareket devletin şekli ve gücünü değil, bunu kullanan kesim ve bu kesimin ideolojisinin hakimiyetini karşılarına almaktadırlar (Akdoğan, 2000: 23).

Sonuç olarak, Cumhuriyet devrimleri ile “geri çekilen” İslamcılık, 1950’lerde DP ve 1960’larda AP içinde merkez sağa eklemlenmiş bir şekilde görünür olmaya başlamıştır. Bu süreçte Osmanlı İslamcılığı ile devamlılık gösterse de, değişen koşulların etkisiyle 1960’ların sonuna doğru İslamcılık, toplumsal bir hareket formatında bağımsız bir siyasi söylem olarak gelişmiştir. Türkiye’de meşru siyasi yöntemi benimseyerek yukarıdan aşağıya bir İslamlaşmanın yaşanmasını amaçlayan İslami hareketin temsilcisi MGH olmuştur. Erbakan’ın ismiyle özdeşleşen MGH, kurduğu siyasi partiler ile İslami hareketin ve İslamcı düşüncenin siyasi seyrini belirlemiştir.

1.2. Milli Görüş Hareketinin Siyaset Sahnesine Çıkışı

Türkiye’de 1970’li yıllara doğru yaşanan kutuplaşmalara paralel olarak çeşitli siyasi fikirler siyasi örgütlenmeler şeklinde ortaya çıkmış ve siyasi yaşamda birçok siyasi parti görünür olmuştur. İslami hareket de, DP ve AP içinde olgunluk noktasına ulaştıktan sonra, 1960’ların sonunda merkez sağ siyasetin İslamcı kolu olmaktan çıkıp açık politika yönelimine girmiş (Aydın, 2013: 131), MNP’yi kurarak ilk kez bağımsız bir siyasi partiye sahip olmuştur.

İslami hareketin bağımsız bir siyasi örgütlenme olarak siyaset sahnesine çıkışı, 1960’lı yıllarda sağ, muhafazakâr, mukaddesatçı “çevre” hareketlerini şemsiyesi altında toplayan (Dursun, 2005: 24) ve bir koalisyon görüntüsünde olan AP içinde yaşanan gelişmelerle bağlantılıdır. Bu

partide, özellikle 1960'lı yılların sonuna doğru muhalif hareketlerin farklı arayışlar içine girdiği görülmektedir¹⁹.

AP'nin ikinci iktidar döneminde parti içi sorunlar daha fazla hissedilir olmuştur (Erdoğan, 2011: 132). Bu süreçte Demirel'in muhafazakârları hükümetin dışında tutması partinin bölünmesi sürecini hızlandırmıştır (Dursun, 2005: 24). Parti içinde İslami hareketin temsilcileri olarak nitelenebilecek isimler farklı bir oluşum arayışı içine girmişlerdir. Bu isimlerin rahatsızlıkları çok daha önceden başlamasına rağmen AP içinde politika yapma ısrarlarını son ana kadar sürdürmüşlerdir. Ancak parti içinde güçleri oranında temsil edilme taleplerinin kabul görmemesi üzerine bağımsız bir İslamcı parti kurma arzuları ön plana çıkmıştır. Bu tür arayışlara o tarihte Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Necmettin Erbakan da dahil olmuştur (Çakır, 1994: 22).

İslami hareketin bağımsız bir parti kurma girişimlerinde AP içinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra 1960'ların sonlarında yaşanan ekonomik ve siyasal krizde büyük sermaye ile küçük-orta ölçekli sermaye grupları arasında yaşanan çatışmaların da etkisi büyüktür. Dönemin iktidar partisi AP, yaşanan ekonomik kriz karşısında büyük sermaye yanlısı bir ekonomik program benimsemiştir. Küçük-orta sermayenin taleplerine duyarsız kalmıştır. Bu durum hem ülkenin en yaygın işveren örgütü olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) içinde, hem de AP içinde çatışmalara yol açmıştır (Gülalp, 2014: 45).

Bu süreçte parti kurma konusunda etkili olan bir başka hususta İslami cemaatlerdir. İslami hareketin ilk bağımsız partisinin kuruluşunda cemaatlerin etkisi yadsınmaz. İslami cemaatler bu süreçte bağımsız bir partinin oy potansiyeli üzerine hesaplamalar yapmaya başlamışlar ve bunun sonucunda belli bir özgüven kazanmışlardır. Ayrıca bu cemaatlerin içinde politika tecrübesine sahip, ülke yönetimine talip olabilecek kadroların yetişmiş olduğunun ortaya çıkması da bağımsız bir İslamcı partinin kuruluşunu hızlandırmıştır (Çakır, 1994: 24).

İslami hareketin ilk partisi MNP'nin önemli kadroları ağırlıklı olarak Nakşibendi tarikatının Türkiye'deki en önde gelen kollarından İskender Paşa Dergahı'na bağlıydı. Tarikat şeyhi Mehmed Zahid Kotku, MNP'nin kurulmasını teşvik etmiştir. Başka Nakşi kolları, Nakşibendiye dışındaki bazı tarikatlar, özellikle Anadolu'ya serpilmiş bulunan irili ufaklı dergâhlardan bazıları, ayrıca

¹⁹ AP 1965 seçimlerinde oyların yüzde 52.9'unu alarak tek başına iktidar olmuş, 1969 seçimlerinde oyları yüzde 46.5'e düşmüş olsa bile yine Meclis'te çoğunluğu elde etmiş ve tek başına hükümet kurabilecek sayıda milletvekili kazanmıştır. Bu süreçte şemsiye partisi görevi gören AP'nin gittikçe daha fazla merkeze doğru kayması ve temsil ettiği "çevre" hareketlerini ihmale yönelmesi neticesinde, AP politikalarını kendileri için tatmin edici bulmayan parti içi muhalif kesimleri farklı arayışlara mecbur bırakmıştır. Parti içinde çatışmalar ve bölünmeler ortaya çıkmıştır (Dursun, 2005: 24). Yorgancılar (2012b: 51) bu dönemde AP içindeki muhalefet hareketinin üç grupta toplandığını belirtmektedir: "Birinci grup DP'nin devamı niteliğinde olan politikacıların oluşturduğu gruptur. Bu grubun başında Nilüfer Gürsoy ve Neriman Ağaoğlu gelir. Bu grup DP'lilere af çıkarma konusunda Demirel'in kendilerini kandırdığını düşündüklerinden muhalefet yapmışlardır. Daha sonra partiden istifa ederek Ferruh Bozbeyle önderliğinde DP'yi kurmuşlardır. İkinci grup ise başını Sadettin Bilgiç çektiği daha sağcı olarak adlandırılan gruptur. Üçüncü grupta Erbakan'ı destekleyen gruptur."

Nurculuğun bir bölümü de MNP’de ya başından itibaren yer almış ya da daha sonra dahil olmuştur (Çakır, 2004: 545).

Bu süreçte şüphesiz bir başka temel etken de Erbakan’ın sahip olduğu liderlik karizması ve harekete geçirici liderlik gücüdür (Ergin, 2015: 82). Erbakan’ı siyasal hayattan ve sosyal hayattan silmek amacıyla AP lideri Demirel’in o dönemde Erbakan’a karşı takındığı tutum, Erbakan’ı doğal bir lider aday olarak ön plana çıkarmış ve bağımsız bir partinin liderliğine soyunmasını zorunlu hale getirmiştir (Yorgancılar, 2012b: 34).

Bütün bu etkenlerin yanında İslami hareketin bağımsız bir siyasal oluşum olarak harekete geçmesinin bir başka nedeni de toplumsal beklentidir. Cumhuriyet döneminin dine karşı tutumu; dini sosyal yaşamın dışında tutmaya yönelik politikaları (Çaha, 2001: 140), “toplumsal kimliğini İslami gelenek ve göreneklerde bulan kesimlerde” (Karpat, 2011: 246) kendilerini ve taleplerini siyasi alanda temsil edecek bir oluşum ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda böyle bir oluşum ortaya çıkarken aşağıdan yukarıya oluşan bir toplumsal tabanın üzerine kurulmuştur. Ayrıca İslamcı söylem Osmanlı son döneminden itibaren en güçlü siyasi ideolojilerden biridir ve belirleyici bir konuma sahiptir. İslami söylemin tarihi konumu ve etkisi bağımsız bir İslamcı partinin kurulmasında etkili olan bir başka itici güçtür.

Bu arayışların öncesinde 1940’lı yıllardan itibaren çok partili siyasi hayatta dini referans gösteren partiler kurulmuştu. Ancak bu partiler ciddi bir taban bulamadan dağılıp gitmişlerdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri bu partilerin hiçbiri İslami bir cemaate dayanmıyor olmasıdır; çünkü cemaatler henüz ciddi bir güç durumunda da değillerdi. İslami hareketin ilk bağımsız, ciddi siyasi oluşumu MNP bu partilerin tekrarı ya da devamı değildi. Ama elbette bu deneyimler ve birikimler MNP’nin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır (Tiftikçi, 2014: 69).

İslami hareketin bağımsız partisinin kuruluşu 1969 genel seçimlerine yetiştirilemeyince, bazı isimlerin sağ partilerden ya da bağımsız olarak aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Erbakan 1969 seçimleri için Konya’dan aday olmak için AP’ye başvurmuş ancak adaylığı veto edilmiştir (Çakır, 2014: 229). Adalet Partisi tarafından adaylık başvurusu reddedilen Erbakan, aynı ilden bağımsız milletvekili olarak seçimlere girme kararı almıştır. Erbakan Konya’dan girdiği seçimlerde 40 binin üzerinde oy alarak üç milletvekili çıkaracak bir oy oranıyla milletvekili seçilmiştir (Akın, 2000: 26). Bu seçimlere aynı İslami çevreden bağımsız aday olarak katılan çok sayıda ismin hiçbiri seçimi kazanamamış ve TBMM’ye girememişlerdir (Çakır, 2014: 229).

Erbakan ile aynı İslami çevreden seçime giren bağımsızlar kendilerini İslamcı olarak değil “mukaddesatçı” bir grup olarak tanımlamışlar ve “Mukaddesatçı Türk’e Beyanname” ismiyle

Necip Fazıl²⁰ tarafından kaleme alınmış bir beyanname yayınlamışlardır. MNP'nin oluşmaya başlayan ideolojik tutumunu anlama açısından bu beyanname önemlidir. Burada kullanılan mukaddesatçılığa yüklenen mana AP çevresinin ve diğer sağ siyasetçilerin ve partilerin yüklediği anlamdan çok farklıydı. Bu anlam ve mana “Milli Görüş” tarihinin de başlangıcı olmuştur (Yorgancılar, 2012b: 73).

Bütün bu etkenlerin sonucunda 26 Ocak 1970 tarihinde ilk doğrudan İslamcı parti olan MNP kurulmuştur. Partinin lideri Erbakan (Günay, 2014: 53) MNP'nin kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır:

Sistemin anladığı dilden konuşmaya karar verdik ve siyasal mücadelemizin fitilini ateşleyen ilk manifestomuzu yayınlamak asırlardır duraklamada olan “Milli Görüş” yürüyüşünü tekrar başlattık! 1839 Tanzimat Fermanı'ndan beri derin bir uykuya yatırılmış olan “Milli Görüş Davası”nın ilk fitilini 1969 yılında “Müstakil Adaylar Grubu” adına yazıp yayınladığımız ve ülkenin her tarafına dağıttığımız “Mukaddesatçı Türk'e Beyanname” başlıklı ilk manifestomuz ile ateşledik. Dönemin Batı mukallitçisi partilerine ve gayr-i milli düşünce akımlarına karşı, köklerini ve hareket kaynaklarını, Nizam-ı Alem Davası için cihat eden ecdadımızın tarihinden ve duruşundan alan “Mukaddesatçı Türk'e Beyanname” başlıklı manifestomuzda; dava arkadaşlarımızla birlikte başlattığımız parlamenter mücadele döneminde, kurduğumuz tüm “Milli Görüş” partilerinin mayasını oluşturan ve duruşlarını tayin edecek olan tespit ve ilkeleri ortaya koyduk.

MNP, İslami söylem motivasyonu ile yola çıkmasının yanı sıra aynı zamanda Türkiye'deki sınıfsal dinamiklerin de bir ürünüdür. Bu parti cemaatlerin sağladığı gelişimlerin, Türkiye sınıflar mücadelesinde 1960'lı yıllarda meydana gelen değişimlerin ve bunların İslami hareket üzerindeki etkilerinin, yani birçok iç etkenin etkisiyle ortaya çıkmıştır (Tiftikçi, 2014: 68). MNP kurulduğu zaman özellikle İslamcı camia içerisinde büyük heyecan oluşmuş, partiden ve partinin lideri Erbakan'dan beklenenlerin çıktısı yüksek tutulmuştur (Yorgancılar, 2012b: 9).

1.3. Milli Nizam Partisi'nden Refah Partisi'ne İslami Hareketin Siyasi Temsili: Milli Görüş Partileri

1.3.1. Milli Nizam Partisi

1.3.1.1. Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve İdeolojik Temelleri

Necmettin Erbakan'ın önderliğinde bağımsız bir siyasal parti halinde organize olan İslami hareketin ilk partisi MNP, 26 Ocak 1970 tarihinde kurulmuştur²¹. MNP kurulduktan hemen sonra

²⁰ Necip Fazıl Kısakürek bağımsız bir İslamcı parti kurulması çalışmalarında yer almıştır. Kurulan partiye doğrudan katılmasa da, “bütün ümit ve hasretini” bu partiye bağladığını ifade etmiştir. Parti kongrelerinde ve alanlarda konuşmalar yaparak partiye organik ilişkiler kurmuştur (Çağan, 2015: 153).

²¹ Erbakan'ın “cennet kokanların partisi” (AYMKD, 1971: 10) olarak ifade ettiği bu partinin ismi “Milli Nizam” olarak Eşref Edip tarafından belirlenmiş ve bu isim Erbakan ve arkadaşları tarafından kabul görmüştür (Ergin, 2015: 74). MNP'nin amblemi “şehadet parmağı havada sağ el”dir (Hür, 2.3.2014). Erbakan (Alıntı, Cemal, 1991: 221) partinin

ülke çapında teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Kısa süre içinde toplumsal karşılığının olduğu anlaşılırmış, bu ideolojide bir partinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Maddi ve manevi bir kalkınma hedefiyle siyasi hayatına başlayan MNP, kurulduğu andan itibaren resmi ideoloji ve sistem açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu tehdit algısıyla birlikte mevcut düzenden gelen itirazların yanı sıra, bazı dini grup ve cemaatler de İslami hareketin siyasi temsilcisi konumunda olan bu partiye yönelik tepkilerini göstermiştir (Yorgancılar, 2012b: 48).

Erbakan “Batıla” karşı “Hakkın” tarafını tutmak ve bu mücadeleyi vermek, aynı zamanda Batı taklitçisi düzen partilerine alternatif olmak amacıyla böyle bir parti kurduklarını ifade etmiştir. Erbakan, MGH’nin ilk partisi olan MNP’nin kuruluş amacına yönelik şu ifadeleri kullanmıştır (Günay, 2014: 61):

Manifestomuzda söylediğimiz gibi hareket ettik. Önce müstakil (Bağımsız) adaylar olarak katıldığımız seçimlerde muvaffak olup parlamentoya milletvekili olarak girdik. Orada batıla karşı hakkın tarafını tutacak ve mücadelesini verecek olan bir parti nüvesi kurduk. Batı mukallitçisi ya da kuklası olan düzen partilerine alternatif olması gayesiyle, çevreden merkeze doğru güçlendikten sonra 26 Ocak 1970 tarihinde kökünü ve fikriyatını Sahabenin ve ecdadımızın Nizam-ı Âlem davasından ve mücadelesinden alan ve Milli Görüş Hareketi’nin ilk partisi olan millî, mukaddesatçı Milli Nizam Partisi’ni kurduk. Üstad Necip Fazıl’ın da dediği gibi; “Surda bir gedik açtık, mukaddes mi mukaddes! Ey kahpe rüzgâr, artık ne yandan esersen es” dedik.

Erbakan MNP’yi, mevcut diğer partilerden ayrı olarak Müslümanların partisi olarak konumlandırmıştır. 18 Ocak 1970 günü, MNP kapatma davasına konu olan Boyabat ilçesinde yaptığı bir konuşmada, Erbakan Türkiye’de sekiz parti olduğunu ve kendilerinin bunlardan ayrı bir parti olduklarını söylemiştir. AP ve CHP gibi sağcı ve solcu diye milleti kandırmayıp Türkiye’ye yeni bir Müslüman partisi kurulmasının lüzumunu hissederek MNP’yi kurduklarını (AYMKD, 1971: 5) ifade etmiştir.

MNP’nin Kuruluş Beyannamesi incelendiğinde partinin sahip olduğu ideolojik temellerin neler olduğu ortaya çıkmaktadır. Beyannamedeki görüşler MGH’nin de temellerini oluşturmaktadır. Kuruluş Beyannamesi’ne baktığımızda, MNP İslamcı, Osmanlıcı, millî bağımsızlıkçı, maddi kalkınmayı hedefleyen, ahlakı ön plana çıkaran maneviyatçı, şahsiyetli dış politikacı, mevcut düzenin eleştirisini yapan “üçüncü yol”cu özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu temel özellikler Erbakan’ın kurduğu bütün partilerde kendini göstermektedir. Dönemsel olarak tonları farklı olsa da hareketin temel ideolojisi bu yönde bir devamlılık göstermiştir.

amblemliyle ilgili yöneltilen bir soru üzerine sağ elin, partilerinin sağcı bir parti olduğunu, şahadet parmağının partilerinin tek bir parti olduğunu, diğer dört parmağın kardeşlik, dostluk, birlik ve beraberliklerini ifade ettiğini söylemiştir. Partinin kuruluş tarihi, Avrupa’ya karşı en ağır toprak kaybına uğradığımız Karlofça Antlaşmasının yıldönümüdür. Ergin (2015: 75)’e göre bu tarih bilinçli bir seçimdir.

Erbakan MNP döneminde belirlediği temel idealleri daha sonra kurduğu partiler döneminde de devam ettirmiştir. Erbakan MNP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde şu temel idealleri ortaya koymuştur (Ergin, 2015: 80): “Biz ahlakçı ve maneviyatçıyız. Bu yüzden en büyük ehemmiyeti bunlara vereceğiz. Biz tarihimize bağlıyız. Biz her türlü taklitçiliğin karşısındayız. Artık beş devir kapanıyor, beş yeni devir açılıyor.”

Birincisi, Anadolu da yaşayan insanlar beş bin yıldır tarım ve hayvancılığa bağlıydılar. Şimdi Anadolu da Ağır sanayi kuruluyor. İkincisi, Türkiye 50 yıldır montajla oyalanıyordu Şimdi şahsiyetli Milli Görüş devri başlıyor. Üçüncüsü, bugüne kadar taklitçilikle çok şey kaybettik. Artık taklitçilik devri kapanıyor. Dördüncüsü, bürokrasi devri kapanıyor, dinamizm devri, hızlı kalkınma devri başlatıyoruz. Beşincisi, gericilik, ilericilik münakaşası devrini kapatıyor, ilericiler inananlardır devrini başlatıyoruz.

“Açık İslami referanslara sahip” MNP (Özbudun ve Hale, 2010: 32) ile birlikte Erbakan siyasette yeni bir sınıflandırma ortaya koymuştur. Bu sınıflandırmaya göre MNP dışında kalan diğer partiler “taklitçi”dir. Bu taklitçiliğin kaynağı ise diğer partilerin Türkiye'nin sorunlarına cevap arama adresi olarak Batı'yı görmelerinden geliyordu (Yorgancılar, 2012a: 17).

MNP, Anadolu küçük ve orta ölçekli girişimcilerini desteklemeyi kendisine amaç edinmiştir (Türkmen, 2008b: 53). “Cumhuriyetin laik eğitim kurumlarından yetişmiş taşra kökenli dindar meslek sahipleri ile yine taşrada ticaret ve sanayiyle uğraşan dindar girişimcilerin ortak hareketi olarak tanımlanabilecek” (Çakır, 1994: 23) MNP, kendi siyasal çizgisini kapitalizmin ve sosyalizmin insanları düşürdüğü buhrandan kurtaracağına inandığı İslami bir kimlik üzerinden belirlemiştir (Yorgancılar, 2012b: 115).

MNP, Osmanlı son döneminden itibaren İslamcılığın temel söylemi olan anti-Batıcı anlayışın devamı niteliğindedir. Cumhuriyet devrimlerinin İslam'a yeni bir çerçeve çizmesi ve dinin gücünü sınırlaması sonucunda İslami çevrelerin bu politikaya karşı duyduğu tepki MNP'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır (Duman, 1996: 68).

MNP tarihsel kökleri olan bir hareketin temsilcisi olarak kurulmuş olsa da herhangi bir partinin devamı veya bir partinin bölünmesinden doğmamıştır. Erbakan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir (Günay, 2014: 72):

Milli Nizam Partisi; milletimizin lâlettayin, sıradan bir millet olmayıp bin yıllık tarihin en büyük milleti olduğuna kanidir. Milletimizin tarihi ile ve hasletleri ile iftihar duymaktadır. Milli Nizam Partisi evveleminde mevcut herhangi bir partinin reaksiyonu olan veya bölünmesinden doğmamış, doğrudan doğruya bir ilim ve fikir aksiyonu olarak teşekkül etmiştir. Kuruluşu sırasında, milletimizin sürüklenmiş olduğu halihazır çok yönlü maddi ve manevi buhranlardan kurtulup, yeniden bütün insanlığa ışık tutacak bir medeniyet kurmasının nasıl mümkün olabileceğini araştırmış, inandığı yolu, programı ile ortaya koymuştur.

MNP'yi kendinden önceki sağ partilerden ayıran en temel özelliği milli-manevi ve dinsel-ahlaki değerlere yaptığı vurgudur. Partinin programı ve beyannamesi büyük oranda bu çerçevede belirlenmiştir. Programda ekonomik hayattan sosyal hayata, eğitimden sağlığa, kamu yönetiminden adalete, hatta orduya kadar milli ve manevi bakış ve anlayışla şekillenen düzenlemelere yer verilmiştir (Safi, 2007: 283).

MNP parti programında resmi ideoloji ve mevcut siyasi düzenin tepkisini çekmeyecek bir dil kullanmaya dikkat edilmiştir. Aynı zamanda kendisine büyük umutlar bağlayan kendi tabanını ve hedef kitesini de memnun edecek bir dil kullanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca siyaset dışında kalınması gerektiğine inanan ve sisteme entegre olmayı kabul etmeyen İslamcı kesimin de tepkisine neden olmayacak bir söylem ortaya konulmaya gayret edilmiştir (Yorgancılar, 2012b: 114). Programın ortak özelliği sosyal hayat içinde ve iktisadi faaliyetlerde rol alacak “inançlı insan tipi” yaratmak istemesi ve “ahlaki nizam”a önem vermesidir (Safi, 2007: 282).

1.3.1.2. Milli Nizam Partisi'nin Kapatılması

MNP 26 Ocak 1970 tarihinde resmen kurulmuş ve 8 Şubat 1970 tarihinde yapılan kuruluş toplantısıyla çalışmalarına başlamıştır. Bir yıl içinde Türkiye'nin her tarafında örgütlenmiş ve toplum tarafından benimsenmiştir. MNP'yi diğer partilerden ayıran özellikler Cumhuriyet Başsavcısı tarafından “hukuk dışı” olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nde (AYM) kapatma davası konusu olmuştur. MNP, AYM tarafından 20 Mayıs 1971 tarihinde “laikliğe ve Atatürk devrimlerine aykırı eylemlerinden” dolayı, kuruluşundan kısa bir süre sonra herhangi bir seçimde kendisini görme şansı bulamadan kapatılmıştır.

AYM, MNP'nin “Cumhuriyetin niteliklerini belirten ikinci maddesiyle temel hak ve ödevler arasında düşünce, inanç, hak ve hürriyetini düzenleyen 19, bilim ve sanat hürriyetini düzenleyen 21. ve siyasi haklar ve ödevler arasında partilerin uyacakları esasları düzenleyen 57. maddeleri ve bu maddeler çerçevesinde yürürlüğe konan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 4. kısım ve özellikle laik Devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunmasına ilişkin hükümlerine aykırı düştüğü” kanaatine varmıştır (AYMKD, 1971: 20).

AYM, MNP'nin kapatılmasına ilişkin davada ilk kez laiklik konusunu tartışmış ve laiklik gerekçesiyle bir partiyi kapatmıştır (Aliefendioğlu, 2001: 99). MNP acemiliğinin, tabanındaki heyecanın ve devlet aygıtının henüz güçlü bir İslami partiye hazır olmamasının kurbanı olmuştur (Çakır, 1994: 24). Bu karar aynı zamanda 1961 Anayasası'na göre kurulan AYM'nin parti kapatılmasıyla ilgili ilk kararıdır.

1.3.2. Milli Selamet Partisi

1.3.2.1. Milli Selamet Partisi'nin Kuruluşu ve İdeolojik Temelleri

26 Ocak 1970'de kurulan MNP bir yıl dört ay sonra, 12 Mart askeri müdahalesinin ardından 20 Mayıs 1971'de, 12 Mart rejiminin etki alanındaki AYM (Hür, 2.3.2014) tarafından "laikliğe ve Atatürk devrimlerine" aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle oybirliği ile kapatılmıştır²². MNP kapatıldıktan sonra yeni bir parti kurulması konusunda, hareketin içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Hareketin tabanından yeni bir parti kurulması yönünde gelen istekler olmasına rağmen bir kısım partili 12 Mart döneminin etkisi geçene kadar parti kurulmasının geciktirilmesi gerekliliğini savunmuşlardır (Ergin, 2015: 103). MNP'liler bir yandan "sinmiş" gibi görüntü verirken, bir yandan yeniden "bayrak" açma arzusundaydılar²³ (Akın, 2000: 32).

MNP'liler, benzer bir tüzük ve programla, partileri kapatıldıktan kısa bir süre sonra, 11 Ekim 1972'de, Süleyman Arif Emre Genel Başkanlığı'nda MSP'yi kurmuşlardır. Ancak MNP'nin kapatılması nedeniyle daha temkinli davranılmış ve Erbakan başta olmak üzere MNP'yi kuranlardan hiçbiri yeni kurulan partinin kurucu üyeler arasında yer almamıştır.

MSP kurulduğunda pratikte "yeni kurulmuş" bir parti ve örgüttü, ama gerçekte AYM tarafından kapatılmış olan MNP'nin devamıydı (Koltuk, 2009: 144). 12 Mart rejimi, MNP'yi kapatmayı göze almış olsa da hareketin MSP ile birlikte "muhafazakâr ideoloji" olarak tekrardan siyasi yaşama katılmasına karşı çıkmamıştır (Albayrak, 1989: 73). Bunun sebebi olarak, 12 Mart yönetiminin AP'yi zayıflatmak istemesi ve muhtemelen İslamcı-gelenekçi muhalefeti de siyasal sisteme entegre etmek ve böylelikle İslami temelli bir siyasal partiyi tehlike olmaktan çıkarma politikası olarak gösterilebilir (Duman, 1996: 71). Ayrıca Soğuk Savaş dönemi koşullarında komünizme karşı bir etki yaratacağı da düşünülmüştür.

MGH'nin ikinci partisi olarak kurulan MSP Erbakan'ın genel başkanlığında kurulmamıştır. MSP ile birlikte "emanetçi" genel başkanlık dönemi de başlamıştır. MSP, Süleyman Arif Emre genel başkanlığında kurulmuştur. Partinin ve hareketin lideri Erbakan Mayıs 1973'de partiye katılmış ve 14 Ekim 1973'de yapılan seçimlerden sonra 20 Ekim 1973'de MSP Genel İdare Kurulu kararı ile Genel Başkan olmuştur²⁴ (Toprak, 1996: 2104).

²² Başta MNP'nin lideri Erbakan olmak üzere, birçok partilinin beş yıl boyunca siyasi yasaklı olduğu ile ilgili yanlış yayınlar yapılmıştır. Ancak parti yöneticileri ve parti kadroları hakkında AYM'nin yargılama yetkisi olmadığı için herhangi bir yasaklama kararı verilmemiş ve herhangi bir ceza davası da açılmamıştır. Yani MNP'nin kurucularının yeni bir siyasi parti kurmalarının veya başka siyasi partilerde siyaset yapmalarının önünde herhangi bir engel yoktu (Koltuk, 2009: 140).

²³ Partileri kapatıldıktan sonra partililerin ne yapacaklarına dair sorularına Süleyman Arif Emre'nin "abdestin bozulunca ne yaparsın" şeklinde cevap veriyor olması yeni bir partinin kurulacağına dair işaret etti (Yorgancılar, 2012b: 164).

²⁴ Erbakan, MNP kapatıldıktan sonra "durum normale dönene kadar" (Ahmad, 2014: 188) İsviçre'ye gitmiştir. Erbakan'ın kendi ifadesiyle İsviçre'ye "hicret" etmesinin (Türkmen, 2008b: 54) nedeni yaşamış olduğu sağlık

MNP döneminde belirlenen ideoloji MSP ile birlikte “Milli Görüş” olarak isimlendirilmiştir (Tarhan, 2004: 64). MSP’nin “Milli Görüş” olarak isimlendirdiği ideolojisi Osmanlı son döneminde Batılılaşma çabalarıyla birlikte ortaya çıkan İslamcı akımın bir devamı niteliğinde görülebilir (Toprak, 1996: 2104). MSP’nin ‘Milli Görüş’ünde yer alan ‘milli’ kelimesinde din dolayısıyla “ümme” anlayışı hakimdir (Tanilli, 2006: 420).

“Önce Ahlak ve Maneviyat” ve “Ağır Sanayi Hamlesi” MSP döneminde ön plana çıkan iki temel söylem olmuştur. Çakır (2004: 547)’a göre “‘önce ahlak ve maneviyat’ ile muhafazakâr/İslamcı bir perspektif belirleyen MSP “Ağır sanayi hamlesi” sloganıyla da ulusal kalkınmacı bir hattı benimsemiştir. MSP, maneviyatçılığı sayesinde sağ partilerle, ekonomide devletçiliği öne çıkarmasıyla da dönemin yükselen hareketi olan sol rekabete girişmiştir.”

MSP ile MNP arasında neredeyse fark yok gibidir. Gerek yüklenilen misyon gerekse siyasi görüşler farksızdır. “Sadece birincisinde işaret parmağı havaya dikilmiş el şeklinde olan ve şahadet kavramına doğrudan atıfta bulunan amblemin yerine, MSP’de bir anahtar gelmiştir ve o da en az ilki kadar yoğun dinsel bir sembolizm ihtiva etmektedir” (Küçükyılmaz, 2009: 95). MSP’nin programı da neredeyse MNP programının aynısıdır. Sadece MNP programı daha ayrıntılı yazılmıştır (Tarhan, 2004: 64). MSP’de, biraz daha yumuşatılmış haliyle, MNP gibi milli-manevi ve dinsel-ahlaki temalarla yüklü bir programla seçmen karşısına çıkmış ve aile, toplum, eğitim, kültür, adalet, ordu ve devlet yönetimi gibi hemen her alanda düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir (Safi, 2007: 285).

MSP anti-Batıcı bir görüşü savunmuştur²⁵. Batı, yalnız ileri sanayi kapitalizmin uygarlığı değil, aynı zamanda belli “kültürel değerler”in de uygarlığıdır (Tanilli, 2006: 33). MSP Batı dünyasının teknolojisine sıcak bakarken, siyasal ve kültürel değerlerine karşıdır. Osmanlı son döneminde ortaya çıkan ve Cumhuriyet ile zirveye ulaşan Batı ile bütünleşme idealine karşı çıkarak yönünü İslam ülkelerine çevirmeyi ve Türkiye’nin başını çektiği bu dünyada yeni bir blok oluşturmayı dış politikasının ana hedefi haline getirmiştir. MSP sistemin laiklik ve Batılılaşma gibi bazı temel değerlerine karşı kuşku içinde olmakla birlikte, tam da Ziya Gökalp’in ifade ettiği teknolojik anlamda Batı medeniyetine, ruhi değerleri itibarıyla İslam medeniyetine, kültürel ve fiziksel olarak da Türk toplumuna dayalı sentezci bir paradigma geliştirmiştir (Çaha, 2001: 141).

MSP Türkiye’nin Batıcılık politikasını sorgularken İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini savunan bir anlayışa sahiptir (Dursun, 2005: 66). MSP modern bir temele dayanmaktadır, kendisine özgü bir tarihi bulunmaktadır. Osmanlı dönemi İslamcılarının sahip olduğu

sorunlarının tedavisine tıpta ilerlemiş olan İsviçre’de devam etme gerekliliğidir (Ergin, 2015: 100). Erbakan bu dönemde İsviçre’de iki buçuk ay kalmıştır (Hür, 2.3.2014).

²⁵ MSP anti-Batıcı olmasının yanı sıra aynı zamanda anti-Kemalist bir partidir. Laiklik ve Kemalizm’e karşı muhalefeti hiçbir zaman şiddet boyutunda olmamış, barışçıl ve düşünsel temelleri güçlü bir muhalefet anlayışı söz konusu olmuştur (Yorgancılar, 2012b: 370).

misyona sahip çıkmıştır (Aktaş, 2008: 71). Egemen söylemi “kalkınma” ve “sanayileşme” eksenini etrafında oluyordu. MGH'nin o dönemdeki iddiası, bu davanın önderliğini yapmak, gerçek bağımsız kalkınmanın ancak kendi yönetimleri altındaki bir “ağır sanayi” hamlesi ile başarılabileceğini savunmaktı (Gülalp, 2014: 13). MSP “tam bağımsızlık” için kalkınmanın vazgeçilmez olduğunu savunmaktaydı (Yorgancılar, 2012a: 129).

MSP laikliğe değil laikliğin uygulanmasına karşıdır. Bunu Erbakan'ın ifadelerinden daha net anlayabiliriz. Erbakan (Akın, 2000: 60)'a göre:

Demokrasi, insan hakları, hürriyet gibi sıkça kullanmalarına rağmen Türkiye'nin yönetimini her dönemde elinde bulundurmak isteyen mutlu bir azınlık, laikliği hep İslam düşmanlığı şeklinde kabul etmiş ve uygulamıştır... Şayet laiklik, inanç ve din özgürlüğü herkesin inandığı gibi yaşayabilmesi, hiç kimseye dininden ve inancından dolayı baskı yapılmaması ve devletin bu hususları teminat altına alması şeklinde anlaşılacaksa biz buna göstermelik değil, samimiyetle daha fazla bağlıyız... Unutulmasın ki atalarımız asırlar boyu bunun en güzel örneğini uygulamıştı... Sultan Hamit, Darülaceze'ye hem cami hem kilise hem de sinagog yaptırmıştır...

MSP'nin siyasal ideolojisi ana hatlarıyla üç noktada özetlenebilir: Bunlardan birincisi, parti milli ve manevi değerleri savunmakta ve siyaset aracılığıyla bu değerleri tüm ülkeye yaymayı amaçlamaktaydı. İkincisi Batı'dan modern teknolojiyi alarak ağır sanayi hamlesi gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydı. MSP, ağır sanayi hamlesi ile Türkiye'nin Batı'ya karşı bağımsızlığını kazanacağı iddiasındaydı. Son olarak da Türkiye'nin Batı'dan ayrılarak İslam ülkeleriyle birlikte “İslam Ortak Pazarı” kurmasını talep etmekteydi (Çaha, 2008b: 237).

1.3.2.2. Milli Selamet Partisi'nin Seçim Performansı: CHP-MSP ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri

MSP ilk defa 14 Ekim 1973 yılında yapılan seçimlere katılmıştır. Erbakan Konya'dan bağımsız aday olarak seçim deneyimi yaşamış ancak partisi MNP herhangi bir seçimde kendini görme şansı bulamadan kapatılmıştır. Dolayısıyla MGH seçmen karşısına ilk defa 1973 yılında yapılan seçimlerle çıkmıştır.

MSP “Denenmiş Denenmez, Solcuya-Renksize Aldanma!” sloganıyla (Duman ve Sun İpekşen, 2013: 125) ilk defa girdiği bu genel seçimlerde, sürpriz bir başarı kazanmıştır. 1.265.771 oyla tüm oyların yüzde 11.8'ini almış ve parlamentoda toplam 48 sandalye kazanmıştır. Senato seçimlerinde ise 516.822 oy (yüzde 12,3) oranı ile 3 senatöre sahip olmuştur (Çakır, 1994: 24). Seçim sonuçlarına göre üçüncü büyük parti olan MSP ambleminde olduğu gibi “anahtar” parti konumunu elde etmiştir (Teazıs, 2010: 69). 1973 seçimlerinde MSP'nin başarısı “İslami uyanışın” ciddiye alınması gerektiğini göstermiştir.

Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, seçimlerin galibi olan CHP lideri Ecevit'e hükümet kurma görevi vermiştir. Fakat CHP liderinin hükümete katılma teklifine hiçbir partinin olumlu yaklaşmaması üzerine görevi iade etmiştir. Ardından hükümet kurma görevini alan Demirel'in de hükümet kuramaması, yeni hükümetin kurulmasını bir krize dönüştürmüştür. Bu arada CHP ve MSP arasında devam eden görüşmelerin olumlu neticelenmesi üzerine Cumhurbaşkanı yeniden hükümet kurma görevini Ecevit'e vermiştir (Dursun, 2005: 30).

CHP ve MSP arasında 25 Ocak 1974'te imzalanan protokolle, uzun bir hükümet krizinden sonra, Ecevit'in başkanlığında koalisyon hükümeti kurulmuştur. 7 Şubat 1974'te Meclisten güvenoyu alan CHP-MSP koalisyon hükümeti göreve başlamıştır (Dursun, 2005: 30). Kurulan CHP-MSP koalisyonunda Erbakan Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Bunun yanında MSP'ye bir Devlet Bakanlığı (din işlerinden sorumlu), İçişleri, Adalet, Ticaret, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları verilmiştir (Çakır, 1994: 25).

CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde dikkat çeken karar ve eylemlerin başında haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası ve Kıbrıs Barış Harekatı gelmektedir. 12 Mart askeri muhtırası sonrası yasaklanan haşhaş ekimi koalisyon hükümeti tarafından tekrar serbest bırakılmıştır. Af Yasası'nın Meclis'te görüşülmesi sırasında, "komünistler" affedilecek gerekçesiyle, 22 MSP milletvekili koalisyon protokolüne rağmen aleyhte oy kullanmıştır (Küçükyılmaz, 2009: 99). Bu durum hem koalisyon içinde hem de MSP içinde çatlaklar oluşmasına neden olmuştur. Af Yasası nedeniyle CHP ile MSP ayrılma noktasına kadar gelmiş fakat her şeye rağmen koalisyon devam etmiştir (Akın, 2000: 37). Af kanununa yarattığı hükümetteki sarsıntı ortaya çıkan Kıbrıs gelişmeleriyle unutulmuştur.

CHP-MSP Koalisyon hükümetinin Başbakan'ı Ecevit 3 Eylül 1974'te koalisyon ortağı ile aralarında "hükümet etme ve siyaset anlayışı" bakımından uzlaştırılması oldukça güç ayrılıklar bulunduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Erbakan da aynı türden mesajlar vererek zorla ortaklık yapılamayacağını ifade etmiştir (Koç, 2013: 147). Başta Af Yasası olmak üzere siyaset anlayışında ortaya çıkan anlaşmazlıkların yanında, Ecevit'in erken seçim yapılması halinde Kıbrıs Harekatı sonrasında arkasına aldığı olumlu havaya güvenerek tek başına iktidara geleceğine inanmaktaydı (Ahmad, 2014: 196). Ecevit'e istifa için fırsat yaratan olay Eylül ayında İskandinav ülkelerine yapacağı gezi öncesinde ortaya çıkmıştır. Yapacak olduğu gezide Başbakan Ecevit, kendisine vekalet etmesi için görevi yardımcısı Erbakan'a değil kendi partisinden Devlet Bakanı Orhan Eyüpoğlu'na vermiştir. Bakanlar Kurulu'nun MSP'li üyeleri de liderlerinin küçük düşürülmesine tepki göstererek Ecevit'in dış gezisiyle ilgili kararnameyi imzalamayı reddetmişlerdir. Yaşanan bu durum üzerine Başbakan Ecevit 18 Eylül 1974'te Cumhurbaşkanı istifasını sunmuştur (Dursun, 2005: 34).

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Ecevit'in istifası üzerine hükümeti kurmak için Meclis'te en çok üyesi olan partilerin genel başkanlarından başlayarak sırasıyla liderlere hükümet kurma görevi vermiştir. Ancak bu süreçte Cumhurbaşkanı sadece MSP lideri Erbakan'a hükümet kurma görevi vermemiştir (Akın, 2000: 57). Cumhurbaşkanı hükümet kurulamaması üzerine kıdemli bir politikacı olan Meclis'te tek üyesi dahi bulunmayan bir kontenjan senatörü Sadi Irmak'tan partiler üstü bir hükümet kurmasını ve seçimlere kadar ülkeyi yönetmesini istemiştir. Irmak hükümeti kurmuş fakat Meclis'ten güvenoyu alamamıştır. Kurulan bu hükümet güvenoyu alamamasına rağmen, Türkiye'nin geçici de olsa bir hükümet ihtiyacından dolayı, yeni bir hükümet kuruluna kadar görevini sürdürmüştür (Ahmad, 2014: 196).

AP lideri Demirel, Irmak hükümetinin göreve başlamasından sonra sağ partiler ile koalisyon kurmak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Demirel 31 Mart 1975'te "Milliyetçi Cephe" olarak bilinen sağcı bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Demokrat Parti koalisyona girmeyi reddetmiş ve bu karara itiraz eden milletvekilleri partiden ayrılarak Demirel'in kuracağı hükümete destek vermişlerdir. "Milliyetçi Cephe" Koalisyon hükümeti, Demokratik Parti'den ayrılan bağımsızların da desteğiyle AP, MSP, CGP ve MHP'den oluşuyordu (Ahmad, 2014: 196). Bu koalisyonda MSP lideri Erbakan başbakan yardımcısı olurken, MSP Devlet, İçişleri, Adalet, Gıda ve Tarım, Sanayi ve Teknoloji ve Bayındırlık bakanlıklarını almıştır.

"Milliyetçi Cephe" Koalisyon hükümeti seçimlerin yapılacağı 5 Haziran 1977 tarihine kadar görevde kalmıştır. 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimler artan şiddet ve iktisadi bunalım ortamında gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde MSP 1.269.918 oyla tüm oyların yüzde 8,6'sını almış ve 24 milletvekiline sahip olmuştur. 1973 seçimleriyle karşılaştırıldığında 1977 seçimlerinde MSP'nin oy oranı 11.8'den 8.6'ya, milletvekili sayısı da yarıya düşmüş ve 24'e gerilemiştir. Dolayısıyla bir önceki seçimlerle karşılaştırıldığında MSP başarısız olmuştur.

1977 genel seçimlerinden sonra hükümet kurma görevi seçimlerde en yüksek oyu alan CHP lideri Ecevit'e verilmiştir. Ancak CHP seçimlerde Meclis'te hükümet kurmak için gerekli olan çoğunluğu elde edememiştir. CHP'nin kazandığı milletvekili sayısı 213'te kalmıştır. Tek başına hükümet kurabilmek için 13 milletvekiline daha ihtiyacı vardı (Erdoğan, 2011: 143). Ecevit kendi başbakanlığında bir koalisyon hükümeti için Meclis'te bulunan diğer partilerle anlaşamayınca azınlık hükümeti kurmuştur. Ancak kurulan azınlık hükümeti Meclis'ten güvenoyu alamamıştır. Ecevit'in hükümet kuramaması üzerine Cumhurbaşkanı hükümet kurma görevini AP lideri Demirel'e vermiştir. Demirel 21 Temmuz 1977'de "İkinci Milliyetçi Cephe" olarak isimlendirilen AP, MSP ve MHP'nin yer aldığı koalisyon hükümetini kurmuştur (Dursun, 2005: 40). Kurulan bu koalisyonda AP'ye 13, MSP'ye 8, MHP'ye 5 bakanlık verilmiştir (Ahmad, 2014: 202). Bu partileri ikinci kez "Milliyetçi Cephe" koalisyonunda bir araya getiren temel etken "sola karşı birlik" anlayışıdır (Koç, 2013: 148).

“İkinci Milliyetçi Cephe” hükümeti Türk siyasetinde gerginliği iyice artıran, hatta kutuplaşmaya varan bir gelişmenin başlangıcı olmuştur. Yoğunlaşan ekonomik sorunlarla birlikte artan şiddet ve terör olayları ve parti liderlerinin gerilimi artıran politikalar izlemeleri Türkiye’de yaygın bir huzursuzluk ve ümitsizlik sürecine girmesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda 11 Aralık 1977’de yapılan yerel seçimler sonrasında AP içinde ortaya çıkan huzursuzluklar AP’li bazı milletvekillerinin istifası ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine 31 Aralık 1977’de yapılan güven oylaması neticesinde “İkinci Milliyetçi Cephe” hükümeti düşmüştür. Koalisyon hükümetinin düşmesiyle birlikte hükümet kurma görevini alan CHP lideri Ecevit, AP’den ayrılan bağımsız milletvekilleri ile 5 Ocak 1978’de yeni bir hükümet kurmuştur (Erdoğan, 2011: 143).

14 Ekim 1979’da yapılan milletvekili ara seçiminde boş bulunan beş milletvekilinin hepsini AP’nin alması üzerine, Ecevit hükümeti istifa etmiştir. Bunun üzerine Demirel başkanlığında diğer sağ partilerin dışardan destek verdiği AP azınlık hükümeti kurulmuştur (Karatepe, 2009: 237). Demirel’in kurduğu azınlık hükümeti de şiddet ve ekonomik kriz karşısında, bir önceki hükümet kadar çaresiz kalmıştır (Bozarlan, 2004: 94). Bu hükümet karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi öngören kararları içeren 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan kararları almıştır. Turgut Özal uygulayıcı ekibin başına getirilmiştir (Koç, 2013: 153). Hükümet 12 Eylül askeri darbesine kadar görevde kalmıştır.

1970’li yılların sonuna doğru MSP’nin içinde bulunduğu, 12 Eylül’ü meşrulaştırmada kullanılan, iki temel olay yaşanmıştır. Bunlardan biri dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmek’in MSP tarafından verilen gensoruyla düşürülmesi, bir diğeri ise bu olaydan bir gün sonra Konya’da MSP tarafından organize edildiği söylenen “Kudüs’ü Kurtarma Mitingi” ve bu mitingde sergilenenlerdir. Olayların darbeyle bir alakası olamamasına rağmen darbe kararının meşrulaştırmada kullanılmıştır.

1970’li yıllarda yaşanan sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi kaos 12 Eylül 1980 askeri darbesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde siyasi yaşama hakim olan bölünmüşlük ve partiler arasında yaşanan gerilim tüm ülkede huzursuzluğu artırmıştır. Sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm üretmeyen siyaset kurumu 12 Eylül’e davetiye çıkarmıştır (Dursun, 2005: 7). Bu dönemde Türkiye çok sayıda terör olayına ve günlük çatışmalara sahne olmuştur. Ekonomik çöküş sebebiyle ülke her geçen gün fakirleşmiş, şehirlerde gittikçe daha çok göze batan sosyal eşitsizliklerin derinleşmesi ve şehirleşmenin doğurduğu sonuçlar, işçi, köylü ve öğrenci hareketlerini sertleştirmiştir (Bozarlan, 2004: 90).

Bu dönemde kurulan hükümetlerin hepsi koalisyon ya da azınlık hükümetleri olup fazla uzun ömürlü olamamışlardır. Siyasetin en temel özelliği solda yaşanan yükselme ve sağda yaşanan bölünmedir (Dursun, 2005: 18). Bu dönemde kurulan “Milliyetçi Cephe” Hükümetlerinin temel rolü komünizm mücadelesidir. “Milliyetçi Cephe” Hükümetlerini oluşturan partiler, “varlıklarının

yok oluş riskine rağmen”, komünizm ile mücadele için bu ittifakı kurma yolunu tercih etmişlerdir (İlman ve Dönmez, 2015: 192).

Türk demokrasisi 12 Eylül 1980 tarihinde kesintiye uğramıştır. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren öncülüğünde gerçekleştirilen askeri müdahale sonrası kurulan sıkıyönetim rejimi, önce bütün siyasi faaliyetleri askıya almış; 16 Ekim 1981'de de partilerin kapatıldığını açıklamıştır (Küçükylmaz, 2009: 102). Böylece diğer siyasi partiler gibi MGH'nin ikinci partisi olan MSP, 12 Eylül rejimi tarafından kapatılmıştır. 11 Ekim 1972 tarihinde, kapatılan MNP'nin yerine siyasi hayatına başlayan MSP, arkasında önemli izler bırakarak, 12 Eylül 1980'de tarih olmuştur. Ancak tarih olan parti tüzel kişiliğidir, bu partiyi kuran hareket, bu hareketin görüşleri ve tabanı, 1980 sonrası sivil siyasete izin verilince yeniden, başka bir parti ile siyaset sahnesine geri dönmüştür.

1.3.3. Refah Partisi

1.3.3.1. Refah Partisi'nin Kuruluşu ve İdeolojik Temelleri

12 Eylül 1980 tarihinde “emir komuta zinciri” içinde yapılan askeri darbe neticesinde TBMM feshedilmiş, bütün siyasi partiler kapatılmış, kurulu siyasal düzene son verilmiş ve tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Beş generalden oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'i Devlet Başkanlığı'na getirmiştir. Emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu başbakan olarak atanmış ve 24 Ocak Kararlarının mimarı ve ekibin başında bulunan Turgut Özal, yeni hükümette ekonomiden tam sorumlu kişi olarak yer almıştır.

7 Kasım 1982'de Anayasa oylamasında sandığa giden seçmenlerin yüzde 91.37'sinin evet oyu kullanması sonucunda yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Anayasanın kabul edilmesiyle birlikte MGK ve Devlet Başkanı Kenan Evren Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra sivil siyasete dönüş hazırlıkları da başlamıştır. Siyasi Partiler Kanunu hazırlanarak 24 Nisan 1983'te yürürlüğe girmiştir. Cumhurbaşkanı Evren 29 Nisan 1983 günü seçimlerin 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacağını açıklamış ve 15 Mayıs'tan itibaren siyasi parti kurma başvurularının kabul edileceğini duyurmuştur. Ancak 1980 öncesi siyasetçiler Anayasanın geçici 4. maddesiyle 10 yıl süreyle siyasetten yasaklanmıştır.

6 Kasım 1983'de yapılan genel seçimlere Turgut Sunalp liderliğinde Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) ve Necdet Calp başkanlığında Halkçı Parti girebilmiştir. Seçimleri ANAP kazanmış, tek başına iktidar olabilecek bir çoğunluğa sahip olmuştur.

12 Eylül yönetimi sivil siyasete geçme kararı olarak siyasi parti çalışmalarına yeniden izin verince, Türkiye'de köklü bir geleneğe sahip olan İslami hareket RP ile tekrardan siyasi yaşamda

yerini almıştır. RP, 19 Temmuz 1983'te, MNP-MSP çizgisinin devamı niteliğinde bir parti olarak kurulmuştur. MGH'nin üçüncü partisi olarak kurulan RP'nin kurucu genel başkanı Ali Türkmen'dir.

RP, 6 Kasım 1983'de yapılacak seçimlere katılabilmek amacıyla çok hızlı bir şekilde teşkilatlanmıştır. Bir ay gibi kısa bir sürede yasaların öngördüğü sayıda il ve ilçede örgütlerini oluşturmuştur. Ancak MGK parti kurucularından 27 üyeyi veto etmiştir (Akın, 2000: 67). Veto edilenler arasında Kurucu Genel Başkan Ali Türkmen'in de bulunması nedeniyle, Ahmet Tekdal kurucu genel başkan ilan edilmiştir (Küçükylmaz, 2009: 103). Veto edilenlerin yerine yeni isimler getirilmişse de MGK ikinci kez veto yetkisini kullanmıştır (Akın, 2000: 67). Neticede, 12 Eylül yönetimi RP'nin seçimlere katılmasına izin vermemiştir. Erbakan'a göre (Akın, 2000: 67): "RP bütün organlarıyla tam teşekküllü ve Türkiye'de teşkilat kurmuş bir parti durumundaydı. Hukuken seçime mutlaka girmesi gerekiyordu. Buna rağmen idari bir emirle RP seçime sokulmamıştır."

RP, 1980'lerin ilk yıllarını "Milli Görüş" geleneğinin sürekliliğini garanti altına alma çabalarıyla geçirmiştir. 12 Eylül, MSP'nin mal varlığına el koymuş ve önde gelen isimlerinin siyasi faaliyette bulunmasını yasaklamıştı. Ayrıca MSP'li Korkut Özal'ın kardeşi ve kendisi de bir dönem MSP'den milletvekili adayı olmuş Turgut Özal, "dört eğilimi birleştirerek" kurduğu ANAP'a MSP'den veya ona yakın çevrelerden çok sayıda kişiyi almıştı. MSP'nin tabanı, hem 12 Eylül yönetiminin RP'ye karşı tutumu hem de iktidarda olan ANAP'ta başta İskender Paşa Dergahına bağlı bir Nakşi olduğunu bildikleri Özal olmak üzere güvendikleri kadroların bulunması nedeniyle ANAP'ı desteklemişlerdir (Çakır, 1994: 27).

RP 1987 yılına kadar tabii liderinden yoksun bir şekilde geleneğini sürdürme mücadelesi vermiştir. Bu süreçte MGH için "emanetçi" genel başkanlık dönemi ikinci kez yaşanmıştır. MNP AYM tarafından kapatıldıktan sonra MSP'nin kuruluş sürecinde ilk kez "emanetçi" genel başkanlık dönemi yaşanmıştı. Sonraki dönemlerde RP kapatıldıktan sonra FP'de, FP kapatıldıktan sonra da SP'de "emanetçi" genel başkanlık durumu söz konusudur. Erbakan partinin başına 1987 yılında geçebilmiştir. 12 Eylül rejiminin 1980 öncesinde faal olan siyasetçilere uyguladığı yasağın kalkmasının ardından, Erbakan 11 Ekim 1987'de yapılan İkinci Olağan Büyük Kongrede RP Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. Erbakan'ın genel başkanlığından sonra, RP için yükseliş dönemi başlamış ve 1990'lı yıllarda Türkiye'nin en büyük partisi olmuştur.

Parti ismi, genel başkan ve parti kurucuları MSP'den farklı olsa da, RP'nin kullandığı söylemler MSP'nin kullandığı söylemlerle benzerdir. Maddi ve manevi kalkınma söylemi yeni kurulan parti tarafından da güçlü bir biçimde sürdürülmüştür (Küçükylmaz, 2009: 104).

MSP döneminde kullanılan "Milli Görüş" kavramı yerine "Milli Şuur" kavramı kullanılmıştır. "Milli Şuur" 1970'li yılların MNP ve MSP dönemlerinde kullanılan "Milli Görüş"

kavramının “sıkıyönetim” biçimidir. Genel Başkan Ahmet Tekdal “Milli Şuur”u “Bağımsızlık, insan hakları, demokrasi, adil ekonomi, refahın yaygınlaştırılması, milli dış politika ve milli eğitim, milli terbiye” biçiminde tanımlamıştır. RP’nin söyleminde, MSP’nin söyleminden farklı olarak demokratik hak ve özgürlükler ile ekonomik düzenlemeleri ön plana çıkarmıştır. 12 Eylül’ün siyaset üzerindeki etkilerinin azalmasından ardından, “Milli Şuur” kavramı yerine tekrar “Milli Görüş” kavramı kullanılmıştır (Poyraz, 2010: 320).

Doğrudan doğruya geleneksel/dini değerleri ön plana çıkaran RP (Çaha, 2008b: 150), muhalefet dönemi boyunca AB, Ortak Pazar ve IMF karşıtı, milli bağımsızlıkçı, maddi ve manevi kalkınmayı ön plana çıkaran temel “Milli Görüş” politikalarını savunmuştur. Yine bu dönemde MSP kadar olmasa da “ağır sanayi” söylemi benimsenmiştir. Ancak dikkat çeken söylem “adil düzen” kavramıdır. Bu kavramla birlikte MGH, temel söylemlerini muhalif bir duruşla toplumsal pratiğe yansıtabilmiştir (Küçükıymaz, 2009: 107).

RP, “adil düzen” söylemiyle kendine özgü bir ekonomik modelle, sosyal ve siyasal uzantıları olan yeniden dağıtımcı adalet anlayışını ön plana çıkarmıştır (Çaha, 2008a: 208). Ancak şu tespiti yapmakta yarar var; muhalefet döneminde ideolojisini “adil düzen” söylemiyle somutlaştıran RP, iktidar döneminde bu söylemin gereklerini yerine getirememiştir.

RP, programı ve söyleminde, kapitalizm ve sosyalizm ile Milli Görüş’ün ideolojisiyle şekillendirilmiş olan “adil düzen” yaklaşımı karşılaştırılmaktadır. Hem kapitalizmin ve hem de sosyalizmin, bir anlamda aynı olduğu belirtilerek, zararlı ve Türkiye’ye uymayan sistemler olduğu üzerinde durulmuştur. Diğer bir deyişle, Adil Düzen hem kapitalizm ve hem de sosyalizme bir alternatif sistem olduğu savunulmaktadır.

RP’nin 1990’lardan itibaren geliştirdiği ve özellikle 1994 yılında doruğa çıkarttığı, “adil düzen” toplumu önemli oranda etkilemiştir. RP’nin bir kitle partisine dönüşmesiyle, “adil düzen” politikası sistemden umudunu kesenlerin umudu haline getirilmiştir. Özellikle yoksullaşmanın hızla arttığı, toplumsal ve sosyal değerlerin hızla erozyona uğradığı, ahlaki çöküntünün yaygınlaştığı Türkiye toplumunda, “adil düzen” bir çıkış/arayış ve umut kapısı olmuştur. Çok yönlü yürütülen propaganda ile toplumun değişik kesimleri etki altına alınmış, ideolojik ve siyasal bakımdan RP ile hiçbir ilgisi olmayan ve mevcut partilerden umudunu tümünden kesmiş kesimlerin RP’ye sempatiyle bakmasına ve oy vermesine yol açmıştır (Peköz, 2009: 360).

RP’nin diğer partilerden farklı olan kendine has birtakım özellikleri vardır. Bu özellikler partinin sahip olduğu ideolojik temellerinin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir. Bulaç (2009: 263-264) RP’nin diğer partilerden farkını ortaya koyan özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:

Birincisi “Adil Düzen projesi” ile gelir bölüşümünün düzeltereği umudunu vermiş olması. İkinci özellik ise RP’nin “Kimlik” veren bir parti olmasıdır. Önerdiği kimliğin ana referansları İslam, tarih ve Türkiye’yi başkalarından farklı kılan kendine özgü kültür kaynaklarıdır. Üçüncüsü İslam kardeşliği önerisidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu’da ortaya çıkan problemin çözümünde bu formülün kullanılması önerilmiş ve o bölgelerde kabul görmüştür. Dördüncü özellik ise “Ahlaki Dürüstlük”tür. RP rüşvet, yolsuzluk, suiistimaller, büyük kentlerde yaygınlaşan fuhuş, cinsel sapmalar, uyuşturucu, intiharlar, kapkaç olayları ve diğer suç oranlarının artışı karşısında “ahlak ve manevi arınma”yı öne çıkarmaktadır. Sonuncusu özellik olarak “şahsiyetli dış politika” vurgusu ve İslam Dünyası ve İslam Birliği söylemleridir.

RP’nin ideolojisi genel hatlarıyla öncülleri olan MNP ve MSP ile devamlılık göstermiştir. 1990’lı yıllarda merkezde ortaya çıkan boşluğu doldurmaya yönelik politikalar benimseyen RP, özellikle Refah-Yol koalisyon hükümeti döneminde, 28 Şubat sürecinin de etkisiyle bir değişim yaşamıştır. Ancak bu değişim ideolojik bir kopuş şeklinde ortaya çıkmamıştır.

1.3.3.2. Refah Partisi’nin Seçim Performansı ve Refah-Yol Hükümeti

6 Kasım 1983’de yapılan genel seçimlere katılmayan RP, ilk olarak 25 Mart 1984’te yapılan yerel seçimlere katılmıştır. RP’nin bu seçimde yüzde 4.4 oy oranıyla, Şanlıurfa ve Van belediye başkanlıkları ile beş ilçenin belediye başkanlığını kazanmıştır. Ahmet Tekdal’ın genel başkanlığında girilen bu seçimde alınan oy oranı RP’nin geleneksel oy tabanının uzağındaydı. Bunun temel nedeni 12 Eylül yönetiminin siyaset üzerindeki etkisi ve başta Erbakan olmak üzere hareketin önde gelen isimlerinin siyasi yasaklı olmasıdır. Ayrıca, Özal’ın ANAP’ı RP’nin geleneksel oy tabanının desteğini almıştır (Ahmad, 2014: 226).

RP’nin katıldığı ilk genel seçim 29 Kasım 1987’de yapılmıştır. RP, bu seçime tabii lideri Erbakan’ın genel başkanlığında katılmıştır. RP, seçimde oylarını 7.16’ya yükseltmiştir. Fakat yüzde onluk ülke barajını aşamadığından dolayı Meclis’e girememiştir. Buna rağmen RP, bu seçimlerde geleneksel oy tabanına yaklaşmıştır. Erbakan’ın tekrar genel başkan olması, RP’lilerin umutlarını artırmıştır.

RP, 1987’de yapılan genel seçimlerden sonra yapılan yerel seçimlere katılmıştır. 26 Mart 1989’daki yerel seçimlerde önemli bir başarı elde etmiştir. 1984 yerel seçimlerine göre oy oranını yüzde yüzün üzerinde arttırarak yüzde 9.8’e ulaşmış ve 2.170.365 seçmenin desteğini almıştır. Konya, Sivas, Şanlıurfa, Van, Kahramanmaraş il merkezlerinde ve 16 ilçe ve 58 beldede belediye başkanlıklarını kazanmıştır (Küçükylmaz, 2009: 109).

RP, 20 Ekim 1991 erken genel seçimlerine Alparslan Türkeş liderliğindeki MÇP ve Aykut Edibali’nin liderliğindeki İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile üçlü bir sağ ittifak kurarak katılmıştır. Üçlü sağ ittifakı seçimde 4.121.355 oy alarak yüzde 16,88 oy oranına ulaşmış ve 62 milletvekili kazanmıştır. Bu oy oranı ile parlamentoda yaklaşık yüzde 14’lük temsil gücüne

ulaşmıştır (Arslan, 2007: 11). Seçimlerden sonra MÇP ve IDP'ye mensup 22 milletvekilinin ayrılmasıyla RP Meclis'te 40 milletvekili ile temsil edilmiştir (Çakır, 1994: 29).

1991 seçimleri, RP için bambaşka bir tablo ortaya çıkarmıştır. Özal'ın 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle zayıflamaya başlayan ANAP'ın içindeki İslamcı-muhafazakâr kanat için RP alternatif çatı olma niteliği taşımaya başlamıştır. ANAP'ın seçmen tabanında RP'ye doğru bir kayma yaşanmıştır. Ayrıca RP, 1991 seçimlerine Genel Başkan Yardımcısı Bahri Zengin'in öncülük ettiği kitlelere açılma, merkez sağa yaklaşma politikalarıyla girerek ılımlı sağ seçmenin ve politikacıların kafalarındaki soru işaretlerini azaltmıştır. Başlı açık kadınlar, işçiler, memurların da yer aldığı duvar afişleri ve gazete ilanlarında daha çok yoksulluk ve yolsuzluk sorunları öne çıkarılarak RP'nin salt ideolojik bir parti olmadığı, vatandaşların güncel ve acil sorunları konusunda da duyarlılık taşıdığı mesajı verilmiştir. Bu yeni siyaset tarzı İstanbul'un genç il başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve ekibince de pratiğe geçirilmiştir. Sokak çalışmaları, meydan mitingleri ve ev toplantılarına ek olarak kahvehane, kıraathane, meyhane, hatta genelevlerine kadar giden Erdoğan ve ekibi, hiçbir ayırım yapmaksızın toplumun her kesiminin desteğine talip olduklarını ve iktidara geldikleri zaman yine aynı şekilde herkesin sorunlarına çözüm bulmak için çalışacakları vaadinde bulunmuşlardır. MGH için yeni olan bu siyaset yapma biçimi, İslam'ın evrensel ve kuşatıcı olduğu inancıyla birleştirilerek sunulduğu ve başarılı olduğu için, RP içinde beklendiği kadar rahatsızlık yaratmamıştır. RP, bu seçimlerle birlikte kitlelere açılma politikasını hayata geçirmiştir (Küçükylmaz, 2009: 110).

1991 seçimleriyle birlikte yaşanan değişim süreci, 27 Mart 1994'de yapılan yerel seçimlerde devam etmiştir. RP, bu seçimlerde büyük bir başarı elde etmiştir. 1984'de yapılan yerel seçimlerdeki yüzde 4.4 oy oranını, on yıl içinde yaklaşık beş kat artırarak, seçimlerde yüzde 19.09 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur.

Seçim sonuçlarıyla Türkiye'nin gerek siyasal, gerekse de belediyecilik tarihinde yeni bir dönem açılmıştır. İslamcı bir çizgiyi temsil eden RP kadroları Cumhuriyetin modernleşme politikalarının simgesi olmuş Ankara dahil, pek çok kentte belediye yönetimlerini kazanmışlar, 1995 Genel Seçimleri sonucunda merkezi siyasal iktidarın büyük ortağı konumuna yükselmenin ilk adımlarını da atmışlardır (Doğan, 2011: 56).

1994 seçimleri ile birlikte 1980'lerdeki ürkek, çekingen, gücünden kuşkulu RP'nin yerini kendisinden emin, gücünün bilincinde, büyüyen bir toplumsal kesimin taşıyıcılığına soyunmuş bir RP'nin alması, bu partinin tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1994 seçimleri RP'nin temsil ettiği kesimlerin, yani "çevre" olarak tabir edilen güçlerin, 1980'li yılların ekonomik ve siyasi dinamiklerinin de katkısıyla kaynak yaratma ve kullanma açısından güçlendikleri, "merkez güç" haline gelmeye başladıklarının bir göstergesi olmuştur. Bu, bir anlamda İslami hareketin, hatta

İslam'ın tüm yasakları, tekelleri, korunaklı iktidar alanlarını delerek kamusal alana çıkışının ifadesiydi (Bayramoğlu, 2001: 55-56).

Seçimlerde İstanbul ve Ankara gibi uzun yıllar sosyal demokratların “kaleleri” görünümünde olan büyük kentlerde yerel iktidar RP'nin eline geçmiştir. Büyük kentlerde oy patlaması yapan RP'nin destekçileri, her şeyden önce, gecekondü semtleri, yani, yoksullar olmuştur. Hızlanan yoksullaşma süreci, merkez solun duyarsızlığı ve sosyal demokrat partilerin eksikliği, “varoşları” yeni arayışlara itmiştir. Gündelik yaşamlarında, koşulların da dayatmasıyla, gelenekçi bir çizgi izleyen gecekondular, hem yerel hem de genel iktidarda köklü bir değişim istediklerini göstermişlerdir (Işık, 1999: 19).

1994 yerel seçimlerinin en önemli sonuçlarından biri de şüphesiz İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını RP'nin kazanmasıydı. İstanbul'da hiç hesapta olmayan RP'nin “beyaz seçkinlerin gizliden öfke duydukları” adayı Recep Tayyip Erdoğan seçimleri kazanmıştır (Bulaç, 2009: 62). Erdoğan, seçim sürecinde RP'nin geleneksel seçim propagandasından farklı bir çalışma ortaya koymuştu. RP tarafından denenmemiş yeni stratejileri ve propaganda yöntemleri üzerinde çalışmaya başlamıştı. Seçim gezilerinde diğer partilerin politikalarını eleştirmek yerine, belediye başkanlığı görevine geldiğinde yapacağı projeleri anlatmış, bulduğu “sessiz yığınların sesi” sloganı ise dilden dile dolaşmıştır. Bu slogan belediye başkanı seçilmesinde önemli bir etken olmuştur (Pamuk, 2001: 30).

RP, 1994 yılında yapılan yerel seçimlerdeki başarısını 25 Aralık 1995'te yapılan erken genel seçimlerinde tekrarlamıştır. Seçimlerin sonuçları tam bir sürpriz olmuş, Milli Görüş geleneğine şüpheyle yaklaşan çevrelerde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Seçim sonuçlarına göre RP, 6.012.450 oy alarak yüzde 21.38 oy oranıyla 158 milletvekiline ulaşmış ve seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır.

1995 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye'de ilk defa merkezdeki partilerin dışında bir parti seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Bu durum Türkiye'nin modern tarihinde bir dönüm noktası olmuştur (Zürcher, 2010: 428). Seçim sonuçlarına göre RP'nin tek başına iktidar olacak bir çoğunluğa sahip olamaması, büyük bir seçim zaferinden bahsetmenin mümkün olmadığı şeklinde değerlendirilebilir (Ataay, 2008: 75). Ancak Türkiye'de İslami hareketin siyasal alanda görünürlüğü, etkinliği ve oy tabanı dikkate alındığında bu sonuç tam anlamıyla bir seçim zaferidir.

1995 genel seçimlerinde RP'nin seçim zaferi, İslami hareketin yükselişi olarak değerlendirilmiştir. Bu zaferde, dolayısıyla İslami hareketin yükselişinde pek çok farklı etken söz konusudur. Bu yükseliş MGH'nin kendi başarısı olduğu kadar, diğer rakip partilerin başarısızlığının da sonucudur.

RP seçimlerden birinci parti çıkmasına rağmen Meclis'te tek başına hükümet kurabilecek bir çoğunluğa sahip olamamıştır. Seçim sonuçlarına göre bir koalisyon hükümetinin kurulması zorunluydu. Ancak seçimlerden sonra bir koalisyon hükümetinin kurulması kolay olmamış, Türkiye'de uzun süre hükümet krizi yaşanmıştır. Bu kriz Temmuz 1996 tarihinde kurulan RP-DYP (Refah-Yol) hükümetine kadar sürmüştür. Refah-Yol hükümeti, 8 Temmuz günü TBMM'de, 265 ret ve bir çekimsere karşı, 278 ile güvenoyu almıştır. Yeni kabinede, Erbakan Başbakan, Çiller ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olmuştur.

RP iktidar ortağı olduğu bu hükümet döneminde çift yönlü bir açmazın içine düşmüştür. Bir yanda siyasal meşruiyetini kabul ettirmeye çalıştığı merkezdeki sivil-askeri bürokrasi ve laiklik konusunda hassas kamuoyu, diğer yanda muhalefet döneminin söylem rahatlığıyla sistemin işleyişine dair köklü vaatlerde bulunduğu toplumsal taban arasında kalmıştır. Bu taraflardan hangisine yaklaşırsa diğerinden uzaklaşan, birini ikna ettikçe öbürünü cepheye almak zorunda kalan RP, üst üste gelen sıkıntılı gündem maddeleriyle de uğraşırken, kendisini sosyolojik çevresi ile sistemin merkezi arasındaki gerilimin ortasında bulmuştur (Küçükylmaz, 2009: 127).

RP'nin koalisyonu, Erbakan'ın başbakanlığına uzun zamandır özlem duyan kitlelerde heyecan yaratmıştı. Bu heyecan zaman zaman iyi hesaplanmamış söylemlere ve faaliyetlere neden olmuştur (Yaşar, 2007: 182). Muhalefetteki RP ile iktidardaki RP arasındaki çelişkiler ortaya çıkmıştır. RP bu konuda kendisini "Tek başına iktidar değiliz" şeklinde savunmuştur (Taşar, 1997: 12). Erbakan, muhalefetteyken söylediklerini yapma imkânı bulamamıştır. "Adil düzen" söylemi iktidarda terk edilmiştir. Laikliğin uygulanması konusunda herhangi bir şey yapılamadığı gibi laiklik vurgusu hükümet programına girmiştir. Daha önce sürekli eleştirilen İsrail ile işbirliği yapmak zorunda kalınmıştır. Erbakan'ın IMF, Çekiç Güç, Olağanüstü hal gibi konularda muhalefetteki söylemlerine paralel herhangi bir adım atılamamıştır. Muhalefetteyken en çok eleştirilen "Avrupa Topluluğu" ve "Gümrük Birliği Anlaşması" bu koalisyon döneminde hükümet programına girmiştir.

1.3.3.3. 28 Şubat "Post-Modern" Darbe Süreci ve Refah Partisi'nin Kapatılması

1.3.3.3.1. 28 Şubat "Post-Modern" Darbe Süreci

28 Şubat 1997'de kabul edilen MGK kararları bir dönemin adı olmuştur. 28 Şubat süreci olarak isimlendirilen bu dönemde "post-modern" bir darbe gerçekleşmiştir. "Bin yıl süreceği" ifade edilen bu darbe, daha önce yapılan darbelerden farklı olarak doğrudan kuvvet kullanılmadan yapıldığından dolayı "post-modern" olarak nitelendirilmiştir. Dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak, 28 Şubat'ın diğer darbelerden farklı olduğunu ifade ederken neden "post-modern" bir darbe olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır (Cevizoğlu, 2008: 212; Çandar, 16.1.2001):

Bu post-modern darbe... eski darbelere benzemeyen bir şekilde hiç kan akıtmadan, hiç kimseyi üzmeden, gayet usulüne uygun bir şekilde demokratik uygulamalarla, Milli Güvenlik Kurulu tarafından da benimsenerek, devletin başındaki en büyük insandan ilgili bakanlara kadar hepsi de dahil edilerek, hatta halkımızın ortak edilerek sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, çok başarılı bir şekilde yürütülen bir süreçtir.

28 Şubat, askerin harekete geçirdiği ve arkasında durduğu, iş çevrelerinin, sivil toplum örgütlerinin, işçi örgütlerinin, üniversitelerin, akademisyenlerin, yargının, basının önemli bir kesiminin yanı sıra dönemin cumhurbaşkanının desteklediği bir darbe sürecidir. Dönemin Başbakan'ı Erbakan istifa etmek zorunda kalmış, partisi kapatılmış ve siyasi hayatı fiilen sonlandırılmıştır. Erbakan ve RP'liler direnmeyi tercih etmeyerek askerle çatışma içine girmek istememişlerdir (Ergil, 2012: 70).

28 Şubat "post-modern" darbesi tıpkı 1980 askeri darbesinde olduğu gibi, TSK'nın emir-komuta zinciri içinde gerçekleşmiştir (TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu, 2012: 923). 28 Şubat "post-modern" darbesini klasik darbelere farkı; darbe yapılırken MGK toplantısı gibi "anayasal bir platform" kullanılmıştır. Böylece olası hukuki ve siyasi suçlamaların önüne geçilmek istenmiştir (Günel, 2009: 368).

28 Şubat tek bir günden ibaret değildir; bir süreçtir. Bu süreç Refah-Yol koalisyon hükümeti kurulmadan çok daha önce RP'nin 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde büyük başarı elde etmesi ve Ankara, İstanbul gibi şehirlerde yönetime gelmesiyle birlikte olgunlaşmaya başlamıştır. Ortaya çıkan rahatsızlık 1995 genel seçimlerinde RP'nin birinci parti olarak çıkması ve Refah-Yol koalisyonu ile birlikte iktidar olmasıyla gün yüzüne çıkmıştır.

28 Şubat sürecinin en önemli meselelerinden biri, laiklik tartışmalarının siyasetin odağı haline gelmesidir. 1990'lı yıllardan itibaren İslami görünürlüğü yükselmeye başlamasıyla birlikte laiklik tartışmaları siyasi gündemin en önemli meselesi olmuştur. İslami görünürlüğü varlığı "irtica" ve potansiyel olarak vatan hainliği taşıyıcılığı anlamına gelmiştir (Groc, 2001: 222).

28 Şubat sürecinin temel nedenlerinden biri olarak Erbakan'ın D-8 ile birlikte Türkiye için farklı bir alternatif ortaya koyması gösterilebilir. Erbakan başbakan olduktan sonra dış politikada D-8 projesi ile "İslam Birliği" hayalini hayata geçirmek istemiştir. Ancak bu o güne kadar uygulanan dış politikayı reddetmek anlamına geliyordu (Ergin, 2015: 256).

Refah-Yol iktidarı sürecinde yaşanan gelişmeler neticesinde, 28 Şubat dönemine ismini veren MGK toplantısı 28 Şubat 1997 tarihinde yapılmıştır. Bu toplantıyla birlikte Refah-Yol hükümeti fiilen sona ermiştir. Saatlerce süren görüşmenin ardından MGK bildirisi yayımlanmıştır. Açıkça RP'den istenen şeydu: İrticaya yönelik alınan tedbirler uygulanacak ve bunları bizzat RP yerine

getirecekti (Bulaç; 2009: 325) Bu, RP'yi istifaya mecbur etmek veya kendi eğilimleri ve tabanıyla karşı karşıya getirerek zor durumda bırakma amacına yönelik bir durumdu (Dursun, 1999: 66).

MGK sonrasında Refah-Yol Hükümeti'ne yönelik baskıların artması üzerine, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller, koalisyon protokolünde belirtildiği şekliyle Başbakan değişikliği yapılması durumunda askerın memnuniyetsizliğinin azalacağını düşünmekteydi. Erbakan, koalisyon protokolü gereği DYP lideri Çiller'in başbakan olabilmesi için 18 Haziran 1997'de görevden istifa etmiştir (Ilıcak, 2013: 14). Ancak Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Tansu Çiller yerine Mesut Yılmaz'a vermiştir. Yılmaz, ANAP, DSP ve Demokrat Türkiye Partisi'nin (DTP) katılımı ve CHP'nin dışarıdan desteğiyle, "Anasol-D" olarak isimlendirilen azınlık hükümetini kurmuştur (Koç, 2013: 185).

1.3.3.3.2. Refah Partisi'nin Kapatılması

RP'nin her seçimde oy yüzdesinin artırması, RP'yi ve lideri Erbakan'ı "odak noktası" haline getirmiştir. Erbakan'ın ve partililerin her hareketi izlenmiş, denetlenmiş ve soruşturulmuştur. Erbakan, bir kısım halk için bir "umut" geriye kalan kitle için ise bir tedirginlik unsuru olmuştur (Akın, 2000: 69). RP, özellikle 28 Şubat sürecinde bir yandan asker, bir yandan yargı bir yandan da medya tarafından sürekli sıkıştırılmıştır.

RP ile ilgili yargısal konuda ilk adımı atan kişi dönemin Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet savcısı Nuh Mete Yüksel'dir. 7 Aralık 1996 tarihinde Savcı Nuh Mete Yüksel, Başbakan Necmettin Erbakan, Çalışma Bakanı Necati Çelik ve bazı milletvekilleri hakkında konuşmalarının Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olduğu gerekçesi ile suç duyurusunda bulunmuştur (TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu, 2012: 1197). Ardından Erbakan henüz başbakanlıktan istifa etmeden Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş 21 Mayıs 1997 tarihinde "laiklik karşıtı eylemlerle anayasayı ve siyasi partiler kanununu ihlal ettiği" gerekçesiyle RP aleyhine kapatma davası açmıştır. 17 Ocak 1998 tarihinde AYM, "laiklik karşıtı eylemleri" nedeniyle RP'yi kapatma ve Erbakan ile partinin başka bazı yöneticilerine beş yıl siyaset yasağı getiren kararı almıştır.

RP'nin kapatılması MGH ve Erbakan için yeni bir şey değildi. Bu hareketin daha önce kurduğu iki parti olan MNP ve MSP de aynı kaderi yaşamıştı. Ancak son seçimlerde en fazla oyu alarak halkın yüzde 20'sinden fazlasının desteğine sahip ve Meclis'te en çok milletvekiline sahip bir parti olan RP'nin kapatılması Türkiye tarihinde daha önce görülmemiş bir olay olmuştur. Erbakan ve İslami hareket tüm bu süreçte gerilimi seçmemiş ve hukuksuz bir mücadelenin içinde olmamıştır. RP'nin kapatılması, temsil ettiği kesimi ve taleplerini ortadan kaldırmamıştır. Bu nedenle MGH'nin farklı bir parti ile yoluna devam etmesi kaçınılmazdı.

1.4. Milli Görüş Hareketi'nin İdeolojik Temelleri ve İslamcılık İlişkisi

“Milli Görüş²⁶” düşüncesi, mevcut herhangi bir düşünce veya hareketin reaksiyonu değildir (Erbakan, 2014: 89). Erbakan'ın siyasete girdiğinden beri kullandığı “Milli Görüş” kavramı, sağcılık ve solculuk dışında hareketin yeni ve orijinal bir adlandırmasıdır. Milli Görüş düşüncesini Erbakan (2016: 38-39) şu şekilde açıklamaktadır:

Milli Görüş bu milletin inancıdır, tarihidir, kimliğidir, ruh köküdür. Milli Görüş'ün bir kimyası var. Milli Görüş'ün hamuru üç şeyden meydana gelmiştir: Maneviyatçı olmak, hakkı üstün tutmak ve nefis terbiyesini esas almak. Peygamberlerin yolu, nefis terbiyesine tabi olmaktadır. Firavunların yolu, nefse esarettir. Milli Görüş bu inanışından dolayı, bu kimyasından dolayı şu fiziki özelliklere sahiptir: Hidayet, feraset ve dirayet. Hidayet, hayırla şerri ayırmak demektir. Hayır, İslam Birliği'ndedir. Avrupa Birliği'nde değildir. Feraset, hangi şey hidayete gider, bunu ayırmak demektir. İmam Hatip Okulu açmak hayra gider. Hayrın gerçekleştirilmesi, aşkı, azmi ve becerisine “dirayet” denir. Milli Görüş Adem Aleyhisselam'dan başlamıştır. 622'den, Asr-ı Saadet'ten günümüze ulaşmıştır. 622, Asr-ı Saadet, Hulefa-i Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar; 1683 Viyana Kuşatması'na kadar 1100 sene maddi bakımdan dünyaya hakim olmuş, adil düzeni kurmuş ve yeryüzünde bir saadet nizamı tesis etmek suretiyle tüm insanlığa hizmet etmiştir. Kim? Ecdadımız!

MGH'nin önemli isimlerinden, FP ve SP'de genel başkanlık yapmış olan Recai Kutan “Milli Görüş” düşüncesini “bizi biz yapan güçlü ve üstün kılan medeniyetimizin değerlerinin bütünüdür.” şeklinde ifade etmektedir. Kutan (2016: 17)'a göre Milli Görüş:

Anadolu kapılarını açan Sultan Alparslan'ın, İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet Han'ın görüşüdür. Milli Görüş; temeli inancımız, tarihimiz, kültürümüz ve değerlerimiz olan kökleri mazide; gövdesi, dalları ve yaprakları ile geleceğe uzanan ulu bir çınardır. Milli Görüş; bir zümrenin, bir bölgenin, bir kişinin zihniyetini temsil etmez. Milli Görüş, bu aziz milletin görüşüdür. Milli Görüş; temeli sevgi ve şefkat olan, kuvveti değil hakkı üstün tutan, bütün insanlığın saadeti için cihadı tavsiye eden, Batı taklitçisi değil gerçek anlamda yerli ve sivil bir görüştür.

Milli Görüş düşüncesine göre iki türlü hak anlayışı vardır. Bunlardan biri peygamberlerin insanlığa öğrettiği hak anlayışı, diğeri de firavunların takip ettiği hak anlayışıdır. Milli Görüş'e göre “doğru hak” anlayışı peygamberlerin insanlığa öğrettiği hak anlayışıdır. Milli Görüşün “doğru

²⁶ “Milli Görüş” kavramındaki “milli” ifadesi ile kastedilen anlam, sadece etnik bir aidiyeti belirten Türk ulusunu ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayanları değil ümmet kavramını da içererek, II. Abdülhamit döneminden beri İslamcılığın bir ütopyası haline gelmiş olan İslam Birliği (ittihat-ı İslam) kavramına kadar uzanmaktadır (Küçükylmaz, 2009: 77). Erbakan'ın “milli”likten anladığı ulus-devlet mantığına dayalı inşa edilen millet kavramından gelmiyordu. Kuran'da da birçok yerde kullanılan ve inanç ve değerler sistemine vurgu yapan bir kavramdı. Ayrıca “milli” kelimesi laikleri de ürkütüyordu. Hatta bu kavram milliyetçi ve muhafazakarlara da çok sıcak gelen bir kavramdı. “Milli Görüş” kavramı sağcılık, solculuk ve renksizlik görüşlerinden hareketin ayrışmasını sağlarken, bu ayrılmış kitlenin nasıl bir çatı altında yeni bir kitle oluşturacaklarının isimlendirmesini yapmaktadır (Yorgancılar, 2012b: 375).

MGH'nin lideri Erbakan'a göre Türkiye'de iki kısım insan vardır. Birinci kısım Milli Görüşçü olduğunu itiraf edenler, ikinci kısım ise Milli Görüşçü olmak için sırada bekleyenlerdir. Nihayetinde herkes Milli Görüşçüdür. Erbakan (2016: 56) bu iddiasını şu şekilde ifade etmektedir: “Bu milletin bütün evlatları Milli Görüşçüdür, her zaman söylüyorum. Bu Milli Görüşçü olan insanlar iki kısım. Bir kısmı Milli Görüşçü olduğunu itiraf edenler, öbürü sırasını bekleyenler. Sakın ha ben hiçbir zaman Milli Görüşçü olmayacağım deme! Niçin? En aşağı öldükten sonra Milli Görüşçü olacağım da onun için, haberin yok. Onun için sıranı bekliyorsun ama orada söylemenin kıymeti yok, burada söyle de kurtul.”

hak” anlayışına dayanan bir düşünce olduğunu her fırsatta ifade eden Erbakan, bu düşünceyi diğer düşüncelerden ayıran temel farkın bu hak anlayışından kaynaklandığını belirtmektedir.

Milli Görüş düşüncesinde sol, liberal, muhafazakâr gibi görüşler eğitim yoluyla tedavisi gereken uydurma, sakat, bozuk ve birer hastalık görüşlerdir. Bu görüşler “batıl”, işbirlikçi ve taklitçidir. “Hak” olan görüş Milli Görüş’tür “Ahlak ve maneviyat”ı esas alan Milli Görüş düşüncesinin hedefi maneviyatçı bir Türkiye meydana getirmektir. Ayrıca bağımsız bir Türkiye Milli Görüş için olmazsa olmaz koşuldur.

Milli Görüş düşüncesi “cihat” anlayışına dayanır. Buna göre bütün Müslümanların ilk ve tek vazifesi, “hak-batıl” mücadelesinde cihat etmektir. Cihat, Hakk'ın hâkim olması ve tüm insanlığın huzur ve hürriyete kavuşması için, Müslümanın bütün gücüyle ve hiçbir dünyevi karşılık gözetmeden çalışmasıdır. Müslümanın milletine, İslam ümmetine ve tüm insanlık alemine karşı sorumluluklarını kuşanmasıdır. Bu düşünceye göre, tüm Müslümanlar yeryüzünde “batıla” karşı Hak ve adaleti hâkim kılmak için cihatla görevlidir. Erbakan (2014: 25-26) “cihat” anlayışını şu şekilde ifade etmektedir:

Cihat ibadeti farz olduğu ve ecri en büyük ibadet olduğu için sorumluluk yüklenmeli ve tüm insanlığın hayrını ve huzurunu hedeflemeliyiz. Nefsi ve siyasi cihadı birlikte yürüterek, olgun insan ve huzurlu toplum oluşturmak mesuliyetindeyiz. Bütün ibadetler için bir zaman tayin edilmiştir; mesela sabah namazının vakti girmeden, sabah namazını kılamazsın. Cihat ibadeti ise her zaman yapılması gereken bir ibadettir. İnsan olmak demek, bu demektir. İyi insan olmak demek, bu demektir. Siyaset de bu büyük gaye için, cihat için yapılır. Siyaset beni ilgilendirmiyor demek, Kur'an'ın yarısı beni ilgilendirmiyor demektir. Çünkü cihat; Kur'an-ı Kerim'de en fazla sayıda ayetle emredilen bir ibadettir. Bu sebeple biz siyaset yapmıyoruz, cihat ediyoruz. Cihat etmeyen insan, dünya imtihanını kazanamaz.

Milli Görüş düşüncesine göre Milli Görüşçülerin en önemli görevi “saadetin” beş temel şartını hayata geçirmektir. “Barış ve kardeşlik”, “hak ve özgürlükler”, “adalet”, “refah”, “saygınlık” olarak belirtilen bu beş temel şart Türkiye’yi yaşanabilir örnek bir ülke hâline getirecektir. Erbakan bu sonuca kendiliğinden ulaşmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Erbakan (2014: 36)’a göre: “Siyasette hiçbir şey tesadüfi değildir. İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır. Başarılı olmak birlikte, planlı ve disiplinli bir çalışmayla mümkündür. Teşkilat ise bunun olmazsa olmaz koşuludur.”

Milli Görüş düşüncesi geleneksel İslamcılık düşüncesine paralel bir şekilde anti-Batıcı bir anlayışa sahiptir. Bu doğrultuda AB’ye karşıdır. Buna göre, “Türkiye’nin işbirlikçiler vasıtasıyla AB’ye girme teşebbüsleri neticesinde ülke yıpratılmakta, itibarı yok edilmektedir.” Milli Görüş düşüncesinde AB ekonomik bir işbirliği hadisesi değildir. Siyasi ve ideolojiktir. Türkiye’yi bir

vilayet olarak AB'ye bağlamak, onların emrine sokmak, onlarla birlikte tek bir devlet hâline getirmek hadisesidir²⁷ (Erbakan, 2014: 117-118).

Milli Görüş düşüncesi “İslam Birliği” anlayışına dayanır. Bu anlayışa göre Müslüman ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi gerekir. Müslüman ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve haksız tecavüzlerin önlenmesi için atılması gereken adımlar beş başlıkta toplanmıştır (Günay, 2014: 135): 1.Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulması. 2.Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatının kurulması. 3.Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı'nın kurulması. 4.Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimine geçilmesi. 5.Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatının kurulması.

Milli Görüş düşüncesinin dört ana ilkesi vardır: Birincisi, en önde gelen ilke olarak “Ahlak ve Maneviyat”tır. İkincisi, Türkiye'nin uydu değil lider ülke olması için gerekli olan ilke olarak “Şahsiyetli dış politika” güdülmesi ilkesidir. Üçüncüsü, “Müstemele tipi kalkınma” değil, “Lider ülke kalkınma modeli” esas alınmasıdır. Dördüncüsü ise “ Türkiye'nin ve bütün insanlığın saadeti için çalışmaktır.” (Erbakan, 2014: 235).

Milli Görüş düşüncesi “devletçi” ve “ulusal pazarcı” bir anlayışa sahiptir (Aköz, 1.3.2011). Milli Görüş düşüncesinin söylemi ve tarih anlatısı, Türkiye'nin sorunlarına karşı çözüm olarak yukarıdan aşağıya bir İslamileştirme projesini ihtiva etmektedir (Çınar, 2015: 42). Milli Görüş düşüncesi kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan tüm dış müdahalelere karşı çıkmaktadır. Büyük kapitalist sermaye karşısında küçük yerel sermayeyi desteklemek istemektedir (Özdalga, 2006: 50).

Milli Görüş düşüncesi “büyük, onurlu Türkiye ve mutlu halk” idealine dayanmaktadır (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 211). Türkiye'nin kendi insan ve ekonomik gücüyle kazanabileceğini, öz değerlerini koruyarak arkasına tarihin verdiği kuvveti alarak daha hızlı adımlarla yürüebileceğini savunmaktadır (Tecimen, 2007: 89).

Milli Görüş düşüncesinin taşıyıcısı olan MGH, bu hareketin kurucusu ve lideri ise Necmettin Erbakan'dır. MGH yasal siyasi bir parti etrafında mücadeleyi temel almıştır. Her ne kadar Avrupa'daki Avrupa Milli Görüş Teşkilatı ya da 1970'li yıllarda “Akıncılar”, 1980 sonrası “Milli Gençlik Vakfı” gibi gençlik örgütlenmeleri ile bazı vakıf ve dernekler hareket bünyesinde faaliyet göstermiş ve zaman zaman öne çıkmış olsalar da, ana odak her zaman parti olmuştur (Çakır, 2004: 544).

İslami hareket MGH ile birlikte siyasal alanda doğrudan örgütlenme imkânı bulmuştur. MGH ile devam eden çizgide İslami hareket siyasal sistem içinde kendisine çizilen sınırlar içerisinde

²⁷ “Milli Görüş” Batı ülkelerinin gelenek ve göreneklerini taklit eden ve o ülkeleri Türkiye'den üstün gören Batıcılığa karşıdır. Bu düşünceye göre Türkiye milli benliğini bırakıp Batı ülkeleri içinde eriyemez (Erbakan, 2014: 172).

siyasal hayatta doğrudan muhalefet yapma olanağına sahip olmuştur (Tuncel ve Bakan, 2013: 5347). MGH'nin ideolojik temelleri dikkate alındığında İslamcı bir düşünceye sahip olduğu değerlendirilebilir. Meşrutiyet yıllarında İslamcı düşüncede olduğu gibi bir kurtuluş ideolojisidir. MGH, İslami hayatı sadece bir sosyolojik olgu olmanın ötesine taşıyarak bir siyasi olguya dönüştürmüştür, başka bir ifadeyle, dini değerleri siyaset sahnesinde daha görünür kılmıştır. Milli Görüş, Türk siyasetini İslamlaştırma ve İslami söylemi normalleştirme konusunda önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FAZİLET PARTİSİ: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİNDE GELENEKÇİ – YENİLİKÇİ AYRIŞMASI

2.1. Fazilet Partisi'nin Kuruluş Süreci

RP, 17 Ocak 1998'de AYM tarafından kapatılmıştır. Ancak bu kapatma kararı hareketin temsil ettiği kesimi ve taleplerini ortadan kaldıramamıştır. Çünkü Erbakan'ın "Bağımsızlar Hareket" ile başlayan siyasi mücadelesi, tarihsel kökleri olan bir taban hareketi özelliği taşımaktaydı.

RP Genel Başkanı Erbakan, RP'nin kapatılma ihtimali belirince yeni partisini önceden kurmuştu (Hürriyet, 18.12.1997). RP'nin kapatılma olasılığına karşın kurulacak olan yeni partinin adının ne olacağı, yönetiminde kimlerin bulunacağı ve genel başkanının kim olacağı kararlaştırılmıştı. Kapatılma ihtimali düşünülerek kurulan FP²⁸, 17 Aralık 1997'de İsmail Alptekin²⁹ genel başkanlığında kurulmuştur (Karaalioğlu, 2001: 10).

Erbakan'ın çalışmalarını büyük bir gizlilik içinde yürüttüğü yeni partisinin kuruluş başvurusu, kurucular arasında yer alan Avukat Muzaffer Önder tarafından İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir (Hürriyet, 18.12.1997). Erbakan, RP ile organik bir bağının bulunmadığı görüntüsünü vermek için, FP kurucuları arasında eski dava arkadaşlarına yer vermemiştir (Hürriyet, 19.12.1997).

RP'nin kapatılması kararı sonrasında hareketin lideri Erbakan'ın siyasi yasaklı olması, MGH'de tekrardan "emanetçi" genel başkanlık dönemini başlatmıştır. MNP'nin kapatılmasının ardından MSP, MSP'nin kapatılmasının ardından ise RP döneminde, Erbakan'ın yokluğunda

²⁸ Partinin ismi "Yeniden Büyük Türkiye Partisi", "Demokrasi Partisi", "Şafak Partisi" gibi on dört farklı isim arasından belirlenmiştir. Erbakan'ın beğendiği isim "Fazilet" olmuştur. Ancak "Fazilet" ismi o dönemde kamuoyunda alay konusu olmuş, "Fazilet teyze" yakıştırmaları yapılmıştı (Karaalioğlu, 2001: 10). Daha sonra partinin genel başkanı olacak olan Recai Kutan bile bu ismi benimsememiş, "Bu parti ismi değil kadın ismi!" demişti (Hürriyet, 23.2.1998). MGH içindeki "yenilikçi" ekip ise "Fazilet" ismine "muhafazakar" bir isim olması nedeniyle karşı çıkmıştır (Hürriyet, 24.2.1998). FP'nin isminin "Yeni Refah" olarak değiştirilmesi de gündeme gelmiştir (Hürriyet; 21.2.1998). "Fazilet" isminde ısrar edilmesinin nedeni ise, "Fazilet" isminin Hazreti Muhammed'in peygamberliği öncesinde Mekke'de kurduğu hakemlik sistemi olan "Faziletliler Meclisi"nden gelmesiydi (Yalçın, 2015: 340).

²⁹ Ankara'da avukatlık yapan İsmail Alptekin kamuoyu tarafından tanınmış bir isim değildi. MNP kuruluş sürecinde Erbakan'ın yanında yer alan ve MSP döneminde de de Ankara İl Başkanlığı yapan Alptekin, yeni partinin başına geçmek için, RP'deki Merkez Disiplin Kurulu üyeliği görevinden de istifa etmiştir (Hürriyet, 18.12.1997). Ancak Alptekin'in en önemli özelliği geçmişte Necmettin Erbakan'ın avukatları arasında yer alması idi. Alptekin 12 Eylül darbesinin ardından Mamak'taki Sıkıyönetim Mahkemesinde Erbakan ve arkadaşlarının avukatlığını yapan isimler arasındadır (Poyraz, 2010: 322).

yaşanan “emanetçi” genel başkanlık süreci, FP’de yasal bir zorunluluğun gereği olarak tekrarlanmıştı. MSP ve RP kurulduğunda, bu partilerin Erbakan’ın partileri olduğuna dair bir şüphe olmadığı gibi, FP’nin de Erbakan’ın partisi olduğuna dair bir şüphe yoktu.

FP’nin amblemi “hilal ve kalp” figürlerinden oluşturulmuştur. Yeni kurulan partinin kapatılan RP’nin “devamı niteliğinde kurulan bir parti” olduğu iddialarına maruz kalmamak için dikkatli davranılmıştır. FP Genel Başkanı İsmail Alptekin, düzenlediği basın toplantısında, “RP’nin devamı değiliz, halkın gönlünden kopmuş, yeni bir program ve kadroyla yeni bir partiyiz” diyerek tüm bağımsız milletvekillerini partisine davet etmiştir (Hürriyet, 24.2.1998).

FP’nin kapatılan bir partinin devamı niteliğinde olduğu iddialarına maruz kalmamak için gösterilen çabayı ve partinin kuruluş sürecini Recai Kutan şu şekilde anlatmıştır (Selim, 2002: 147-148):

O sıralarda yerimiz, yurdumuz yok. Parti kapatılmış. Çalışmalar büyük ölçüde İsmail Alptekin’in hukuk bürosunda, hepimizin bilgisi dahilinde ve yardımıyla oldu. Sürekli olarak Erbakan Hoca’nın haberinin olmaması mümkün değil. Tabi şuna da çok dikkat edildi: Yeni kurulacak olan bu partinin, “Kapatılmış olan partinin devamıdır” ithamına maruz kalınmamasını temin için oldukça dikkatli davranıldı. Şeref Malkoç, ne için gidiyordu oraya? Gayet tabii Şeref Malkoç, bir nevi irtibat elemanı olarak gidiyordu. O sıralar bütün televizyon kameraları “Acaba kimler geliyor, kimler gidiyor?” diye sürekli Erbakan Hoca’nın evinin önündeydi. Biz bile Hoca’nın yanına gidip gelirken fevkalade dikkatli davranıyorduk. Kurulan parti, elbette o günün şartlarına uygun yeni bir partiydi. Devamı demek mümkün değildi. Ancak o zaman da ifade etmiştim. ‘Bizim şu kadar senedir taşıdığımız zihniyeti, parti kapatıldı diye yeni bir parti kuruluşunda terk edecek değiliz. Bu kendi kendimizi inkâr olur. Evet, aynı zihniyeti gayet tabii taşıyoruz’ demiştim. Yani Fazilet Partisi’nin kuruluş çalışmalarından hepimizin haberi vardı. Millî Görüş davası, kimsenin babasının malı değildir. Bu bir camiadır. Bu camia içerisinde Millî Görüş hareketinde bir Erbakan da vardır, bir İsmail Alptekin de vardır. RP kapatılınca, yeni bir partinin kurulması lazımdı. Bu, camiamızda istisnasız herkesin bir talebiydi. Mutlaka siyasette var olmalıydık. Çünkü Türk toplumunun bizim görüşlerimize ihtiyacı vardı ve bu görüşler, Türkiye’nin içinde bulunduğu maddi ve manevi bütün sıkıntılardan kurtuluşunun tek reçetesidir. Sorumluluğumuz gereği, böyle bir partiyi kurmalıydık. Çok geniş, ama gizli bir şekilde istişareler yapıldı. Sonra da kimin başkanlığında kurulusun denilince, İsmail Alptekin üzerinde bir mutabakat sağlandı. Dolayısıyla o ileri sürüldü. Bu partiyi kuran İsmail Alptekin değil, bu camiadır.

RP’nin kapatılması kararına kadar siyasal yaşamda herhangi bir aktif çalışma içinde olmayan FP (Hürriyet, 29.1.1998), RP’nin kapatılması ile birlikte bu partinin milletvekillerinin tamamına yakınının FP’ye geçmesi ile meclisteki en büyük parti konumuna gelmiştir. Diğer yandan birkaç istisna dışında eski RP’li yerel yöneticiler de FP’ye geçmeyi tercih etmişlerdir (Poyraz, 2010: 322).

RP’lilerin katılımıyla TBMM’de ana muhalefet partisi konumuna gelen FP, Anıtkabir’i ziyaret ederek çalışmalarına başlamıştır. FP Genel Başkanı İsmail Alptekin başkanlığındaki kurucular kurulu üyeleri ve milletvekillerinden oluşan 20 kişilik bir heyet, Atatürk’ün mozolesine çelenk koyup saygı duruşunda bulunmuştur.

RP'lilerin FP'ye katıldıktan sonra kimin genel başkan olacağı tartışmaları yaşanmaya başlamıştır. Erbakan'ın "geçiş formülü" olan İsmail Alptekin'in (Hürriyet, 23.2.1998) "heyecansız" bulunması ve parti tabanını harekete geçirmede eksik kaldığı eleştirileri (Hürriyet, 16.3.1998) nedeniyle parti örgütü el altından yaptığı anketlerle partiye kimin genel başkan olması gerektiği sorusuna cevap aramıştır.

FP içinde el altından yapılan genel başkanlık arayışlarına rağmen, kimin genel başkan olacağını Erbakan'ın belirleyeceği herkes tarafından kabul ediliyordu. Tartışmalar daha çok Erbakan'ı etkileyebilme düzeyinde sürüyordu. FP'de genel başkanının belirlenmesinin yanı sıra parti yönetiminde kimlerin olacağı da başka bir tartışma konusuydu. Ancak en baştan RP yönetiminde üst düzey görev yapan isimlerin bu partide de etkin rol oynayacakları belliydi. İsmail Alptekin ile devam edilmeyeceğinin anlaşılması üzerine Recai Kutan ismi ön plana çıkmıştır.

FP'nin programı ve vitrini konusunda da Erbakan'ın yakın çevresini oluşturan gelenekçiler ile Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin öncülük yaptığı yenilikçiler arasında görüş ayrılığı olmuştur. Gelenekçiler yeni partide Milli Görüş ideolojisinin devam ettirilmesini isterken, yenilikçiler yeni dönemde özeleştirici yapılarak, partinin vitrininin yanı sıra program ve söyleminde de ciddi değişikliklere gidilmesi gerektiğini söylemekteydiler³⁰. FP Genel Başkanı İsmail Alptekin, her fırsatta FP'nin RP yerine kurulan bir parti olmadığını ve demokrasi, insan hakları, Batı ile işbirliği bağlamında yeni bir siyaset yürüteceklerini ifade etmiştir. Partisinin kullanacağı siyasi söyleme ilişkin, "kardeşlik, dostluk, uzlaşma ve diyalog" mesajları vermiştir.

FP, seçimlere İsmail Alptekin genel başkanlığında girilmesinin riskli olacağına karar vererek, genel başkanlık değişimine gitmiştir. Meclis grubunun başında bulunan Recai Kutan'ın genel başkanlığı üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. 14 Mayıs 1998'de yapılan Kurucular Kurulu toplantısında, Recep Tayyip Erdoğan'ın başını çektiği yenilikçilerin baskısı sonucunda Erbakan "geri adım" atmış ve "emanetçisi" İsmail Alptekin "5 aydır taşıdığım bu emaneti ağabeyime devrediyorum" diyerek Genel Başkanlık koltuğunu Recai Kutan'a bırakmıştır. Böylece FP'de "ikinci emanetçi başkan" dönemi başlamıştır. Yenilikçiler ayrıca en yetkili karar organı olan MKYK'ya Kayseri Milletvekili Abdullah Gül, Manisa Milletvekili Bülent Arınç, İstanbul Milletvekili Azmi Ateş, Diyarbakır Milletvekili Ömer Vehbi Hatipoğlu ve kapatılan RP'nin eski İstanbul İl Başkanı Ali Yılmaz Örnek gibi etkili isimleri sokmayı başarmıştır (Hürriyet, 15.5.1998;

³⁰ Arınç yeni dönemde mutlaka bir özeleştirici yapılması gerektiğini vurgulayarak, "Nerede yanlış yapıldığını görmeliyiz. Hiç hata yapmadık demek dünyanın en büyük ahmaklığı olur" derken, Gül de "Türkiye'nin yazılı olmayan kuralları var. Akıllı politikacı bu kuralları göz ardı edemez. Yeni partinin program ve tüzüğü hazırlanırken Anayasa Mahkemesi'nin bizimle ilgili kararı da göz önünde tutulacaktır" şeklinde konuşmaktaydı. Arınç, ayrıca yeni liderin, milletvekilleri, belediye başkanları, örgütler ve tabanın görüşleri alınarak, istişare yöntemiyle belirlenmesi gerektiğini söylemekteydi. Yenilikçiler vitrin ve üslup konusunda değişikliğe gidilmesi gerektiğini isterken, partinin vitrinine genç ve dinamik isimlerin getirilmesi gerektiği savunuyorlardı. "Üsluba çok daha fazla özen gösterilecek. Marjinal üslubun sıkıntılarını çok çektik" diyen Arınç, demokrasi, insan hakları ve özgürlük konularının öne çıkarılacağını da söylemekteydi (Hürriyet, 24.1.1998).

Hürriyet, 16.5.1998). FP'nin yeni genel başkanı Recai Kutan ve parti yöneticileri görevi devraldıktan sonra FP kurucu genel başkanı İsmail Alptekin'in yaptığı gibi, Anıtkabir'i ziyaret etmişlerdir. Bu durum MGH'nin partileri için yeni bir uygulamadır. 28 Şubat sürecinin etkisiyle "sisteme" eklenme çabalarının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

2.2. Fazilet Partisi: Milli Görüş Hareketinin "Renksiz" ve "Farklı" Partisi

2.2.1. "Renksiz" Olma Durumunun Nedenleri

MGH, MNP ve MSP döneminde belirlediği Milli Görüş çizgisini 1980 sonrası RP döneminde de devam ettirmiştir. 28 Şubat "post-modern" darbe sürecinin "olağanüstü" koşullarında kurulan FP döneminde ise, MGH için öncelikli olan hayatta kalabilmektir. Bu nedenle 28 Şubat'ın hedefinde olan Milli Görüş düşüncesi doğrultusunda hareket etmemiştir. FP, Türkiye siyaseti için "güvenli liman" olan merkez sağa yaklaşmış, geleneksel Milli Görüş politikalarını askıya alarak, liberal ve Batı yanlısı politikalar benimsemiş, demokrasi, insan hakları, hukuk devleti gibi hususları ön plana çıkarmıştır. Parti programı, seçim beyannamesi gibi partinin kimliğini ortaya koyan kaynaklarda Milli Görüş ideolojisine yer verilmemiş, parti sözcüleri söylemlerinde RP'nin sonunu getiren üsluptan uzak durmuştur. Ancak "ruhu" ve "bedeni" Milli Görüş olan FP'nin, yeni siyaseti söylemsel düzeyde kalmış, pratiğe aktarılamamıştır.

FP, ne Milli Görüş'ün özgün tarafını koruyabilmiş ne de benimsediği "yeni siyaseti" taşıyabilmiştir. Bu nedenle FP, 28 Şubat "post-modern" darbe sürecinin ve gelenekçi-yenilikçi çekişmesinin etkisiyle, siyasetinin ne olduğu tam olarak anlaşılmayan, MGH'nin "siyaset-siz" partisi olarak varlığını sürdürmüştür. Bu "siyaset-sizlik" durumu "renksiz" bir parti görüntüsü vermesinin en önemli nedenlerinden biridir. FP, kurulduğundan kısa bir süre sonra Meclis'te ana muhalefet partisi konumuna sahip olmasına rağmen, "siyaset-sizlik" nedeniyle herhangi bir politika üretememiştir.

FP siyaset üretimi konusundaki yetersizliği nedeniyle, ana muhalefet makamını dolduramamış, olumsuz bir siyasi performans sergilemiştir (Çelik, 16.6.2001). FP'liler "siyaset-sizliğin" nedenini dış unsurların siyaset alanını daraltmasına bağlasa da, en az bunun kadar etkisi olan bir başka durum da, bundan yakın ve bunun kalkmasını isteyen FP yönetiminin de tercihlerini "siyaset-sizleşme" yönünde kullanmış olmasıdır (Çelik, 9.3.2000). FP içindeki "çok başlılık" da ortak bir siyasi tavır alınmasını engellemiştir. Örneğin, 18 Nisan 1999 seçimleri öncesinde FP seçimin yapılmasını isteyenler ile seçimin ertelenmesini isteyenler olarak bölünmüş bir parti görüntüsü vermiştir. Bu hareket tarzını "siyaset" sınırları içinde tanımlamak mümkün değildir (Çelik, 22.3.1999).

FP'nin "renksiz" bir parti görüntüsüne sahip olmasının en önemli nedenlerinden biri de "parti içi çekişme" olmuştur. Parti kendi içindeki çekişmelerden politika üretmeye zaman bulamamıştır. Hareketin lideri yasaklı olduğu için, henüz parti kurulurken genel başkanlık tartışmaları yaşanmıştır. FP'de Erbakan bir kutup, Erbakan'ın kontrolünde olsa da gelenekçiler başka bir kutup, yenilikçiler ise Erbakan'dan bağımsız çok farklı bir kutup olarak ortaya çıkmıştır. Partinin birkaç tane genel merkezi olduğu izlenimi ortaya çıkmış, hiçbir konuda birlikte hareket etme olanağı söz konusu olamamıştır.

FP'nin "renksiz" olmasının bir başka nedeni de yenilenen söylemi tam olarak benimseyememesi ve pratiğe aktaramamış olmasıdır. Söylenenlerle uygulamalar arasında bir tutarlılık ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle demokrasi, özgürlük, insan hakları gibi soyut ifadelere dayalı siyaset yapmaya çalışmak inandırıcı olmamıştır. Ayrıca partide yapılan özeleştirin zaman zaman geçmişi inkâr boyutuna gelmesi, 28 Şubat'ın tek sorumlusu MGH izlenimi vermiştir. Tüm bunların sonucunda da FP, geçmişini inkâr eden ve siyaset üretemeyen "kimliksiz"³¹ bir parti görüntüsüne sahip olmuştur. Bu "kimliksiz" parti görüntüsü "renksiz" parti izlenimine neden olan bir başka olgu olarak ortaya çıkmıştır. MGH'nin lideri Erbakan siyasi hayatı boyunca Milli Görüş düşüncesine sahip olmayan partileri "renksiz" partiler olmakla suçlamıştı. Erbakan'ın "Erbakancı olmayan partisi" FP, Milli Görüş düşüncesini terk etmek zorunda kalarak, "renksiz"liğe mahkûm olmuştur.

FP'liler kurulduğu günden itibaren, sürekli meşruiyet sınavından geçmek durumunda kalmışlardır. Meşruiyet ölçütlerinin başında "ordu ve 28 Şubat ile hesaplaşmama, İslami söylem ile siyaset yapmama" gibi temel ölçütler geliyordu. FP, siyasal alanda kendi meşruiyetini temellendirmeye çalışırken, partinin önde gelen yöneticileri de RP dönemi için "devleti tanımadık, hassasiyetlerini bilemedik" şeklinde bir özeleştiri çabasına girmişlerdi. FP, kendisini dış dünya ve toplum önünde "28 Şubat sürecinden, asker vesayetinden kurtuluş için seçim isteyen 28 Şubat mağduru" bir siyasi oluşum olarak "kimliklendirme" arayışı içinde olmuştur (Dursun, 2004: 7).

Kapatılan RP'nin yerine kurulan FP, aynı türden baskıların hedefi olmuştur (Erdoğan, 2011: 245). FP, 28 Şubat'ın bir numaralı "öteki"sidir. Bu doğrultuda FP düşmanlık atmosferinin içine doğmuştur. Bu nedenle partinin "kimliği", sistemin ezici egemenliği karşısında ihtiyatlı ve aşırı

³¹ Erbakan'ın yakın çalışma arkadaşı olan Şevket Kazan'a göre, FP için sonun başlangıcı bu "kimliksizlik" durumu olmuştur. Kazan, FP'de kimliksizliğe" neden olan durumu şu şekilde ifade etmekteydi (Alıntı, Selim, 2002: 174): "...Partinin vitrini milletvekilleridir. RP milletvekilleri, oldukları gibi Fazilet Partisi'ne geçti. Fazilet Partisi'nin vitrini, hep Refah Partililerden teşekkül ediyormuş gibi bir görüntü doğdu. Bu görüntü, tabanın da böyle olduğu düşüncesini akla getiriyordu. İşte bu düşünceleri bertaraf etmek için, Ali Coşkunlar, Cemil Çiçekler, Nevzat Yalçıntaşlar, şunlar, bunlar alındı. 14 Mayıs'ta Fazilet Partisinin kongresi yapıldı. İşte, partiyi bu karışıklığa doğru yönlendirenler, hep o dışarıdan gelenlerdi ve Refah Partisi'ndeki o birlik ve beraberlik havası ortadan kalktı. Bir de söylemde sıkıntılar yaşandı. Bu gelen arkadaşlar 'Biz o partinin devamı değiliz, biz yeni bir partiyiz. Milli Görüş'le, Adil Düzenle işimiz yoktur' dediler. Biz neyiz o zaman?! Parti olarak kendimize bir kimlik bulmak mecburiyetindeyiz. Neyiz?!.. Sağ mıyız, sol muyuz, neyiz biz?.. İşte bu kimliksizlik, bir de bu yapılanma, Refah Partisi'ndeki o herkesin gıpta ettiği birliği, beraberliği ortadan kaldırdı. Yani bu, sonun başlangıcı oldu."

temkinli savunusu üzerinden inşa edilmiştir. Bu kimliğin en önemli politikası “kapatılmaktan kurtulmak” olmuştur. FP çizgisi, bir politika üretmekten çok, varlığını korumak ve sistemin saldırısı karşısında dağılan güçleri toparlamak olmuştur. İçinde bulunduğu bağlam içinde değerlendirildiğinde partiye hareket alanı bırakılmadığı, FP’nin zorunlu “siyasetsizliğe” itildiği söylenebilir. FP’nin “eylemsizliği” veya “siyasetsizliği” ve beraberinde “renksizliği” bu realitenin sonucudur (Nebati, 2014b: 193).

Erken gelen kapatma davası da FP’yi “renksiz”liğe mahkûm etmiştir. Seçmenin ve teşkilatın görmek istediği siyasi iradenin yerine, kendisini gelişen olayların akışına bırakmış “kaderci” bir siyasi yapılanma ortaya çıkmıştır. FP’nin kimliği, 28 Şubat süreciyle hesaplaşma bağlamında inşa edilememiştir. Genel Başkan Recai Kutan bile, “Arkadaşlar bazen itidalin sınırını abartıyorlar. Ortaya, tatsız, tuzsuz ve ruhsuz bir söylem çıkıyor” diyordu. Parti yönetimi “Tavırla, uzlaşma arasında bir çizgi tutturmalıyız ama nasıl?” sorusuna cevap arıyordu. FP daha ilk günden meşruiyet kompleksine girerek standart düzeyde politika üretme imkânını da yitirmiştir. Bu nedenle, arkasında 28 Şubat’ın rüzgarı olmasına rağmen, ortaya politika koyamamıştır. Tabanı ve seçmen ile ilişki kurmakta zorlanmıştır. FP, “siyasetsizliği” ve 28 Şubat’a tepkisiz kalması nedeniyle toplumu arkasına alamamıştır. Ancak böyle bir durumun ortaya çıkmasında Erbakan’ın yokluğu da bunda büyük bir etken olmuştur. FP, kendinden beklenen performansı hiçbir zaman gösterememiştir (Karaalioğlu, 2001: 85).

FP’nin “renksiz” bir parti olmasının nedenlerinden biri de “tepkisizlik” durumudur. Türk siyasi tarihinin en etkili muhalif hareketlerinden biri olan MGH, FP döneminde, birkaç istisnai durum dışında, gelişen olaylar karşısında “tepkisiz” kalmıştır. Aslında 28 Şubat sürecinde RP ile başlayan “tepkisizlik” FP ile doruk noktasına ulaşmıştır. FP, hayatta kalmak, hareketin devamlılığını sağlamak ve liderinin tekrar siyasete dönmesinin önünü açmak adına, özellikle askerle ters düşmemeye özen göstermiş, tabanı rahatsız eden uygulamalara sessiz kalmış, herhangi bir “teпки” gösterememiştir.

Örneğin, FP, RP döneminde organize edilen ve desteklenen “başörtüsü” eylemlerinden çekilme kararı almıştır. MGH’nin en önemli meselelerinden biri olan “başörtüsü” sorunu FP döneminde sahiplenilmemiştir. FP Genel Başkanı Recai Kutan milletvekilleri ile örgüt yöneticilerine, “başörtüsü” eylemlerine katılmama ve destek vermeme talimatını göndermiştir (Hürriyet, 4.11.1998).

FP, Meclis’te yaşanan Merve Kavakçı krizi, terörist başı Abdullah Öcalan’ın idamı tartışmaları, AB gibi meselelerde tam anlamıyla “siyasetsizliğe” bürünmüş, etkin bir siyasi gündem oluşturamamıştır. Genel Başkan Recai Kutan’ın Hizbullah üzerinden 28 Şubatçılara yüklenmesi olayında görüldüğü gibi en ufak bir tepkide bile, inanılmaz bir baskı oluşmuş, en önemlisi de parti

içinde bir bütünlük sağlanamayarak Kutan susturulmuş ve geri adım atmıştır. Yaşanan bu durum FP'nin nasıl bir “tepkisizliğe” mahkum olduğunun göstergesidir (Çiğdem, 2009: 41).

FP en baştan zihniyetinden yapılanmasına kadar, Milli Görüş misyonunu kaybetmeksizin kendisini nasıl yenileyebileceği sorunu ile yola çıkmıştır (Kaplan, 15.4.2000). Ancak içinde bulunduğu koşulların etkisiyle RP'den daha temkinli davranmak ve Milli Görüş mirasından uzak durmak zorunda kalmıştır. Bu durum hareketi destekleyen örgüt ve kuruluşlar ile seçmenlerin bir kısmının, bu siyasi harekete “yabancılaşmasına” yol açmıştır (Gülalp, 2014: 41). Netice olarak FP, “renksiz” bir partidir. Çünkü “siyaset-siz”, “kimliksiz”, “tepkisiz” ve “kaderci” bir görüntüye sahiptir. 1970'lerden itibaren Türk siyasi yaşamının en etkili muhalif hareketlerinden biri olan ve umut bağlanan MGH, içinde bulunduğu 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin etkisi ve parti içi sorunlardan kaynaklı olarak “renksiz” bir hareket görüntüsüne bürünmüştür.

2.2.2. “Milli Görüş” İlkelerinden Kopuş Politikaları: “Farklı” Olma Durumu

FP, öncülleri olan MNP, MSP ve RP'den “farklı” bir partidir. Türkiye’de İslami hareketin siyasi temsilcisi olan MGH, FP döneminde geleneksel İslamcı söyleminden, Milli Görüş politikalarından ve RP döneminde çok ses getiren “adil düzen” anlayışından uzak durmuştur. Demokrasi, insan hakları, özgürlükler, hukuk devleti gibi konular ön plana çıkarılmıştır³².

RP kapatıldıktan sonra, yeni kurulan partinin hayatta kalabilmesi için “merkez sağ” adres olarak belirlenmiştir (Mert, 1998: 88). Bu doğrultuda FP, “vitrin” değişikliğine gitmiştir³³. RP döneminde ilişki kurulamayan kesimlere ziyaretler gerçekleşmiştir. Öncelikle büyük medya kuruluşlarının yönetici ve yazarlarına yapılan ziyaretler başlamış, sonrasında ise TÜSİAD'ın da aralarında bulunduğu işveren ve işçi kuruluşları ziyaret edilmiştir (Hürriyet, 21.5.1998).

İslami söylemi terk eden FP, geleneksel Milli Görüş tavrı olan Batı karşıtlığından AB sürecini destekleyen bir çizgiye geçmiştir. NATO'dan çıkmak, “İslam bankacılığı”, “İslam Birliği”

³² FP Kızılcahamam'da yapmış olduğu kampta “partinin İslamcı görüntüden çıkması ve herkesle diyalog kurulması” kararlaştırılmıştır. Partinin şeffaflaşması ve yapılanların vatandaşa yalın bir dille anlatılması da istenmiştir. Özellikle “yenilikçiler” “İdeallere göre, realiteye göre politika yapalım, ayaklarımızı yere basalım” görüşünün benimsenmesini istemişlerdir. Hüseyin Çelik kamp sonrasında yaptığı açıklamalarda “partinin yeni bir görüntü oluştururken, geçmişteki sivri ve rahatsız edici üslubun bir kenara bırakılması gerektiği” görüşünü savunmuştur. “Haklı ya da haksız bulalım, bizim dışımızdakiler için bugün ülkedeki bütün bunalımların kaynağı olarak biz görülüyoruz” diyen Çelik, bu görüşe savaş açmak yerine, bu izlenimi ortadan kaldıracak somut ve akılcı politikalar izlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül ise yaptığı açıklamada partinin artık gizli saklı işler yapan bir görüntüden kurtulup şeffaflaşması gerektiğini vurgulamıştır. Gül, “İçeride ne diyorsak, dışarıda da onu söyleyelim. Söylediklerimizle yaptıklarımız farklı olmasın” demiştir. Gül, RP dönemini de eleştirdiği konuşmasında, “AB konusunda kekeme bir üslup kullandık. Ne dediğimiz, ne istediğimiz belli olmadı. Halbuki, bizim AB üyeliğini desteklememiz gerekiyor. AB'ye üye olabilmemiz için de elimizden geleni yapmalıyız” ifadelerini kullanmıştır. Manisa Milletvekili Bülent Arınç da, RP dönemini eleştirmiş, “AB'ye üye olursak Avrupa'ya köle oluruz, Mehmetçiğimiz uşak haline gelir, Coniler general olur diyen biz değil miydik? Bunların yanlışlığı şimdi ortaya çıktı. Bundan böyle daha dikkatli bir üslup kullanmak zorundayız” şeklinde konuşmuştur (Hürriyet, 3.9.1998).

³³ Bu doğrultuda FP, merkez sağdan isimleri transfer etmiş, Genel İdare Kurulu'nda (GİK) Gazeteci-Yazar Nazlı Ilıcak ve Prof. Dr. Oya Akgönenç gibi isimlere de yer verilerek çok farklı vitrin oluşturulmuştur (Akel, 1999: 12).

gibi söylem ve politikardan uzak durmuştur (Işık, 1999: 28). FP liberal ekonomiyi benimseyen, demokratik hukuk devletini savunan, çoğulculuk, sivil toplum, insan hakları ve demokrasi üzerine söylem ve siyaset üslubu geliştirmiş, bunu kendi programına da yerleştirmiştir (Çaha, 2001: 142; Yıldırım, 2012: 284).

FP ile öncülü olan RP arasında temel ideolojik farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Kendini merkez siyasetin alternatifi olarak gösteren RP'nin yerini alan FP, tam tersine kendini “merkezci” bir parti olarak göstermek zorunda kalmıştır. FP, RP'nin aksine demokratikleşmeyi, insan haklarını, hukuk devletini çok daha güçlü şekilde vurgulamıştır. Ahlaki değerler ve ilkeler üzerindeki vurgulama devam etmekle birlikte, FP, İslamiyet'e açık referanslardan ve laik sisteme karşı meydan okuyucu ifadelerden dikkatle kaçınmıştır. Ekonomik politika alanında FP, “rekabeti, piyasa güçlerine dayanma ihtiyacını ve özelleştirmeyi çok daha güçlü biçimde vurgulamıştır”. Genel olarak FP, daha uzlaşmacı, ılımlı ve sakin bir siyaset üslubu izlemiştir. RP ile FP arasındaki farkların en önemlisi, dış politika alanındadır. RP'nin Batı karşıtlığına karşılık, FP genel olarak Batı, özel olarak da AB konularında çok daha pozitif bir görüş sahibi olmuştur (Özbudun ve Hale, 2010: 41-42).

RP, “adil düzen” söylemiyle diğer partilerin tümünü aynı mesafede tutarak bu partilerden köklü biçimde farklılaşan bir kimlik ortaya koymuştu. Sadece muhalefete kaynaklık edecek bir kimlik farklılaşması ortaya koymakla yetinmemiş, biraz daha ileri giderek sistemin tümünde köklü bir değişimi öngören bir proje geliştirmişti. FP ise, dünyadaki gelişmeleri temel alarak siyasal ve iktisadi projeler geliştirmiştir. FP, iktisadi ve siyasi liberalizmi savunan anlayışı hem parti programında, hem de 18 Nisan seçim beyannamesinde açık biçimde gözükmektedir. Hatta FP siyasi liberalizmi, Liberal Demokrat Parti gibi küçük partiler bir kenara bırakılırsa, diğer tüm partilerden daha açık bir üslupla ortaya koymuştur (Çaha, 2008b: 226).

FP parti programı değerlendirildiğinde, geleneksel Milli Görüş düşüncesinin izlerini taşıyan ifadelere yer verilmiş olsa da, büyük oranda Milli Görüş düşüncesinden “farklı” bir siyasi anlayışı benimsediği ortaya çıkmaktadır. FP, hazırladığı parti programını “Demokrasi, İnsan Hak ve Özgürlükleri, Barış, Adalet ve Öncü Bir Türkiye İçin Kalkınma Programı” olarak takdim etmiş, yeni söylemine uygun olarak demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, barış, adalet gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Programda özellikle Milli Görüş düşüncesinin anti-Batıcı/anti-empyralist anlayışı ve “adil ekonomik düzen” anlayışının terk edildiği görülmektedir. Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği hususuna ve AB'nin önemine vurgu yapılmış, liberal ekonomik anlayıştan yana bir iktisadi politika anlayışı benimsenmiştir. FP'nin, parti programının yanı sıra “Gümüşünde Türkiye” başlıklı 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi değerlendirildiğinde, parti programında olduğu gibi FP ile Milli Görüş çizgisinden bir kopuş yaşandığı görülmektedir.

FP'nin laiklik anlayışı 28 Şubat şartlarına uygun bir biçimde güncellenmiştir. FP, “her türlü laiklik karşıtı uygulamanın da, din karşıtlığı haline getirilmeye çalışılan laikçiliğin de karşısındadır” anlayışında bir laiklik anlayışına sahipti (Tınç, 20.12.1998). FP Genel Başkanı Recai Kutan (Hürriyet, 15.7.1998) partinin sahip olduğu laiklik anlayışını şu şekilde ifade etmiştir:

Devlet laik olur, kişiler değil. Devlet dine müdahale etmeyecek. Bireyler de, din bunu emrediyor, o halde benim dine göre devleti yönetmeye hakkım var demeyecek. Bilime ve akla göre kanun çıkarıyorsanız, dinin devlet işlerine karışması mümkün değildir. Ancak bu, devlet de vatandaşın dini meseleleriyle hiç ilgilenmeyecek anlamına gelmiyor. İlgisiz kalmayacak. Aklın gereği ne ise kaynağı ne olursa olsun insan onu alıp kullanmalıdır. Farkında olmasak da bazı din kuralları hayatımızda uygulanıyor. Hırsızlık dinen yasak, bu kanunlarda da geçerli. Bunlar aklın, bilimin gereği, iyi, doğru ve güzel olanlardır. İyi, güzel, doğrunun ölçütü nedir? Toplumun büyük ölçüde benimsediği şeyler olmasıdır.

FP, kendini koruma kaygılarının belirlediği uzlaşmacı bir sürecin partisi olmuştur. Ancak bu uzlaşma yönelimi rejimin İslami hareket ile mücadele kararlılığında hiçbir anlam ifade etmemiştir (Aydın, 2013: 219). FP'nin temel ilkeleri, 28 Şubat sürecinin ilkeleri çerçevesinde oluşmuş ve gelişmiştir. Bu doğrultuda FP, MGH'nin teşkilat omurgası ve seçmen tabanı üzerine kurulmasına rağmen Milli Görüş söylemini ve politikalarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu söylem ve politika değişiminin temelinde 28 Şubat sürecinin yaratmış olduğu baskılar olsa da, partinin içinde bu dönüşümü içselleştiren yenilikçilerin etkisi de oldukça fazladır. Neticede FP, Milli Görüş geleneğinin, öncüllerine benzemeyen “farklı” partisidir.

2.3. 1999 Seçimleri ve Meclis'te “Türban Krizi”

2.3.1. 1999 Seçimleri ve Fazilet Partisi

28 Şubat rejiminin gölgesinde yapılan (Erdoğan, 2003: 165) 18 Nisan 1999 genel seçimleri yerel seçimlerle birlikte yapılmıştır. Bu seçimler aynı zamanda yirminci yüzyılın son seçimi olma özelliğine de sahiptir. 1995 genel seçimlerinde yüzde 21.38 oy oranıyla seçimlerin galibi RP'nin ardılı olan FP veya otuz yıllık siyasi/ideolojik çizgisi olan MGH, beklenenin aksine tepki oylarını alarak zafer kazanamamıştır. Bu seçimlerde yerel yönetimlerde oyunu korusa da genel seçimlerden oy kaybı yaşayarak tahminlerin altında oy almıştır. MGH'nin 1980 sonrası yükselen oy grafiği bu seçimlerle birlikte düşüş yaşamıştır.

Seçimlerin sonuçları MGH açısından ayrı bir önem taşımaktaydı. Hareketin içinde 1990'ların başında RP ile kendini gösteren, FP sürecinde ideolojik bir değişim sürecine giren yenilikçiler, seçim sonuçlarıyla birlikte parti yönetimine yönelik eleştirilerinin dozunu gittikçe arttırmıştır. MGH'nin kendi içinde bölünmesi ve bu bölünme sonrasında yaşanan ayrılıkta seçim sonuçlarının etkisi vardır. Seçimlerde oy kaybının yaşanması, yenilikçilere parti yönetimine karşı eleştirilerinde

meşru bir zemin yaratmıştır. Yenilikçiler seçim başarısızlığının sebebini parti yönetiminin eleştirilere kulak asmamasına ve “yenilikçi” siyasetin benimsenmemesine bağlamıştır.

1999 Seçimlerine katılım oranı 1991 ve 1995 genel seçimlerine oranla artarak yüzde 87.09 olarak gerçekleşmiştir (Arslan, 2007: 16). FP, bu seçimlerden yüzde 15.41 oy oranıyla 111 milletvekiline sahip olmuş, Meclis’te yüzde 20.18 oranında temsil gücü elde ederek, üçüncü parti konumuna sahip olmuştur³⁴. FP kamuoyu üzerindeki askeri baskıların doğurduğu korkuların bedelini ödemiş, seçimlerden beklenen sonuca ulaşamamıştır³⁵. Bu sonuç İslami harekete karşı mücadelede askerinin büyük oranda rahatlamasını sağlamıştır (Bozarlan, 2004: 134).

FP genel seçimlerde oy kaybetmesine rağmen, yerel seçimlerde yüzde 22 oy alarak birinci parti olarak çıkmıştır³⁶. Seçim sonuçları yerel yönetimlerde önemli hizmetler veren FP’li belediye başkanlarının ödüllendirilmesi (Atikkan, 21.4.1999), ancak merkezi yönetimde varlık gösteremeyen parti genel merkezinin de cezalandırılması anlamını taşıyordu (Akdoğan, 2000: 83; Bulaç, 2009: 543).

Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, yeni hükümeti kurma görevini DSP lideri Bülent Ecevit’e vermiş, Ecevit başkanlığında DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti, 28 Mayıs 1999 tarihinde güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Bu hükümet, Cumhuriyet tarihinin en uzun süre görevde kalan koalisyon hükümeti olmuştur. Bu hükümet döneminde yaşanan ekonomik sorunlar giderek ağırlaşmaya başlamış, pek çok özel banka batmıştır. Ülke ekonomik sorunlarla boğuştuğu sırada, 17 Ağustos 1999 tarihinde Kocaeli/Gölcük merkezli büyük bir deprem meydana gelmiştir. Depreminden ardından, gerek kurtarma çalışmalarının yetersizliği, gerekse de depremle ilgili diğer uygulamalar açısından çok fazla eleştirilen hükümet, dış yardım almak zorunda kalmıştır (Koç, 2013: 187).

18 Nisan 1999 seçimleri değerlendirildiğinde, negatif söylemler ağırlık kazanmış, neredeyse seçime giren tüm partilerin kendilerine bir düşman belirleyerek seçim kampanyası yürütmüştür.

³⁴ 18 Nisan 1999 seçimlerinde diğer partilerin seçim sonuçları şöyledir: DSP, yüzde 22,19 oy oranı ile 136 milletvekili, MHP yüzde 17,98 oy orana ile 129 milletvekili, ANAP yüzde 13,22 oy oranı ile 86 milletvekili, DYP yüzde 12,01 ile 85 milletvekili kazanmışlardır. CHP yüzde 7,1 ile barajı aşamayıp parlamento dışında kalmıştır. HADEP yüzde 4,75 oy oranı ile gücünü korumuştur. Diğer partilerin hiçbiri (BBP, ÖDP, DTP, LDP, DP, MP, BP, İP, EMEP, YDP, SİP, DEPAR, DBP) elle tutulur bir varlık gösterememişlerdir. Parlamentodaki bu siyasal tablo, diğer sosyal ve siyasal nedenlerin yanında esas olarak 28 Şubatçıların devleti yukarıdan aşağıya doğru yeniden düzenleme ve denetleme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 28 Şubatçıların toplumu “laik ve anti-laik” şeklinde saflaşmaya zorlamaları, RP ve onun devamı olarak kurulan FP’nin sistemin içine çekilerek geriletilmesi çabaları, bu seçimde DSP’nin ve MHP’nin atak yapmasını sağlamıştır (İba, 2013: 89).

³⁵ Gazeteci-Yazar Ruşen Çakır Yeni Şafak Gazetesinde yaptığı açıklamalarda 18 Nisan 1999 seçimlerinin en büyük mağlubunun FP olduğunu söylemiştir (Yeni Şafak, 9.5.1999). Çünkü FP, sürekli oylarını arttıran RP’nin devamı olarak, ilk kez gerilemiştir (Çakır, 1999).

³⁶ FP, yerel seçimlerden birinci parti olarak çıkmış, İstanbul, Ankara başta olmak üzere belediye başkanlıklarının önemli bir bölümünü korumuştur. Ancak Erzurum’u MHP’ye, Diyarbakır’ı HADEP’e kaptırmıştır. Ayrıca 10’dan fazla il belediyesinin de başta MHP ve HADEP olmak üzere başka partilere gitmesini engelleyememiş; üstelik fazladan hiçbir il belediyesini kazanamamıştır (Çakır, 1999).

Seçimlerde ekonomik bunalım, yolsuzluk, irtica gibi konular en çok üstünde durulan temalar olmuştur (Duman ve Sun İpekşen, 2013: 131).

FP 1999 seçimlerine büyük bir söylem değişimi yaparak girmiştir. Gerek ekonomide, gerek dış politikada, gerekse toplumsal ve siyasal projesinde FP'nin seçim bildirgesinde ortaya koyduğu hedefler RP'nin ortaya koyduğu hedeflerden farklıdır. FP “serbest piyasa şartlarına uygun, özel mülkiyete ve teşebbüs hürriyetine dayalı, dışa açık, üretim ve rekabet gücü yüksek sürdürülebilir bir kalkınma modeli”ni benimsediğini belirtmektedir. FP, küreselleşen dünya şartlarında “reten” devlet anlayışının artık yerini “düzenleyen ve denetleyen” devlet anlayışına bıraktığını beyan etmektedir. FP, ekonomi anlayışıyla uyumlu bir siyasal anlayış ortaya koymaktadır. ANAP'ın 1980'lı yıllarda vurguladığı düşünce, inanç ve teşebbüs hürriyetini FP seçim bildirgesinde ortaya koymuştur. FP'ye göre siyasal rejimlerin meşriyet temelini insan hakları oluşturmaktadır. FP'nin dış politika konusundaki anlayışı da büyük ölçüde RP'den farklılıklar taşımaktadır. RP lideri Erbakan'ın yıllarca kullandığı “İslam lkeleri ortak pazarı” gibi bir anlayış benimsenmemiştir. Dünyada gelişmekte olan küreselleşmenin getirdiği bir zorunluluk olarak Türkiye'nin Batı bloku içinde yer almasının kendi çıkarına olacağı varsayımından hareketle, FP AB'ye üyelik sürecini tamamlayacağını ifade etmektedir (Çaha, 2008b: 188-189).

FP, 28 şubat mağduru, liderleri yasaklı, seçime girdiği gün kapatılma baskısı altında bulunan bir parti olarak demokrasi ve hukuka vurgu yaparak seimenden destek istemiştir. Ancak istediği desteği bulamamıştır (Karaalıoğlu, 23.4.1999).

FP'nin, aktif bir siyaset izlememesine rağmen, seçimlerden birinci parti olarak çıkacağı dşnlmekteydi. Ancak, FP'nin seçimlerden birinci parti çıkmasının “ordu düşmanlığı” anlamına geleceği algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca seçimlerden önce FP üzerinde yargı baskısı da oluşturulmuştur. Öncelikle 25 Ağustos 1998'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş kamuoyuna “trilyon davası” olarak yansıyan davayı açmış ve bir kısmı FP'de arka planda duran eski RP'li 11 kişiye yolsuzluk davası açılmıştır. Aynı günlerde FP kapatma tehdidi ile de karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca yine aynı günlerde FP'nin ve Türk siyasetinin önemli isimlerinden biri olan Recep Tayyip Erdoğan'ın almış olduğu hapis cezası da kesinleşmiştir. Seçimlerden önce 28 şubat sürecinin FP zerindeki baskısı net bir şekilde görülmüştür (Karaalıoğlu, 2001: 35-36).

FP'nin seçimlerden oy kaybederek çıkmasının nedenlerinden biri de “Küskünler hareketi” sırasında gösterilen tavidir. FP'nin bu süreçte gösterdiği belirsiz, kararsız ve ilkesiz tavrı partinin daha önce sahip olduğu imajı yıkmıştır (Akdoğan, 2000: 75). Genel Başkan Recai Kutan ilk günlerde “küskünler hareketi”ne destek vermeyeceklerini, erken seçimin yapılmasını istediklerini açıklamıştı. Ancak FP'nin etkili isimlerinden Oğuzhan Asiltürk erken seçimlerin ertelenmesine destek olunmasını istemiştir. 13 Mart 1999 tarihinde yapılacak Meclis toplantısı öncesinde FP Başkanlık Divanı, Meclis'in toplanması için ksknlerin gereksinim duyacakları sayıda

milletvekilini genel kurula sokma kararı almıştır. Amaç kriz ortamında Türk Ceza Kanunu'nun 312. Maddesinde değişiklikler yapılarak Erbakan'ın siyaset yasağının kaldırılması için küskün milletvekillerini kullanmak, buna karşılık da gerekirse seçimi ertelemektir. FP'de yer alan “yenilikçiler” ise küskünler hareketine destek verilmesine sert eleştiriler getirmişler; bu tür siyaset anlayışını ilkesizlik olarak gördüklerini açıklamışlardır (Poyraz, 2010: 323).

Erbakan'ın siyaset yasağının kaldırılması pazarlığıyla FP'nin seçimlerin yapılmasını engellemeye çalışan “küskünler hareketi”ne katılması, FP'nin “demokrasi için seçim” iddiasının içini boşaltmış ve ciddi bir saygınlık kaybına neden olmuştur. Bunun sonucunda hem iddia ettiği farklı kesimler için temsil yeteneğini hem de sisteme yönelik olarak ideolojik mücadelede izleyebileceği kısa dönemli stratejileri bir anda tüketmiştir. Sonuçta, FP'nin sürekli dolaşımda tutmaya çalıştığı “demokratikleşmenin öncüsü ve savaşçısı” görüntüsüyle çelişmesi pahasına da olsa, “önce parti yöneticilerinin ve partinin ikbalini düşünmek” noktasındaki pragmatizmi yüzünden ciddi eleştiriler almıştır (Dursun, 2004: 7).

FP kurulduğu günden itibaren ideolojisini, stratejisini ve söylemini netleştirememiş, arayışlarını bitirememiş bir bocalama içinde olmuştur (Dursun, 3.5.1999). Bu bocalama seçimlerde FP'nin oy kaybındaki etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca seçim sürecinde FP'nin değişen söyleminin abartılarak bir anda geçmişin inkârı boyutuna gelmesi, başarısızlığın bir başka etkeni olarak gösterilebilir.

Seçimlerde FP'nin başarısız sonuç almasının bir başka nedeni de “liderlik” sorunu olarak ifade edilebilir. Hareketin “efsanevi” liderinin yasaklı olması, partinin “emanetçi” genel başkan ile yönetilmesi seçimlerde partinin etkisini azaltmıştır. Recai Kutan'ın sakin üslubuyla kitleleri harekete geçirmede başarısız olması, mitinglerde bir genel başkandan beklenen performansı gösterememesi, medya ve televizyonlardaki görüntülerinde etkisiz bir tavır sergilemesi, FP'nin genel seçim çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir (Poyraz, 2010: 323).

Seçimlerde başarısızlığın bir başka nedeni de ortaya çıkan koşullar nedeniyle toplumsal psikolojide yükselen milliyetçiliktir. Yükselen milliyetçilik duygularının da etkisiyle seçimlerde seçmen tercihini DSP ve MHP yönünde kullanmıştır³⁷ (Arslan, 2007: 16). FP'nin seçimlerde başarısız bir sonuç almasının nedenlerinden bir başkası olarak da, FP'nin 1999 seçimlerinde aleyhte bile olsa medyada yer almamış, neredeyse yok kabul edilmiş olması gösterilebilir (Poyraz, 2010: 323).

³⁷ Seçimlerin öncesinde bölücü terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması seçim dengelerini değiştirmiştir. Öcalan yakalandığında, seçimler öncesinde azınlık hükümetinde Başbakan olan Ecevit bu havayı iyi değerlendirmiştir (Çaha, 2008b: 198). Bu olay zamanın başbakanı Ecevit'in popülaritesini artırmasının yanında, ülkedeki milliyetçi dalgayı da yükselten bir gelişme olmuştur (Erdoğan, 2011: 245).

RP kapatıldıktan sonra yeni teşkilat yapısının RP dönemindeki ruh halinde olmaması ile tabanın 28 Şubat'ta yaşananlardan sonra içten içe yaşadığı hayal kırıklığı ve öfke psikolojisi başarısızlığın etkenleri arasında sayılabilir (Akdoğan, 2000: 82). Ayrıca milletvekilliği aday listelerinin oluşturulması sırasında yaşanan sıkıntılar diğer partilerde olduğu gibi FP'yi de etkilemiş; buna bağlı olarak pek çok taşra teşkilatı üyeleri genel seçime yönelik olarak çalışma yerine, yerel seçime yönelik çalışmaya ağırlık vermiştir. Bu da genel seçim çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir (Poyraz, 2010: 324).

Parti içinden seçim sonuçlarına yönelik değerlendirmelere baktığımızda, seçimden hemen sonra FP Genel Başkan Yardımcısı Lütfü Esengün basın toplantısında FP'nin genel seçimlerdeki başarısızlığının nedenlerini açıklarken kendilerine yönelik baskılarla başka partiler karşılaştı dağılıp gideceklerini belirterek, “Üzerimizdeki oyunlarla bu kadar oldu” demiştir. Kampanyalarında inançlarla ilgili söylemin fazla yer almadığını kabul ettiklerini belirtmiştir. FP'nin yoğun baskılar altında seçimlere girdiğini anlatan Esengün, bu durumun partinin söylemini de etkilediğini açıklamıştır (Poyraz, 2006: 167).

Abdullah Gül başta olmak üzere yenilikçiler seçim sonuçlarındaki başarısızlığın nedeni olarak, “Küskünler Hareketi”ni görüyorlardı. Başta Şevket Kazan olmak üzere gelenekçiler ise Milli Görüşten sapıldığı için başarısız olduğunu söylemekteydiler (Şentürk, 2011: 513). Erbakan ise seçim sonuçlarını değerlendirirken, FP'nin başarısız olduğunu kabul etmiş ve FP'nin düşük oy almasını partinin yeterince araziye çıkmamasına bağlamıştır (Çelik, 24.4.1999). FP Genel Başkanı Recai Kutan ise seçim sonuçlarını günün şartlarında başarılı bir netice olarak değerlendirmiştir (Selim, 2002: 277).

2.3.2. 1999 Seçimleri Sonrasında Meclis'te “Türban Krizi”

18 Nisan 1999'da yapılan seçimlerin ardından yeni seçilen milletvekilleri, 2 Mayıs 1999'da Meclis'te yemin töreni yapmıştır. Seçimlerde FP'nin İstanbul'dan aday gösterdiği Merve Safa Kavakçı da milletvekili seçilmiş ve Kavakçı'nın başörtülü olması nedeniyle Meclis'te kriz yaşanacağı seçimlerin hemen ardından konuşulmaya başlanmıştır. FP'liler ise başörtülü olarak milletvekili olunmasına ve Meclis'te yemin edilmesine engel bulunmadığı görüşünü savunmuşlardır. Bu tartışmaların gölgesinde yapılan Meclis açılış oturumunda Kavakçı'nın yemin etmesi Başbakan Bülent Ecevit'in müdahalesi ve çoğunluğunu DSP'li milletvekillerinin oluşturduğu bir grup milletvekilinin protestoları ile engellenmiş, Kavakçı'nın bu hareketi Ecevit tarafından “Cumhuriyete karşı bir kalkışma olarak” tanımlanmıştır. Olaylı genel kurul, Kavakçı'nın milletvekili yemini etmeden Meclis Başkanı'nın oturuma ara vermesi ile son bulmuştur (Poyraz, 2010: 325; Toruk, 2011: 488).

Meclis'te yemin etmesine izin verilmeyen Kavakçı'nın evine Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısı gece yarısı baskın düzenlemiştir. Yaşanan yemin krizinden iki gün sonra da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, FP hakkında "laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği" ve "kapatılan Refah Partisi'nin devamı olduğu" gerekçesiyle, kapatılma istemiyle dava açmıştır. Başsavcı'nın gerekçeleri arasında Kavakçı'nın Meclis'te yemin törenine başı örtülü olarak katılması da vardı (Erdoğan, 2007: 20). 28 Şubat sürecinde başörtüsüne yönelik katı tutum, Meclis'te de kendini göstermiştir (Çaha, 2010: 320). Otuz yaşında bir bilgisayar mühendisi olan Kavakçı, Türkiye'nin laik parlamentosuna sadece birkaç saatliğine da olsa, başörtüsü takarak giren ilk kadın milletvekili olmuştur³⁸ (Göle, 2002: 145).

Seçimlerden önce FP Genel Başkanı Recai Kutan başörtülü aday göstermeyeceklerini ilan etmişti. Ancak Erbakan'ın ısrarıyla Kavakçı aday gösterilmişti. Kutan ısrarla vurguladığı "Türbanlı aday olmayacak" sözlerini "Hukuki mütalaalar neticesinde bunun tamamen insan hakları meselesi olduğu yönünde beni kesin olarak ikna ettiler" diyerek düzeltmişti³⁹ (Karaalioglu, 2001: 46).

FP milletvekili Süleyman Arif Emre seçimlerden önce başörtülü milletvekili aday gösterilmeyeceği ilan edilmesine rağmen başörtülü olan Kavakçı'nın neden aday gösterildiğini şu şekilde açıklamaktaydı (Selim, 2002: 232):

Recai Bey'e seçimden birkaç ay önce gazeteciler geliyorlar, "Siz, başörtülü hanım aday gösterecek misiniz?" diye soruyorlar. O da "Hayır, göstermeyeceğiz" diyor. Genel Başkan olarak Recai Bey kendi takdirini böyle açıklıyor. Bu açıklama yapıldıktan sonra, bizim oy tabanımıza göz dikmiş olan bütün rakip partiler, DSP dahil, "Biz başörtülü aday göstereceğiz" dediler. Bunun üzerine bizim arkadaşlarımızın bir kısmı, "Korkak olarak bir tek biz mi kaldık? Bakın, hepsi başörtülü aday gösteriyor, biz de gösterelim" diye Genel İdare Kurulu'nda tepki gösterince, Recai Bey de mukavemet edemedi. Sonra bizden Merve Hanım, Nesrin Ünal da MHP'den seçildi. Ama onlar aniden 'U' dönüşü yaptılar, "Biz adayımızın başını açacağız, Meclise öyle sokacağız" dediler. Bu konuda bize en çok rakip durumunda olan, bize "korkak parti", kendilerine "erkek parti" diyen MHP, hanım adaylarının başını açtırdı.

³⁸ Bu dönemde Merve Kavakçı başörtülü seçilen tek milletvekili değildir. Başörtülü milletvekili seçilen bir başka isim de MHP'li Nesrin Ünal'dır. Ancak Ünal riske girmemiş ve başını açarak yemin etmiştir. Seçimlerden önce "başörtüsü sorununu erkekler değil, erkekler çözer" sloganıyla FP'ye yüklenen MHP, en baştan geri adım atmıştır (Alkış, 2013: 147).

³⁹ Kutan, Meclis'te yaşanan "yemin krizi" ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır (Alıntı, Selim, 2002: 231): "Birkaç alternatif vardı. Merve Hanım'ın yemin meselesi, hemen kamuoyunda müzakere edilmeye başlandı. Dolayısıyla biz, meselenin, özellikle genel kurulda çatışmaya sebebiyet vermeyecek bir usul içerisinde yapılmasını istedik. Bazı arkadaşlarımız ise, "Yemini hemen etme mecburiyeti yok, ileride havalara biraz soğuyunca yapar" dediler. Bazı arkadaşlar da, "Yemin, çok geç saatlere kadar uzayacak. Dolayısıyla geç bir zamanda gelsin. Başkan Ali Rıza Septioğlu'ndan bir problem olmaz" dediler. O vakit düşünüldü ki, Merve Hanım saat 23.00 veya 24.00 sıralarında gelir, yemini eder; zaten o vakte kadar da dikkatler dağılır. Ama sonradan vakitlice geldi. Nasıl geldi, niçin geldi, doğrusu şu anda da tam olarak bilemiyorum. Evet, Demirel'den bir mesaj geldi; "Bunda belki bazı problemler olabilir, mümkünse yemin etmesin" şeklinde. Ancak bu, millet iradesine karşı bir tavır olurdu. Milletlin oylarınıyla seçilmiş. Bunu yapamazdık. Bir defa bu durum, bizim demokrasi anlayışımıza aykırı bir şeydi."

Bülent Arınç Kavakçı'nın Erbakan'ın isteğiyle aday gösterildiğini söyleyerek⁴⁰, sonraki süreçte Kavakçı'ya sahip çıkılmadığını ifade etmiştir⁴¹. Arınç Kavakçı meselesini şu şekilde değerlendirmiştir (Selim, 2002: 225-226):

O zamanlar Recai Bey'in "Bir başörtülü adayın şu anda aday gösterilmesinin ve seçilmesinin mümkün olmadığı"ni ifade ettiğini arkadaşlar bana iletmişlerdi içeriden. Öyle de karara varılmış. Ama sonra sanıyorum ki. Hocamızın düşüncesi olarak Merve Kavakçı'nın adaylığına karar verilmiş. Sadece o değildi başörtülü olan, ama seçilebilecek yerde o vardı. Ben o tarihlerde Merve Kavakçı'nın milletvekili olmasını uygun görenlerin, daha sonraki aşamada sahip çıkmadıklarını biliyorum.

Meclis'te yaşanan krizin "mağduru" Kavakçı (2007: 216) yemin töreni sırasında Meclis'te yaşananları şu şekilde ifade etmiştir:

Maalesef Meclis'e girdiğim zaman, konu çok sembolik bir tartışmaya dönüştü. 2 Mayıs günü de stratejik hatalar yapıldığına inanıyorum. Bir defa şu konuda hiç pişman değilim: Elimden gelen gayreti fazlasıyla gösterdim. Ancak o gün bir şekilde yemin edebilmem gerekiyordu. Sayın Septioğlu, DSP milletvekillerine karşı çok büyük bir mücadele verdi. Benim o Meclis Salonu'ndan çıkmamam gerekiyordu. Çıktığıma çok pişmanım. İkinci girişte parti tarafından engellendim. Eğer o arada çıkmasaydım, partim de çıkamazdı. 1-2 saat içerisinde parti yönetiminde de bir fikir değişikliği oldu, gereken cesareti gösteremediler. Beni de zaten sayın genel başkanın odasında, kilitli tutular desem yerindedir. Sahipsiz kaldığımı düşünüyorum. Ama bunu şahsi olarak algılamıyorum. Siyaset çok erkek dominant bir meslek dalıdır. Kadın olarak siyasette var olabilmek zor. Eğer bir erkek olsaydım hadisenin daha farklı gelişeceğine inanıyorum.

Merve Kavakçı, yasal şartlara uygun bir şekilde ve halka açık bir süreçte, aylarca süren seçim kampanyalarından sonra, hiçbir engelle karşılaşmadan seçimlerden İstanbul Milletvekili olarak seçilmişti. Ardından yine hak ettiği bir şekilde ve herkesin gözü önünde milletvekili mazbatasını almış ve resmen milletvekilliği hakkını elde etmişti. Ancak tüm bunlara rağmen Meclis'e girdiği gün, yemin edeceği kürsü işgal edilmiş (Eraslan, 2007: 137) ve "millet" in kendisine verdiği temsil yetkisini kullanması engellenmişti. Kavakçı daha sonra Bakanlar Kurulu kararıyla ABD vatandaşlığını bildirmediği gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkartılmış ve milletvekilliği düşürülmüştür (Aymalı, 2013).

2.4. "Yenilikçiler" in Muhalefeti ve Fazilet Partisi I. Olağan Büyük Kongresi

RP kapatıldıktan sonra, MGH'nin lideri Erbakan'ın siyasi yasaklı olması sebebiyle, yeni parti FP'de genel başkanın kim olacağı tartışmaları ön plana çıkmıştı. FP içinde yaşanan genel başkanlık arayışlarına rağmen, kimin genel başkan olacağını Erbakan'ın belirleyeceği herkes tarafından kabul

⁴⁰ Erbakan Kavakçı meselesinde müdahalesi olmadığını söylemiştir: "Merve Kavakçı'nın Meclis'e türbanla girmesi olayında benim dahlim yok. Üstelik bunu engelleyen kural da yok ama ben bu kadar tepki beklemiyordum. Ecevit de beni şaşırttı. 28 Şubat'tan sonra eğer istifa etseydim bu çok yanlış olurdu. Bir kısım medya hemen yazardı kaçtı diye. Biz kaçmayı aklımızdan geçirmedik ama onlar (Ecevit ve Yılmaz) çürük çıktı." (Hürriyet, 20.9.1999).

⁴¹ FP, İstanbul Milletvekili Aydın Menderes "Başörtüsü ile yemin etmek veya etmemek tamamen Kavakçı'ya aittir. Onun bireysel tercihidir. Bir arkadaşımızın kıyafeti FP'nin meselesi değildir" diyerek Kavakçı krizini, FP'nin değil Kavakçı'nın sorunu olarak değerlendirmiştir (Hürriyet, 1.5.1999).

ediliyordu. Parti içinde muhalefetleri her geçen gün artan yenilikçiler genel başkan konusunda Erbakan'ı etkileme çabası içine girmişlerdi. FP'de genel başkanının belirlenmesinin yanı sıra parti yönetiminde kimlerin olacağı da başka bir tartışma konusuydu. Ancak en baştan RP yönetiminde üst düzey görev yapan isimlerin bu partide de etkin rol oynayacakları belliydi. İsmail Alptekin ile devam edilmeyeceğinin anlaşılması üzerine, yenilikçiler tarafından da benimsenen gelenekçi Recai Kutan isminde uzlaşılmıştı. Kurucular Kurulu kararıyla, Kutan "emanetçi"⁴² genel başkan olmuştu. Parti yönetimi ise ağırlıklı olarak yenilikçi isimlerden oluşmuştu.

18 Nisan 1999 seçimlerinde alınan başarısız sonuç nedeniyle FP içinde yenilikçiler muhalefetlerini artırmaya başlamıştı. Yenilikçiler, Erbakan merkezli parti içi dengeleri değiştirmek ve seçim öncesinde kendilerine oy kaybettirdiğini düşündükleri son dönemin yanlış politikalarını düzeltmek için çalışmalarına başlamışlardı. Yenilikçiler yaklaşan FP I. Olağan Kongre'sini hedef olarak belirlemişlerdi (Bayramoğlu, 2001: 143).

Seçimlerden sonra Kongre'ye yönelik ilk çıkışı yenilikçi bir isim olan Bülent Arınç yapmıştı. Arınç, seçimlerden sonra yaptığı açıklamada, yaklaşan Kongre'de FP Genel Başkanlığı'na aday olduğunu ilan etmişti⁴³. Bu ilan ile MGH'nin geleneğinde olmayan bir şekilde Erbakan'a rağmen gelişmelerin yaşanacağı Kongre süreci de başlamış oluyordu. Arınç, seçimlerden hemen sonra yaptığı adaylık açıklamasının nedenini şu ifadelerle ortaya koymaktaydı (Selim, 2002: 283):

Ben seçim neticelerini Manisa'da aldığım zaman, bir açıklama bekledim. Sayın Kutan, alınan neticelerin başarılı olduğunu söyledi. Artık bu partide bir yarışın, bir sorgulanmanın başlaması gerektiğine inandığım için Manisa'da iken karar verdim ve seçimden iki gün sonra. "İlk kongrede Genel Başkan adayım" dedim.

Seçimlerden sonra 26 Temmuz 1999'da yapılan ilk Başkanlık Divanı toplantısı yenilikçi gelenekçi tartışmalarını daha da alevlendirmişti. Toplantıda başta Abdullah Gül olmak üzere, yenilikçiler seçim yenilgisinin sebebinin "Küskünler Hareketi" olduğunu savunmaktaydı. Başta Şevket Kazan olmak üzere gelenekçiler ise Milli Görüş'ten sapıldığı için başarısız olduğunu söyleyerek, yenilikçilerin ağırlıkta olduğu parti yönetimini suçlamaktaydılar. FP'de yaşanan bu gelişmeler üzerine Erbakan partide ve teşkilatlarda kontrolü sağlamak için harekete geçmişti. Erbakan'ın partiye olan müdahalesi her geçen gün artınca Abdullah Gül, Cemil Çiçek, Abdülkadir

⁴² Kutan kendisine yönelik söylenen "emanetçi" nitelemesini şu şekilde değerlendirmekteydi: "Ben ve benim partimin bütün milletvekilleri, adı üstünde yalnızca, milletin vekilleriyiz, milletin emanetçileriyiz. Partimizin bütün görevlileri, üyeleri, hepimiz emanetçiyiz. Halkımızın emanetçileriyiz. Bu emanetçilikten ve emanetçilik sözünden de değil, gocunmak, tam tersine onur duymaktayız." (NTV, 14.5.2000).

⁴³ Bülent Arınç, partinin yirmi birinci yüzyıla değişim rüzgarlarıyla girmesi ve tek lider geleneğine son verilmesi gerektiğini vurgulayarak, genel başkanlığa talip olmuştur. Arınç, "Eğer yine 'istişare edildi, tek adayla seçimlere gidilecek' derlerse, o adayın karşısında tek başıma dimdik durup, rakip olurum" demiştir (Hürriyet; 23.4.1999). Arınç, daha sonra yaptığı açıklamada adaylıktan çekilmeyeceğini söyleyerek şunları söylemiştir: "Kongre tarihine kadar herhangi bir nedenle adaylıktan çekilmem söz konusu olmayacak. FP yeni ve büyük bir partidir. Partimizde kanat ayrımı hiçbir zaman olmaz. Aday olanların amacı, daha iyi hizmettir. Yaklaşık iki aylık süreyi iyi değerlendirecek ve adaylık konusunda titiz bir çalışma sergileyeceğim. Kongrenin demokratik ve seviyeli gerçekleşmesini diliyorum." (Hürriyet, 26.9.1999).

Aksu, Ali Coşkun gibi yenilikçi isimler parti yönetiminden istifa etmişti. Bu istifalar⁴⁴ parti içinde yaşanan yenilikçi gelenekçi çatışmasının Kongre'ye yansıtacağına açık göstergesiydi (Şentürk, 2011: 513).

Abdullah Gül istifa sonrasında, partinin güçlü ve inisiyatif sahibi bir yönetime ihtiyacı olduğunu söylemişti. Gül, partiden ayrılmak gibi bir düşüncesinin olmadığını belirterek, “Ne olacaksa burada olacaktır” demişti. Gül, “1969 yılından beri bu siyasi hareketin içindeyim. Başka hareket de tanımadım” diyerek istifasından başka anlam çıkarmaya çalışanlara da tepki göstererek, “Bir bölen olmam. Bunu bekleyenler de hayal kırıklığına uğrayacaktır” şeklinde konuşmuştur (Yeni Şafak, 28.7.1999). Gül'ün ifadeleri yenilikçi muhalefetin parti yönetimini ve Erbakan'ı hedef aldığını göstermekteydi. Gül Erbakan'ı kastederek şu ifadeleri kullanmıştı (Hürriyet, 29.7.1999):

Saygı, bağlılık tamam, ama partinin sıhhatli bir şekilde yönetilip büyümesi, halkın beklentilerini karşılayacak hale gelmesi ayrıdır. Adımızın var, kendimizin yok olduğu bir yönetimle kalamazdık. Erbakan'ın ve yasaklı arkadaşlarının, Recep Tayyip Erdoğan'ın yasaklarını kaldırmak boynumuzun borcudur. Ancak, yasaklar el çabukluğu yöntemleriyle kalkmaz, demokratik yoldan, usulüne uygun bir şekilde kaldırılır. Bunu yapabilmek için de güçlü, inisiyatif sahibi bir partiye ihtiyaç var. Böyle bir yönetimle ise ne bu sağlanabilir, ne de yasaklar kaldırılabilir.

FP yönetiminde yaşanan istifalar tarafların iyice ortaya çıkmasına neden olmuştu. Yenilikçiler Erbakan'ın parti üzerindeki vesayetine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Ancak henüz bir bölünme ihtimalinden söz edilmiyordu. Yenilikçilerin amacı partiyi yenileme yolunda Erbakan'ı kontrol altına almaktı. Yenilikçiler partinin gerçek sahibi olduklarını söyleyerek geçmişin muhasebesini yapmak ve partiyi yeniden yapılandırmak istemekteydiler (Bayramoğlu, 2001: 144).

Seçimlerden sonra yapılan Grup Başkan vekilliklerinin ve Meclis Divan kâtipliklerinin belirlenmesinde de yenilikçiler ve gelenekçiler ayrışması yaşanmıştı. Meclis Divan kâtiplikleri seçimlerini Mehmet Elkatmış ve Tevhid Karakaya, İdare Amirliği seçimini Osman Pepe, Grup Başkan vekilliklerinin seçimini ise Abdüllatif Şener, Bülent Arınç ve İsmail Kahraman kazanmıştı. Bu isimlerin tamamı yenilikçi isimlerdi ve gelenekçilere karşı yenilikçiler kazanmıştı (Karaalioğlu, 2001: 84). Gelenekçiler yenilikçilerin bu gücünden açıkça tedirgin olmuşlardı. Özellikle grup başkan vekilliği için çıkardıkları adayların hepsinin yenilmesi yenilikçilerin parti grubundaki gücünü göstermişti (Poyraz, 2006: 172).

⁴⁴ Abdullah Gül parti yönetiminden istifasının gerekçesini açıklarken “Böyle gitmiyor. Türkiye şartlarında partinin bu şekilde yönetilmesi mümkün değildir. Daha derli toplu umut veren bir parti olmak mecburiyetimiz var.” ifadelerini kullanmıştı. İstifa eden bir başka “yenilikçi” isim Cemil Çiçek ise “Elbette geleneği, hukuku, vefayı inkâr edemeyiz ama bir karar alındığında bize de haber verilsin. Karar alınıyor, herkes biliyor ama genel başkan ve yardımcıları bilmiyor. Hiç olmazsa biraz nezakete riayet edilsin. İnsanları aptal yerine koymasınlar... Kimsenin muhatabı olamıyoruz, sözümüz geçmiyor. Bu parti AIDS'li oldu.” şeklinde konuşarak istifa gerekçesini açıklamıştı. “Yenilikçiler” açıkça ifade etmeseler de sorunun Erbakan'dan kaynaklandığını söylemekteydiler (Karaalioğlu, 27.7.1999).

MGH geleneği içinde ilk kez “dışarıya karşı blok siyaset” yerine, içe dönük ve kamuoyuna açık bir değişim tartışması yaşanmaktaydı. Bu durum Milli Görüş geleneği içinde itaat kültürü, toplumsal talepler ile yönetim zihniyeti arasındaki kopukluk açısından kırılma noktasını ifade edecek ilk ciddi siyasi yarışmayı netleştiren bir sürece vurgu yapıyordu (Bayramoğlu, 2001: 161).

FP I. Olağan Kongre’sinin yaklaşmasıyla birlikte, genel başkan adayları da ortaya çıkmaya başlamıştı. Genel Başkan Recai Kutan, yeniden genel başkanlığa aday olduğunu açıklarken, Manisa Milletvekili Bülent Arınç da genel başkan adayı olduğunu daha önce açıklamıştı. Ardından Sivas Milletvekili Abdüllatif Şener adaylığını ilan etmişti. Kayseri Milletvekili Abdullah Gül’ün de adaylığını açıklamasıyla birlikte genel başkanlık yarışı netlik kazanmaya başlamıştı. Kongre’ye tek adaylı gitme geleneği bu sefer değişeceği benziyordu. Bu durum yenilikçiler ile gelenekçiler arasındaki mücadelenin de sonucuydu. Ancak hem gelenekçiler hem de yenilikçiler partide böyle bir ayrımın olduğunu kabul etmiyorlardı. Yaşanan durumun demokrasinin gereği olduğunu vurgulayan FP’liler, partilerinde “lider sultası” olmadığını, demokratik bir yarışın olduğunu mesajını vermişlerdi (Yeni Şafak, 10.2.2000).

Abdullah Gül adaylığını açıkladıktan sonra Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener, Gül lehine adaylıktan çekilmiştir⁴⁵. Gül, Genel Başkan adaylığını, Genel Merkez’de Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener’le birlikte düzenlediği basın toplantısında ilan etmişti (Yeni Şafak, 9.3.2000). Bülent Arınç, genel başkanlık yarışından çekilmeyeceğini ısrarla söylese de, Gül lehine adaylıktan çekilmişti. Bunun nedenini şu şekilde açıklamaktaydı (Besli ve Özbay, 2014: 253).

Artık bizim de genel başkan adayımızı netleştirmemiz gerekiyor... Ben daha önce ölçüp biçmişim: Abdullah Bey benden daha yumuşak, ben insanlara sert geliyorum. Çevresinde ileride başarılı olacak arkadaşlar var, söylemlerinin etkisi benden biraz daha iyi. Bir de kampanya yürüteceğiz; yani, paraya ihtiyaç var. Benim en zayıf olduğum taraf. Kendi cebimde yok; çevrede de bu çapta destek verecek kimse yok. Sonra biz içeri girdik. Abdullah Bey çok saygılı bir insan; ilk sözü o alırsa “sen ol” diyecek, sonra ben ısrar etsem de zorlanacak. İlk sözü ben aldım: Allah için çok güzel bir iş yürütüyoruz, ilerisi için çok faydalı görüyorum. Bu güne kadar birbirimizi hiç üzmeden beraber çalıştık ama şimdi ben çekiliyorum ve senin aday olmanı istiyorum dedim. Gözleri yaşardı, eğer senden önce konuşabilseydim aynı şeyleri ben söyleyecektim dedi, kucaklaştık. Dışarı çıktık. Arkadaşlara kararımızı bildirdim: “Genel Başkan adayımız Abdullah Gül’dür” dedim. Herkes çok memnun oldu. Birbirimizi tebrik ettik. O gün aramızda değildi ama Tayyip Bey in de gelişmeleri öğrendiğinde çok memnun olduğunu biliyorum. Her şey netleşmişti artık...

Abdullah Gül, Kongre’de “yenilikçiler”in kendi ismi üzerinde uzlaşma sürecini ve Bülent Arınç’ın kendisi lehine çekilme sebebinin şu şekilde açıklamaktaydı (Selim, 2002: 307-308):

Bülent Bey’le ertesi gün, hepimizin çok sevdiği ve güvendiği bir arkadaşımızın bürosunda buluştuk. Ben kendi kararımı vermişim doğrusu. Zaten ilk defa adaylığını açıklayan, Bülent Bey’di. Ayrıca Bülent Bey’in partideki siyasi geçmişi çok daha önceleri başlamıştı. ‘Bülent Bey, siz zaten aday oldunuz’ dedim.

⁴⁵ “Yenilikçiler”in üç ayrı aday ile yarışa katılmaları halinde şanslarının olmayacağı ortadaydı. Bu aşamada İstanbul eski belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın da katıldığı toplantılar sonunda “yenilikçiler” Abdullah Gül üzerinde anlaşmışlardır (Poyraz, 2010: 325).

Bülent Bey hemen söze başladı: ‘Ben düşündüm, taşındım. Senin aday olman daha doğru’ dedi. Tabii a günlerde çok sevgili oğlunu da kaybetmişti. Ondan dolayı, ‘Ben çok hissi davranıyorum, sen aday olacaksın’ dedi. ‘Ama şartlarım var... Ne olursa olsun, şaibeli işleri olan, bize yakışmayan arkadaşlar olmayacak. Bilsen ki kongreyi bize kazandıracaklar, bizim yanımızda olmayacaklar. Bunu kesinlikle kabul edeceksin. İkincisi, son günlerde gelecek olan baskılara dayanamayıp da vazgeçmeyeceksin. Vazgeçersen, salona ben tek başıma girerim’ dedi. ‘Siz benden büyüksünüz. Adaylığınızı da siz önce açıklamıştınız. Ben sizinle gözü kapalı ve sonuna kadar her yere giderim’ dedim ama Bülent Bey, ‘Bu böyle olacak’ dedi. Bu hareket aslında büyüklerle, yaşlı insanlara örnek olacak bir hareketti. Arkadaşlarla bir araya geldik ve kararımızı açıkladık...

Abdullah Gül Kongre’de Erbakan’a rağmen aday olmuştu. Bu nedenle Gül’ün adaylığı bir “yol ayrımı”, bir “isyan” şeklinde değerlendirilmişti (Barlas, 13.4.2000). Gül, Erbakan’ın adaylığına tepkisini şu şekilde açıklamaktaydı (Selim, 2002: 308-309):

...Erbakan Hoca’ya gittim. “Olacakları benden duymanızı isterim. Gelişen olayları üçüncü bir kişiden veya gazetelerden duyarsanız, bu beni üzer; bu da benim dâva ahlakıma ters düşer” dedim. “Partinin Anayasa Mahkemesi süreci devam ediyor. Şunu bilin ki, eğer bu parti de kapanırsa, milletvekilleri de belediye başkanları da Refah’ta olduğu gibi toplu hareket etmezler. Hepimizin üstüne düşen görevler var. Bu bir fırsattır ve bu fırsatı çok iyi değerlendirmemiz lazım. Lütfen bunu size karşı bir saygısızlık gibi düşünmeyin” dedim. Hoca’nın bana cevabı, “Sen üstüne bir uyu, bir düşün” oldu. Herhalde nezaketinden “Sen olma!” demedi. Ben de doğrusu, “Bana müsaade ediyor musunuz?” diye sormadım. Bir müsaade alır gibi de gitmedim açıkçası...

Kongre yaklaştıkça FP içindeki gerginlik de artmıştı. Bu gerilimin başlıca nedeni parti tabanının ve MGH’ye yakın sermayenin yenilikçilere yönelik eğiliminin artmasıydı. MGH içinde ilk defa Erbakan’ın mutlak egemenliğinin sarsılması söz konusuydu (Aydın, 2013: 200).

Kongre öncesinde Erbakan, Oğuzhan Asiltürk aracılığıyla etkisini artırmaktaydı. Erbakan’ın Kongre sürecine ağırlığını koymasıyla birlikte Recep Tayyip Erdoğan da yenilikçiler lehine etkisini gösteriyordu. Erdoğan Kongre öncesinde Ankara’ya gelerek Abdullah Gül, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu, Ali Coşkun, İrfan Akgündüz gibi isimlerle kongreye yönelik çalışmalar yapmıştı. Erdoğan bu durumu “Ülkede bir zihniyet değişimi, bir yapısal değişim, bir uygarlık idealinin ortaya konulmasında eğer bir çıkarma yapılırsa, milletim de bu fakire görev verirse, öyle bir çıkarma harekâtında yer alırım.” ifadeleriyle açıklamaktaydı (Pamuk, 2001: 146).

Kongre’ye yaklaşırken FP yönetimine hakim olan gelenekçiler işi sıkı tutmuştu. Kongre’den birkaç gün önce FP yönetimi, parti tüzüğünü değiştirerek Merkez Yönetim Kurulu (MYK) için karma liste kullanılmasını yasaklamıştı (Özbudun ve Hale, 2010: 55). Gelenekçiler, Erbakan’ın etkisi ve delege yapısı ile kongrenin çok rahat kazanılacağı düşünceler de, Oğuzhan Asiltürk İl Kongre’lerini yakından takip etmiş, delege seçiminde çok dikkatli davranmıştı (Karaalioglu, 2001: 123).

Yenilikçilerin adayları Abdullah Gül, Kongre öncesinde herkesi şaşırta bir çalışma yapmıştı. Bütün illeri dolaşmış ve beklenenin üzerinde destek görmüştü. Gül’ü destekleyenler sadece yenilikçiler değildi, aynı zamanda tam otuz yıldır öfkesini biriktirenler, partide umduğu yerleri

bulamayanlar, Erbakan'a ve Asiltürk'e kızanlar, kısacası bütün tepki faktörleri de Gül'ü destekliyordu⁴⁶ (Karaalioglu, 2001: 122).

Gül, kongreye hazırlanırken teşkilata yönelik "tek adam ve doğal rehber zihniyetine karşı", "faydacılık karşısında ilkeyi savunan", "İslam ve siyaset arasına mesafe konmasını talep eden", "çağ ile kucaklaşmanın altını çizen", "merkeziyetçiliği eleştiren" temalar üzerinden bir strateji yürütmekteydi (Bayramoğlu, 2001: 176). Kongre öncesinde Gül'ün yapmış olduğu konuşmalar yenilikçilerin Milli Görüş düşüncesinden farklılaştıklarını ortaya koyan açıklamalardı (Erdem, 3.3.2011).

FP I. Olağan Olağan Kongresi 14 Mayıs 2000 tarihinde yapılmıştır. Bu kongre MGH açısından diğerlerinden farklı bir kongreydi. Çünkü kongrelerini tek adayla yapmaya alışmış bir hareket ilk defa birden fazla adayla kongre yapıyordu. Kongre'de Erbakan'ın ve dolayısıyla gelenekçilerin adayı FP Genel Başkanı Recai Kutan ile seçimlerden sonra muhalefetini iyice artıran yenilikçilerin adayı Kayseri milletvekili Abdullah Gül genel başkanlık için yarışmışlardı⁴⁷ (Poyraz, 2010: 325).

Kongre çekişmeli bir yarışa sahne olmuştu. Kongre'de genel başkanlık seçimleri sonuçlandırıldığında, Erbakan'ın desteğini arkasına alarak seçime giren Genel Başkan Recai Kutan, FP'nin 1238 delegesinin 633'ünün oyunu alırken, Abdullah Gül ise büyük bir sürpriz yaparak 521 oyun sahibi olmuştur. 43 delege ise oylamaya katılmamıştır. Bu arada kongredeki çekişmeye tepkisini göstermek için her iki listeyi de zarfa koyarak oy kullanan 41 delegenin oyları ise geçersiz sayılmıştır (Pamuk, 2001: 149). Bu sonuçlara göre Recai Kutan tekrar genel başkanlığa seçilmiştir. Kutan delegenin % 54'ünün oyunu alırken, Gül ise % 46'sının oyunu almıştır. Bu sonuç gelenekçilerin hiç beklemediği bir sonuç olmuştur. Yenilikçiler ise hüznü ve sevinci aynı anda yaşamıştır. Kongre kaybedilmişti ama artık yeni dönemde genel merkezin politikaları dışında

⁴⁶ Kongre'ye giderken "yenilikçiler" ile "gelenekçiler" in avantajları ve dezavantajları vardı. Otuz yılı aşkın siyasi tecrübeye sahip olmaları, Erbakan'ın karizması ve tartışmasız otoritesi, Başkanlık Divanı'ndaki mutlak hâkimiyetleri sayesinde teşkilatın büyük ölçüde denetimleri altında olması, Recai Kutan'ın saygın ve uzlaşmacı kimliği, geleneksel tabanlarıyla aralarında çok sıkı ve sarsılmaz bağlar kurmuş olmaları "gelenekçiler" in avantajları olarak ifade edilebilir. "Gelenekçiler" in dezavantajları ise şu şekilde belirtilebilir: Dinamizm yoksunluğu nedeniyle yeni politikalar üretememeleri, 28 Şubat sürecinin başından beri hareketteki gerilemeyi durduramamaları, disiplin ve itaati her şeyin önüne koyup parti içi demokrasi kanallarını tıkamaları, Kongre'yi kazanacaklarından emin olmanın getirdiği rahvet, "yenilikçilere" karşı yer yer hırçın ve uzlaşmaz tavırlar sergilemeleri ve Başta medya olmak üzere, kendilerinden olmayan kesimlere güven telkin edememeleriydi (Çakır, 2000).

"Yenilikçiler" in avantajları ise; gençliklerinin getirdiği dinamizm, Recep Tayyip Erdoğan'ın karizması ve parti içi demokrasiyi ön plana çıkartmaları, Kongre için çok organize ve aktif bir kampanya yürütmeleri, başta Abdullah Gül olmak üzere, yumuşak ve uzlaşmacı tavırlar sergilemeleri ve başta medya olmak üzere, kendilerinden olmayan (iç ve dış) kesimlere belli bir güven telkin etmeleriydi. "Yenilikçiler" in dezavantajları ise; siyasi tecrübesizlikleri, bölücü oldukları ve ayrı parti kuracakları yolundaki suçlamalar, Başkanlık Divanı'ndan istifâ etmelerinden sonra teşkilat üzerindeki denetimlerini büyük ölçüde kaybetmiş olmaları, uzlaşmacı kimliği yüzünden Recai Kutan'ı eleştirmede zorlanmaları ve kendilerinden olmayan kesimlerle iyi ilişkiler kurabildikleri için kendi tabanları tarafından şüpheye karşılanmalarıydı (Çakır, 2000).

⁴⁷ Kutan ve Gül arasındaki yarış, Erbakan'ı arkasına alan "gelenekçiler" ile Erdoğan'ın desteğindeki "yenilikçiler" in yarıştıydı (Çakır, 10.3.2000). Yani gerçek yarış iki yasaklı siyasi Erbakan-Erdoğan arasındaydı (NTV, 14.5.2000).

politika üretilecek alanın olduğu görülmüştür. Ayrıca Kongre’de elde edilen sonuç parti tabanında gerekli desteğin görülmesi bakımından önemlidir (Poyraz, 2010: 325).

Milli Görüş’ün otuz yıllık geçmişinde ilk defa kongreye iki genel başkan adaylığıyla girilmiş, Erbakan’a rağmen, Erbakan’ın desteklemediği bir adaya küçümsenmeyecek bir oy verilmişti. Diğer bir anlatımla FP’nin içine “virüs” girmişti. Yenilikçilerin “demokratikleşme virüsü” dediği, gelenekçilerin ise “fitne virüsü” olarak algıladıkları bu yenilik, bir bakıma yenilikçileri ilerisi için ümitlendirmişti (Çakır ve Çalmuk, 2001: 107).

Kongre sonrasında Kutan ve Gül el ele vererek birlik beraberlik mesajı vermişti. Gül, “Kaybeden, kazanan yoktur. Biz hep birlikteyiz, Genel Başkanımızın emrindeyiz” demişti. Tekrardan FP Genel Başkanı seçilen Kutan ise demokratik bir mücadele yaşandığını, bundan sonra da geçmişte olduğu gibi birlik bütünlük içinde çalışmalarına devam edileceğini, kaybeden listedeki arkadaşlarının bilgi, deneyim ve enerjilerinden azami istifade edileceğini söylemiş olsa da, kongre sonrası durum öyle olmamıştı (NTV, 15.5.2000). Kongre sonrası FP ortadan ikiye ayrılmıştı⁴⁸.

Kongre sonuçları bir siyasi değişime yol açmamış olsa da, son derece önemli ve anlamlıdır. Çünkü yenilikçilerin aldığı oy oranı, yenilikçi muhalefetin tabanda bir karşılığının olduğunu göstermişti. Bayramoğlu (2001: 175) Kongre sonrasında yenilikçilerin siyasi mekanı işlevini gören Politik Araştırmalar Merkezi'nin binasında Gül ile yaptığı görüşme sırasında “bir bayram havası yaşandığını ve merkeze tebrik telefonu yağdığını” aktarmaktaydı.

Yenilikçilerin beklenenin çok üstünde bir oy alması, “üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuç” değerlendirmelerine yol açmıştı. Yenilikçilerin, değişim talebi delege tarafından onaylanmıştı⁴⁹ (Bayramoğlu, 2001: 175). Ayrıca bu sonuç, FP için önlenemez bölünmenin habercisi olmuştur (Özbudun ve Hale, 2010: 55). Bu Kongre ile Erbakan etkisinin de hareketi bölünmekten kurtaramayacağı anlaşılmış oluyordu. 1980 öncesinin siyasi kaos ortamında, 1980

⁴⁸ Kongre sonrasında ortaya çıkan durumu Şevket Kazan şu şekilde değerlendirmişti (Alıntı, Selim, 2002: 375): “Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir. Bir siyasî partide o görüntü başladıktan sonra, bu partinin kongrelerinin, Halk Partisi’nin kongrelerinden farkı olmaz, bir kongre partisi haline gelir. Bu tabloyu açık seçik bir şekilde görmüştük. Hizmet yarışmış... Ne hizmet yarışı? “Bunun arkasından öyle bir tablo ortaya çıkar ki, birbirinize selam dahi vermezsiniz” dedik. Dediğimiz de oldu. Kongre sonrasında, bazı arkadaşlar Meclis’te birbirlerine selam dahi veremez hâle geldiler.”

Mehmet Bekaroğlu ise kongre sonrasında ortaya çıkan görüntüyü şu şekilde değerlendirmişti (Alıntı, Selim, 2002: 375): “FP Kongresi’nin iki adaylı olması, olumlu bir gelişme olarak görülebilirdi. Ama sonrasında yaşanan gelişmeler, Sayın Gül ve arkadaşlarının daha FP’nin içinde iken ayrı bir parti gibi çalışmalarını göstermiştir ki, bu hareket bir demokratik mücadele değilmiş. Benim anladığım “demokratik mücadele”, partiye katkıda bulunur, dinamizm getirir; parçalayıp, bölmez.”

⁴⁹ “Yenilikçiler”in önde gelen isimlerinden olan Bülent Arınç, sonuçları kendileri açısından büyük başarı olarak değerlendirmişti. Arınç, “Bizim ifade ettiğimiz düşüncelerin hem tabanda hem delege nezdinde kabul gördüğü anlaşılıyor. Yenileşme ve değişim arzusunu ileri sürüyor. 14 Mayıs Faziletteki yenileşme hareketinin başlangıcıdır” demişti. Genel başkanlığı yeniden kazanmasına rağmen “gelenekçiler” buruk bir sevinç yaşamıştı. Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilen, “gelenekçi” Rize Milletvekili Mehmet Bekaroğlu sonucu sürpriz olarak yorumlamıştı. Bekaroğlu, “Üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuç. Bu kadar az fark olacağını beklemiyordum. Bence bu partinin, kongre sonucu üzerinde uzun uzun düşünmesi gerek. Delegeden gelen talebin anlamı nedir, bunun değerlendirilmesi gerek” şeklinde açıklamada bulunmuştu (NTV, 15.5.2000).

askeri darbe sürecinde, 28 Şubat'ın en kritik günlerinde ayakta tuttuğu ve siyaset deyimiyle “tek bir çivi söktürmediği” hareketi Kongre ile birlikte tam ortadan ikiye bölünmüştü (Karaalioğlu, 2001: 127). Kongrede yenilikçiler kaybetmiş ve parti yönetimine gelememiş olsalar da, bu sonucun oldukça olumlu gelişmelere yol açacağı daha sonra yaşanan gelişmeler ile ortaya çıkacaktı.

2.5. Fazilet Partisi'nin Kapatılması

RP'nin AYM tarafından kapatılmasından sonra, RP'nin yerine kurulacak olan yeni parti tartışmalarının başlaması üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı daha en baştan kapatma davasının açılacağına yönelik işareti vermişti. Kapatılan RP'lilerin büyük çoğunluğunun FP'ye katılmaları üzerine, Başsavcı bu partiyi yakından takip etmeye başlamıştı (Akel, 1999: 148).

Söylem değişikliği ile yola çıkan ve Milli Görüş düşüncesi ve politikalarından uzak duran FP, sisteme eklemlenmeye yönelik bütün çabalarına rağmen, 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin etkisiyle sürekli kapatılma baskısıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu süreçte askerin hala rahatsız olduğu, irticanın hala ülkede birinci tehdit olmaya devam ettiği, sekiz yıllık eğitim kanunu dışında 28 Şubat 1997 tarihinde alınan MGK kararlarının uygulamaya konulmadığı, hükümetin türban yasağı konusunda tavizler verdiği ve kapatılan RP'nin FP'ye dönüşmesine hükümetçe göz yumulduğu konuları sürekli gündemi meşgul etmekteydi (TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu, 2012: 1202).

Dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın kapatma davası açacağı söylentileri 1999 seçimleri öncesinde dolaşmaya başlamıştı. Başsavcı Savaş seçimlerden hemen sonra da kapatma davasını açmıştı. Savaş, 7 Mayıs 1999'da, FP'nin, “laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği”⁵⁰ ve “kapatılan Refah Partisi'nin devamı olduğu” gerekçesiyle kapatılması istemiyle dava açmıştı. Kapatılma baskısı altında geçecek olan 2 yıl 2 aylık süreç de FP için başlamıştı (Karaalioğlu, 2001: 81). Başsavcı iddianamesinin sonuç bölümünde, kapatma davası açılmadan kısa bir süre önce FP'den istifa eden Aydın Menderes dışındaki, bütün milletvekillerinin “milletvekilliklerinin düşürülmesi ve beş yıl siyaset yasağı konulması” talebinde bulunmuştu.

Başsavcı Vural Savaş, yedi sayfalık iddianamesinde FP'yi “Metastas (çoğalma) yapan habis bir ur”a benzetmiş, “demokrasimizin sağlıklı işlenmesini engellediğini” iddia etmiş ve “Anayasal düzenimiz için daima açık ve yakın bir tehlike oluşturduğunu”, “bu tür partilerin kapatılmasının

⁵⁰ 2001 Anayasa değişiklikleri, siyasi parti hürriyetinin alanının genişlemesine de katkıda bulunmuştur. Bu değişikliklerle, bir siyasi partinin hangi şartlar altında anayasaya aykırı fiillerin odağı haline gelmiş sayılacağı, anayasayla açıkça tanımlanmış, odak haline gelmenin yoğunluğuna göre, bu tür bir siyasi partiye uygulanması gereken farklı müeyyideler öngörülmüştür. Böylece, Anayasa Mahkemesi'ne, kapatma yaptırımından başka, anayasaya aykırı faaliyetlerinin derecesine göre, bir siyasi partiyi, devletin mali yardımından kesmen veya tamamen mahrum etme kararı verme olanağı da tanımıştır. Buna ek olarak, Anayasa Mahkemesi'nce daha önce üyelerinin salt çoğunluğu ile verdiği siyasi partilerin temelli kapatılması kararını, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu ile verebileceği hükmüne bağlanarak, bu müeyyidenin uygulanması güçleştirilmiştir (Yazıcı, 2009: 13).

Türkiye'yi sonsuza kadar yaşatabilmenin vazgeçilmez koşulu olduğunu" ifade etmişti. Savaş iddianamede FP İstanbul Milletvekili Merve Kavakçı'nın Meclis Genel Kurulu'na türbanlı girmesine önemli bir yer ayırmıştı. İddianamede, türban eylemlerini FP Genel Başkanı Recai Kutan ve FP yönetiminin planladığı, teşvik ettiği, propagandasını yaptığı, türbanla FP milletvekili Nazlı Ilıcak'ın refakatinde Genel Kurul'a gelen Kavakçı'yı tüm FP milletvekillerinin tezahürat yaparak desteklediği belirtilmişti.

FP'nin kapatma davasının AYM'de görüşüldüğü sıralarda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı değişmişti. Vural Savaş'ın yerine Sabih Kanadoğlu Başsavcı olarak atanmıştı. Kanadoğlu FP'nin kapatma davası ile ilgili ek iddianame hazırlamış ve FP'nin bir kez daha "kapatılan Refah Partisi'nin devamı olduğu" gerekçesiyle kapatılmasını istemişti. Mevcut haliyle dava dosyası hem "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak"tan hem de "kapatılan bir partinin devamı olmak"tan kapatılmayı içeriyordu (Karaalioğlu, 2001: 142). Kanadoğlu, FP I. Olağan Büyük Kongre'sinde "Mücahit Erbakan" sloganlarının atılması, Erbakan'ın gönderdiği telgrafın okunmasının ardından, kürsünün arkasında bulunan ekranda "Mücahit Erbakan" yazısının geçmesi gibi yaşanan bazı olaylardan oluşan kaseti AYM'ye ek delil olarak göndermişti. Ancak Anayasa Mahkemesi Başsavcının ek delillerini kabul etmemişti. Bunun üzerine Kanadoğlu kongrede yaşananları dava dosyasına sokmak için ek iddianame hazırlama yolunu seçmişti (Poyraz, 2010: 327).

AYM'nin kararını açıklamadan kısa bir süre önce FP'li 40'a yakın milletvekili Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Bekaroğlu öncülüğünde "parti kapatıldığı takdirde" milletvekilliğinden ayrılacaklarını açıklamışlardı. Gelenekçi-yenilikçi ayrışması bu konuda da kendini göstermişti. Partinin kapatılması halinde milletvekilliklerinden istifa edeceğini açıklayan milletvekillerinin tamamı gelenekçilerden oluşuyordu. Yenilikçilere göre bu girişim samimi değildi. Ayrıca bu girişimin sonuç alması imkânsızdı. Çünkü milletvekillerinin istifalarının Meclis Genel Kurulu'nda onaylanması gerekiyordu.

AYM, 22 Haziran 2001 tarihinde verdiği kararla, "temelli kapatılan bir partinin bir başka ad altında kurulamayacağına ilişkin kapatılma isteminin" reddine⁵¹, "laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri" nedeniyle FP'nin temelli kapatılmasına karar vermişti. Mahkeme "beyan ve eylemleriyle partinin kapatılmasına neden olan" İstanbul milletvekili Nazlı Ilıcak ve Tokat Milletvekili Bekir Sobacı'nın milletvekilliklerini düşürmüştü. FP'li üyeler Merve Kavakçı, Nazlı Ilıcak, Bekir Sobacı, Ramazan Yenidede ile Mehmet Sılay'a da beş yıl siyaset yasağı getirmişti. Kapatma kararının verildiği tarihte, parti tüzel kişiliği sona ermiş, partinin tüm malvarlığı hazineye geçmişti. Bu

⁵¹ FP'nin "RP'nin devamı" olduğu kararıyla kapanması halinde, kapanan RP'den gelen ve FP'de milletvekilliği yapan 70 kişinin Meclis üyeliği düşecekti. Bu durumda ara seçimin üç ay içinde yapılması kaçınılmaz olacaktı. Ancak, TBMM'de 70 milletvekilinin boşalması halinde, ara seçimin genel seçime dönüşecek olması ihtimali söz konusuydu (Sarıkaya, 29.11.2000).

kapatma kararıyla birlikte MNP, MSP ve RP'den sonra, MGH'nin dördüncü partisi olan FP'de öncüleri olan partilerle aynı kaderi yaşamıştı.

Kapatma kararının ardından FP Grubu toplanmıştı. FP Genel Başkanı Recai Kutan bu toplantıda kapatma kararını değerlendirmişti: “Evet partimiz kapatıldı ama asla yenilmedik. Yenilgi psikolojisi size yakışmaz.” diyen Kutan konuşmasında FP'nin kapatılmasının sadece yanlış ve haksız bir hukuki işlem olarak ele alınamayacağını ifade etmiş, bu kararın aynı zamanda Türkiye'nin bir arada yaşama esasına dayalı kuruluş felsefesine, çok partili siyasi hayata geçişle başlayan çoğulcu demokratik sürece ve AB üyeliği sürecine indirilen ağır bir darbe olduğunu söylemişti. Kutan bu haliyle Türkiye'de demokrasi olmadığını, sadece demokrasi oyunu oynayanlarla Türkiye'yi demokratik bir ülke yapmaya çalışanlar olduğunu söyleyerek FP'nin haksız kapatıldığını ifade etmişti. Kutan'a göre FP'yi siyaset dışı bırakan bu karar, Türkiye'de bir süre serbest siyasetin yapılamayacağı anlamına gelmekteydi (Radikal, 23.6.2001).

Milli Gazete'nin kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenen gecede konuşan Erbakan, FP'nin kapatılma kararına değinerek “Siyasi partileri halk kurar, halk geliştirir ve halk kapatır. Bu karar milletin iradesine tecavüzdür.” ifadelerini kullanmıştı. Erbakan kapatma kararının; hukuka, insan haklarına ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı olduğunu vurgulayarak “Avrupa ülkeleri bu karardan dolayı Türkiye'ye acıyor. İnsan haklarını öğrettiğimiz Avrupa bize acımamalıydı” demişti (Yeni Şafak, 23.6.2001).

Recep Tayyip Erdoğan FP'nin kapatılması kararına tepki göstermişti. Erdoğan, FP'nin kapatılmasıyla ilgili yaptığı ilk değerlendirmede; “İleri demokrasilerde bir siyasi partinin kapatılması kararını millet vermelidir” diye konuşmuştu. Erdoğan, konuşmasına şu cümlelerle devam etmişti: “Ama bir siyasi partinin içinde, onu temsil edenler, bir suç işlemiş olurlarsa, bunlar bireysel olarak bunu ödeyebilirler. Ama bir partinin kurum olarak bunu ödemesi, demokratik parlamenter sistemin egemen olduğu ve siyasi partilerin de demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu ülkede, tarihe düşülecek eksi bir puandır.” (Pamuk, 2001: 196).

FP, kapatılma kararının ardından AİHM'ne başvuru yapmıştır. Ayrıca kapatma kararıyla birlikte haklarında siyaset yasağı öngörülen kişiler, bu siyaset yasaklarına ilişkin olarak AİHS'nin 1 no'lu Protokolünün 3. maddesinin ihlal edildiği iddiasında bulunmuşlardı. Ancak kapatılan FP adına, Türk hükümeti aleyhine AİHM'ne yapılan başvuru geri çekilmişti⁵². Böyle olmakla birlikte, hakkında siyaset yasağı öngörülmüş olan Nazlı Ilıcak, Bekir Sobacı ve Merve Kavakçı, AİHS'nin 1 no'lu Protokolünün 3. maddesiyle ilgili ihlal olduğu iddiasını geri çekmemişlerdi. Bu iddiaları

⁵² AİHM'in Leyla Şahin davasında verdiği ‘siyasi’ bir karar olan başörtüsü kararının yarattığı güvensizlik nedeniyle FP'nin kapatılması davası geri çekilmiştir. Recai Kutan, Fazilet Partisi adına AİHM'e açtıkları davayı “Mahkeme'nin gerek RP, gerekse Leyla Şahin davasında verdiği yanlış kararlar Müslüman toplumlar hakkında önyargılı olduğunun açıkça ortaya çıktığını ve Mahkeme'nin adaletine güvenilmeyeceği inancıyla” geri çektiklerini açıklamıştır (Yeni Şafak, 3.12.2005).

inceleyerek karara bağlayan AİHM ise, başvuru sahiplerinin iddialarını haklı bularak, Türkiye'nin AİHS'nin 1 no'lu Protokolünün 3. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir (Yazıcı, 2009: 43).

FP 17 Aralık 1997'de kurulmuş, 7 Mayıs 1999'da kapatma davası ile karşı karşıya kalmıştı. FP, 22 Haziran 2001'de AYM tarafından kapatılmıştı. FP, birçok meselede olduğu gibi başörtüsü meselesinin de ısrarlı takipçisi olamamıştır. Sistemin en “uysal” partisi olmuştur. FP kapatılma korkusundan hiçbir temel meselede net ve kararlı tutum alamamış olmasına rağmen “laikliğe aykırı eylemlerin odağı” olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. 3 yıl 6 ay 4 günlük kısa yaşamının ardından kapatılan FP, yenilikçiler ve gelenekçilerin birlikte siyaset yaptığı son parti olmuştur. Bu partinin kapatılmasıyla birlikte yollar tamamen ayrılmış, farklı partilerde, farklı siyaset tarzıyla yollarına devam etmişlerdir. Bu kapatma kararıyla birlikte Türkiye'nin en güçlü siyasi hareketlerinden biri olan MGH, ortadan ikiye ayrılmıştır.

2.6. Fazilet Partisi'nin Önemi Üzerine Değerlendirme

FP, RP'nin kapatılma ihtimali ortaya çıkıncı, MGH'nin dördüncü partisi olarak İsmail Alptekin genel başkanlığında kurulmuştur. FP'nin kurulmasından kısa bir süre sonra RP kapatılınca, RP'liler gruplar halinde FP'ye geçmiştir. RP'li milletvekillerinin katılımıyla Meclis'te ana muhalefet partisi olan FP, 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin yaratmış olduğu baskı ortamında MGH'nin “siyaset dışı”, “kimliksiz”, “tepkisiz”, “kaderci” partisi olarak varlığını sürdürmüştür. FP, MGH'nin “Milli Görüşçü” olmayan partisidir. Öncülleri olan MNP, MSP ve RP'den farklı bir programa⁵³ ve söyleme sahipti.

RP'nin kapatılma kararının ardından hareket içinde RP'den sonra “yeni arayışların siyasi çerçevesi ne olacak? Eğer “yeni bir parti” kurulacaksa, bu partinin siyasi programı, dili, hedefleri ve vitrini nasıl düzenlenecek? gibi sorular tartışılmaya başlanmıştı. Genel kanaat yeni partinin eskinin devamı ve tekrarı olmaması yönündeydi. RP'yi kapatan iradenin kurulacak yeni partinin “RP'nin devamı” sayılacak bir siyasi oluşuma izin vermeyeceği belliydi. Ancak yeni parti “süreklilik” açısından geçmişinden kopuk da olmamalıydı; çünkü bu durum kurulacak partiyi köksüz bir kimliğe büründürürdü (Bulaç, 2009: 451). FP'nin kuruluşundan kapatılmasına kadar geçen süreçte, partinin temel meşguliyeti bu konu olmuştur. Bu nedenle elle tutulur bir siyaset geliştirememiştir.

FP, başta RP olmak üzere selefi Milli Görüş partilerinden farklı olarak dış politikada yönünü Batı'ya çevirmiş, söylemini demokrasi, insan hakları ve özgürlükler üzerine bina etmiş, “adil

⁵³ Recai Kutan'ın “Eşleriniz ve çocuklarınız dışında her şeyi değiştirin” mesajıyla açıkladığı parti programında RP'nin Milli Görüş, Adil Düzen gibi ünlü projeleri yerine AB çerçevesinde yaklaşımlara yer verilmiştir. Kutan bu çerçevede, “Bizi bizden dinleyin” sloganıyla Amerika ve Avrupa gezilerine çıkmıştır. Kutan, bu gezilerinde Türkiye'nin AB üyeliğini samimi olarak isteyen tek partinin kendileri olduğunu anlatmıştır (Hürriyet; 22.6.2001).

düzen” projesinden uzaklaşarak liberal ekonominin gereklerine vurgu yapmış ve İslami argümanlar içermeyen bir ekonomik anlayış benimsemiştir. Ancak değişmesine rağmen selefi Milli Görüş partileri gibi ordu ve yargının müdahale ihtimali ile sürekli karşı karşıya kalmıştır. Nihayetinde, kendinden önceki Milli Görüş partilerinin kaderini paylaşmıştır. FP, 28 Şubat sürecinden ders çıkaran, bu bağlamda değişen; ancak kaderi değişmeyen bir siyasi partidir (Özdemir, 2015: 189).

FP, Erbakan’ın liderliği ve hareketin stratejisi üzerinde dönen gerilimlerin sahnelendiği bir alan olmuştur. Erbakan’ın yasaklı olması, FP’nin meselelerini Erbakan’ın arzularına göre yönlendirmekten alıkoymamıştır. Bununla birlikte, Erbakan’ın parti hareketi üzerindeki ideolojik ve stratejik kontrolüne, yenilikçiler itiraz edince ve zamanla bu itiraz meydan okuma boyutuna ulaşıncaya, FP içinde bölünme ortaya çıkmıştır (Mecham, 2011: 74).

Tek doğru-tek lider ilkesine sadık Milli Görüş geleneğinin partileri, tam anlamıyla bir ideoloji partisi görünümü vermişlerdir (Ülsever, 10.10.2000). Karizmatik bir liderin yoğun gölgesi altında şekillenmiş Milli Görüş geleneği, içerde tartışmalara müsaade etmediğinden ya da içerde yapılan tartışmaların anlamsızlaştırılması mümkün olduğundan, bir partinin gayet tabii süreçlerle kendi içinde yapması gereken tartışmaları herkesin gözü önünde yapmıştır. FP bütün tartışmalarını göz önünde yapmış olsa da, çoğu zaman ne dediğini anlamak kolay olmamıştır. FP, "merkez sağa açılmak"tan "Türkiye'nin partisi" olmaya, "demokratikleşme"den "askerle tamamen aynı görüşteyiz"e uzanan bir yelpazede bir sürü kavramı ve analizi arka arkaya cömertçe harcamış, ama yine de Türkiye için bir siyasi hedef belirleyememiştir (Çelik, 22.3.1999). FP, RP ile ilgili tüm endişeleri yüklenerek yola çıkmıştır. Bu nedenle “gelecek” ile ilgili kendi programlarını belirleyip siyaset yapamamıştır. FP siyasi hayatı boyunca hep “ne olmadıklarını” anlatmak durumunda kalmıştır (Ülsever, 2013).

MGH, FP ile sancılı ve belirsiz bir sürece girmiştir. Milli Görüş geleneğinde değişim ön plana çıkmış, MNP, MSP, RP ile yaşanan süreklilik noktasında ciddi bir sorun yaşamıştır. MGH, Erbakan’ın siyasi yasaklı olması nedeniyle, hareketin yeni partisi “liderlik” sorunu ile yola çıkmıştır. Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç gibi “genç ve yenilikçi” lider adayları “liderlik” konusunda ön plana çıksa da, sonunda genel başkanlık “emanetçi” bir isime bırakılmıştır. FP imaj ve vitrin değişikliğine gitmiştir. Başta askerler olmak üzere, RP döneminde kavgalı olan kesimlerle ılımlı bir diyalog kurmanın yollarını aramıştır. Ayrıca FP, yeni dönemde RP’ye oy vermemiş, hatta ondan korkmuş toplum kesimlerine açılmak, böylelikle de merkeze yerleşmek istemiştir (Çakır, 1998).

FP yenilikçi gelenekçi ayrışmasının yaşandığı partidir. 1990’lı yıllarda RP içinde bazı görüş ayrılıkları ortaya çıksa da bunlar ideolojik olmaktan ziyade, örgütsel ve taktiksel konulardaydı. Hareketin lideri Erbakan’ın karizmatik kişiliği ve disiplini altında partide bir ayrışmanın yaşanması söz konusu değildi. Ancak RP’nin kapatılmasıyla birlikte Erbakan’ın da siyasi yasaklı olması, FP

kurulurken ve kurulduktan sonra liderlik tartışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Liderlik tartışmaları ekseninde açıkça muhalefet yürütmeye başlayan yenilikçiler, Erbakan'ı etkileme çabasında, bir süre sonra Erbakan'ı aşma noktasına gelmişlerdir. FP ile birlikte Erbakan siyasi hayatında ilk defa hareketinin bütünlüğünü sağlayamamıştır. Erbakan'ın “öğrencileri” olan yenilikçiler MGH'nin liderinin misyonunu tamamladığını, artık “emekli” olması gerektiğini açıktan tartışmışlardır.

FP'nin Türk siyaseti açısından en önemli yönlerinden biri Recep Tayyip Erdoğan'ın “yeni” bir lider adayı olarak ön plana çıktığı bir siyasi parti olmasıdır. MSP döneminden başlayarak MGH içinde yetişmiş olan Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde ortaya koyduğu başarılı çalışmalarla ön plana çıkmış, sahip olduğu liderlik karizmasıyla kitleleri etkilemeyi başarmıştır. FP içinde yenilikçi hareketin taşıyıcısı⁵⁴ olan Erdoğan, bu dönemde aldığı mahkumiyet kararıyla siyasi yasaklı olmasına rağmen, hem MGH'nin “yenilikçileri” hem de Türkiye'de siyasetten memnun olmayan kesimler için umut olmuştur. Erdoğan, sadece İslami hareketin “yeni” lider adayı değildi; aynı zamanda toplumsal refaktan payını alamayan kesimlerin, toplumsal “çevre”nin, dışlanmışların ve Adnan Menderes, Turgut Özal çizgisi merkez sağın liberal-demokrat lider adayıydı.

MGH'nin başarısında etkili olan faktörlerden biri seçim sürecinde kadınların etkin bir şekilde siyasete katılmalarıdır. Ancak kadınlar seçim sürecinde başarıda önemli derecede pay sahibi olmalarına rağmen, parti yönetiminde ve aday listelerinde yer bulamamıştır. FP ile bu gelenek değişmiştir. Parti vitrininde kadınlara yer veren FP, parti yönetiminde ve aday listelerinde de kadınlara yer vermiştir. FP, 18 Nisan 1999 seçimlerinde aday listelerinde 8'i türbanlı 17 kadın adaya yer verilmiştir. Türbanlı adaylardan ikisi ise seçilme şansı bulunan sıralara konulmuştur. FP'nin öncülü olan Milli Görüş partilerinde değil kadın milletvekili adayı göstermek, kadınlar parti yönetimine bile alınmıyordu. Listelerdeki kadın adaylar Milli Görüş geleneği için bir ilk olmuştur (Hürriyet, 25.2.1999).

FP'nin önemli yönlerinden biri de, MGH için bir ilk olan iki adaylı bir Kongre yapmış olmasıdır. FP Büyük Kongresi'nde Milli Görüş'ün doğduğu günden beri koruduğu “birliktelik” mutabakatı bozulmuştur (Ülsever, 2013). MGH içinde hep tek lider ve tek liste ile yapılan kongrelerin aksine FP Kongre'si iki adaylı yapılmıştır. “Yenilikçiler” kongrede Erbakan'ın ve dolayısıyla “gelenekçiler”in adayı Recai Kutan'ın karşısına Abdullah Gül'ü aday olarak çıkarmışlardır. Aslında bu Erbakan ve Erdoğan yarışıdır. Siyasi yasaklı olan iki isim bu kongrede

⁵⁴ Erbakan, yakın kurmaylarına yaptığı açıklamada, “O olmasa, birçoğu bu işlere cesaret bile edemez” diyordu (Pamuk, 2001: 148). 28 Şubat sürecinde Başbakan Erbakan'ın partisinin grubunda 28 Şubat MGK Kararlarını imzalayacağını söylediği sırada, o dönem İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan, ayağa kalkarak, Erbakan'a uyarıda bulunmuştur: “İmzalamayın efendim, imzalarsanız, yanlış yaparsınız.” Erbakan bunun üzerine “Kabadayılık yapma, otur oturduğun yerde. İlla bir şey söylemek istiyorsan, git ormanda söyle.” diyerek kızmış ve kısa bir gerginlik yaşanmıştır. Bu kısa gerginlik, ileride büyük ayrılığa yol açacak kapışmanın ilk adımı olmuştur (Doğan, 2011: 53).

destekledikleri adaylar ile yarışmışlar, Erbakan ve adayı az bir farkla genel başkanlığı kazanmıştır⁵⁵. Kongrede delegeden büyük oranda destek alan yenilikçiler, ilerisi için özgüven kazanmışlardır.

FP, ömrünün kısa olması ve MGH partilerinin en etkisizi olması bakımından, Türk siyasi yaşamında herhangi bir etkiye sahip olamamış, önemli bir iz bırakamamıştır. FP'nin önemi MGH içinde yaşanan yenilikçi gelenekçi ayrışmasının yaşandığı parti olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum sadece bir parti ya da siyasi gelenek içinde yaşanan görüş ayrılığından çok fazla etkiye sahip olmuş, hem Türk siyasi hayatını hem de İslami hareketi derinden etkilemiştir.

FP Türk siyasi hayatı açısından önemlidir, çünkü bu geleneğin yetiştirmiş olduğu ve ülke siyasetine sunduğu yenilikçiler, FP kapatıldıktan sonra Türk siyasetinde belirleyici konuma gelmiş, üst üste elde ettiği seçim zaferleriyle Türk siyasetine damgasını vurmuştur. İslami hareket açısından önemlidir; çünkü İslami hareketin siyasi temsilcisi olan MGH, 1990'lı yıllarda yaşamaya başladığı değişimin sonucunda FP ile çok farklı bir düzlemde siyaset yapmaya başlamıştır. İslami hareket, liberal ilkelerle sentez kurmuş, demokrasi, insan hakları, hukuk devleti gibi kavramları benimsemişlerdir.

Netice olarak FP içinde yaşananlar, “yenilikçi” ve “gelenekçi” ayrımını netleştirmiş ve parti kapatıldıktan sonra yeni partiler ile yola devam edilmiştir. “Gelenekçiler” kurdukları parti ile “Milli Görüş” çizgisine geri dönmüş, “yenilikçiler” ise “muhafazakâr demokrat” bir kimlikle var olmuşlardır. “Yenilikçiler”in partisi olan AK Parti'nin doğuşunu hazırlayan sebeplerin olgunlaştığı parti olması açısından FP kısa ömrüne rağmen çok önemli bir yere sahiptir.

⁵⁵ Kongrede gelenekçilerin yaptığı tüzük operasyonlarıyla Kutan'ın listesi de kazanınca “yenilikçiler”in tümü yönetim organlarından dışlanarak muhalefete geçtiler. “Yenilikçiler” “parti içinde parti” konumu kazanırken, parti kapatılmadan önce Recep Tayyip Erdoğan'ın başlattığı yeni oluşumu beklemeye başladılar (Hürriyet, 22.6.2001).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİNDE BÖLÜNMEYE NEDEN OLAN DURUMLAR: YENİLİKÇİLERİ “YENİ” YAPAN EKONOMİK-SOSYAL-SİYASAL GEREKÇELER

3.1. İdeolojik/Siyasal Ayrışma: Yenilikçilerin İslami Söylem ve Milli Görüş Düşüncesinden Kopuşu

FP içinde “parti içi muhalefet” anlayışıyla hareket eden yenilikçiler RP döneminde görünür olmuştur. Yenilikçilerin önde gelen isimlerinin ortak özellikleri MSP’nin ilk yıllarında MGH’ye katılan gençler olmalarıydı. MGH’nin lideri Erbakan’ın “Refah ocağında yetişmiş imanlı pırlantalar” olarak tanımladığı (Çakır, 2004: 550) yenilikçiler ile gelenekçiler arasındaki temel ayrım, ilk başlarda dünya görüşünden değil çalışma tarzından kaynaklanıyordu. İslamcı terminolojiyle söylenecek olursa “davet fıkhı”nda yenilikçiler daha çağdaş usullere yönelirken, gelenekçiler bildiklerinden şaşmamaya devam etmekte kararlıydılar (Çakır, 1994: 79).

RP döneminde iktidara yaklaştıkça benimsenen, kitleselleşme ve merkez sağa yaklaşma politikalarının etkisiyle partiye transfer edilen merkez sağda siyaset yapmış isimler yenilikçilerin gelenekçilerden farklılaşmasına katkıda bulunmuştur. Yenilikçilerin MGH’nin geleneksel muhalif anlayışını ifade etmede İslami söylemi daha az kullanır olmasında merkez sağdan gelen isimlerin etkisi önemlidir (Sarıbay, 2004: 62).

Yenilikçiler RP döneminde gelenekçilerden daha az İslamcı değildir. Ancak 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin etkisi ve tabandan gelen baskıların sonucunda, yenilikçiler iktidarı talep eden bir partinin söylemini değiştirmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. MGH’nin diğer partileri gibi RP’nin de kapatılması, gelenekçileri de söylem değişikliğine mecbur bırakmıştır. Kurulan yeni parti “farklı” bir söylem benimsemiştir. Ancak yeni süreçte hareketin lideri Erbakan’ın siyasi yasaklı olması genel başkanlık tartışmalarını başlatmıştır. Bu tartışmalar ilk başlarda Erbakan’ı etkilemeye yönelik olsa da, devam eden süreçte tartışmaların boyutu değişmiş, Erbakan’ın ve etrafındaki çekirdek kadronun tartışıldığı bir döneme geçilmiştir.

Yenilikçiler Erbakan’ın AB’yi “Hristiyan Kulübü” gören, serbest ekonomiyi “Siyonist tuzağı” sayan “Adil Düzen” çizgisiyle içeride ve dışarıda siyaset yapamayacaklarını düşünmüşlerdi. Devrimci ve çatışmacı değil evrimci ve barış içinde, yarışmacı bir değişimin

gerekliliğine inanıyorlardı. Erbakan'ın iç iktidarı üzerine kurduğu gelenekçi çekirdek kadro ile bu değişimin mümkün olmayacağına inanan yenilikçiler, Erbakan'a ve Erbakan'ın gelenekçi çekirdek kadrosuna karşı muhalefetlerini her geçen gün arttırmışlardır. Özellikle partide “dik başlı” olduğu düşünülen ve yükselmesine izin verilmeyen Recep Tayyip Erdoğan yenilikçi anlayışın öncüllüğünü yapmıştır (Yetkin, 28.2.2011).

FP döneminde Milli Görüş düşüncesi ve lideri ilk kez kendi bünyesinden eleştirilerle yüzleşir hale gelmişti. Yenilikçiler beklenmeyen bir hareket ile “efsanevi” liderlerine karşı harekete geçmişler ve Milli Görüş geleneğinde adeta devrim niteliğinde olan bir tutum takınmışlardır. FP'nin Kongresi'nde Erbakan'ın aday Recai Kutana karşı, parti içinde değişim ve yenilik isteyen yenilikçiler Abdullah Gül'ü aday göstermişlerdir. Bu olay Milli Görüş geleneğinde bir ilk olmuştur (Tekin, 2004: 66). Yenilikçi isimlerin Erbakan'a karşı tavır takınmaları ve FP Kongre'sinde Erbakan'ın adayının karşısına aday çıkarmaları sonun başlangıcı olmuştur.

FP'nin 14 Mayıs 2000 tarihinde yapılan kongresinde iyice su yüzüne çıkan yenilikçi gelenekçi ayrışmasının kökleri, ilk defa 1978 kongresinde ortaya çıkan “ikinci liste” olayına kadar uzanmaktadır. MSP'nin 1978 yılındaki kongresi Erdoğan'ı Erbakan ile karşı karşıya getiren ilk olaydır. Kongre'de Merkez Karar Yönetim Kurulu listesine giremeyen üç kişinin listeyi delme hareketi bir bakıma Erbakan'a karşı isyan anlamına geliyordu. MSP'nin 1977 yılında yapılan genel seçimlerde aldığı oyun düşük olması tartışmalara sebep olmuştu. Özellikle 1974 yılında CHP ile yapılan koalisyon hükümetinin sert eleştirilere neden olması ve MSP'nin bazı bölgelerde milletvekillerini MHP ve AP'ye kaptırması, parti içinde tartışılmaya, konuşulmaya başlamıştı. Bu tür tartışmaların yapıldığı bir süreçte 1978 yılında MSP Kongresi yapılmıştı. Kongrede Erbakan'ın oluşturduğu MKYK listesinde bazı isimlerin olmayışı nedeniyle parti içindeki huzursuzluk ortaya çıkmıştı. Kongre günü Milli Görüş tarihinde ilk kez Erbakan'ın listesine karşı itiraz ortaya çıkmıştı. Erbakan'ın listesine giremeyen Korkut Özal, Mustafa Yazgan ve Kadir Mısırlıoğlu'nun MSP aday listesine girmesi için yoğun bir kulis çalışması yapılmıştı. Kulis yapanlar arasında Hasan Celal Güzel, Abdulkadir Aksu, İsmail Kahraman gibi isimlerin yanı sıra, MSP İstanbul Gençlik Kolları Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'da vardı. Erdoğan'ın başkanlığındaki gençlik teşkilatı Kongre salonunda listenin delinmesi için mücadele etmiş ve listeyi delmeye çalışan adayları korumuştur. Erbakan kongrede listeyi delenleri affetmemiştir. Erbakan tarafından Erdoğan'a karşı temkinli yaklaşımının arkasında bu olay vardır. Ancak Erdoğan, bu olaydan sonra FP dönemine kadar, Erbakan'a karşı bu ölçüde bir başkaldırıda bulunmamıştır. Erdoğan “Hocam sağ olduğu müddetçe neferim,” diyerek emir-komuta düzenine riayet ettiğini devamlı olarak vurgulamıştır (Çakır ve Çalmuk, 2001: 108).

Abdullah Gül, 27 Ağustos 2001 tarihinde Milliyet Gazetesi'ne yaptığı açıklamalarda, “Dini ağırlıklı siyasetin, dindar insanlara ve Türkiye'ye faydası yoktur. Siyasi parti bir tebliğ aracı değildir.” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler ideolojik ayrışmanın da habercisidir. Gül

açıklamalarında yenilikçilerin gelenekçilerden ayrışma sebeplerini şu şekilde açıklamıştır (Milliyet, 27.8.2001):

Refah/Fazilet geleneğinde son on yıla baktığımızda, Erbakan ve Milli Görüş hareketiyle simgelenen siyaset tarzı sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı. Yenilenme ihtiyacı vardı. Biz de parti içinde değişime yönelerek, kendimizi nasıl “up grate” ederiz yani geliştirebiliriz diye düşündük. Kongremiz bir fırsattı. Orada kaybettik ama yenileşmenin önü açıldı... Bazı fikirlerin rasyonalize edilmesi şeklinde bir yenileşme söz konusudur. Makyajın ötesine geçen değişiklik... Parti hizmet aracıdır. Ben dindar olma gayretinde bir insan olabilirim ama bana oy veren insan bu nedenle değil, ülkeyi daha iyi yönetebileceğime güveniyorsa destek sağlamalıdır... Din meselesini artık bireysel özgürlük çerçevesinde görüyoruz... Siyasi partileri zayıflatan değişmez liderlik anlayışıdır. Liderler kendilerini ve etraflarını sağlama aldılar ama partilerini küçülttüler. Bu da Türkiye’yi bunalımlara soktu... Daha rasyonel, gerçekçi ve modernist.. Kapısında ayakkabı çıkarılan, tekke gibi particilik anlayışı değişti.

Recep Tayyip Erdoğan, Milli Görüş ile yol ayrımının gerekçelerini partisinin ikinci kuruluş yıldönümünde yayınlanan “Türkiye Bülteni” dergisinde anlatmıştır. Erdoğan, partinin yayınladığı dergide, AK Parti'nin kuruluş gerekçelerini açıklamış; Erbakan'la görüş ayrılığının daha RP İstanbul İl Başkanlığı döneminde ortaya çıktığını belirterek, genel merkez yöneticileriyle siyasetin amacı ve içeriği konusunda farklı düşüncede olduklarını ifade etmiştir. Çatışmanın Belediye Başkanlığı döneminde de sürdüğünü belirten Erdoğan, personel alımından iş yapmaya kadar birçok konuda farklılıkların ortaya çıktığını vurgulayarak, “Bu süreç içinde sık sık ileri gittiğimiz gerekçesiyle direnişle, müdahalelerle karşılaştım” demiş ve Milli Görüş’ten ayrılma gerekçelerini de şöyle açıklamıştır (Sabah, 15.8.2003):

Refahyol Hükümeti ve 28 Şubat süreci birçok şeyi yeniden düşünmemize neden oldu. Belki en somut farklılık, Fazilet Partisi'nin kuruluş aşamasında yaşandı. O zorlu şartlarda en azından biçimsel olarak partinin kuruluşunu birçok arkadaş, içimize sindirememiştik. Zaten hemen katılmadık yeni partiye. Nihayet FP kongresinde iki liste çıkması, bu yolun en belirgin köşe taşları olarak anılabilir. Ayrıca insanlarımız çatışma ve gerilim siyasetinden ve gerilimi besleyecek hususların öne çıkarılmasından bıkmışlardı.

RP döneminde başlayan siyaset yapma tarzındaki farklılaşma, FP döneminde ideolojik bir değişim sürecine dönüşmüştür. İdeolojik farklılaşma ayrılığı da beraberinde getirmiştir. Bu ayrılık bir sürecin sonucudur. Bu süreçte yaşananlar yenilikçileri, gelenekçilerden farklılaştırmış ve aynı partide siyaset yapamayacak bir duruma getirmiştir. FP'nin kapatılmasıyla yenilikçiler gelenekçilerden koparak, farklı bir ideolojik kimlikle yollarına devam etmişlerdir. Yenilikçiler FP döneminde benimsenen söylem ve programa sahip çıkarak kurdukları partiyle merkez sağa yerleşmiş ve “muhafazakâr demokrat” kimliği benimsemişlerdir. Gelenekçiler ise İslami söylemin siyasal karşılığı olan Milli Görüş kimliğine geri dönmüşlerdir.

3.1.1. 28 Şubat Sürecinin İslami Hareketin Siyasi Temsiline ve İslami Söyleme Etkisi

Neredeyse 10 yıllık aralıklarla düzenli bir hal almışken “geciken” bir askeri darbe (Mert, 2007: 34) olarak 28 Şubat’ta “silahlı kuvvetler” yerine farklı bir yol izlenerek “silahsız kuvvetler” ile psikolojik savaş malzemeleri silah yerine kullanılmıştır (Tarhan, 2007: 178). Gerek toplumsal yapıdaki değişiklikler gerekse uluslararası konjonktür askerin doğrudan darbe yoluyla iktidarı ele geçirmesine uygun değildi (Akıncı, 2013: 40).

28 Şubat darbesi, Türkiye’nin siyasetinde, Silahlı Kuvvetlerinin ağırlığının sürdüğünün en belirgin göstergesiydi (Kongar, 2006: 40). 28 Şubat sürecinde askeri müdahale daha önce yapılan darbelerden farklı bir tarzda ortaya çıkmıştır. Bu darbe Türkiye’de yeni bir dönemin açılmasına da neden olmuştur. Bayramoğlu (2001: 101-102)’na göre 28 Şubat’la açılan dönem beş temel öge üzerine oturuyordu:

1. Ekonomik, kültürel, toplumsal tüm yönleriyle kamusal alanda İslami görünürlüğün kontrol altına alınması.
2. Siyasi yelpazenin mümkünse yeniden şekillendirilerek İslami duyarlılığı temsil eden parti ve partilerin “etkisiz” hale getirilmesi.
3. Sosyal alandan devlet alanına, ekonomik alandan siyasi alana sistemin yeniden ikinci bir Kemalist atılım projesi altında devletleştirilerek yeniden yapılandırılması...
4. Bunları gündeme getiren ve talep eden fiili iradenin sistemin üzerindeki olumsuz ya da ödüllendirici yaptırımlarla partilerden sermayeye, medyadan devlet kurumlarına sistem üzerindeki yönlendirici etkisi.
5. Tüm bunların demokratik oyun üzerinden, siyasi alanın daraltılması demokrasinin militarize edilerek gerçekleştirilmesi; diğer bir deyişle kontrol ve uygulamacı konumundaki askeri otoritenin alanının kalıcı ve yapısal olarak genişlemesi.

28 Şubat’ın özünde “Türkiye’de İslam çok oldu” değerlendirmesi vardır. “Çok oluş” dindarlığın gelişme seviyesinin tespiti ile alakalı değildir. “Çok oluş”, siyasette, eğitimde, bürokraside, ekonomide ve özellikle dış politikada çok oluş niteliğindedir. Siyasette İslami hareketin RP hüviyetinde iktidarın büyük ortağı olması, eğitimde İmam Hatip Liseleri-”Başörtüsü” görünürlüğünün artması, bürokraside eşi başörtülü sivil-asker bürokrat gerçeği, ekonomide “yeşil sermaye” olgusudur. Özellikle dış politikada, Türkiye’nin “Yeni bir dünya kurma” mantığı içinde İslam dünyası ile yeni oluşumlar (D-8 gibi) arayışı içinde olmasıdır. Bütün bunlar, Türkiye’nin eksenini konusunda duyarlı odaklarda “çok oluş” hassasiyetini devreye sokmuştur (Taşgetiren, 28.3.2016).

28 Şubat’ta milli siyasete, milli ticarete ve milli ahlak, kültür ve medeniyete müdahale edilmiştir. Milli siyasete müdahale ile bağımsız politikalar ile kendi kendini yönetme kararlılığında olan “yerli” siyaset tasfiye edilmiştir. Milli ticarete müdahale ile “yeşil sermaye” şeklinde

nitelendirilen Anadolu sermayesinin ticaret yapmasına müdahale edilmiştir. Milli ahlak, kültür ve medeniyete müdahale ile irtica gerekçesiyle gençliğin kendine dönmesine, batı taklitçiliğinden kurtulup, ecdadıyla övünmeye başlamasına, İslami kimliğine dönmesine müdahale edilmek istenmiştir (Yılmaz, 2007: 225).

28 Şubat'ın en önemli sonuçlarından biri “türban” veya “başörtüsü” yasağıdır. İslamcı kadınları başörtüsü etrafında sokaklara taşıyan eylemleri, 2000'li yıllara doğru gelindikçe Türkiye'yi meşgul eden en önemli konulardan bir olmuştur (Çaha, 2010: 7). Sistemin tüm yurttaşların eşit muamele görmesi gerekçesiyle temellendirdiği “başörtüsü” yasağı, İslamcı söylemde “dışlama” ve “ayrımcılık” sözcükleriyle ifade edilmiştir. Bu yasak kadınların yurttaşlık haklarını kullanmaları önünde de bir engel olmuştur. “Başörtüsü” yasağı, kadınların özellikle çalışma, eğitim ve seçilme hakları önünde önemli bir engel olarak gerçekleşmiştir (Kubilay, 2010: 151).

MGH'nin iktidar olmasıyla birlikte, örgütlü bir İslami hareketin varlığı “rejimin savunucuları” tarafından tehlikeli hale geldiği düşünülmüştür. İslami hareketin haklı talepleri bile tehlikeli talepler olarak görülmüştür (Çiğdem, 2009: 31). Özellikle “başörtüsü” ve “çarşaf” ile kamusal hayata girme talebi büyük tepkiye neden olmuştur. “Türban” veya “başörtüsü” meselesi 28 Şubat sürecinin somutlaştığı en temel konulardan biridir (Özcan, 2010: 25). Laik kesimler tarafından dinsel sembol olarak kabul edilen “türban” veya “başörtüsü”, doğal olarak ülkenin modern kentlerinde, modern semtlerinde, mağaza vitrinlerinde, tatil beldelerinde, hatta podyumlarda kendine yer bulmuş olması büyük tepkilere yol açmıştır (Çaha, 2010: 312).

RP'nin yükselişiyle birlikte İslami yaşam tarzına ilişkin talepler çok daha fazla gündeme gelmeye başlamıştı. Başörtülü kız öğrencilerin üniversitelere devam edebilmesi, kamu binalarında ibadet için yer ayrılması, İstanbul'un merkezinde cami inşası, erotik sanata sansür getirilmesi gibi İslami yaşam tarzına ilişkin talepler siyaset alanının tartışma konuları arasına girmiştir. Özellikle “başörtüsü” ve “çarşaf” ile kamusal hayata girme talebi büyük tepkiye neden olmuştur. Aslında geleneksel “dindar anneanne” ya da başörtülü gecekondulu kadın imajından rahatsızlık duyulmuyordu. Sorun farklı “kastlara” mensup bedenlerin aynı mekanları paylaşmasından kaynaklanıyordu (Göle, 2002: 91).

28 Şubat'ın temel dayanağı kuşkusuz laiklikti. Darbeyi yapanlar ve savunanlar bunu “laikliği korumak için” yaptıklarını söylemişlerdir. Türkiye'de laikliğin tehdit altında olduğunu savunanlar, bu endişenin haklılığına kanıt olarak en çok dindarlığın kamusal alana adım atma çabalarını göstermektedir. Başörtülülerin resmi alanlarda gözükmesi, dindarlığı ile dikkat çeken insanların devlet kurumlarında çalışması ve hatta başbakanın bir konuşmasına “besmele” ile başlaması gibi örnekler, “kamusal alanın elden gitmeye başladığının” delili olarak yorumlanmıştır (Akyol, 2007: 191).

Haklı bulanlar tarafından 28 Şubat süreci, irtica karşısında “rejimin doğal bir reaksiyonu” ya da “refleksi” şeklinde meşrulaştırmaktadır (Yüksel, 2004: 77). Böyle bir meşrulaştırma çabasında olanlar “militan demokrasi” anlayışını bir argüman olarak kullanmışlardır.

28 Şubat süreciyle birlikte MGH, kendi iradesinin dışında zorunlu bir değişim ve dönüşüme sürüklenmiştir. 28 Şubat sürecinde MGH kadroları ilk etapta söylem düzeyinde başlayıp daha sonra amaca dönüşen değişim yaşamıştır. Bu söylem ve stratejilerde ortaya çıkan değişim büyük bir kopuşla hareketten ayrılan, daha da kitleselleşen, iktidara yürüyen siyasal dalganın siyaset tarzını da belirlemiştir (Emre, 1.3.2016). 28 Şubat darbesi sonrasında MGH demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve sivil toplum gibi kavramlar temel ilke olarak benimsemiştir. O güne kadar yönlerini İslam dünyasına dönmüş ve AB üyeliğine karşı iken, artık AB taraftan olmaya başlamışlardır. Fakat bu yeni ilkeler de içinde buldukları ideolojik krizi aşmalarına tek başına yardımcı olamamıştır (Safi, 2007: 290).

RP iktidarı dönemi ve onu izleyen müdahale süreci İslami kesimin kendi iç dokusuna ilişkin bir yüzleşme mekanizmasını tetiklemiştir. “RP iktidarının ve icraatlarının geriye dönük eleştirel okuması, bu dönemde ortaya çıkan kimi dini söylem ve akımlara mesafe alma, bu yüzleşmenin parçalarını oluşturuyor. Umut bağlanan bir iktidar deneyimi ile buna oranla ortaya çıkan kayıp hali, dinin zarar görmesi duygusu arasında yaşanan yırtılmalar ‘değişim süreci’ nin ayaklarından birisini oluşturmaktadır” (Ergin, 2015: 288).

28 Şubat süreci MGH içinde yaşanan ayrışmanın tetikleyicisi olmuştur. Erdoğan 28 Şubat sürecinin kendileri için bir yol ayrımı olduğunu Sabah (8.15.2003) gazetesinde yer alan bir mülakatında şöyle ifade etmişti: “ Refahiyol Hükümeti ve 28 Şubat süreci birçok şeyi yeniden düşünmemize neden oldu.” 28 Şubat döneminin İslami harekete ve MGH’ne olan etkisini Abdullah Gül şu şekilde açıklamıştır (Bayramoğlu, 2013: 349): “28 Şubat dönemi, yani geçen dönem hatalarıyla, kazançlarıyla ciddi bir deneyimdi. Parti içinde çoğunluk bu dönemden gerekli dersi aldı. “Ne nasıl yapılır” konusunda ders alındı.”

Yenilikçi grup, kişisel alanda dinin icaplarını benimsemişlerdir. Fakat kamu alanında, devlet gücünü kullanarak ideolojik nitelik taşıyan dini veya kültürel bir siyaset yürütemeyeceklerini anlamışlardır. Kişisel ve kamu alanlarının birbirinden ayrılmalarının devlet zoru ile değil bir iç evrim sonucunda ortaya çıkması ve bu olayın din kökenli bir parti içinde oluşması bir siyasi-entelektüel devrimdir (Karpat, 2009: 330).

28 Şubat’ın MGH içinde yarattığı bunalım, Erbakan’ın siyasi anlayışını eleştiren yenilikçi liderlerin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. RP’nin kapatılması, Erbakan’ın mahkumiyeti gibi

gelişmeler, İslami hareketin önünü kestiği gibi başını Recep Tayyip Erdoğan'ın çektiği yenilikçi grubunun ön sıraya geçerek inisiyatifini ellerine almalarını sağlamıştır (Karpat, 2009: 330).

28 Şubat sürecinin İslami hareket ve İslami söylem üzerindeki etkisi önemlidir. MGH içinde yaşanan ayrışmada bu sürecin yaratmış olduğu değişim/dönüşüm odaklı tartışmalar 1990'lı yıllardan itibaren kendiliğinde sosyolojik ve siyasi bir süreç olarak ortaya çıkan değişim/dönüşüm çabalarını hızlandırmış ve değişimin yönünü tayin etmiştir. Değişim içinde olanlar Batı ile ilişkilerin ve geleneksel Batı dünyasına bakışın değişmesi hususunu da tartışmaktaydı. Bu doğrultuda Batı ile geliştirilmek istenen işbirliği 2000'lerin başında ortaya çıkan İslami hareketlere ve İslami söyleme bakışın değişim süreciyle de ilişkilidir. İslami bir hareketin İslamcı bir söylemle Batı içerisinde meşru bir siyasi hareket olamayacağı bir sürece girilmiştir. Bu sürecin zirve noktası ise 11 Eylül 2001 ABD saldırıları olmuştur.

Doğu Bloku'nun çöküşü ile birlikte Batı, düşman-ötekisi olan komünizm yerine İslam'ı koymakta zaten gecikmemiştir. Soğuk Savaş sona ermiş, piyasanın mutlak hakim olduğu “yeni bir dünya düzeni” doğmuştu⁵⁶ (Koçak, 2001). 11 Eylül 2001⁵⁷ ABD saldırıları sonrasında ise, İslam ile Batı ilişkilerinin yeni bir perspektiften değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu yeni perspektifle İslam terör anlam bağlantısından ya da denkleminden algılanmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak da Batı'da İslamofobi ya da İslam düşmanlığının tırmandırılması gerekmiştir. Bu amaç uğruna filmler, kitaplar ve benzer yayınlar ard arda gelmiştir (Gökçe vd., 2015: 9-11).

11 Eylül sonucunda İslamcılık ve İslami hareket büyük bir darbe yemiştir. Bu olay İslami düşünürleri, siyasi önderleri ve çevreleri İslamcılık projesini yeniden düşünmeye yönlendirmiştir. Bir anlamda İslamcılığı ve hatta Müslümanlığı baskı altına alarak savunmaya itmiştir. İslamcılar İslam'ın “liberal” yönlerini yeniden keşfetmişlerdir. İslam'a özgü “kimlik sivaseti”nin artık geçerli bir strateji olamayacağını görüp, onun dışında birtakım argüman biçimleri geliştirmeye yönelmişlerdir (Gülalp, 2014: 21-22).

Türkiye'de 28 Şubat sonrasında, siyaset sahnesinde, İslamcı değil, olsa olsa Müslüman kimliklerle yer alabileceklerini fark eden İslami hareket, kendileri için tek çıkış yolunun liberalleşmek olduğunu görerek, değişim sürecine girmişler ve yeni misyonlarını, Türkiye'de

⁵⁶ 1990'lı yılların öncesinde İslami hareketin “komünizm” tehlikesi karşısında önemli rolü vardı. Bu nedenle İslami söylemin siyasi alanda kullanılması, kontrol altında tutulduğu sürece mümkün olmuştur. Birçok İslam ülkesinde İslami hareket “komünizm” karşısında desteklenmiştir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasında sembolleşen “iki kutuplu” dünyanın sona ermesi ve kapitalizme karşı bir adalet arayışı olarak sosyalizmin alternatif bir model olmaktan çıkması neticesinde, İslami söylem 1990'lı yıllarla birlikte, Türkiye'de eşitlik ve adalet arayan toplumsal kesimlerde karşılık bulmuştur (Kentel, 2004; 723).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Körfez Savaşı ve Bosna dramı ile uluslararası sistemden dışlanan ve gerek “Tarih'in Sonu” gerekse “Medeniyetler Çatışması” tezlerinde yeni bir tehdit olarak takdim edilen İslam dünyası doksanlı yıllarda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına benzer bir psikoloji ile karşı karşıya kalmıştır (Davutoğlu, 23.4.1999).

⁵⁷ 11 Eylül belki çok lokal bir hadise olarak ABD'yi ilgilendiriyordu ama tüm dünyada uluslararası sistem bu vesileyle değişti, İslam on yıl önce belirlendiği üzere “medeniyetler çatışmasının” tam göbeğine yerleşmiş ve çatışmadan çok, sistemin ezdiği bir taraf olmuştur (Yıldırım, 2016: 269).

demokrasi kültürünü geliştirmek olarak belirlemişlerdir (Kurtoğlu, 2004: 215). 28 Şubat'ın yanı sıra, Türkiye'de, "küresel çapta 28 Şubat süreci" diye adlandırılan (Gülalp, 2014: 172) ABD'nin 11 Eylül'e gösterdiği tepkinin de etkisiyle artık Türkiye'de İslami söylemle siyaset yapmanın mümkün olmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır.

3.1.2. "İslami Söylem" Yerine "İslami Hassasiyete Sahip Demokratik Söylem" in ya da "İslami Hassasiyete Sahip Liberal Söylem" in Benimsenmesi

Yenilikçiler ile gelenekçiler arasındaki en önemli ayrışma konularından biri İslamcı siyasi anlayışta ortaya çıkan farklılıktır. RP döneminden itibaren gelenekçiler İslamcı olarak kalmak isterken, yenilikçiler liberalleşme arayışında olmuşlardır. Yenilikçi ekip Milli Görüş düşüncesinin benimsediği meselelere/sorunlara İslami perspektiften bakış açısını değiştirerek, çözümde liberal bir bakış açısı arayışında olmuşlardır. Çözülmesi gereken sorunları demokrasinin bir sorunu haline getirip, demokratik bir çerçevede çözüm arayışı içinde olmuşlardır. Bu değişim talebi aynı zamanda Türkiye'de laik-İslamcı ayrışmasında uzlaşma sağlamaya yöneliktir. Türkiye'de siyasi yaşamda var olabilmek/kalabilmek ve geniş bir toplumsal tabana ulaşabilmek için bu değişim yenilikçiler için zorunlu bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. 28 Şubat "post-modern" darbe sürecinde yaşananlar da bu değişimin benimsenmesini hızlandırmıştır.

28 Şubat'ın en önemli neticelerinden biri de, İslami söylemin siyasi temsilcisi olan MGH'nin büyük bir çoğunluğunun mevcut sistemle bütünleşmesinin yolunu açmasıdır (Yakın, 2004: 243). 28 Şubatçılar ekonomik açıdan devletçi yönü güçlü, küresel sermayenin karşısında ve AB karşıtı bir siyasetçi olan Erbakan'ı ve yakın çalışma arkadaşlarını hedef olarak görmüşlerdir. İslami söyleme dayanarak siyaset yapan, politik ve ekonomik merkezi rahatsız eden Erbakan'ın siyaset dışına çıkarılması hedeflenmiştir. Erbakan'ın yasaklanması, MGH içinde daha liberal, daha küreselleşmeci ve AB yanlısı yenilikçilerin de önünü açmıştır. Erbakan yasaklı olmasaydı yenilikçilerin siyaset sahnesine çıkmalarını engelleyemese bile ciddi bir biçimde geciktirecekti. 28 Şubatçılar, demokrasiye, hukuka ve insan haklarına aykırı bir biçimde Erbakan ve düşüncelerini yok ederken, yenilikçiler yeni bir lider önderliğinde sahneye çıkmıştır (Aköz, 2007: 196).

Yenilikçiler realist siyaset yapmayı tercih etmişlerdir. Realist siyasetten kastedilen "dogmatik ve ideolojik" siyasetten uzaklaşmaktı. Yenilikçilerin amacı din eksenli siyaset anlayışından vazgeçmektir. Siyaset ile dini söylemin birbirinden ayrıştırılması hedeflenmiştir. Bu değişim daha fazla insanı kapsamak gibi doğrudan etkiye sahip olduğu gibi, hem laik kesimleri hem de dindar kesimleri rahatlatan bir etkiye de sahiptir (Sazak, 2003: 190). Özellikle 28 Şubat süreciyle birlikte MGH'nin sisteme muhalif tavrında bulunan "çatışmacı" özelliğinin (Kentel, 2004: 723) dindar kesimlere zarar verdiği düşüncesi yeni bir siyaset söylemini de beraberinde getirmiştir.

MGH, 28 Şubat sürecine kadar, değişen şartlar karşısında kendi iradeleriyle ve disiplinli bir şekilde değişim sürecine girmişti. 1990'lı yılların başlarında, özellikle Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki İstanbul örgütlenmesinde ortaya çıkan yenilikçi akım ve onun başarılı çalışmaları, ideolojik omurga korunarak bir kitle partisi olunabileceği yolunda umutları da yeşertmişti. RP döneminde MSP döneminin dışlayıcı, kendi içine kapalı çalışma tarzının yerini bambaşka bir perspektif almıştı. Artık “cami cemaati” ile yetinilmiyor, “Yaratılanı severiz Yaradan’dan ötürü” sözleriyle her yere gidiliyor, her kapı çalınıyordu. Milli Görüşçüler MSP döneminde “tebliğ” yapıyorlar, insanları doğrudan İslam’a, daha doğrusu onun belli bir yorumuna çağırıyorlardı. RP dönemindeyse tebliğin yerini propaganda almıştır. RP’liler, rakiplerinin “kötü Müslüman” olduklarını değil de “kötü yönetici/politikacı” olduklarını söyleyerek, dünyevi vaatlerde bulunarak seçmeni yanlarına çekmeye çalıştılar. Bunu yaparken geçmişin tebliğci yaklaşımını tam olarak terk de etmediler. Bu değişimin öncüsü yenilikçiler olmuştur (Çakır, 2004: 549).

Türkiye’de İslamcılık ya da İslami söylem en başından itibaren bir rejim sorunu olarak değerlendirilmiştir. Bu durum İslami hareketin siyasi temsilcisi ve İslami söylemi referans alan Milli Görüş partilerinin kapatılmasına neden olmuştur. Ancak her seferinde kapatılan buna karşın her seferinde yeniden kurulan bu partiler, bir taraftan sistemin değerleri ile uyumlulaşırken diğer taraftan sistemi de daha toleranslı hale getirmiştir. Özellikle 1980 sonrası liberal açılım, karşılıklı etkileşimin belirleyicisi olmuştur (Arpacı, 2016: 195).

İslami hareketin siyasi temsilcileri de İslam dünyasından oluşan bir dünya görüşünden, daha kapsamlı bir görüşe, yani küreselleşme anlayışına sahip olmuşlardır. Bu anlayış İslami hareketi Batı’yı anlama, hatta bu dünyada gelişmiş olan bazı değerleri sahiplenme noktasına getirmiştir. Türkiye’de Batı anlaşıldıkça İslami hareketin bilinçaltındaki olumsuz Batı imajı da değişmiştir. Önyargılardan arınmış bir liberal dünya görüşü ile İslam arasında ortak değerler keşfedilmiş, İslami hareketin kafasındaki olumsuz Batı imajı ortadan kalkmıştır (Çaha, 2008a: 192-193).

1983’te ANAP’ın iktidara gelmesiyle yeni bir döneme geçilmiş ve muhafazakâr değerlerle liberalizm arasında yeni bir sentez arayışı başlamıştır. “Merkez seçkinler” demokratlaşırken, İslami hareketler ise laiklik kuralları çerçevesinde siyasal oyuna katılmaya yönelmişlerdir (Göle, 2002: 54). İslami hareketin siyasi temsilcisi konumundaki MGH, demokrasi, insan hakları ve sivil toplum gibi düşüncelerden oldukça etkilenmiştir (Fuller, 2005: 71). Özellikle hareketin içindeki yenilikçiler bu düşünce değişiminin taşıyıcısı olmuştur. FP içindeki bölünmeden sonra yenilikçiler tarafından kurulan parti reform ve toplumsal değişim programlarının adresi olmuştur.

28 Şubat “post-modern” darbe sürecinde İslami hareketin çok zor bir dönem yaşaması, AB süreciyle garanti altına alınan demokrasiyi ve sivil toplum kuruluşlarını koruyan demokratik hakların önemi anlaşılmasını sağlamış, AB sürecini savunma noktasına getirmiştir (Taslaman, 2011: 178). Yenilikçiler, İslami söylemi terk etmiştir. Ancak bu İslamcı ya da İslami hassasiyeti

olan tabanın reddi anlamına gelmiyordu. 28 Şubat sürecini yaşayan İslamcılarının büyük bir bölümünün talebi zaten bu yöndeydi. Aydın (2013: 220)'ın ifadeleriyle söylersek “rejim karşısında daha rahat bir pozisyon elde etmek ve merkez sağdaki boşluktan da yararlanarak tekrar iktidar olanaklarına ortak olmak umudu, İslamcıları ve dolayısıyla İslami hareketin siyasi temsilcisi MGH tabanını da böyle bir değişimi bizzat istemesine neden olmuştu.” Başka bir ifadeyle meşruluk üretmek amacıyla İslamcı aktörler bilinci ve istekli bir şekilde diğer yaşam biçimlerine mensup insanlarla işbirliği ve çalışma yapmışlardır. Bunun taşıyıcısı da yenilikçiler olmuştur (Bilici, 2013: 234).

Neticede yenilikçiler ideolojik bir kopuş yaşamışlardır. İslami söylem ile siyaset yapma tarzından ve İslamcı siyasetten uzaklaşmışlardır. Bu ideolojik kopuşa neden olan gerekçeler, siyasal sistemin İslami söylem yönelik tavrı, yenilikçilerin süreç içinde liberal dünya görüşünden etkilenmeleri ve hareketin tabanından gelen değişim baskıları şeklinde özetlenebilir.

3.1.3. “Katı İdeolojik Parti” Görünümünden “Kitle Partisi”ne ya da “İslami Cemaat” Görünümünden “Siyasi Parti”ye Geçiş Yönelimi: Milli Görüş Geleneğinden Uzaklaşma

MGH'nin partileri “katı ideolojik parti” görünümünde olan partilerdi. Yenilikçiler RP kapatıldıktan sonra, yeni dönemde FP'yi “kitle partisi” yolunda dönüştürmeyi amaçlamışlardır. FP ile İslami hassasiyetlerini her şeyin önüne koyan dindar kesimlerin dışındaki kesimlere de ulaşmayı hedeflemişlerdir (Çakır, 2014: 237). Yenilikçiler, FP döneminde farklı kesimlere ulaşabilmek ve temsiliyeti genişletebilmek amacıyla söylemin ve politikaların değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. FP'nin programı, seçim beyannamesi ve söylemi bu doğrultuda belirlenmiştir. Ancak son aşamada yenilikçilerin yaptığı tespit şu olmuştur: “eski oyuncularla yeni oyun oynanmaz.”

MNP'den RP'ye Erbakan önderliğinde kurulan bütün partiler, içlerinde derin bir cemaatçi kimlik taşıyorlardı. Partiden çok cemaatçi tahayyül ağır basmaktaydı. Bu nedenle, üyeler birer “inananlar” önceliğiyle tanımlıyordu (Yıldırım, 2011: 68). Tabiatıyla lider Erbakan da bir imam olarak algılanıyordu. Erbakan'ın partilerinde çalışan insanlar, bir cemaat üyesinin şuuruyla hareket ederek İslami hareket içinde konumlanıyordu. Parti içi ilişkiler, lider ve teşkilat hiyerarşisi “cemaatçi” bir sistemle yürüyordu. Ancak öte yandan, bu partiler yerel ya da merkezi alanda iktidara geldikleri zaman, bir parti kimliğiyle hareket etmeye başladılar. Modern partilerin bireyci ve çıkar paylaşımına dayalı özelliklerini benimsediler. Ayrıca, Türkiye'nin değişen koşulları ve Milli Görüş tabanının değişen koşulları birleşince, partili kimlik daha da belirginleşti. Bu koşullar da şüphesiz, İslamcı burjuvazinin oluşması ile yakından ilgilidir. Kentlileşen, bireyselleşen, belli bir sermaye birikimine ulaşan ve modernleşen gruplar yenilikçi” kadrolar olarak “partisellik” boyutunun işlevselliğini görerek, bunu öne çıkarmaya yöneldiler (Yıldırım, 2011: 69).

Özellikle İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok kentin yerel yönetiminde iş başına gelen Milli Görüşlüler, söz konusu ekonomik ve sosyal dönüşümü daha derinden hissettiler. Sonuçta derin bir politik tahayyül dönüşümüne uğradılar. Parti ile cemaat arasında derin bir çatlak oluşmuştu. Söylem olarak FP, olabildiğince modern görünüm vermekteydi. Örneğin insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerini vurgulayarak öne çıktı. Ancak örgütlenme ve ruh olarak cemaatçi içeriğini koruma konusundaki bilişsel ısrarını sürdürdü. Erbakan'ın "tek adam" cılığı ve soğuk savaş yıllarının politik alışkanlıklarından kalma gelenekçi karizmatik yapısı, bunu çok iyi temsil ediyordu. Partinin cemaatçi yapısının korunmasına taraftar olanlar gelenekçilerdi, buna karşı çıkanlar da yenilikçilerdi (Çakır, 2003).

MGH'nin 1980 öncesi olan partileri MNP ve MSP bazı İslami cemaatlerin konsensüsü üzerine kurulmuştur. 1980 sonrası Milli Görüş geleneğinin temsilcisi RP, kendisini İslami hareketin merkezine yerleştirmiştir. İslami harekete siyasi-dini ayrışmasını dayatan Erbakan ve arkadaşları, başta cemaatler olmak üzere tüm İslami hareketleri yalnızca dini ve toplumsal işlevlerle sınırlayıp, siyasi misyonun yalnızca kendileri tarafından yerine getirilebileceğini kabul ettirmek istemişlerdir (Çakır, 2014: 238). Yenilikçilerin öncüsü Recep Tayyip Erdoğan, henüz RP döneminde, Erbakan'ın partiyi dini cemaat gibi yönetme anlayışına karşı çıkmıştır. Erdoğan, RP'nin manevi değil siyasi yönünü öne çıkartmanın anlamlı olacağını savunuyordu. Bu nedenle RP İstanbul İl Başkanı olduğu süreçte parti kadrolarını oluştururken uzun sakallı, sarıklı, cübbeli insanları parti vitrininden uzak tutmuştur (Çakır ve Çalmuk, 2001: 110).

RP'nin kapatılmasından sonra yeni dönemde yenilikçilerin en temel eleştirilerinden biri, "İslami cemaat" görünümüne sahip RP'nin hiçbir zaman Türkiye partisi olmadığına dair eleştirileriydi (Akel, 1999: 26). Yenilikçiler FP'nin farklı kimliğe ve misyona sahip, kendi alanında başarılı medyatik kişilerin ve kadınların parti içi karar mekanizmalarına katılmasıyla, yeni söyleme uygun bir şekilde temsil yelpazesinin genişletilmesini talep ederek bir yenileşme arayışı içine girmişlerdi (Bayramoğlu, 2001: 126). FP'de yaşanan yenilikçi ve gelenekçi ayrımında, gelenekçiler hareketin cemaat boyutunu temsil ediyorlardı (Erler, 2007: 129).

MGH'nin ilk partisi MNP kurulurken Nakşibendi tarikatının İskenderpaşa cemaati ve Nurcuların Yazıcılar kolunun desteğı söz konusudur. Hatta Erbakan Nakşibendi tarikatına mensuptur. Parti kurulurken İskenderpaşa cemaatinin Şeyhi Mehmet Zait Kotku'dan icazet alınmıştır. Hatta partinin Kotku'nun telkinleriyle kurulduğu da söylenmektedir. Ancak MSP ile birlikte Nurcular partiden uzaklaşmıştır, Kotku'nun ölümüyle de İskenderpaşa cemaati ile birliktelik bozulmuştur. RP döneminde parti herhangi bir cemaat ile ortak hareket etmemiştir. Aksine cemaatleri yönlendirmeye çalışan bir hareket olmuştur. Çınar (2015: 44) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Nakşibendî Şeyhi Mehmet Zait Kotku'nun ölümünden sonra, RP siyaset arenasında dindarların ve daha önemlisi dinin tek temsilcisi olduğunu iddia etti. Erbakan'ın bütün peygamberlerin Milli Görüşçü olduğunu iddia etmesi veya Milli Görüş'e oy verenlerin sadece

yaşadıkları dünyalarının değil, aynı zamanda öteki dünyalarının da kurtulacağını söylemesi söz konusu dini tekeline alma iddiasının tezahürleri olarak değerlendirilebilir. RP'nin dini tekeline alma iddiası aynı zamanda içinden çıktığı Nakşibendî Tarikatı da dâhil çeşitli İslami cemaat ve tarikatlarla açık veya örtülü çatışmasına da neden olmuştur.”

Yenilikçiler FP'nin farklı kimliğe ve misyona sahip, kendi alanında başarılı medyatik kişilerin ve kadınların parti içi karar mekanizmalarına katılmasıyla, yeni söyleme uygun bir şekilde temsil yelpazesinin genişletilmesini talep ederek bir yenileşme arayışı içine girmişlerdi (Bayramoğlu, 2001: 126). MGH, RP ile hem yerelde hem de merkezi yönetimde yönetime gelmiştir. Bu durum MGH'nin toplumun güncel meselelerine duyarlı bir siyasi tavrı benimsemesini de beraberinde getirmiştir. Yönetim sorumluluğu “hizmet” gibi bir gerekliliği beraberinde getirmiş, yurttaşlar topluluğunun sorunlarının “İslam kardeşliği” söylemiyle çözülemeyeceği anlaşılmıştır. Hem “kardeşliği” hem de yurttaşlığı gözetken bir tutum belirginleşmiştir (Çiğdem, 2012: 134). Yenilikçilerin yerelde, özellikle Erdoğan'ın Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu İstanbul'da, yaşadıkları deneyimler, ideolojik bir siyaset anlayışından ziyade, “hizmet” siyasetinin benimsenmesini sağlamıştır.

3.2. Tabandan Gelen Değişim Baskısı ve Ekonomik Gereçekler

İslami hareketin siyasi temsilcisi olan MGH içinde yaşanan yenilikçi gelenekçi ayrışmasının temelinde yatan gerekçe, yenilikçilerin yaşamış olduğu zihinsel/ideolojik/siyasal değişimdir. Bu değişim sürecini sosyo-kültürel ve ekonomik altyapılar bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Yani İslami hareketin siyasi temsilinde ortaya çıkan ayrışma ve bu ayrışması neticesinde yaşanan ayrılık 1980 sonrası Milli Görüş tabanında ve muhafazakâr kesimlerde yaşanan değişimle/dönüşümle ilişkilidir.

Yenilikçiler ideolojik kimliklerini İslamcı siyasetten ve Milli Görüş geleneğinden arındırarak, AK Parti adıyla örgütlendiklerinde “muhafazakâr demokrasi” kimliğini siyaset sahnesine taşımışlardır. Bu siyasal-ideolojik dönüşüm aynı zamanda sosyoloji ve kültür bağlamında, anlayış ve zihniyet değişikliğine işaret eden bir durumun yansımasıdır. Yenilikçileri ve yaşamış oldukları değişimi sosyolojik tabandan bağımsız düşünmek ve yaşanan durumu sadece parti içi iktidar mücadelesine indirgemek doğru değildir. Bu doğrultuda yaşanan ayrılığın temel parametrelerinden biri de İslamcı ve muhafazakâr sosyolojinin sosyo-kültürel ve ekonomik değişimine paralel bir şekilde gelişen zihniyet dönüşümüdür. Bir başka ifadeyle yenilikçiler bir süreç içinde ortaya çıkmaya başlayan siyasi-iktisadi-sosyolojik-kültürel dinamiklere karşılık gelen bir zihniyet dönüşümüne işaret etmektedir.

90'lı yıllarda RP'nin yükselişinde önemli bir payı olan küçük ve orta ölçekli, muhafazakâr yaşamı benimsemiş Anadolu sermayesi ve bunu oluşturan sosyolojik taban ekonomide serbest

piyasanın ve özel teşebbüsün gereğini savunmaya başlamıştır. MGH de Özal'ın açtığı yoldan, Özal sonrası oluşan siyasi boşluğu doldurmak, tabandan yükselen değişim arzusunun yakalayabilmek ve iktidar olabilmeyi koşulu olarak tabanını genişletmek amacıyla merkez sağa doğru açılımlar yapmıştır. MGH bu süreçte geleneksel politikalarında esnemeye giderek, devletin ekonomide, sağlıkta, eğitimde tekelciliğinin ortadan kaldırılması ve baskıcı tarzından uzaklaşılması gerektiğini, özel ve hür teşebbüse ağırlık verilmesi gerektiğini, merkeziyetçi bürokratik sistemin tasfiye edilerek yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda ortaya çıkan yeni durumun sürükleyicisi hareket içindeki yenilikçiler olmuştur.

Yenilikçileri ayırıştırarak toplumsal değişimi iki farklı başlıkta değerlendirebiliriz. Birincisi muhafazakâr/İslamcı/dindar seçmenin yaşamış olduğu sosyo-kültürel değişimdir. İkincisi ise MGH'ni destekleyen iş çevrelerinin ekonomik kaygılarına dayanan değişim arzusudur. Bu iki durum birbirinden bağımsız değildir. 1980 sonrası pek çok dinamiğin etkisiyle bir süreç içinde ortaya çıkan bu durumlar aynı zamanda birbirlerini besleyen olgulardır.

Türkiye 1980'li yıllardan itibaren küresel neo-liberal politikaların etkisinde dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm neticesinde bir zihniyet ve tasavvur düzeyinde şekillenmeye başlayan piyasa olgusu ve İslamcı-muhafazakâr çevrelerin ekonomik ve siyasal liberalizmle girmiş olduğu etkileşim bu kesimlerin zihniyet düzleminde bir değişim sürecine de işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan liberal değişim süreci İslamcı-muhafazakâr çevrelerin ve sosyolojik tabanın dönüşümünü de hızlandırmış ve bu kesimlerin siyasal-kültürel kodlarını yeniden üretmiştir. Bu süreçte İslami hareketlerin ekonomik ve siyasal alanlara dâhil olabilmesi için daha çok seçenek ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda İslami yeni iş çevreleri büyümeye başlamıştır. İslamcı televizyon kanalları, dergiler, sağlık kuruluşları ve çeşitli toplumsal-sivil örgütlenmeler kurulmuştur.

Henüz 1980'li yılların başlarında ANAP'ın iktidara gelmesiyle yeni bir döneme geçilmiş ve muhafazakâr değerlerle liberalizm arasında yeni bir sentez arayışı başlamıştır. "Merkez seçkinler" demokratlaşırken, İslami hareketler ise laiklik kuralları çerçevesinde siyasal oyuna katılmaya yönelmişlerdir (Göle, 2002: 54). MGH içinde ayrışma emareleri vermeye başlayan genç siyasetçiler, demokrasi, insan hakları ve sivil toplum gibi düşüncelerden oldukça etkilenmiştir (Fuller, 2005: 71). Özellikle hareketin içindeki yenilikçiler bu düşünce değişiminin taşıyıcısı olmuştur. FP içindeki bölünmeden sonra yenilikçiler tarafından kurulan parti reform ve toplumsal değişim programlarının adresi olmuştur.

1980 sonrası dönem ANAP iktidarı ile birlikte dönemin kültürel yaşantısı muhafazakâr taleplerin ve beklentilerin gündelik yaşam içerisinde ağırlığını hissettirmeye başladığı bir dönem de olmuştur. Göle (2002: 46) bu süreçte ortaya çıkan sosyolojik duruma yönelik yaptığı tespitlerde şunları söylemektedir:

... ANAP'ın piyasacı değerlerle İslamcı muhafazakâr değerler arasında oluşturmaya çalıştığı sentez, partinin kimliğini tanımlamaktadır. Kendilerini „modern muhafazakâr“ olarak gören ANAP'lıları, siyasal ideolojilerin ötesine giderek, sosyolojik bir analizle „İslamcı mühendisler“ olarak tanımlayabiliriz. Kültürel düzeyde, özellikle birey- aile- toplum ilişkilerinde bir yandan İslam'dan kaynaklanan muhafazakâr değerleri, diğer yandan mühendislik formasyonuna uygun olarak akılcı- rasyonalist değerleri taşımaktadırlar.

İslamcı ve muhafazakâr kesimler günün değerlerini benimseyerek üreten ve tüketen bir sürecin içine girmişlerdir. Sonuçta muhafazakâr dünya görüşünün yeni temsilcileri ekonomik anlamda serbest piyasacı ilkeleri benimsiyor, zenginleşmenin ve buna ait sunumların gündelik hayatta gerçekleştirilmesini yadsıyordu. İslami hareket kamusal alana çıkışla, yeni bir Müslüman kimliği yaratıyor, bunları kamusal alana taşıyor, kendi orta sınıfını doğuruyor, yeni tüketim modelleri getiriyor ve kendi burjuvazisini yaratan toplumsal bir olgu haline geliyordu. Böylece muhafazakâr değerler ile modern tüketim kültürü kalıplarını sentezleyen öncüllerinden daha farklı bağımsız bir muhafazakâr kesim ortaya çıkmış oluyordu. İslami hareket olarak baktığımızda yeni bir kentli, okumuş, girişimci, farklı sermaye sahibi kesimler ortaya çıkmıştır (Göle, 2002: 123).

Benzer kentsel mekânlar, restoranlar, güzellik salonları, Müslüman kesimlerin daha fazla İslami kurallara göre yaşamasını sağlayan piyasanın değişime uğramasına da etki etmekteydi. Eskinin sadece dini simgelerinin yerine herhangi bir orta sınıfa benzer ama tesettür gibi küçük farkları olan, tatil fikrine önem veren, restorana gittiğinde Osmanlılığı da arayan bir orta sınıf görünür olmuştu (Göle, 2002: 149). Böylece İslamcı ve muhafazakâr yaşam biçimleri gündelik kültürel yaşamın bir bileşeni haline gelmiş oldu. Piyasanın rekabet ortamına adapte olan ve aynı zamanda muhafazakâr değerlerle bezenmiş bu yeni muhafazakârların sosyal konumlanışları değişirken, aynı zamanda muhafazakârlar da benimsedikleri değerleri öncelikle iç yaşantısı içerisinde ve daha sonra sosyo-kültürel düzeyde sentezleme arayışına girmişlerdir. İslamcı ve muhafazakârlar arasında ortaya çıkan yeni yaşam tarzları öncelikli olarak muhafazakâr iş çevrelerinde ortaya çıksa da, sonraları bu temel kabuller alt sınıflar tarafından da benimsenmiştir.

Ortaya çıkan bu sosyo-ekonomik değişim süreci merkez-çevre ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde; 1980 sonrası çevrenin merkeze yaklaşması ve merkezin kültürel değerleriyle ilişki kurması sonrasında ortaya çıkan bir muhafazakâr dönüşüme karşılık gelmektedir. Bu değişimin teorik izdüşümlerini görmek açısından literatürdeki merkez-çevre yaklaşımı bize olanak sunmaktadır.

Merkez-Çevre ilişkisi/ikilemi”, kavramsal anlamda Edward Shils'in adıyla anılır. Uluslararası literatürde Shils'in adıyla anılan bu sosyal ve siyasal değişimi anlama ve açıklama yöntemini, Türkiye özeline kavramsal olarak ilk uygulayan ise Şerif Mardin'dir. Mardin, “merkez” olarak tanımladığı yönetici seçkinler ile “çevre” diye tanımladığı sivil toplum arasındaki ilişkinin temeline Aydınlanma ile Muhafazakârlık arasındaki çelişki bağlamında Türkiye'nin toplumsal-siyasal tarihinin kendine özgü olaylarını, olgularını koymuştur (Mardin, 2003:137). Cumhuriyetin ilan

edilmesiyle birlikte mevcut değerler sistemini benimseyenler çevre unsurları ile bağdaştırılırken, yeni değerler sistemini oluşturanlar merkez olarak konumlandırılır. Bu değerler sisteminde Osmanlı da en temel değer İslam iken, Cumhuriyetin kurulmasından sonra Kemalizm ve laiklik yeni değerleri oluşturmuştur.

Şerif Mardin'in merkez-çevre, Emre Kongar'ın devletçi-seçkincilerle gelenekçi-liberaller arasında, İdris Küçükömer'in İslamcı-Doğucu cephe ile Batıcı-laik cephe arasında gözlemledikleri ayrışma, aynı mantığa dayanmaktadır. Ayrışma coğrafi anlamda değil, siyasi ve kültürel anlamda kullanılmıştır. Burada merkezden kastedilen, Tanzimat'tan beri Osmanlı-Türk siyasal sisteminde büyük ağırlığı olan modernleştirici asker ve sivil bürokrasi, diğer bir deyimle devlet elitleridir. Merkezin siyasal felsefesinin ana unsurları, modernleşme ideali, milliyetçilik, laiklik, merkeziyetçilik ve vesayetçi anlayışdır. Çevre ise, bu yönetici elite dahil olmayan, geleneksel değerlerine bağlı, dolayısıyla İslami hassasiyetleri daha güçlü, devletin kendi günlük hayatına mümkün olduğu kadar az müdahale etmesini isteyen geniş halk kitlelerinden oluşmaktadır (Özbudun, 2009: 89).

Sosyolojik olarak İslâmcılık ve İslami Hareket, Türkiye'de, taşra kökenli, merkeze mesafeli bir "çevre" hareketi olarak görülmektedir. RP ile birlikte önce yerel yönetimlerde iktidar olan sonrasında merkezi yönetimde iktidar ortağı olan MGH, İslami kesimi ve kendisini destekleyen muhafazakâr çevreleri merkeze yaklaştırmıştır. Dolayısıyla, "çevre"nin "merkez"e yöneliminde ekonomik-siyasal içerikli somut-maddî taleplerle kültürel değerlere ilişkin soyut talepler bir bütün olarak ortaya çıkmıştır. Merkeze yaklaştıkça çevre, merkezi değişim noktasında etkilediği kadar, kendisi de merkezin değerlerinden etkilenmiş ve dönüşüm hızlanmıştır. Nihayetinde, 1980 sonrası değişim odaklı politikalar dikkate alındığında, bununla eş zamanlı ortaya çıkan toplumun kentleşmesi ve göç olgusu ve İslamcı-muhafazakâr çevrelerin küresel kültürle tanışması süreçlerine bakıldığında, "çevre"nin yapısı değişmiş ve genişlemiştir. Merkez ve merkezin sosyo-ekonomik imkânlarıyla kurulan ilişki, gönüllü bir değişime neden olmuştur. Ayrıca 28 Şubat sürecinde yaşananlar da kendiliğinden ortaya çıkan bu değişim-dönüşüm sürecine zorunluluk unsuru eklemiştir. İslamcı ve muhafazakâr çevrelerin değişimi kaçınılmaz olmuş, hızlanmıştır.

28 Şubat süreci hem İslamcı düşüncenin entelektüellerini hem de bu düşünceden beslenen siyasal ve toplumsal kesimleri yeni bir sorgulamanın içine itmiştir. Bu sorgulama süreci İslamcılığa karşı birçok eleştiri ve yeni tanımlama biçimlerini gündeme getirmiştir. Söz konusu sorgulama ve yeniden tanımlama girişimleri çeşitli düzlemlerde de devam etmiş (Bezci ve Miş, 2012: 2) ve İslami hareketin siyasi temsilinde bölünmeye giden süreci hızlandırmıştır.

Neo-liberal politikalar, küreselleşme, eğitim seviyesinin artması, çevre unsurları olarak İslamcı ve muhafazakâr kesimlerin merkeze yaklaşması ve ilişki kurması, muhafazakâr sermayenin güçlenmesi gibi temel hususlar İslamcı ve muhafazakâr kesimlerin gündelik yaşam biçimlerini de

önemli derecede etkilemiştir. Tüketim kültüründe gelişen çeşitlilik, Müslümanların gündelik yaşamın İslamileşmesine ilişkin taleplerini görece olarak karşılamıştır. Bu kapsamda İslami moda, İslami tatil konsepti, helal gıda gibi serbest piyasanın sunduğu tüketim özgürlüğü, İslamcılarının siyasi birer talep olarak yönelttikleri eleştirileri kırmış ve enerjilerini siyasi alana yoğunlaştırmaları için fırsat yaratmıştır (Arpacı, 2018: 166).

MGH'nin RP ile toplumsal ve siyasi düzeyde gelişen iktidar deneyiminin kentli muhafazakârlarda bir değişim ve dönüşüme etki ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu süreçte, sistem karşıtı hareketlerin ve toplulukların iktidara yaklaşmasıyla birlikte dönüşümü, merkezi ilgi alanlarından biri olmayı sürdürmektedir. Modernleşme sürecinin uzun bir safhasında “çevre”de konumlanan muhafazakâr kesimler (partiler, cemaatler, STK'lar...), toplumsal ve siyasi boyutlarıyla iktidara ve dolayısıyla merkeze yaklaştıkça, zihinsel bir değişim sürecine girmişlerdir.

MGH'nin 90'lardaki yükselişinin arkasında ki temel güç 1990 sonrası kazandığı belediyeler aracılığıyla kent yoksullarını, gecekondu kesimlerini, sosyal güvenlikten yoksun yeni göçmenleri kucaklayan “adil ekonomik düzen” yaklaşımıdır. Bu kesimlere yönelik hayırseverlik ahlakı içeren yiyecek, giyecek, yakacak, sağlık, eğitim yardımları, hareketin bu kitlelerle somut bağlar kurmasını sağlamıştır. Yürütülen etkin belediyecilik hizmetleri insanların yaşam kalitesini önemli ölçüde iyileştirmiştir. Kentsel rantın daha geniş kesimlerle paylaşılmasıyla partiye olan destek hızlı bir biçimde büyümüştür (Bölükbaşı, 2012: 169).

MGH, RP ile bir yandan çevrenin yerelliğine dayanarak yükselmiş, diğer yandan iktidara yaklaştıkça etki alanını genişletmiş, kenardan merkeze taşınmıştır. RP'li yıllar İslam'ın kamusallaşma dinamiklerini belirlemiştir. İslami hareketin siyasi temsilcisi RP, sadece siyasi bir muhalefet hareket olmanın ve var olan muhafazakâr kesimlerin sözcülüğünü üstlenmenin ötesinde, yeni kesimler, yeni çehreler yaratmıştır. MGH'nin içindeki yenilikçilerin sosyolojik temeli bu kentli, eğitilmiş, profesyonel orta sınıflardır. 1970'li yılların İslami söylemi bu kesime hitap etmekte yetersiz kalmakta, öte yandan yeni bir siyasi hareket için gerekli olan kolektif güç ve coşkuya da verememektedir. İslami söylemin kolektif ve muhalif boyutunun işlevini tamamlamış olduğu görülmektedir. İslami hareket, kendi orta sınıfını, aydınlarını, profesyonellerini oluşturmuş ve bu kesimlerin giderek bireyselleşmesi, piyasa ekonomisi, medya ve sanat dünyası içinde yer almaları, İslami hareketin evrimini, dinamiklerini değiştirmeye başlamıştır (Göle, 2002: 14).

İslami-muhafazakâr kesimlerin sosyo-kültürel alanda yaşadıkları değişim ekonomi alanında da görülmüştür. Neo-liberal ekonomi politikalarının, Türkiye'nin eksenini küreselleşmeye kaydırmasıyla, İslami-muhafazakâr kesimlerin sermayelerinin ihracat odaklı gelişimine fırsat vermiştir. Devlet merkezci birikim anlayışından gelmeyen bu sınıf, devletin ekonomi politikalarını, sübvansiyonlar, kredilere ve devlet ihalelerine erişim ve vergi indirimleri bakımından son derece ayrıcalık elde etmiştir.

Özal dönemi, ekonomide bir yapısal dönüşüm, siyasette de zihniyet değişimini öngören ve hazırlayan bir dönem olmuştur. Liberal ekonomiye geçmek, gelişmiş Batılı ülkeler gibi sanayileşmek, küresel sermaye güçleriyle rekabet edebilmek, bu dönemin temel özellikler olmuştur. Söz konusu yeni anlayışın temel bileşenleri ise iktisadi liberalizm, siyasi liberalizm ve demokrasi olmuştur. Liberal bir siyasal-iktisadi ortamın yaratılması ve derinleşmesiyle, söz konusu girişim ve girişimcilerin artışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Özal'la beraber uygulanan neo-liberal politikaların sonuçlarından birisi olarak İslâmcılar sermayeyle 1990'li yıllarda tanışmıştır. Bu yıllarda parayla, ticaretle, sermayeyle tanışan İslâmcı kesimler bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir (Çaylak, 2016: 86). “Yeşil sermaye”, İslâmî sermaye veya Anadolu kaplanları gibi kavramlar, 1980 sonrasında yaygınlaşmıştır. Eleştirilerin odağına “yeni sermaye sınıfının” İslami kimliği otururken, şirketleşme yoluyla daha da büyüme ve bağımsızlaşma ihtimaline kavuşan cemaat ve tarikatlar yok olmamak rakip cemaat ve tarikat ile arayış açmamak adına kendilerine sunulan neo-liberal tüm şartları kabul etmişlerdir. Erken dönemde faiz, bankacılık gibi finans konularında ufak tefek tereddütler yaşasalar da bunları “faizsiz finans kuruluşları” mantığıyla çözmeyi başarmışlardır. Özel finans kurumları, şirketler aracılığıyla piyasaya giren İslâmî kesim neo-liberalizmin gönüllü uygulayıcılığına talip olmuşlardır (Yıldırım, 2016: 53).

Ekonomik zeminini 1980 sonrası dönemde bulan söz konusu Anadolu sermayesinin gelişim süreci, kendisini muhafazakâr-dindar sosyolojiden gelen işadamlarından bulan bir tabanda, ilk kurumsallık girişimini, 1990'da Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)'ın kuruluşuyla bulmuştur. Anadolu girişimcileri, MÜSİAD çatısı altında toplanarak örgütlenme yoluna gitmiştir.

İslami kimliğin piyasa ekonomisine bakışımın ve katılımının somut olarak ortaya çıktığı (Bilici, 2013: 222) bir kurum olan MÜSİAD 90'lı yıllarda RP paralelinde bir politika geliştirmiştir. Büyük sermaye karşısında oyuna giremeyen küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesi, çareyi sistemi eleştiren bir parti olan RP'de bulmuşlardır. Politik-ideolojik çizgilerinde hem ekonomik ve hem de dinsel-kültürel ortaklıklar sonucu, MÜSİAD'ın desteği bu dönemde RP'ye gitmiştir. 28 Şubat süreci ile gerek parti kadrolarında ve gerekse örgütte bir özeleştirme başlamış ve değişim-dönüşüm-gelişim stratejisi keşfedilmiştir. RP'nin kapatılışı ile kurulan FP, bu ikilemin dillendirildiği adres olmuştur. Yenilikçiler ve gelenekçiler diye ayrılan partide, MÜSİAD, yenilikçiler ile beraber hareket etmiştir. Yenilikçilerin AB reformlarına sahip çıkmasında etkili olan unsurlardan biri de, bu örgütlenme olmuştur (Ermağan, 2012: 196).

RP döneminde hareketi merkez sağa doğru çekmeye çalışan yeni sermaye, FP döneminde de bu eğilimlerini sürdürmüştür (Işık, 1999: 34). “Anadolu Kaplanları” olarak tanımlanan, büyük sermaye karşısındaki yeni sermaye, küreselleşmenin faydalarından yararlanmak istiyordu. Ancak

bu sistemle çatışan değil, iktidarda bir parti ile bu mümkün olabilirdi. Ayrıca 28 Şubat sürecinde sadece İslami sermaye değil, hareketin alt kadroları da ekonomik zarara uğramış ve ekonomik talepleri de radikal olarak değerlendirilmişti (Ahmad, 2010: 209). Ekonomik olarak sistemin ve devletin nimetlerinden yararlanmak isteyen, hareketin taban unsurları ve sermaye sahipleri, merkezde siyaset yapacak bir değişimi talep etmekteydiler.

Netice itibarıyla Türkiye'nin 1980 sonrasında demokratikleşme ve liberalleşme yönünde yaptığı açılımın bir sonucu olarak kamusal ve siyasal yaşam alanında ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlamıştır (Çaha, 2004: 476). Tepeden tırnağa değişen bir Türkiye'de, sadece gelenekçi kanattan ibaret bir RP, Özal dönemini yaşamış dindarlar için pek cazip bir zemin değildi. Yenilikçiler, dindar kitlede potansiyel olarak var olan esasa yönelik değişim beklentilerini, usul değişiklikleriyle geçiştirip ertelemek zorunda kalmışlardır (Çakır, 2004: 550). FP döneminde yenilikçiler usul değişikliklerinin yanı sıra esasa yönelik değişim beklentilerine de cevap verecek politikalar üretmeye çaba göstermişlerdir.

1980 sonrası kendini hissettiren en önemli olgulardan biri de küreselleşmedir. Mevcut tüm ekonomik, kültürel ve siyasal ağ biçimleri üzerinde öngörülmez değişimler yaratan küreselleşmeden tüm kesimler etkilendiği gibi, İslamcı ve muhafazakâr kesimler de etkilenmiştir. Zira özünde İslamcılığın da yapmaya çalıştığı şey; küreselleşmenin yaptığı gibi ekonomide, toplumsal yapıda ve siyasette dönüşüm yaratmak, ancak küreselleşmeden farklı olarak dönüşümü İslami boyutta gerçekleştirmektedir (Arpacı, 2018: 162).

Dünyada yükselen ekonomik ve siyasal liberalleşme, Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Türkiye'de İslami kesimler de bu etkilenmeden payını almıştır. İslami hareketin siyasi temsilcileri de İslam dünyasından oluşan bir dünya görüşünden, daha kapsamlı bir görüşe, yani küreselleşme anlayışına sahip olmuşlardır. Bu anlayış İslami hareketi Batı'yı anlama, hatta bu dünyada gelişmiş olan bazı değerleri sahiplenme noktasına getirmiştir. Türkiye'de Batı anlaşıldıkça İslami hareketin bilinçaltındaki olumsuz Batı imajı da değişmiştir. Önyargılardan arınmış bir liberal dünya görüşü ile İslam arasında ortak değerler keşfedilmiş, İslami hareketin kafasındaki olumsuz Batı imajı ortadan kalkmıştır (Çaha, 2008a: 192-193). 28 Şubat "post-modern" darbe sürecinde İslami hareketin çok zor bir dönem yaşaması, AB süreciyle garanti altına alınan demokrasiyi ve sivil toplum kuruluşlarını koruyan demokratik hakların önemi anlaşılmasını sağlamış, AB sürecini savunma noktasına getirmiştir (Taslaman, 2011: 178).

Türk-İslam sentezinin resmi ideoloji olarak benimsenmesi, İslam'ın ve İslami kimliğin sol görüşlü yapılara karşı bir araç olarak kullanılması, Özal iktidarının dinsel cemaatlere ve tarikatlara alan açması, imam hatip okullarının açılması, din derslerinin zorunlu hale gelmesi gibi uygulamalar İslami hareketin ve İslamcı yapıların önünü açmıştır. İslami kesimler ekonomik-sosyal-siyasal hayatta daha görünür olmuştur. 1990'lı yıllar başka da etkenlerle birlikte İslami hareketin siyasi

temsilinde öncü konumda olan MGH'nin yükselişine tanıklık etmiştir. Bu dönemde henüz rekabet gücü oluşmamış ekonomik çevrelerin İslami açıdan muhafazakârlaşma eğilimleri, Refah Partisi'nin “adil düzen” söyleminde hayat bulmuştur. Ancak bu dönem boyunca uygulanan ekonomi politikaları üretim sektörüne ihracat gücü kazandırırken, siyasi eğilimlerini değiştirmiştir. Bu durumun bir neticesi olarak, taşrada bulunan seçmen muhafazakâr olarak tanımlanmasına rağmen, adil düzen anlayışının devletçiliğini taşıyamaz hale gelmiş, var olan ekonomik ve siyasi krizlerden olumsuz etkilenmiştir.

Nihayetinde, 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan değişim sürecinden en çok etkilenen kesimlerin başında İslami ve muhafazakâr sosyoloji gelmektedir. 80 sonrası dönemde küreselleşme, neo-liberalizm ve ulus-ötesi kapitalizmle bütünleşme olguları belirleyici olmuştur. Bu olgulara ilaveten kırdan kente yoğun bir göç yaşandı. Bu hızlı göç sınıfsal dengeleri değiştirdi. Yeni kentlilerin genel nüfus içindeki ağırlığı arttı. Ekonomik ve sosyal-kültürel sorunlarla karşı karşıya kalan bu yeni kentli çevrelerde, dini cemaatler ve İslami hareketin siyasal temsilcisi MGH önemli bir taban oluşturmayı başardı. Bu kesimler üzerinde İslami cemaatlerin sergiledikleri sosyal dayanışma fonksiyonları sempati toplama açısından etkili oldu. Ayrıca bu toplumsal hareketlilik, iletişim ve haberleşme imkanlarının çoğalmasıyla birleşince Cumhuriyet ideolojisinin merkezleri olan büyük şehirlerin kültürel mirasına sahip Anadolu halkı tarafından kuşatılmasına yol açtı. Bu hareketlilik İslami canlanmaya ve görünürliğe önemli derecede katkısı olmuştur.

İslamcı ve muhafazakar çevreler küreselleşme ile uzlaşma, neo-liberalizmi benimseme ve ulus-ötesi kapitalizmle özdeşleşme yönünde gelişme göstermiştir. Özellikle Batı karşıtı bir pozisyonu olan İslamcı çevreler liberal demokrasilerle bütünleşme içine girerek AB gibi ulus-üstü örgütlenmelere ilgi duymaya başlamıştır. Bu aynı zamanda ideolojik bir duruşun dönüşümünün de göstergesidir. Entelektüel birikimden sosyo-ekonomik yapıya, politik sahadan kitle iletişim araçlarına kadar sistem düzeyinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Söz konusu dönüşümün siyasi düzeyde yansımaları ise MGH içinde ortaya çıkan yenilikçi gelenekçi ayrışmasında kendini göstermiştir.

1980’lerde Türkiye’yi küresel ekonomiye eklemleyen neo-liberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak, Anadolu kökenli, muhafazakâr bir sermaye sınıfı ekonomik kaynaklar üzerinde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Yerleşik sermaye sınıfının karşısında konumlanan bu ekonomik sınıf sadece ekonomik kaynaklar üzerinde değil, aynı zamanda ülkenin ideolojik ve kültürel yönelimi üzerinde de mücadele içerisinde olmuştur. Devlet destekli büyük sanayi sermayesine karşın yeni Anadolu burjuvazisi, devlete daha az bağımlı dolayısıyla daha organik bir oluşum süreci yaşamakta, Türk-İslam kültürünü daha fazla benimsemiş ve devletin küçültülmesini, siyasal alanın genişletilmesini ve sivil toplum için daha fazla özgürlük talep etmekteydi.

Özal, ekonomik başarıyı yaygın siyasal özgürlüklerle birlikte gerçekleştirdi. Özellikle siyasal alanda getirdiği özgürlük ortamı devletçi seçkinleri rahatsız ettiği için Özal sonrasında özgürlükler

üzerinde yoğun bir denetim mekanizması gelişti. Bu da ekonominin giderek daralmasına yol açtı. 1997 yılında askerin yer aldığı bir operasyonla Refah-Yol hükümetinin düşürülmesiyle birlikte özellikle dini özgürlüklerin daraltılması yönünde ciddi adımlar atıldı. Dinî grupların ekonomik faaliyetleri üzerinde kurulan baskı mekanizması bu grupları uzlaşma arayışına sürükledi (Çaha, 2008b: 236).

MGH'nin 28 Şubat sürecine karşı esaslı bir direniş göstermemesindeki belirleyici etken ise hareketin piyasa ilişkilerine olan tabiiyeti ve sahip oluğu sınıfsal karakterdir. Tarihsel olarak merkez-çevre ayrışmasında çevrenin birer mensubu olarak taşralı ve kentli küçük ve orta ölçekli işletme sahibi iş adamlarından, tüccarlardan, esnaf ve zanaatkârlardan temsilciliğine üstlenmiştir. MGH, artık 1980 öncesindeki gibi yalnızca küçük ve orta boy işletmelerin ve küçük üreticinin temsilcisi değildir. Özellikle holdingleşme sürecine giren, belirli sektörlerde tekelleşme yolunda ilerleyen ve artık makroekonomik göstergelere etki edebilecek büyüklüğe ulaşan sermaye kesiminin de siyasi temsilcisi olarak, devlet aleyhinde bir direniş örgütlenmiştir. Yani, MGH artık politik ve ekonomik istikrarsızlık ortamının yakıcılığını birinci dereceden hissedecek sermaye çevreleriyle ilişkilendirilmiş haldedir ve Türkiye kapitalizmini daha da çıkmaza sürükleyecek adımlardan kaçınmak durumundadır.

Neticede, FP'de yaşanan yenilikçi gelenekçi ayrışma sosyolojik tabanda yaşanan bir değişimin yansımasıdır. İslami hareketin sosyolojik olarak farklılaşması taşralı küçük-burjuva (esnaf) karakterinin kentli ve eğitilmiş bir özelliğe bürünmesini de beraberinde getirmiştir. Harekete yakın vakıf ve dernekler, Orta Anadolu'da yaygınlık kazanan holdingler, MÜSİAD vb. örgütlenmeler kapitalist entegrasyon süreci içerisinde hareketin kendini yeniden üretmesi gerektiğini düşünmüşler ve bu yönde değişim taleplerini ortaya koymuşlardır (Çiğdem, 2012: 133). Tabandan ve çevreden gelen bu değişim taleplerinin hareket içinde yenilikçiler aracılığıyla temsil edilmesi söz konusu olmuştur. Yenilikçiler, değişimin ve tabandan gelen taleplerin gerekliliği konusunda ikna olmuş ve bu doğrultuda siyaset belirlerken samimi bir çaba içerisinde olmuşlardır.

3.3. Erbakan'ın Liderlik Anlayışına ve Siyaset Yapma Tarzına Yönelik İtirazlar

Yenilikçiler ile gelenekçiler arasındaki tartışmaların kaderini belirleyen hususların başında FP içindeki liderlik tartışması gelmektedir. Kısa vadede Erbakan'ın belirleyici bir konumda olmasından ziyade parti yönetimine karşı geliştirilen tavır, bir süre sonra Erbakan'ı dışlayacak bir muhalefete dönüşmüştür (Bayramoğlu, 2013: 263).

MGH içinde değişen politikalar olsa da değişmeyen tek şey "itaat ve sadakat" kültürüydü. Yenilikçiler "kayıtsız şartsız itaat" kuralına başkaldırmışlardır. Erbakan güdümlü genel merkeze karşı itirazlarını yükseltmişlerdir (Türenç, 14.1.2001).

MGH içinde “yenilikçiler”in başlıca itiraz konularından biri de “parti liderliğinin otoriter niteliği ve parti içi demokrasinin yokluğu” hususu olmuştur (Özbudun-Hale, 2010: 54). Yenilikçiler parti yönetiminde bulunan ve karar mekanizmasında yer alanların, sadece 1969’dan beri Erbakan’ın yanında durmanın avantajlarını kullandıklarını ve başka da hiçbir performans gösteremediklerini düşünmekteydiler (Bulaç, 2009: 216). Yenilikçiler parti içi “aristokrat çekirdeğin” ve “kapalı karar mekanizmalarının” elden geçirilmesini sağlayacak “taban demokrasisi” anlayışıyla hareket edilmesi gerekliliğinden hareketle bir değişim talebinde bulunmuşlardır (Bayramoğlu, 2001: 125).

RP ile başlayan taban demokrasisine yönelik değişim talebi, yenilikçilerin karar mekanizmalarında etkin konuma gelme arzusunu da içinde barındırmaktaydı. Bu değişim talebine RP’nin kapatılması sonrasında, Erbakan’ın siyasi yasaklı olmasının etkisiyle, yeni dönemde genel başkanın belirlenmesi çabaları eklenmiştir. İlk başlarda doğrudan Erbakan’a karşı bir tavır olarak başlamayan bu çabalar, Erbakan’ı etkilemeye yönelikti. Ancak MGH’nin tarihinde görülmeyen bir şekilde FP Kongre’sinde iki adaylı bir genel başkanlık yarışının yaşanması, yenilikçilerin parti içi muhalefet boyutunu da değiştirmiştir. Kongre sürecinde ve sonrasında yenilikçilerin muhalefeti Erbakan’ın etkisinin kırılmasına yönelik gelişmiştir. Yenilikçiler ile gelenekçiler arasında ayrışmanın netleşmesinden sonra “tek adam”lık eleştirileri başlamış ve yenilikçiler Erbakan’ın misyonunu tamamladığını düşünmüşlerdir.

MGH, “Erbakan hareketi”, Milli Görüşçülük “Erbakancılık”, Milli Görüş partileri de “Erbakan’ın partileri”dir. Çünkü kimi zaman birbirine zıt beklentilerle bu harekete katılan kültürel, etnik, sınıfsal açıdan birbirlerinden farklı kesimleri bir araya getiren en önemli yapıştırıcı öğelerin başında Erbakan’ın bizzat kendisi geliyordu. Milli Görüş düşüncesinin ideoloğu Erbakan’dır (Çakır ve Çalmuk, 2001: 191).

Yenilikçiler Erbakan’a yönelik muhalefetlerini her geçen gün artırmış ve Erbakan’ın artık emekli olması gerektiğini savunmaya başlamışlardı. RP içinde başlayan yenilikçi muhalefeti “bir gençlik hareketi” olarak tanımlayan Recep Tayyip Erdoğan, “65 yaşın üstündekiler siyaset yapmasın” şeklinde ifadesiyle başta Erbakan olmak üzere gelenekçilerin siyaseti artık gençlere bırakması gerektiğini düşünüyordu. Erdoğan, devlet tarafından emeklilik olarak kabule dilen bu yaşın, siyasetin üzerindeki etkisinin kaldırılmasını istiyordu (Çakır ve Çalmuk, 2001: 112).

Erdoğan “65 yaşın üzerindeki siyasetten çekilmesi” ile ilgili şunları söylemişti: “Ben siyasetten çekilmelerini değil, seçilme haklarının olmamasını istiyorum. Türkiye’de siyasi düşünce ve parlamento daha genç, daha dinamik nesillere inmeli. Siyaset rantın değil, hizmetin cazibeyi oluşturduğu bir yerde olmalı. Ülkeye yön vermede, idarede, paylaşımın içerisine girecek insanlar çoğaltılmalı. Bunu sağlayabilmek için alt limit belirlenmiş. 25 iyi bir yaş.” (Hürriyet, 21.3.1999).

Erbakan FP döneminde sergilenen muhalefet girişimlerine rağmen, 1970’lerde başlattığı hareketini tek parça halinde tutmaya çalışmıştır (Karaalioglu, 2001: 16). Gelenekçilerin “parti bölünecek”, “yenilikçilerin amacı ayrılmak” gibi eleştirilerini dikkate almayan Erbakan yenilikçi muhalefetin partiyi böleceğine inanmamıştır. Süleyman Arif Emre, Erbakan’ın yenilikçilere karşı bu tavrını şu şekilde ifade etmiştir (Selim, 2002: 181-182):

Hoca bu konuda benim düşündüğüm gibi düşünmüyordu. “Bunların hepsi bizim kardeşlerimizdir, evlatlarımızdır, yapmayın, etmeyin! O kadar kötü niyetli olamazlar, partiyi bölmek isteyemezler. Görüş ayrılığı elbette ki olacaktır” diyordu, ama bizi de kırmıyordu. Şahsen defalarca, “Kesinlikle bunların maksadı ayrılıktır, bunlara meydanı boş bırakmamamız gerekir” demişimdir... Tayyip lehinde bir ekip oluşmuştu... Bize de, eski Millî Nizam’dan beri bu dâvanın eri olan kişilerden, muazzam bir “hizipçilik” cereyanının varlığına dair haberler geliyordu. Hatta il ve ilçe bazına kadar teşkilât kurma çalışmalarının olduğu söyleniyordu.

MGH partilerinde siyasal karar mekanizması tamamen Erbakan ve çevresindeki çekirdek kadrodan oluşmaktaydı. Parti içindeki yeni ve muhalif seslerin herhangi bir etkinliği olmamıştır. RP döneminde ılımlı, uyumlu ve “demokrasi” söylemini benimseyen merkez partisi tavrı üzerine kurulu dil değişikliği, içe değil dışa dönük bir şekilde benimsenmişti. Bu durum hem hareket içinde sorgulama sürecinin önünü kesmiş, hem de Erbakan bu “değişikliği”, stratejik ve taktik niyetleri çerçevesinde kullanmıştır (Bayramoğlu, 2001: 114). FP döneminde de yasaklı olmasına rağmen Erbakan’ın belirleyici konumu değişmemiştir. Karar mekanizmalarında da Erbakan’ın çekirdek kadrosu değişmemiştir. Ancak yeni dönemde yenilikçiler bu geleneksel yapıyı değiştirmeye çalışmıştır. Yenilikçiler Erbakan’ın belirleyici konumuna karşı olan muhalefetini her geçen gün artırmış, bu muhalif tavır hareketin bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

Zorunlu hukuki durumlar dışında MGH partilerinin hep aynı kadrolar tarafından yönetilmesi bir oligarşinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yenilikçiler politikada artık iyice profesyonelleşen bu yönetici tavanın tabana yabancılaştığı konusunda RP döneminden başlayarak güçlü eleştiriler ortaya koymaya başlamışlardır. Ancak FP dönemine kadar Erbakan’ın şahsında somutlaşan yönetim tekelciliğine karşı hiçbir zaman bir alternatif oluşmamıştır. Örneğin 7 Ekim 1990’da gerçekleştirilen RP 3. Olağan Büyük Kongresi’nde yapılan seçimler sonucu, tek aday Erbakan genel başkanlık için 552 oydan 551 ’ini almıştır. (Geri kalan tek oy da geçersiz sayıldı.) Merkez Karar ve Yönetim Kurulu seçimlerine de tek liste katılmış ve itirazsız kazanmıştır (Çakır, 2014: 238). Erbakan’ın çalışma arkadaşlarını pek değiştirmemesi ve dar bir çevreyle siyaset yapmayı tercih etmesi, FP’de eski kadrolarla yenilik isteyen gençler arasında çekişmeye neden olmuştur. Yenilikçiler, gelenekçiler ile açıktan rekabete girmiştir (Doster, 2013: 97).

Yenilikçilere göre FP bir emrivaki ile kurulmuştu. Parti içindeki ilk tepki, kurucu genel başkan İsmail Alptekin’e karşı geliştirilmiştir. FP’nin başına atanmış değil seçilmiş bir genel başkan isteğini teşkilata ulaştıran yenilikçiler, Recai Kutun’ın genel başkanlığa gelmesiyle amaçlarına ulaşmışlardır (Çakır ve Çalmuk, 2001: 100). Ancak Kutun’ın şahsına, kişiliğine ve

birikimine karşı parti içinde herhangi bir karşı duruş olmasa da, siyaset yapma üslubuna, genel başkanlık yetkilerini kullanırken ortaya koyduğu “emanetçi” yaklaşım tarzına karşı da yenilikçiler muhalif seslerini yükseltmiştir (Günel, 2009: 395). Bu tepki bir süre sonra doğrudan Erbakan’a yönelmiştir.

Yenilikçi Abdullah Gül FP’de “parti içi demokrasi” vurgusu yaparak “FP bizim evimiz. İstiyoruz ki, evimizi düzene sokalım. Bunu şahsi ihtirasları ortaya koyarak değil, yapıcı olarak gerçekleştirme yanlısıyız. Partiler kendi içinde demokrasiyi çalıştırmıyor. Böyle olunca da siyasetteki boşluğu başkaları doldurmaya çalışıyor.” ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 6.11.2000). Bir başka yenilikçi Abdüllatif Şener ise “Türkiye’de yaşanan sıkıntıların en büyük nedeninin, lider sultanı ve kayıt dışı siyaset” (Hürriyet, 7.1.2001) olduğunu söyleyerek, FP içinde yaşanan yenilikçi gelenekçi ayrışmasının kaynağını açıklamıştır.

Yenilikçilerin eleştirileri özellikle Oğuzhan Asiltürk üzerinde yoğunlaşmıştı. Asiltürk’ün yenilikçiler için kullandığı “ayrılıkçı” ifadesi yenilikçilerin tepkisine neden olmuştur. Asiltürk “Bu ayrılıkçı arkadaşlarımız, ‘burası bizim evimiz’ diyorlar ama her fırsatta evlerini bombalıyorlar... Biz kendilerini kucaklamaya çalışıyoruz. Bu arkadaşlarımız, bu yaptıklarını başka bir partide yapmış olsalardı ihraç edilirdi. Biz, çok demokratik bir partiyiz.” (Hürriyet, 27.10.2000) ifadeleriyle yenilikçilerin partide demokrasi olmadığı yönündeki eleştirilerine cevap vermiştir.

Abdullah Gül “ayrılıkçı” ifadesiyle ilgili tepkisini şu şekilde ortaya koymuştu (Hürriyet, 27.10.2000): “Ayrılıkçı lafı kesinlikle kabul edilebilir bir şey değildir. Bir partinin anlayışı üzerinde bazı eleştirilerde bulunup, bunlar eleştiriliyorsa, bu eleştiriler karşısında bunu yapanlar ayrılıkçı sayılıyorsa, böyle bir anlayışın Türkiye’yi kucaklaması beklenemez. Böyle düşüncelerden dolayı ayrımcı gösterilirse, bu çok yanlış olur. Parti içindeki görüşlerini dile getiren insanlara ayrılıkçı denmesi demokratik katılımın kabul edilmemesi anlamına gelir. Körü körüne itaat parti disiplini sayılamaz...”

28 Şubat sürecinde Erbakan’ın tavrı parti tabanında eleştiri konusu olmuştu. Parti tabanı, Erbakan’ın 28 Şubat Kararları’na imza atmakla 28 Şubatçıların işini kolaylaştırdığı gibi kendi partisinin direnme gücünü de kırdığını düşünmüştür (Çaha, 2008b: 199). 28 Şubat 1997’de yapılan MGK toplantısında “irtica ile mücadele” adı altında alınan kararlara Başbakan sıfatı ile RP Genel Başkanı Erbakan’ın imza koyması ve inanmadığı bu kararlara karşı direnmemesi/direnememesi parti kamuoyunda Erbakan’ın imajının ciddi anlamda zedelenmesine neden olmuştur. Aslında 28 Şubat sürecinde asker-sivil bürokrasinin istediği olmuştu (Günel, 2009: 393).

Türkiye’de siyasi partilerin genel hastalığı olan parti içinde gençlere fırsat verilmemesi sorunu MGH partileri için de geçerlidir (Ortaylı ve Küçükçkaya, 2012: 237). MGH içinde yenilikçi gençler gidişattan memnun olmadıklarını çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. Ancak bu

eleştiriler Erbakan ve onu yakından destekleyenlerin tutumunu değiştirememişlerdir (Karpaz, 2012b: 243). FP içinde parti içi demokrasi arayışı ve “tek adam” yönetimi eleştirileri her geçen gün artmıştır.

Yenilikçilerin bu türden yaklaşımlarına gelenekçi Recai Kutan’ın eleştirisi şu şekildedir (Selim, 2002: 98): “Parti içerisindeki ciddi sıkıntılar, Refahyol hükümeti döneminde yoktu. Bir kere FP döneminden sonra ayrılıp giden arkadaşlarımızın önemli bir kısmı, zaten hükümetin içerisindeydiler! Yani bunların en azından, ‘Efendim, biz layık olduğumuz muameleyi görmedik. Görüşlerimiz kale alınmadı’ demeleri mümkün değil. Dolayısıyla o dönemde çok ciddi sıkıntılar olduğunu zannetmiyorum. Bir de kabul edelim ki, bizim siyasî, daha doğrusu parti yönetim anlayışımız, diğer siyasî partilerden oldukça farklıdır. Bu, aşağı yukarı MNP’den itibaren gelen ve gelenek şeklini alan bir yönetim anlayışıdır. Nedir o yönetim anlayışı? Bizde bir defa kulışçılık olmaz, hizip olmaz. Biz buna kesin olarak müsaade etmeyiz. Herkes en aykırı fikirlerini bile, en rahat bir şekilde ifade eder. İstişareler sonunda bir karar verilir ve ondan sonra gene edindiğimiz alışkanlık ve edindiğimiz parti terbiyesi itibarıyla bu karan, bizim fikrimizin yüzde yüz tersi de olsa, sonuna kadar savunuruz. Bu anlayış, RP döneminde de büyük ölçüde uygulandı. Bundan bir rahatsızlık da duyulmadı.”

Yenilikçilerin önde gelen isimlerinden biri olan Bülent Arınç da FP’nin temel sorununu iki başlılık olduğunu ifade etmekteydi. “Bir köyde iki muhtar” olmaz diyen Arınç bu sorunu şu şekilde açıklıyordu (Selim, 2002: 229). “Ben o zamanlar bir tek söz söylemişim: “Bir köyde iki muhtar olmaz.” “Efendim, bizde iki muhtar mı var?” dediler. “Keşke iki tane olsa; beş tane, altı tane muhtar var” dedim. “Ne demek istiyorsun?” dediklerinde cevabım, “Bir partinin bir tane Genel Merkezi olur, bir tane Genel Başkanı olur, bir tane Başkanlık Divanı olur... İkişer tane olursa, böyle bir parti rahat gidemez. Üç tane olursa, hiç gidemez. Varın siz karar verin” olmuştu.”

Yenilikçiler ile hareket eden Cemil Çiçek FP döneminde yenilikçilerin itirazının iki başlı bir yönetim anlayışına olduğunu söylemiştir. Çiçek’e göre bir tarafta partinin Başkanlık Divanı diğeri tarafta ise Erbakan’ın çevresinde oluşan Başkanlık Divanı vardı. Çiçek bu durumu şu ifadelerle anlatmaktadır (Selim, 2002: 285):

FP esas itibarıyla içinde yeni unsurları, insanları barındırmış olmasına rağmen, Refah geleneği üzerine kurulmuş olan bir partiydi ve bu partide iki başlılık teşekkül etmişti. Maltepe’de, partinin Genel Merkezi’nin olduğu yerde bir Başkanlık Divanı vardı. Öbür tarafta Balgat’ta Sayın Erbakan’ın çevresinde bir başka Başkanlık Divanı vardı. Normalde kamuoyuna, hukuka karşı siyaseten sorumlu olan Maltepe, taşın altına elini sokan Maltepe; ama her işte karar veren Balgat... Şimdi bu bilinmiyor muydu? Siz bir karar alıyorsunuz, Genel Başkan veya herhangi bir parti yetkilisi de çıkıyor ve alınan bu kararı açıklıyor. Bir saat sonra Balgat’tan bir emir geliyor, işler karışıyor.

Erbakan'ın FP sürecinde yasaklı olması yenilikçilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Gelenekçilerin önde gelen isimlerinden biri olan, Erbakan'ın yakın çalışma arkadaşı Oğuzhan Asiltürk, Erbakan'ın siyasi yasaklı olmaması durumunda, hareketin içinden yeni bir oluşumun ortaya çıkamayacağını söylemişti. Asiltürk'e göre (Selim, 2002: 485): "Eğer Erbakan Hoca partinin başında olsaydı, kesinlikle böyle bir hareketi başlatamazlardı, kesinlikle böyle bir harekete kalkışamazlardı... Erbakan'la çalıştıkları sürece, Erbakan'a nasıl bağlı ve saygılı göründüklerini biliyorum."

MGH'nin tartışmasız lideri Erbakan'ın FP sürecinde yasaklı olması yenilikçilerin daha rahat hareket etmesinin önünü açmıştır. Yasaklı olmayan ve partisinin başında bulunan Erbakan'a rağmen yenilikçi hareketin bir muhalefet odağı olarak ortaya çıkması kolay olmayabilirdi. Kendiliğinden gelişen bir değişim sürecinin sonucunda ortaya çıkan yenilikçi hareket yasağın da etkisiyle, Erbakan'ın siyaset tarzını ve Milli Görüş politikalarını açıktan ve çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Netice itibarıyla Erbakan'ın soğuk savaş döneminden kalma ve dini cemaatlere özgü liderlik anlayışı yenilikçilerin en fazla eleştirdikleri hususlardan biri olmuştur ve yenilikçileri gelenekçilerden ayırıştırarak olguların başında gelmektedir. Gelenekçilerin yasaklı olsa da "mutlak itaat" anlayışıyla yaklaştıkları Erbakan'a yenilikçiler "dönemi bitti" anlayışıyla yaklaşmışlardır. Yenilikçiler Erbakan'ın etkisinde bir siyasi oluşumun başarılı olamayacağı, değişen sosyo-kültürel ve ekonomik beklentileri karşılamayacağı ve zihinsel/ideolojik değişim ile benimsedikleri görüşleri gerçekleştiremeyecekleri için ayrı bir siyasi oluşuma ihtiyaç duymuşlardır. Gelenekçilerle yenilikçileri ayırıştırarak ve sonrasında ayrılığa neden olan önemli unsurlardan biri de Erbakan'ın siyaset tarzına ve liderlik anlayışına yönelik itirazlar olmuştur.

3.4. Yeni Bir Lider Arayışına Karşılık Gelen Recep Tayyip Erdoğan Faktörü

Recep Tayyip Erdoğan, MGH içinde yaşanan dönüşümün tercümanlığını üstlenen kişidir (Sazak, 2003: 188). MGH içinde yetişmiş olan Erdoğan, FP içinde yaşanan çekişmeye, parti içi muhalefete sıkışıp kalması beklenemeyecek derecede bir siyasi "karizma"ya sahipti. Sahip olduğu siyasi "karizma" ile partinin merkezinde olması gereken bir isimdi. Parti politikalarını oluşturan çekirdek kadronun dışında kalması kabul edilemezdi (Karaalioglu, 2001: 22).

Erbakan'ın liderliğinde ya da etkisinde bir parti ile yola devam etmeleri mümkün gözüküyordu. FP içindeki en temel itirazlardan biri "tek adam" yönetimine ve karar mekanizmasındaki Erbakan'ın değişmeyen ekibine karşı olmuştur. Hareketin yükünü taşıyan "gençler" karar mekanizmalarına dahil olamadıklarını düşünmüşler, Erbakan'ın yokluğunda

liderlik talep etmişlerdi. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan isminin taban ve toplum tarafından yeni bir lider adayı olarak benimsenmesi⁵⁸, bu ismi farklı bir oluşuma zorlamıştır.

RP döneminde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan'ın temsil ettiği yenilikçi siyasetin üreteceği politikaları FP döneminde kabul edilmiş, Erdoğan gerçeği tüm Türkiye'ye yayılmıştır (Bayramoğlu, 2013: 302). Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Başkanı olduğu dönemde, İstanbul sınırlarını terk ederek, ulusal politikada boy göstermeye başlamıştır. Anadolu gezileri, konuşmaları, bu gezilerde ikinci adam görüntüsü çizmesi, Erbakan'ın olmadığı yerlerde birinci adam görüntüsü çizmesi, Erdoğan faktörünü çok daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bir anlamda tabandan ve çevreden gelen yenilenme meşruiyeti Erdoğan'ı her geçen gün kuşatmıştır. Erdoğan faktörü, siyasallaşan ve hareketlenmeye başlayan bir faktör olmuştur (Bayramoğlu, 2001: 117).

Erdoğan'ın “RP'nin ikinci adamı” ve “Erbakan'ın veliahtı” olarak ön plana çıkması gelenekçilerin tepkisine neden olmuştur. Hatta Erbakan Erdoğan'ın yükselişinden rahatsız olmuştur (Çakır ve Çalmuk, 2001: 159). Erdoğan ile Erbakan arasındaki gerilimin 1994 yerel seçimlerinde Erdoğan'ın adaylığı sürecinde ortaya çıktığı görülmektedir. 1994 yerel seçimlerinde Erdoğan'ın, Erbakan'ın İstanbul Belediye Başkanı adayı olan Ali Coşkun'un adaylığının önünü kesmesi ve bunu Erbakan'a bir emrivaki olarak sunması ile başlayan süreç Erbakan ile Erdoğan arasındaki gerilimi başlatmıştır (Bayramoğlu, 2001: 111).

Erdoğan ile Erbakan arasındaki krizlerden biri de 1999 seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adaylığının belirlenmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Erdoğan, kendisinin haksız bir şekilde görevden alındığını ileri sürerek adayı kendisinin belirlemesi gerektiğini söylemiştir. Onun en güçlü adayı Abdullah Gül'dü. Zaten anketlerde de Gül öne çıkıyordu. İSKİ Genel Müdürü Veysel Eroğlu ve FP İstanbul İl Başkanı Numan Kurtulmuş diğer sivri adaylardı. Erdoğan seçimlere bir ay kala yerine aday gösterilen eski yardımcısı Ali Müfit Gürtuna için ilginç bir yorum yapmıştır. Erdoğan, eski yardımcısı Gürtuna'ya kefil olup olmayacağı sorusu üzerine, “Hayır, kefil olmam” demiştir. Erdoğan, Gürtuna'nın ileride yapacağı işlerle kendisini yanıltabileceğini söylemiş ve “Böyle bir şeyin sorumluluğunu üstlenemem. Ben sadece kendime kefil olurum. Babama, hatta çocuklarıma bile kefil olmam” demiştir (Çakır ve Çalmuk, 2001: 101).

RP sonrası yeni dönemde Erdoğan'ın liderliği konusunda tabandan, örgütlerden ve milletvekillerinden çok büyük bir talep vardı. Ancak “yenilikçi” hareketin lideri olarak ön plana çıkan Erdoğan hakkında “Halkı din ve ırk farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etme”

⁵⁸ Erdoğan'ın yargılanma süreci devam ederken RP kapatılmıştır. Bunun üzerine RP milletvekillerinin bir kısmı ve parti teşkilatının önemli bir bölümü Erdoğan'ın yeni kurulacak partinin genel başkanı olmasını istemiştir. Ancak bu istek Erbakan engeline takılmıştır. Bu süreçte Erdoğan'ın ceza alması yeni kurulacak partinin başına geçme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Erdoğan cezaevine girerken yeni parti olan FP içinde, “gelenekçi” “yenilikçi” gerilimi iyice artmıştır (Akdoğan, 2004c: 8-9).

gerekçesiyle açılan dava, yeni dönemde Erdoğan'ın liderliğini düşünen kesimlerin hesaplarını alt üst etmişti⁵⁹.

Eski RP'liler gruplar halinde FP'ye katılırken, Erdoğan'ın FP'ye geçme kararı kesin değildi. Basında Erdoğan'ın yeni bir parti kuracağı konuşulmaktaydı. Bu durum MGH içinde huzursuzluklara neden olmuştu. Sık sık Genel Merkez'den elçiler gönderilmiş, bir an önce Erdoğan'ın FP'ye katılması istenmiştir. Erdoğan yaptığı değerlendirmeler sonucunda FP ile devam edilmesi gerektiğine karar vermiştir. FP'ye geçme kararını açıklarken Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır (Alıntı, Pamuk, 2001: 142):

Özellikle ülkemizde yaşadığımız bir siyasi kaos döneminde, bu kaosu süratle aşmak zorunda olduğumuzu belirttik. Bir hukuk devletinin hukukun üstünlüğü prensibi, hak ve özgürlükler konusu, demokrasi konusundaki ülkemizin geleceğine yönelik aydınlık yarımların hazırlanmasında doğrudan bir taban demokrasisinin egemen olduğu parti ve partiler, ülkemizin yarımlarına mührünü vuracak veya vurmaya aday olan partilerdir, diyorum. Konuyla ilgili müzakereleri yaptık... Karar şudur: Resmi katılım sürecini hafta sonunda tamamlamak üzere, Fazilet Partisi'ne katılacağız. Bu kararımızın İstanbul için, ülkemiz için hayırlı, uğurlu olmasını temenni ediyorum.

Erdoğan FP'ye katıldığını açıkladığı sırada basın mensuplarının “Yeni bir parti kurmanızı bekliyorduk,” şeklindeki sorusuna, “Bakarsınız o da olur” karşılığını vererek önemli bir işaret vermiştir. Erdoğan FP'ye katıldıktan sonra geçiş sürecinde Erbakan'ın belirleyeceği bir ismin “emanetçiliği” konusuna sıcak bakmıştır. Ancak FP'nin I. Olağan Büyük Kongresi'nde tabanın sesinin dinlenmesini istemiştir. RP'nin yerini alacak olan yeni oluşumun demokratik açılımı sağlaması gerektiğini söyleyen Erdoğan, “Yeni oluşum Türkiye'yi kucaklamalı, yönetimi genç ve dinamik olmalı. Her aşamada tabanın sesi dinlenmeli ve kucaklayıcı olmalı” demiştir (Pamuk, 2001: 141-142).

Henüz FP döneminde yeni bir siyasi oluşumun ortaya çıkacağı, yeni bir dönemin başlayacağı görünür olmuştu. FP içindeki “yenilikçi” hareketin doğal lideri konumundaki Erdoğan, siyasi çıkışını artırmış ve ismi yeni bir oluşum ve “Özal mirası” ile anılmaya başlamıştı. Bu dönemde Erdoğan yakından takip edilmiş, verdiği her demeç ses getirmişti. İsmi bazen “Hoca'ya cihat”, bazen de “Yeni Özal” başlıklarıyla gündeme gelmişti. Erdoğan “Atatürk'ten başlayarak, İnönü'nün, Menderes'in, Ecevit'in, Demirel'in, Çiller'in, Yılmaz'ın, Erbakan'ın artılarını birleştirip yeni bir siyaset kurmak istiyorum” diyerek yeni bir çizgi arayışında olduğunu belirtmişti. “Bize sakallı ve iyi Kur'an okuyan adam değil işini iyi yapanlar lazım” diyen Erdoğan, halkın desteğini arkasına alarak her geçen gün etkinliğini artırmıştı (Karaaliolu, 2001: 145).

FP I. Olağan Kongre'si sonrasında gelenekçiler Erdoğan ismine karşı eleştirilerini artırmıştı. 8 Eylül 1999 tarihinde FP Genel Başkanı Recai Kutan'ın İstanbul'a gelerek Erdoğan ile yaptığı

⁵⁹ Çünkü devlet aleyhine işlenen suçlardan olan Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesinden açılan bu davada verilecek bir günlük bir mahkumiyet kararı bile, Erdoğan'ın siyasi hayatını bitirecekti (Hürriyet, 13.4.1998).

görüşme, Erdoğan'la bu partinin bir daha asla bir araya gelemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. Erdoğan parti kurmayacağını ifade etmiş ama FP'de bazı şeylerin bundan sonra daha açık ve net bir şekilde ortaya konulacağını ilan etmişti. Toplantı çıkışında gazetecilerle konuşan Erdoğan “Yeni bir siyasi zihniyetin geliştirilmesi anlamında ve ülkemizin yerel ve uluslararası sorunlarına yeni yaklaşımlar getirmek yönünde bir ‘yeni oluşum’ çalışması yürütmekteyim. Ama bu bir parti çalışması değildir. Çalışmalarımız yeni bir siyaset anlayışının olgunlaştırılması esasında sürmektedir” diyordu. Parti çalışması yoktu ama “yeni oluşum” ilk kez Erdoğan’ın ağzından duyulmuştur (Karaalioğlu, 2001: 106).

Erdoğan aldığı ceza nedeniyle siyasi yasaklı olsa bile, siyasi çalışmalarına devam etmiştir. Devletle zıtlasmaktan, sistem dışına sürüklenmekten yorgun düşmüş Milli Görüşçüler, Erdoğan’ı, kendilerini sorunsuz bir şekilde merkeze taşıyabilecek, özellikle de orduyla aralarını düzeltebilecek bir lider olarak görüyordu. Erdoğan’ın anahtar kavramı “taban demokrasisi” idi. Meselenin tabanın istediği doğrultuda kararlar almak olduğunu söyleyerek, tabana rağmen karar alınması durumunda hareketin zayıflaması durumuyla karşılaşılacağını ifade etmekteydi. Erdoğan, Erbakan’ın hareketin başında olabilseydi partide bir genel başkanlık arayışını söz konusu olmayacağını, ancak Erbakan’ın yasaklı olmasıyla ortaya bir boşluk çıktığını ve siyasetin boşluk kaldırmayacağını belirtmekteydi (Çakır ve Çalmuk, 2001: 164).

Erdoğan’ın Diyarbakır DGM'nin verdiği ve sonunda kendisine ömür boyu siyasi yasak getirebilecek 10 aylık mahkûmiyet kararının sonrasında FP Yönetimi’ne sunduğu “eylem planı”nın Erbakan tarafından geri çevrilmesi gerginliğe neden olmuştur. Bu gelişme Erbakan’a karşı ilk “muhtıra” olarak değerlendirilmiştir. Eylem planında, İstanbul'dan başlayıp, bütün illeri kapsayacak seri mitingler düzenlenmesinin yanı sıra, binlerce araçla Boğaz Köprüsü dahil İstanbul trafiğinin bir gün süreyle felç edilmesi de yer alıyordu. Erbakan buna karşı çıkarken, “Bu, malumun ilanı olur. Bunu her zaman yapabileceğimizi, düzenleyeceğimiz her mitinge yüzbinlerce insanı toplayabileceğimizi herkes biliyor. Gerek yok” demiştir. Erbakan FP yöneticileri aracılığıyla Erdoğan'a da, “Sakin ol, otur oturduğun yerde. Biraz bekle bakalım neler olacak. Şu anda ortamı gereksiz bir biçimde daha da germeye hiç gerek yok” mesajını göndermişti. Erdoğan’ın bunun üzerine “Bir süre beklerim. Partim bir şey yapmazsa, istediğimi yapmakta kendimi özgür hissederim” yanıtını vermesi Erbakan ile Erdoğan arasında gerilime neden olmuştu (Hürriyet, 30.4.1998).

Erdoğan yaşadığı mahkûmiyet sürecinde partisinden destek görmemişti. Çünkü Erdoğan MGH için “ayrılıkçı” bir çizgiye kaymış ve hareketi “bölme” potansiyeline sahip bir lider olarak ön plana çıkmıştı (Yaşar, 2007: 206). Erdoğan isminin tabanda ve muhafazakâr kesimlerde yaşanan dönüşüme karşılık gelmesi, bu ismin toplum tarafından desteklenmesini de beraberinde getirmiştir. Toplumsal karşılığının olması, yenilikçileri Erdoğan etrafında birleştirmiştir. Erdoğan’ın toplumun beklentilerine ve değişim talebine karşılık gelmesi, siyasi bir lider olarak ortaya çıkması

yenilikçilerin ayrı bir siyasal oluşum konusunda cesaretini artırmıştır. Erdoğan ismi yenilikçilerin ayrışmasında ve sonrasında MGH'den bağımsız bir siyasal oluşumun ortaya çıkmasında önemli bir itici güç olmuştur.

3.5. Fazilet Partisi Sürecinde Güncel Politikalarda Yaşanan Ayrışma

MGH, RP'nin kapatılma kararından sonra, kapatılma ihtimaline karşı kurulan FP ile yoluna devam etmiştir. Ancak lideri siyasi yasaklı olan MGH, “yeniden” yoluna devam etse de “daha güçlü” olamamıştır. 1969'da “Bağımsızlar Hareketi” ile siyasal yolculuğuna başlayan MGH, FP ile bu yolculuğun en zorlu dönemini yaşamıştır. MGH'nin, geleneksel “itaat”, “emir-komuta” ve “cemaat” anlayışı, ilk kez “parti içi demokrasi” ve “taban siyaseti” gibi söylemlerle kendini gösteren “parti içi muhalefet” anlayışıyla yer değiştirmiştir. “Parti içi muhalefetin” adresi olan yenilikçiler, muhalif tavırlarını her geçen gün artırmış ve sonunda yol ayrımı yaşamıştır (Karaalioğlu, 2001: 8).

14 Mayıs 2000'de yapılan FP I. Olağan Büyük Kongresi sonrasında, FP bölünmüş bir parti görüntüsüne sahipti. Meclis'te “iki farklı grup” görünümündeydi. Yenilikçiler ayrılmanın “bölücülük” anlamına geleceğini bildikleri ayrılmama çizgisini koruyorlardı. “Kimsenin bir yere gittiği yok. Ama bu partimizin ülkedeki muhalefet boşluğunu doldurması yönündeki eleştirilerimizin biteceği anlamına da gelmez” diyorlardı (Karaalioğlu, 2001: 143).

FP içinde yaşanan yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasının fiili ayrılığa doğru giderken diğer etkenlerin yanında, ayrılığa zemin hazırlaması açısından üç temel dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan bir tanesi 1999 seçim sonuçlarıdır. Bu seçimlerde bir önceki seçimlere göre büyük oranda oy kaybının yaşanması tarafların birbirlerini suçlamasına neden olmuş ve gerginliği artırmıştır. Seçim sonrasında yenilikçiler çok daha sert bir muhalefet yaparak Erbakan ve parti içindeki gelenekçilere karşı eleştiri dozunu artırmıştır. Bu da ayrılığa giden süreçte önemli bir etken olmuştur. Bir diğer dönüm noktası olarak FP I. Olağan Büyük Kongresi gösterilebilir. Kongrede MGH tarihinde ilk defa Erbakan'a rağmen bir aday, Erbakan'ın adayının karşısında genel başkanlık yarışına katılmıştır. Yenilikçilerin adayını Abdullah Gül Genel Başkan Recai Kutan'a karşı yarışı kaybetmiş olmasına rağmen aldığı oy oranı yenilikçilerin özgüven kazanmalarına sebep olmuştur. Kongre sonrasında artık parti tamamen ayrılmış, ayrılığa giden süreçte çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kongreden sonra yenilikçiler ve gelenekçiler yollarını ayırmak için her fırsatı değerlendirmeye başlamışlardır.

Son olarak FP'nin kapatılması yenilikçiler ile gelenekçileri birbirinden koparmış, iki farklı parti ile yollarına devam etmelerinin yolunu açmıştır. Yenilikçiler hareketi bölen olmamak adına muhalefetlerini uzun bir süre parti içinde devam ettirmişlerdir. FP'nin kapatılması yenilikçilerin önünü açmış, benimsedikleri siyasi tavrı “bölen” damgası yemeden yeni bir oluşum içinde ortaya

koyma imkanı doğmuştur. Yenilikçiler için ortada parti yoksa partiyi bölmek gibi bir suçlama da olamazdı. Netice olarak FP içinde iki farklı parti gibi hareket eden, yenilikçiler ve gelenekçiler FP kapatıldıktan sonra iki farklı parti çatısı altında toplanmışlardır.

Yenilikçilerin gelenekçilerden farklı hareket etmesi Meclis'te farklı zamanlarda yapılan üç görüşmede kendini göstermiştir. Birincisi onuncu Cumhurbaşkanı Demirel'in görev süresini uzatacak olan anayasa değişikliği görüşmeleri, ikincisi, "Küskünler Hareketi" olarak nitelenen milletvekillerinin 1999 seçimlerini erteletmek için başlattığı hareket, üçüncüsü ise Meclis'te çıkarılması için görüşülen "af yasası"dır.

3.5.1. Mecliste 5+5 Ayrışması

Demirel'in görev süresinin uzatılması için hazırlanan anayasa değişikliği paketi FP için önemli dönüm noktalarından biridir. Bu anayasa paketi FP için 28 Şubat'ın sorumlularından biri olan Demirel ile hesaplaşma fırsatıydı. FP'nin desteğini alabilmek için paketin içine anayasanın 69. maddesinde değişiklik konmuştu. Bu değişikliğe göre parti kapatılabilmesi için hüküm giyme şartı getiriliyor yani kanaate göre parti kapatmak önleniyordu. Bu hem kapatılan RP'nin yasaklılarını kurtaracak hem de FP'nin kapatılmasını imkânsız hale getirecek bir değişiklikti. Pakette bu maddenin bulunması MGK'da da sert tartışmalar konu olmuş, asker FP'nin işine yarayacak bu değişikliğe karşı çıkmıştı. Başbakan Ecevit, Süleyman Arif Emre'ye Meclis'te ayaküstü yaptığı bir görüşmede "69 sizin için büyük fırsat. Sakın kaçırmayın" demiştir. Bu durum FP'yi ikiye ayırmıştır (Karaalioğlu, 2001: 117).

Demirel 1993'te Özal'ın vefatı üzerine cumhurbaşkanı seçilmişti. Anayasa'nın 101. maddesine göre sadece 7 yıl için ve tek bir defa seçilme hakkı mevcuttu. Ama Ecevit, onun yeniden seçilmesini sağlamak amacıyla 101. maddeyi değiştirerek cumhurbaşkanının "5+5" formülüyle iki defa art arda seçilmesi imkânını getirmek istiyordu. Koalisyon ortağı ANAP'ta görünüşte bu düşüncüyü kabullenmişti. Ama bu konuda pek istekli olmadığından gizli oylamada fire verileceği biliniyordu. Bu sebepten dolayı Ecevit, FP'nin de desteğini almak istiyordu. Üçlü bir anayasa değişikliği paketi hazırlandı. Bir yandan Anayasa'nın 86. maddesi değiştirilerek, milletvekillerinin ücretleri artırılabilecek, 69. madde değişikliği ile "kişiler yargılanıp suçları mahkemede sübut bulduğu takdirde", partiyi kapatmadan o kişilere siyaset yasağı getirilecekti. 101. madde ise, cumhurbaşkanının 5'er yıldan iki dönem seçilmesine imkân verecek şekilde düzenlenecekti. O tarihte FP hakkında kapatma davası açılmıştı. Ecevit, "Parti kapatılmasın tamam; ama bunun karşılığında Demirel'in cumhurbaşkanlığına rıza gösterin" demek istiyordu. FP ise, 28 Şubat'taki tavrı sebebiyle, Demirel'in görevini tamamladıktan sonra yeniden seçilmesini arzu etmiyordu (İlıcak, 2013: 285).

FP'de, hükümetin paketine destek için en büyük çabayı, aynı zamanda “Erbakan'ın sesi” olarak bilinen Oğuzhan Asiltürk göstermiştir. Başta Asiltürk olmak üzere gelenekçiler paketin topluca oylanacağı son oylamaya kadar taşınmasını ve Demirel'in bir kez daha Cumhurbaşkanı seçilmesi pahasına bu değişikliğin gerçekleştirilmesini istemiştir (Sabah, 5.4.2000).

Erbakan siyasi yasağının kaldırılacağını düşündüğü için Anayasa değişikliğine destek vermiştir. Gelenekçiler de hem Erbakan'ın siyasi yasağını hem de FP'yi kapatmaktan kurtarmak amacıyla değişikliği desteklemiştir. Yenilikçiler ise değişikliğe ret oyları vererek anayasa değişikliğinin geçmesini engellemişlerdir. Böylelikle hem Erbakan'a siyaset yolu kapanmış hem de siyasette Demirel dönemi sona ermiştir (Şentürk, 2011: 515).

3.5.2. Küskünler Hareketi

18 Nisan 1999 seçimleri öncesinde Meclis'te bulunan partilerin açıklanan aday listelerinde bulunmayan (Hürriyet, 4.3.1999) ya da yerlerini beğenmeyen milletvekilleri “Küskünler Hareketi”⁶⁰ adı altında toplanmış ve seçimlerin ertelenmesi için çalışmalara başlamışlardır. “Küskünler Hareketi” girişimine FP içinde gelenekçilerden de destek gelmiştir. Yenilikçiler ise “Küskünler Hareketine” destek verilmesine karşı çıkmışlardır.

FP Genel Başkanı Recai Kutan İstanbul'da medyanın önünde “Günüşğında Türkiye” sloganıyla seçim beyannamesini anlattığı saatlerde Ankara'da bir grup FP'li milletvekili Meclis'i olağanüstü toplantıya çağırma girişimini imza atarak destek vermiştir. Kutan, “Küskünler hareketini kesinlikle desteklemiyoruz” dediği sırada, Erbakan'ın isteğiyle parti içinde bu harekete destek verilmiştir (Karaaliolu, 2001: 51-52).

FP Genel Başkanı Recai Kutan 4 Mart 1999'da gazetecilere yaptığı açıklamada “Bizim görüşümüz, 18 Nisan seçimlerinin yapılmasıdır” diyerek “Küskünler Hareketi” ile herhangi bir temaslarının olmadığını söylemiştir (Hürriyet, 5.3.1999). Ancak 11 Mart 1999'da FP Başkanlık Divanı Meclis'in toplanması için “Küskünler Hareketi”nin ihtiyaç duyacağı sayıda milletvekilini Genel Kurul'a sokma kararı almıştır. Böylece Meclis'in açılması için yeterli sayının bulunamaması ihtimali de ortadan kalkmıştır. Ancak bu karara Genel Başkan Yardımcıları Ali Coşkun, Abdülkadir Aksu, Nevzat Yalçıntaş ve Cemil Çiçek itiraz etmişlerdir (Hürriyet, 12.3.1999).

⁶⁰ Ilıcak'a göre “Küskünler Hareketi”nin arka planında Süleyman Demirel vardı. Demirel, seçim listesinde yer almayan milletvekilleri sayesinde Çiller ve Yılmaz'ı Yüce Divan'a yollamak, merkez sağ Yalım Erez'in başkanlığında toplamak istiyordu. Ayrıca Ilıcak FP'nin tavrını değerlendirirken şu tespitleri yapıyordu: “Küskünler Hareketi”nin yeterli imzaya ulaşmasında en büyük payın FP milletvekillerine ait olmasının arkasında yatan temel gerekçe Meclis'te yapılacak değişikliklerle “siyasi partilerin kapatılmasına yönelik değişiklik yapılacak ve Erbakan'ın yasağı da kaldırılacak” olması düşüncesidir” (Ilıcak, 2.3.2000).

Parti yönetiminin bu kararına karşı çıkan Genel Başkan Yardımcısı Cemil Çiçek, “Seçimlerin ertelenmesinin aklen, siyaseten, vicdanen ve ahlaken hiç bir gerekçesi yok” diyordu. Çiçek, “Bu grupla hiçbir şey yapılamaz. Çünkü tek müşterek noktaları seçilemeyecek olmalarıdır.” (Hürriyet, 12.3.1999) ifadeleriyle “Küskünler Hareketi” ile hareket etmelerine itiraz ediyordu.

Yenilikçiler “Küskünler Hareketi”ne destek vermenin “intihar” olacağını söylemelerine rağmen Erbakan’ın talimatı üzerine tereddüt yaşamışlardır. Parti içinde sert tartışmalar yaşanmıştır. Genelkurmay Başkanı’nın yaptığı açıklama sonrasında ordu seçimlerin ertelenmesine karşı olduğunu açıkça ilan edince “Küskünler Hareketi”nin çabaları boşa çıkmıştır. Seçim sonuçları FP açısından başarısız olunca, yenilikçiler “Küskünler Hareketi”ne destek verildiği için seçimi kayb ettiklerini söylemişlerdir (Çakır ve Çalmuk, 2001: 100).

3.5.3. Af Yasası Tartışmaları

FP Kongresi sonrasında yenilikçiler ve gelenekçiler arasındaki artan gerilim esnasında Meclis’te “af yasası” gündeme gelmişti. Daha önce Meclis’te geçen af yasasını Demirel veto etmiş, sadece basın suçuyla işlenen suçlar affedilmişti. FP bu yasayı AYM’ye götürerek iptali istemişti. Mahkeme de FP’yi haklı bularak sadece basın suçuyla işlenen suçlara affi eşitliğe aykırı bularak bu kararı yanlış bulmuş ve bir kararla Meclis’ten bir yıl içinde yeni bir af yasası düzenlemesi yapmasını istemişti. Yani affin kapsamı genişleyecekti. O sıralarda Erbakan hakkında 312. maddeyi ihlalden açılan dava onaylanmış ve Erbakan’ın hapse girmesi kesinleşmişti. Yani affa en çok ihtiyacı olan kişi Erbakan’dı. Ancak af yasasına yenilikçiler destek vermiyordu. Buna rağmen Af yasası Meclis’ten geçmişti⁶¹, ancak yenilikçilerin bir kısmı af aleyhine oy kullanırken bir kısmı de genel kurula gelmemiştir (Karaalioglu, 2001: 128).

Af yasasındaki tavırları nedeniyle gelenekçiler kamuoyunun talebinin tersine hareket etmişlerdi, yenilikçiler ise 5+5 oylamasında olduğu gibi kamuoyunun beklentisi yönünde hareket etmişlerdi. Her olayda gelenekçilerle “yenilikçiler” arasındaki siyaset farkı kendisini gösteriyordu. FP’deki gruplar arasında açık bir siyaset farkı vardı. Gelenekçiler, her defasında “olağanüstü şart” politikası uyguluyor “ne kurtarsak kardır” noktasından hareketle sabırla adım adım ilerlemeyi tercih ediyordu. Yenilikçiler ise, önceliği kamuoyu sempatisini kazanmaya ve akredite olmaya veriyorlardı. 5+5 ve af konusundaki yaklaşım farklılıkları buna açık bir örnekti. Gelenekçiler için “parti kapatmak konusunda alınacak bir taviz, 312’nin af kapsamına alınmasını sağlamak” herhangi bir şeyden çok daha önemliydi (Karaalioglu, 2001: 129).

⁶¹ Af Yasası ile birlikte 312’nci maddeden ceza alanların da affedileceğinin ortaya çıkmasıyla Erdoğan, “ister kalkar, ister kalkmaz. Ama milletim için çarıkları giymeye hazırım” açıklamasında bulunmuştur (Pamuk, 2001: 149). Bu yasa Erbakan’ı hapse girmekten kurtarmış, siyasi yasaklı olan Erdoğan da bu yasaya dayanarak kendi yasağının kalktığını ilan etmiş, parti kurma faaliyetine girmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. FAZİLET PARTİSİ SONRASI SİYASİ TABLO: SAADET PARTİSİ VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

4.1. Saadet Partisi: “Gelenekçiler” İle Milli Görüş’e Dönüş

4.1.1. Saadet Partisi’nin Kuruluşu

22 Haziran 2001 tarihinde AYM’nin FP’yi kapatan kararının ardından, gelenekçiler ile yenilikçiler farklı partilerle yollarına devam etmişlerdir⁶². Gelenekçiler 20 Temmuz 2001 tarihinde, Recai Kutan’ın Genel Başkanlığında “MGH’nin resmi temsilcisi olarak” SP’yi kurmuşlardır.

Partinin kurucuları Erbakan’a yakın isimlerden oluşmaktadır. Parti amblemi RP ve FP’nin ortak vurgusu olan “hilali” içinde barındırmaktadır. FP TBMM meclis grubundan 48 milletvekili SP’ye katılmıştır. FP’li beş Büyükşehir Belediye Başkanından sadece Konya Büyükşehir Belediye Başkanı SP’ye katılma kararı almıştır. Tabanın milletvekili, belediye başkanı ve belediye meclis üyesi gibi seçilmiş birçok üyesi, yeni kurulan partiye katılmakta çekimser kalmış, bir süre sonra yenilikçilerin kurduğu partiye katılmıştır. Yenilikçiler bu anlamda bir “bölen” olmuştur⁶³ (Poyraz, 2010: 330).

FP’nin ardından Milli Görüş düşüncesinin devam edeceği mesajları verilmeye başlanmıştı. Henüz SP kurulmadan önce kapatılan FP’nin Genel Başkan Yardımcılarından Mehmet Bekaroğlu “FP feda olsun, milletin başı sağ olsun. Bu bir düşünce hareketidir ve öteden beri devam ediyor. Yeni oluşumlarla da devam eder.”(Hürriyet, 24.6.2001) ifadelerini kullanarak yeni bir parti ile hareketin yoluna devam edeceğine yönelik işareti vermişti.

⁶² FP’nin kapatılma kararının ardından hem gelenekçiler hem de yenilikçiler partileşme çalışmalarına başlamıştı. MGH bölünme sürecine girmişti. Ancak ana gövdeden kopacağı zaten bilinen yenilikçilerin dışında, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek de kendi liderliğinde parti kurma çalışmaları içine girmişti. Yenilikçiler Gökçek’i kendileri ile hareket etmesi konusunda ikna etmiştir. Ayrıca bölünmenin önlenmesi için Bülent Arınç genel başkanlığında bir oluşum ile yola devam edebilmek için çalışmalar da yapılmıştı. Ancak hem gelenekçileri hem de yenilikçileri bir çatı altında tutmaya yönelik girişimler de başarılı olamamıştır (Milliyet, 23.6.2001).

⁶³ SP Genel Başkanı Recai Kutan yaptığı açıklamada MGH’nin bölünmediğini sadece hareket içinde ayrılanlar olduğunu ifade ederek hareketin bir bütün olarak yoluna devam ettiğini söylemiştir. Kutan bir soru üzerine şu açıklamayı yapmıştır (Hürriyet, 12.7.2001): “Milli Görüş Hareketi’nin bölünmesi diye bir şey yok. Ayrılan arkadaşlar, yeni parti kurma çalışmaları içindeler. FP içinde olan, birlikte olduğumuz arkadaşlar ana gövdeyi temsil ediyor. Bir ulu ağaç budanmış oluyor, ağaçları budadığınız takdirde o ağaç daha da gelişir.”

MGH'nin lideri Erbakan FP'nin kapatılma kararını Bursa'da katıldığı bir etkinlikte değerlendirmişti. Milli Gazete'nin düzenlediği etkinlikte açıklamalarda bulunurken, FP sonrası yeni dönemin başlayacağını da işaretini vermişti. "...FP kapatılmış olabilir. Ama bütün evliyaların söylediği gibi, korkmayın" şeklinde konuşan Erbakan (Milliyet, 23.6.2001), "Osmanlı payitahtının başkenti Bursa'da, yeryüzünde refahın, aydınlığın yeni ferahlık dönemini başlatıyoruz" ifadelerini kullanmıştır. Erbakan yeni dönemin başlayacağına yönelik değerlendirmeler yaparken, AİHM'de devam eden RP davasının sonuçlanmasıyla bir yanlıştın düzeltileceğini ve tekrardan siyasete döneceğinin de mesajını vermiştir (Hürriyet, 25.6.2001).

SP henüz kurulmadan önce gelenekçilerin nasıl bir yol izleyeceği tartışılmıştı. Kimin genel başkanlığı altında birleşecekleri üzerine yapılan görüşmelerde, kapatılan FP Genel Başkanı Recai Kutan ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ali Müfit Görtuna isimleri ön plana çıkmıştı. Görtuna'nın başkanlığını yapacak oluşum siyasi yelpazeyi biraz daha geniş tutarak merkez sağı dolduracak siyasi bir yapılanma olacaktı. Ancak, gelenekçiler Recai Kutan ile devam etme kararı alarak, Milli Görüş çizgisinde bir oluşum ile devam etme kararı vermişlerdir (Pamuk, 2001: 197).

Gelenekçiler yeni parti kurulması konusunda yenilikçilerden daha hızlı davranmışlardır. Parti kurulurken kurucu sayısı geniş tutulmuştur. SP'de 135 kurucu bulunmaktadır. SP'nin kurucular kurulunu bu kadar geniş tutmasının sebebi, MGH'nin bu partide toplandığı mesajının tabana verilmesi kaygısından kaynaklanmaktadır. Çünkü "yenilikçilerin parti kurması beklenmektedir ve ana gövdenin SP olduğu mesajının tabana verilmesinin önemi bulunmaktadır"⁶⁴ (Şentürk, 2011: 520).

Erbakan'ın "perde gerisi" manevi liderliğinin güçlü etkisi altında SP bayrağı altında örgütlenen ve Milli Görüş hedeflerine yeniden dönen gelenekçiler, AK Parti çatısı altında açık bir şekilde liberal ve demokratik bir söylemi tercih eden yenilikçileri, "Milli Görüş misyonunu inkar ederek, real-politik hesaplara dayanan oportünist bir yol izlemekle" suçlamışlardır (Özbudun ve Hale, 2010: 43).

Hareketten ayrılan yenilikçiler AK Parti'yi kurmuşlardır. SP Genel Başkanı Recai Kutan, yenilikçilerin partisiyle ilgili soruları yanıtlarken yenilikçilerin ne yaptıklarıyla ilgilenmediklerini söylemiştir. Kutan "Hakları var, isteyen bizden ayrılır. Umurumuzda bile değil. Biz yolumuza devam ederiz..." diyerek yenilikçilere meydan okumuştur. Erbakan ise partililere "Siz büyük bir imtihandan geçtiniz. Bazıları başarılı olamadı. Diğer arkadaşlarla polemige girmeyin. Onlara cevap dahi vermeyin. Kinci olmayın. Kızdığınızı bile belli etmeyin. Siz daha iyisiniz. Onlar başarılı

⁶⁴ SP kurulurken Erbakan, yenilikçilere "kaçışı" önlemek için bizzat ismini ortaya koymuştur. SP'nin kurulmasının ardından, hareketin büyük çoğunluğunun partiye katılmadığını gören Erbakan, kaçışları engelleyebilmek için, AİHM'den çıkacak olan RP'nin kapatılmasıyla ilgili kararlar birlikte, SP'nin başına geçeceğine tabanı inandırmaya çalışmıştır (Pamuk, 2001: 198).

olamaz. Kimse size rakip olamaz. Çünkü geçmişte köklerimiz var. Biz maneviyatçıyız, eninde sonunda hak yerini bulacak.” şeklinde seslenerek, yenilikçilerin “yok sayılmasını ve muhatap alınmamasını” istemiştir⁶⁵ (Pamuk, 2001: 197-198).

SP Genel Başkanı Recai Kutan yenilikçilerin "Fazilet tabanının yüzde 80'i bize kaydı" şeklindeki açıklamaları üzerine sorulan soruya "O arkadaşların beyanlarını hem ciddiye almıyorum hem de cevap vermiyorum. Herkesin gönlünde bir aslan yatar, öyle inanıyorlarsa inançlarına devam etsinler" ifadeleriyle cevap vermiştir. Kutan, "yenilikçilerin ihanet ettiğini düşünüyor musunuz?" şeklindeki soru üzerine de yeni oluşum çalışmalarını yürüten isimleri "hain" olarak görmediğini ifade ederek, "Ancak yenilikçiler yanlış yolda. Ayrılık fazla sürmeyecek ana gövde altında birliktelik sağlanacak" ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 22.7.2001). Kutan "Sizin siyasi kimliğiniz ne olacak?" sorusuna ise Milli Görüş kimliğine işaret ederek şu cevabı vermişti (Hürriyet, 14.7.2001): “Bizim kuracağımız parti, Türkiye'deki mevcut siyasi partilerin hiçbirine benzemiyor. Dolayısıyla ülke gerçeklerine uygun, değişik özelliklerimiz var. Bu özelliklere bakarak bizi Batı tariflerine uygun herhangi bir yere oturtmak yanlış olur. Dolayısıyla biz, bizim, hiç kimseye benzemiyoruz.”

SP, Milli Görüş mirasını terk eden yenilikçilerden farklı olarak Milli Görüş mirasının devamlılığını sağlama motivasyonu ile yola çıkmıştır. SP tek parça olarak yoluna devam edemediği için sadece geleneksel siyasi rakipleriyle değil aynı zamanda yenilikçi hareketle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yani SP, kendisini sadece genel siyasete göre değil bir de yenilikçi harekete göre konumlamak ve tarif etmek zorundaydı. Bu açıdan yenilikçilere göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü farklılıklarını anlatmak gibi bir sorunları bulunmuyordu (Karaalioğlu, 27.7.2001).

SP bir yandan Milli Görüş geleneğine tekrardan sahip çıkarken, diğer taraftan hareketten ayrılan yenilikçileri ağır bir dille eleştirmiştir. MGH'nin lideri Erbakan ve SP Genel Başkanı Recai Kutan yenilikçileri Milli Görüş gömleğini çıkarmakla suçlamışlardır. Erbakan'a göre yenilikçiler “çoluk çocuktular ve devlet işleri çoluk çocuğa bırakılamayacak kadar önemli işlerdir.” Kutan ise AK Parti'nin başta Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere önde gelen yöneticilerin kamuoyunda “değişim-gelişim” kavramları çerçevesinde yaşanan tartışmalara paralel olarak getirdiği eleştirilerde “arkadaşlarımızın sözlerini ve davranışlarını duyup gördükçe yıllarca biz bu arkadaşlarla mı çalıştık? Nasıl çalıştık? diye kendimize sorup hayret ediyoruz.” ifadelerini kullanmıştır (Poyraz, 2006: 196).

⁶⁵ Kendisi de bir zamanlar yenilikçiler ile hareket eden, ancak daha sonra gelenekçiler” ile SP'ye katılan Bahri Zengin, hareketten ayrılan yenilikçileri şu ifadelerle değerlendirmiştir (Alıntı, Özbudun-Hale, 2010: 43): “...Bu güçler (ordu, medya ve büyük sanayiciler) siyaseti belirlemektedirler, oysa bizim misyonumuz, onları takip etmek değil, yeni bir medeniyet yaratmaktır... Kurulu düzen, muhalefete baskı yapıyor... Sizi inkâr ediyorlar veya sizi fanatikler olarak gösterip gelişmenizi engelliyorlar, ya da sizi suçuyorlar, hatta tehdit ediyorlar. Ne yapacaksınız? Davanızı takip mi edeceksiniz, yoksa kendinizi onlara tabi mi kılacaksınız? Onlar (AK Parti liderleri) ikincisini tercih ettiler ve itaatlerini haklı göstermek için çeşitli iddialar ileri sürdüler.”

AK Parti'yi kuran yenilikçiler siyasetlerini “değiştik” ve “yeniyiz” kavramları üzerinde kurmuştu. Yenilikçiler, Milli Görüş geleneğinden gelmelerine rağmen, yeni bir siyasi duruş sergiledikleri, Milli Görüş politikalarını benimsemedikleri, İslami bir söylemi kullanmayacaklarını ilan etmişlerdi. Erdoğan'ın bu doğrultuda “Milli Görüş gömleğini, çıkarttık” biz artık farklıyız demesine karşılık⁶⁶, MGH'nin lideri Erbakan, “AK Partililerin gömleksiz ve taklitçi” olduklarını kendi üslubuyla cevaplamıştı⁶⁷ (Tekin, 2004: 75).

Erbakan, AK Parti ve eski öğrencileri yenilikçileri anlatırken kendilerine olan sevginin ve şefkatin hala devam ettiğini, bazı şeyleri memlekete ve millete iyilik olsun diye yapmakta olduklarını, fakat iyi niyetli olmalarına rağmen politikalarının yanlış olduğunu söylemişti (Erbakan, 2016: 21-22). Erbakan Radikal gazetesinin yaptığı röportajda, gazetecinin Erdoğan'ı kastederek sorduğu “Başbakan sizin rahle-i tedrisinizden geçmedi mi?” sorusuna “Biz dersimizi anlatırken bazıları arka kapıdan kaçıp bahçede futbol oynamış.” cevabını vermişti. “Sizin yarattığınız siyasi damarın aynı şekilde ve rayda aktığını mı iddia ediyorsunuz?” sorusuna Erbakan'ın cevabı: “Herkesin yan rayları var. Ama bu raylar Milli Görüş'ün içinde önemsenmez. Püf desek hepsi Saadet Partisi'ne döner. Yani o gittikleri, kurdukları partilerle bağları o kadar zayıftır. Hepsi gelip beni ziyaret ediyor, hocam sizin yolunuzdan sapmadık, lakin Siyonizm rüzgârına karşı bu partilerde daha çok oy alacağımızı düşünüyoruz yoksa hala Milli Görüşçüyüz diyorlar.” olmuştur. Gazetecinin “AKP'liler Milli Görüş gömleğini çıkarttığını söylüyor ama...” şeklindeki ifadesine ise Erbakan “Dışarıda öyle söylerler de benim yanımda gerçekleri anlatırlar. Milli Görüş'ün 2011'deki tarifi de 1011'deki tarifi de aynıdır, değişmez. Milli Görüş, Sultan Fatih'in, Kanuni'nin inancıdır. Onlar ne sağcıydı, ne solcuydu, ne liberaldi.” karşılığını vermişti (Radikal, 2.1.2011).

4.1.2. Saadet Partisi ve 3 Kasım 2002 Seçimleri

MGH tabanını yenilikçilerin kurduğu AK Parti'ye kaptırsa da, Türkiye'de İslami hareketin siyasi temsilcisi olarak varlığına SP ile devam etmiştir. Türkiye'nin ana akım İslamcı partisi olarak

⁶⁶ Erdoğan, “Milli Görüş elbisesini çıkardık, dışarıda bıraktık” diyerek Milli Görüş geleneğinden ayrıldıklarını ifade etmiş, daha sonra yaptığı açıklamalarla DP mirasına sahip çıkmıştır. Erdoğan, AK Parti'nin DP'nin devamı olduğunu söylemiştir (Bila; 20.5.2003). Erdoğan yaptığı bir açıklamada konu ile ilgili “Hiçbir partiyle ideolojik bağımız yoktur. Bu böyle bilinsin. İçimizde geçmişteki bazı siyasi partilerle bağı olanlar olabilir. Ama artık biz o elbiseyi dışarıda bıraktık. Kendimizi DP'nin devamı sayıyoruz. 70 milyonu kucaklamak istiyoruz.” ifadelerini kullanmıştır (Milliyet, 17.5.2003).

⁶⁷ Erbakan yenilikçilerin partisi AK Parti'yi şu ifadelerle değerlendirmişti (Alıntı, Akkiraz, 17.10.2012): “AKP Millî Görüş gömleğini çıkarttı, işbirlikçi gömleğini giydi! Halk Partisinden daha çok işbirlikçi oldu. Bunların arasında bir fark yok! Sen hala çocuk gibi, “o gelmesin, bu gelsin” diyorsun, kaçınıcı asırda yaşıyorsun, o senin dediğin Sovyetler çökmeden önceydi! Bir sağcı vardı, bir solcu vardı ama 1990'da dünya değişti, haberin yok mu? Şimdi ya İrkçı Emperyalizmden yanasın, ya Millî Görüşten yanasın! Sen AKP 'ye hizmet ediyorsun, AKP de dünya Siyonizm'ine hizmet ediyor. Dünya Siyonizm'inin bütün insanlığa yapmış olduğu zararlardan, zulümlerden bir misli de senin defterine yazılıyor. Bu zararın altından kalkamazsın! Kendine gel arkadaş! Yarın mizan var. Saadet Partili olacaksın başka çaresi yok! “ben de AKP'de hakka hizmet ediyorum” diye kendini aldattırsın. Sen orada ancak şerre hizmet edersin. Niye? Hakkın yolu tektir, ona da ancak Saadet'le hizmet edilir de onun için! Saadet Partisi son imtihanı da kazananların partisidir! Şimdi aldanmayacağız, dünya menfaati diye aldatılamayacağız ki hedefe ulaşalım. Unutmayalım ki; Cenabı Allah nurunu tamamlayacaktır!”

siyaset yapmaya devam etmiştir (Fuller, 2005: 223). MGH yeni partisi ile kendi öz düşüncesine ve yola çıktığı ilk günlerde ki söylemlerine geri dönmüştür (Türk, 2015a: 99).

SP, MNP ile başlayan Milli Görüş geleneğini tekrar sahiplenmiş, hareketin toplumsal ve siyasal varlığını devam ettirme amacıyla yola çıkmıştır. İslami söylem, MNP, MSP ve RP'de başat bir rol oynadığı gibi, SP'nin de ideolojik yansımalarında ağırlığını hissettirmiştir (Tekin, 2004: 61). MGH'nin devamı niteliğinde kurulan bir parti olarak, öncülleri olan partilerde olduğu gibi “milli-manevi” ve “dinsel-ahlaki” değerler söylemini sahiplenmiştir (Safi, 2007: 292).

Milli Görüş geleneğine tekrar ve yeniden dönen SP'nin yasaklı lideri Erbakan, “Milli Gazete Gecesi” adı ile düzenlenen salon toplantılarında yaptığı konuşmalarda bu hususa özellikle vurgu yapmıştır. Bu konuşmalarda kullandığı; “Artık tek çözüm yeniden Milli Görüş idealine dönmektir” cümlesiyle yenilikçi gelenekçi ayırımına son noktayı koymuştur. Hem kadrolar, hem seçmen ve hem de söylemde yeniden eski çizgi tercih edilmiş ve SP Milli Görüş'ün temsil edildiği bir parti olmuştur. SP söyleminin temeline tekrardan Milli Görüş'ün çözüm önerilerini alarak, geleneğin ülke sorunlarına ürettiği çözümler sahiplenilmiştir. Parti söylemindeki en önemli vurgu, Milli Görüş geleneğinin meşru ve tek temsilcisinin SP olduğuna ilişkin vurgudur (Poyraz, 2010: 330).

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimler SP için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Parti tabanın sadakatine güvenen ve İslamcı geleneği temsil eden SP, seçim kampanyasında partinin doğal lideri sayılan ama siyasi yasaklı olan Erbakan'ı miting meydanlarına davet etmesine rağmen, yalnızca yüzde 2.5 oy alabilmiştir. Hatta partinin kalesi sayılan Konya'da bile parti yüzde 5'i geçememiştir (Gökçe vd., 2002: 3). Seçim sonuçlarına göre SP Meclis'e girmemiştir. Konya'dan bağımsız milletvekili olarak 2002 seçimlerine girmek isteyen ama siyasi yasaklı olduğu için başvurusu kabul edilmeyen Erbakan, seçimlerde tüm gücünü SP'nin barajı geçmesi için harcamıştır. Genel Başkan Recai Kutun'la il il dolaşarak AK Parti'ye oy verilmemesini isteyen Erbakan, beklediği desteği alamamıştır.

SP Genel seçimlerde aldığı oy oranı ile Milli Görüş'ün temel seçmen kitesini kaybettiği ya da yenilikçilere kaptırdığı sonucu ortaya çıkmıştır. Seçim başarısızlıkları tabanda rahatsızlıklara yol açmış, güçlü ve etkili bir genel başkan arayışına girilmiştir. Meclis dışında kalan SP, seçimlerden sonra İslamcı yapısını ve faaliyetlerini dini içerikli organizasyonlar ve toplantılar üzerinden yürütmüştür. Milli Görüş'ün gerçek temsilcisi olmakla ve mevcut geleneği sürdürmek iddiasıyla kendilerini ispatlamaya çalışmıştır (Türk, 2015a: 125).

Seçim sonuçları sadece iki partiye Meclis yolunu açmıştır. MGH'nin yenilikçileri seçimden zaferle çıkmıştır. Seçimlerin tartışmasız galibi yenilikçilerin partisi Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti olmuştur. AK Parti, tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşarak

seçimden zaferle ayrılmıştır. Deniz Baykal liderliğindeki CHP ikinci parti olmuş, Meclis'te ana muhalefet partisi olarak yerini almıştır⁶⁸ (İba, 2013: 95).

Yenilikçilerin partisi olan AK Parti'nin almış olduğu oy oranı, AK Parti'nin MGH'nin devamı niteliğinde bir parti olmadığı göstermiştir. Yenilikçiler MGH'nin oy tabanının çok üzerinde bir oy almıştır (Ahmad, 2010: 220). MGH'nin lideri, Türk siyasetinin en önemli isimlerinden biri olan Erbakan, “öğrencisi” AK Parti lideri Erdoğan'a kaybetmiştir. AK Parti, SP'nin 1999 seçimlerinde FP olarak aldığı yüzde 15 oy oranının büyük bölümünü de bünyesinde toplamıştır. SP, Erbakan'ın büyük desteğine rağmen seçimlerden kaybederek çıkmıştır. Milli Görüş seçmeninin yeni adresi “Milli Görüşçü” olmayan AK Parti olmuştur.

3 Kasım 2002 seçimleri sürecinde SP yenilikçilerin Milli Görüş'ü sahiplenmemesi için özel bir gayret göstermiştir. Seçim kampanyasında, yenilikçiler “çürük ve taklitçi” olarak nitelendirilmiş, seçime Milli Görüş ve diğerleri olmak üzere sadece iki partinin girmekte olduğu şeklindeki klasik söylem yine tekrarlanmıştır (Poyraz, 2010: 330).

Erbakan 3 Kasım seçimlerini “Dış mihrakların arzusunun ortaya çıkarılması için yapılan çalışmalar”, “yönlendirme anketleri”, “manşetler” ile açıklamıştır. Erbakan'a göre; “dört ayda dört cümle” ile SP'nin barajı geçemeyeceği, AK Parti'nin “Milli Görüşçü” olduğu propagandası yapılmıştır (Erdem, 13.5.2003). SP, 3 Kasım seçimlerinde bütün seçim stratejisini Erbakan üzerine kurmuştu. Erbakan, SP Genel Başkanı Recai Kutan ile birlikte seçim mitinglerine katılmış, tüm gücünü SP'nin barajı geçmesi için harcamıştı. Seçim meydanlarında “yenilikçiler”in partisi AK Parti'ye yüklenen Erbakan, AK Partilileri “Hain, IMF'ci” şeklinde tanımlamıştı⁶⁹.

Seçimden sonra SP'de genel başkanlık tartışmaları başlasa da Erbakan, Recai Kutan ile yola devam edilmesini mesajını vermiştir. Bu mesaj üzerine genel başkan yardımcıları Mehmet Bekaroğlu ve Numan Kurtulmuş görevlerinden ayrılmış ve parti içinde tekrardan değişim istendiğinin sinyalleri alınmaya başlanmıştır.

⁶⁸ Tansu Çiller liderliğindeki DYP, dramatik bir şekilde yüzde onluk ülke barajının altında kalarak yüzde 9.54 oranında oy almıştır. Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP yüzde 8.36, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP yüzde 1.22, DSP'den ayrılanlar tarafından kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) yüzde 1.15, Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP yüzde 5.13, Cem Uzan liderliğindeki Genç Parti yüzde 7.25, DEHAP yüzde 6.22 oy oranıyla ülke barajının altında kalarak Meclis'e giremediler (İba, 2013: 95).

⁶⁹ SP'nin Eskişehir mitinginde konuşan Erbakan AKP'yi eleştirirken, “AKP dediğin, Fazilet ve Refah Partisi'nin bölünmesinden doğmuş bir çocuktur. Buna sezaryenle doğum derler. ABD filmlerini biliyorsunuz, birtakım robotlar yapıyorlar, bir insanı alıp beynini yıkayıp mazesini unutturuyor, beynine program koyuyorlar. Milyon kere dünya gerçeklerini bunlara anlattık. Bunlar anlamıyor. Çünkü operasyon geçirdiler” demiştir (Radikal, 24.3.2004).

4.1.3. Saadet Partisi'nin Söyleminin Program, Tüzük ve Seçim Beyannamesi (2002) Üzerinden Değerlendirilmesi

MGH'nin son siyasi oluşumu SP, aynı çizginin temsilcisi olarak siyasette yer almıştır. MGH, SP ile FP döneminde değiştirdiği siyasal söylemini bir kenara bırakarak Milli Görüş'ün eski söylemine geri dönmüştür. Milli Görüş'ün temel ideallerini tekrardan siyasi söylemi olarak belirlemiştir. MGH'nin geleneksel milli tarihe, yeniden büyük Türkiye idealine, geleceğe, maneviyata olan vurgusu, SP ile tekrardan ön plana çıkarılmıştır (Tezcan-Aras, 2015: 5). MGH'nin FP ile ara verdiği İslamcı söylemi, SP ile tekrardan siyasi söylemin en önemli bileşeni olmuştur. SP'nin söylemi, MGH'nin geleneksel "hak"-batıl" söylemi üzerine inşa edilmiştir. Bu söylem siyasal sistem içindeki partilerin hepsini aynı kategoride ele almaktadır. Buna göre SP, "adil olmayan bir düzenin karşısında iken diğerleri düzenle uzlaşmak ve düzeni kollamak için vardır."

SP'nin programı Milli Görüş geleneğine dönüş karakteri çok güçlü bir programdır. Program Erbakan'ın geleneksel görüşlerinin yazıya dökülmüş hali gibi gözükmektedir (Çelik, 27.7.2001). SP, programı ile birlikte gelenekçi, maneviyatçı ve özellikle ekonomik krizlerden sonra uluslararası finans sisteminin Türkiye'ye dayattığı politikalara karşı bir kimliğe oturmuştur (Karaalioglu, 27.7.2001).

SP programında, Türkiye'nin din ve laiklik tartışmalarını aşmak zorunda olduğunu ifade etmektedir. Bunun için yapılması gereken evrensel normlara göre bir laiklik tanımı ve uygulamasıdır. SP, Türkiye'de yaşayan herkesin din ve vicdan özgürlüğünü savunduğunu, herkesin din, kanaat ve vicdan özgürlüğüne, ibadet ve dini vecibelerini bireysel ve toplu olarak yerine getirme hakkına sahip olması gerektiğini programda belirtmiştir. Devletin, laikliğin gereği olarak din, inanç ve kanaat konusunda taraf olamayacağını ve herhangi bir dinin inanç, ibadet ve vecibelerini yasaklayan bir uygulama içinde bulunamayacağını ifade etmektedir. SP Programında laiklik şu şekilde açıklanmaktadır (SP Parti Programı, 2002: 7): "Laiklik, asla dinsizlik veya din karşıtlığı olarak algılanamaz ve algılanmamalıdır; aksine laiklik, bir kimsenin genel ahlâka aykırı olmamak şartı ile inancının gereklerini özgürce yerine getirebilmesi ve devletin bu konularda kesinlikle taraf olmaması ve bu hakları korumasıdır."

SP programında, geleneksel siyasi söylemi olan "ahlak ve maneviyat" vurgusunu tekrardan yapmaktadır. SP "Yaşanabilir bir Türkiye", "Yeniden Büyük Türkiye" ve "Yeni Bir Dünya"nın ancak ahlak, maneviyat ve adil bir düzen temeli üzerinde kurulacağına inanmaktadır. Bu nedenle SP, güzel ahlakın kökleşmesini ve geliştirilmesini, toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi ve ülke fertlerinin saadete ulaşabilmesi için zorunlu görmektedir (SP Parti Programı, 2002: 10).

Programda, Türkiye’de yaşanan yolsuzluk ve rüşvet olaylarının nedeni olarak şeffaflıktan uzak ve demokratik denetim mekanizmalarından yoksun idari yapı, rant dağıtan devletçi ekonomik model ve materyalist anlayışı besleyen eğitim görülmektedir. Çözüm olarak da manevi ve ahlaki değerlerin hayata geçirilmesi, bürokratik idari yapının ıslahı, devlet harcamalarının tümünde şeffaflığın sağlanması, yine tüm kamu harcamalarında ve ihalelerde demokratik denetim mekanizmalarının geliştirilmesi ve işletilmesi önerilmektedir (SP Parti Programı, 2002: 15).

Programda, mahalli idarelere özel bir önem verilmektedir. Programa göre SP yönetiminde savunma, dış politika, adalet, iç güvenlik, vergi ve hizmetlerin koordinasyonu gibi genel ve zorunlu hizmetlerin dışında kalan merkezi idare görevleri, belli bir programla, illere ve mahalli idarelere devredileceği söylenmektedir (SP Parti Programı, 2002: 15-16).

Programda ekonomi başlığı altında; Türkiye’de uygulanan ekonomik politikalar nedeniyle “ırkçı emperyalizmin finans kapitalizminin” ekonomiyi yıkıma uğrattığı söylenmektedir. Türkiye’de adil bir ekonomik düzenin değil, rant ekonomisinin olduğu vurgulanmaktadır (SP Parti Programı, 2002: 40). RP döneminin ses getiren adil ekonomik düzen vurgusu SP ile tekrardan siyasi gündem girmiştir.

Programda dış politika başlığı altında “Hakka dayalı adil bir uluslararası düzenin kurulması” gerektiği söylenmektedir. Programda “Türkiye, batılı ülkelerle gireceği dengeli ilişkilerle; refahın yanında özellikle barış, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin tüm dünyada gelişmesine katkıda bulunacaktır. Yeni bir dünyanın çekirdek kuruluşu olan D-8 atılımı çerçevesinde, kalkınmakta olan ülkeler arasında en ileri derecede yardımlaşma ve işbirliğinin sağlanması kurulacak âdil uluslararası sistemin tesisi için ilk adım olacaktır.” (SP Parti Programı, 2002: 71) denilerek hem Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi hem de D-8 çerçevesinde İslam ülkeleriyle birliktelik vurgusu yapılmıştır.

Programda SP’nin diğer siyasi partilerden temel farkları şu şekilde ifade edilmiştir (SP Parti Programı, 2002: 81-82):

1. Saadetin temel unsurlarından olan “Saygınlık” ancak bizim görüşümüzle gerçekleşir. Çünkü Biz “Materyalist” değil, “Maneviyatçıyız”. Biz “Nefse Esareti” değil, “Nefis Terbiyesi”ni esas alıyoruz. Biz “Sıradan Türkiye”yi değil, “Manen ve Madden Kalkınmış, Öncü, Yeniden Büyük Türkiye”yi esas alıyoruz.
2. Saadetin temel unsurlarından biri olan “Huzur, Barış, Kardeşlik” ancak bizim görüşümüzle gerçekleşebilir. Çünkü Biz “Kin ve Husumet” i değil, “Şefkat, Sevgi Ve Hoşgörü”yü esas alıyoruz. Bizim amacımız “Küçük Bir Azınlığın Saadeti” değil, “Bütün İnsanlığın Saadeti”dir. Biz “Yanlışın, Zararlının, Zulmün, Kötülüklerin, Çirkinliklerin” egemenliği için değil, “Doğrunun, İyinin - Güzelin, Faydalının ve Adaletin” egemenliği için çalışıyoruz. Biz “yeryüzünün İfsadı” için değil, “ıslahı” için çalışıyoruz.

3. Saadetin temel unsurlarından “İnsan Hakları ve Özgürlükler” ancak bizim görüşümüzle gerçekleşir. Çünkü Biz “Baskı”yı değil, “Tam ve Kamil İnsan Hakları”nı istiyoruz. Biz “Güdümlü Demokrasi”yi değil, “Gerçek Demokrasi”yi savunuyoruz. Biz Anayasa’nın 2. Maddesi evrensel anlamda uygulansın diyoruz.
4. Saadetin temel unsurlarından olan “Adalet” ancak bizim görüşlerimizle gerçekleşir. Çünkü Biz “Yanlış Hak” anlayışını değil, “Doğru Hak” anlayışını esas alıyoruz.
5. Saadetin temel unsurlarından olan Refah, ancak bizim görüşümüzle gerçekleşir. Çünkü Biz “Rant Ekonomisi”ni değil, “Reel Ekonomi”yi esas alıyoruz. Biz “Rantiye Grubu” değil, “Türkiye Bütünüyle Kalkınsın” diyoruz.

SP’nin “Acil Onarım ve Atılım Programı” olarak ilan ettiği 3 Kasım 2002 SP Seçim Beyannamesi değerlendirildiğinde neo-liberalizm eleştirilerinin yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de yaşanan krizler ve ekonomik çöküntü aynı zamanda neo-liberalizm denen küresel dayatmanın sonucu olduğu söylenmektedir. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların Türkiye’de uyguladığı ekonomik politikaların yaşanan ekonomik çöküşe neden olduğu vurgulanmaktadır (SP Seçim Beyannamesi, 2002: 8). Beyannameden anlaşılacağı üzere SP faize ve “rant ekonomisine” karşıdır (SP Seçim Beyannamesi, 2002: 9).

Beynamede SP ve diğerleri vurgusu vardır. SP dışındaki diğer tüm partilerin hepsi “taklitçidir, rantiyecidir, baskıcıdır, dışa bağımlıdır” ve “Hakkı değil gücü üstün tutarlar.” (SP Seçim Beyannamesi; 2002: 9). Beynamede yenilikçilerin kurduğu AK Parti Milli Görüş’ü taklit eden parti olarak tanımlanmaktadır. AK Parti’nin bir yandan tabanda Milli Görüş gibi görüntü vermeye ve davranmaya çalışırken, diğer yandan bazı çevrelere IMF politikalarına devam edeceği mesajını veren parti olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, AK Parti, “işbirlikçi” olarak nitelendirilmiştir. AK Parti’nin “sık sık dış gezilere çıkarak, malum mihraklara, sorun çıkarmayacağı, her konuda işbirliği yapacağı vaatlerinde bulunmakta” olduğu söylenmiştir (SP Seçim Beyannamesi, 2002: 20).

SP, AB’yi bir modernleşme projesi olarak görmemektedir. SP’ye göre AB, Türkiye’nin stratejik yönelişlerinden sadece bir tanesidir. SP, kendi inanç, kültür kimlik ve değerlerini, komşuları, Türk ve İslam dünyası ile ilişkilerini koruyup geliştiren bir Türkiye’nin eşit ortak olarak AB’ye girmesinin anlamlı olduğuna inanmaktadır. Türkiye’nin bu şekilde AB’nin üyesi olması; Türkiye’deki demokrasinin gelişmesi ve insan hakları standardının yükselmesini sağlar. Türkiye’deki ekonomik faaliyetlerin canlanmasına yardımcı olur. AB’nin iddiası ve ideali olan çok dinli, çok kültürlü Avrupa’nın kurulmasına katkıda bulunur (SP Seçim Beyannamesi, 2002: 45).

Beynamede Milli Görüş düşüncesinin temel projesi olan D-8 Projesi geliştirilerek hedefine ulaştırılacağı söylenmektedir. D-8’in hedefi, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerin D-8’lerin bayrağındaki altı yıldızın ifade ettiği temel ilkeleri esas alarak adalet ve barış içinde yeni bir

dünyanın kurulmasıdır. D-8'lerin gelişmesi, bütün üye ülkeler için olduğu gibi, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında da büyük potansiyellerin faaliyete geçirilmesi anlamına gelen önemli bir hizmettir. Bu hizmetin SP ile mümkün olacağı ifade edilmektedir (SP Seçim Beyannamesi, 2002: 46).

Netice olarak SP, program ve seçim beyannamesi gibi parti kaynakları üzerinden değerlendirildiğinde tekrardan Milli Görüş ideallerini esas alan bir siyaset belirlediğini tespit edebiliriz. SP'nin, Milli Görüş düşüncesinin temelinde “maneviyatçılık” vardır. “Önce Ahlak ve Maneviyat” esas alınmıştır. Milli Görüş, faizci kapitalizmi kabul etmeyen, “adil düzen”i esas alan bir ekonomik anlayış benimsemiştir. “Adil düzen”siz saadet olmayacağına yönelik geleneksel tavrını tekrardan vurgulamıştır. SP, dış politikada AB’yi değil İslam Birliğini savunmaktadır. SP, Milli Görüş ile “Yeni bir dünya düzeni” kurmak istemektedir. SP, “Hakkı tutan” Milli Görüş düşüncesinin Türkiye’yi yüceltecek tek görüş olduğunu vurgulayan, diğer partileri “işbirlikçi” olarak nitelendiren bir siyasi söylem benimsemiştir.

4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi: “Yenilikçiler” ile “Muhafazakâr Demokrasi”

4.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kuruluşu

AK Parti’nin kuruluşuna giden sürecin arkasında yatan temel gerekçe MGH’nin yaşamış olduğu derin krizdir. MGH içinde yaşanan değişim-dönüşüm sancularına Türkiye’de yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal krizler ve insan hakları ihlalleri de eklenince AK Parti ve benimsediği siyasi anlayış ortaya çıkmıştır. MGH içinde 1990’lı yılların başında başlayan değişim süreci, hareketin içindeki yenilikçilerin siyaset yapma tarzında ortaya çıkan farklılıklarla birleşince, 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin de etkisiyle, MGH içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. RP sonrası MGH’nin dördüncü partisi FP sürecinde yenilikçiler Milli Görüş düşüncesinden uzaklaşmış, tabanda ve muhafazakâr çevrelerde yaşanan değişimin de etkisiyle ideolojik bir kopuş yaşamıştır. FP, gelenekçiler ve yenilikçiler ayrışmasının yaşandığı parti olmuştur. Bu ayrışma sonrasında MGH ikiye ayrılmış, FP’nin kapatılma kararıyla birlikte yenilikçiler Milli Görüş’ten koparak kendi partilerini kurmuşlardır. Neticede AK Parti, MGH içindeki ayrışmadan doğan bir partidir. Ancak lideri ve ana omurgası Milli Görüş kökenli olarak kurulsa da, bu parti MGH’nin devamı ve mirasçısı niteliğinde bir parti olarak doğmamıştır.

FP, merkeze yaklaşmış ve rejimle barışık hareket etmiş ve geleneksel söylemini değiştirmiştir. Ancak FP’de yaşanan değişim yenilikçiler için tatmin edici veya inandırıcı olmamıştır. Ayrıca resmi ideoloji ve taraftarlarının bakış açısına göre “lekelenmiş” bir siyasal hareketin her zaman AYM’nin gündeminde olacağı korkusu (Okutan, 2006: 317) ve “ne zaman iktidara gelseler engellenecekler” algısının ortaya çıkması (Safi, 2007: 292) yenilikçilerin yaşamış

oldukları ideolojik/siyasal/sosyal değişim ve dönüşüm ile birleştğinde yeni bir oluşum kaçınılmaz olmuştur.

Yenilikçileri farklı bir siyasi oluşuma iten önemli gerekçelerden biri MGH'nin kullandığı İslami söylemin siyaset dilinde kullanılmaması gerektiğine inanmış olmalarıdır. Yenilikçiler İslami söylem yerine demokratik bir söylemin siyaset diline hakim olması gerekliliğine inanmışlardır. Yenilikçileri farklı bir parti kurmaya iten önemli nedenlerden bir başkası da MGH'nin lideri Erbakan'ın misyonunu tamamladığını düşünüyor olmalarıdır. Erbakan'ın liderliğinde ya da etkisinde bir parti ile yola devam etmeleri mümkün gözüküyordu. FP içindeki en temel itirazlardan biri “tek adam” yönetimine ve karar mekanizmasındaki Erbakan'ın değişmeyen ekibine karşı olmuştur. Hareketin yükünü taşıyan “gençler” karar mekanizmalarına dahil olamadıklarını düşünmüşler, Erbakan'ın yokluğunda liderlik talep etmişlerdi. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan isminin taban ve toplum tarafından yeni bir lider adayı olarak benimsenmesi⁷⁰, bu ismi farklı bir oluşuma zorlamıştır. Tüm bunların yanında tabandan ve “çevre”den gelen değişim baskısı ve yenilikçiler ile gelenekçilerin Meclis'te, Anayasa değişikliği, “küsünler hareketi”, Af yasası gibi güncel siyasi konularda farklı hareket etmesi yenilikçiler ile gelenekçiler arasında bir küskünlüğe sebep olmuş, yenilikçileri ayrı bir parti kurmaya itmiştir.

AK Parti belli bir grup siyasetçinin siyasi hırslarının sonucunda ortaya çıkmış bir parti değildir. Aksine, son derece önemli bazı toplumsal arayışların sonucudur (Kahraman, 2009: 8; Kahraman, 5.11.2012; Fuller, 2011: 100; Bahçeli ve Noel, 2013: 169). Türkiye yirmi birinci yüzyıla girerken büyük bir değişim arzusu yaşamaktaydı. Siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan krizler insanların gündelik hayatlarını olumsuz yönde etkilemekteydi. Özellikle ekonomik alanda yaşanan krizler ve insan hakları ihlalleri toplumsal kesimleri patlama aşamasına getirmişti. Toplum, ülkede yaşanan sorunların üstesinden gelecek, huzur, güven ve refah sağlayacak, geleceğe güvenle bakmalarını sağlayacak bir “siyasi oluşum”un beklentisi içindeydi. Mevcut siyasi oluşumlar, yeni bir ekonomik kalkınma hamlesini başlatacak, yoksulluğu ortadan kaldıracak, birleştirici, kucaklayıcı, toplumsal barışı temin edici bir siyasi iradeye sahip değildi. Toplum “yeni” bir siyasi iradenin beklentisi içindeydi⁷¹.

⁷⁰ Erdoğan'ın yargılanma süreci devam ederken RP kapatılmıştır. Bunun üzerine RP milletvekillerinin bir kısmı ve parti teşkilatının önemli bir bölümü Erdoğan'ın yeni kurulacak partinin genel başkanı olmasını istemiştir. Ancak bu istek Erbakan engelini takılmıştır. Bu süreçte Erdoğan'ın ceza alması yeni kurulacak partinin başına geçme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Erdoğan cezaevine girerken yeni parti olan FP içinde, gelenekçi yenilikçi gerilimi iyice artmıştır (Akdoğan, 2004c: 8-9).

⁷¹ Türkiye'de bu süreçte faaliyette 36 parti bulunmasına rağmen, mevcut partilerde umduğunu bulamayan toplumun isteği doğrultusunda, hem sağ hem de solda yeni siyasi oluşum arayışları söz konusuydu. “Lider hegemonyasına son”, “kadro hareketi” gibi sloganlarla yola çıkan yeni oluşumcular, bünyelerine almak için yıpranmamış ve yeni isimler arayışına girmişlerdi. Solda, Eski Dışışleri Bakanı ve gazeteci-yazar Mümtaz Soysal'ın önderlik yaptığı ve kendisini “Kemalist sol” olarak tanımlayan hareket ve eski SHP lideri Erdal İnönü'nün önderliğinde, eski SHP ve CHP'den ayrılanların da büyük destek verdiği yeni bir sol hareket siyasi oluşum için çalışmalar yapmaktaydı. Sağda ise Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki “yenilikçi” hareketin yanı sıra, eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e yakınlığıyla tanınan eski ANAP'lı İlhan Kesici ve eski Bakan ve Bağımsız Elazığ Milletvekili Mehmet Ağar da siyasette yeni oluşum arayışındaydılar (Radikal, 28.5.2001).

AK Parti, var olan sorunlara çözüm üretecek “yeni bir siyasi irade” beklentisi çerçevesinde şekillenen bir siyasi oluşumdur. MGH'nin yenilikçilei söz konusu beklentiyi karşılamak amacıyla, hareketin içindeki gelenekçilerden ayrılmış ve tüm Türkiye'yi kapsayacak bir siyaset tarzıyla AK Parti'yi kurmuştur⁷². Bu doğrultuda AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan (2003: 4), AK Parti'yi siyaset sahnesine çıkaran gücün, toplumun akli ve vicdanı olduğunu söylemiştir. Erdoğan (2006: 4), AK Parti'nin siyaset anlayışının temelinde “her zaman millet vardır” derken, AK Parti'nin “tabandan yukarıya” gelen talepler neticesinde ortaya çıktığına vurgu yapmaktadır.

AK Parti, yenilikçilik söylemi ve değişim talebi ile ortaya çıkan bir harekettir (Dursun, 14.8.2003). Bu nedenle AK Parti siyaset sahnesine çıkarken siyasetini “değiştik” ve “yeniyiz” kavramları üzerine kurmuştur (Tekin, 2004: 75). AK Parti lideri Erdoğan, “Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını” (Safi, 2007: 293) söyleyerek, AK Parti'nin MGH'nin devamı niteliğinde bir parti olmadığını ilan etmiştir. Erdoğan (2003: 8) etnik, dini ve bölgesel milliyetçilikleri AK Parti'nin siyasetteki “kırmızı çizgi”leri olarak belirtmiş, AK Parti'yi “muhafazakârlık eksenli çağdaş bir kitle partisi” olarak tanımlamıştır.

AK Parti kurucu kadrosunun, MGH içinde siyaset yapmış, iktidar tecrübesi yaşamış insanlardan oluşması (Türküne, 2012: 81), laiklik yanlısı ve Batı taraftarı olmayan bir siyasal hareketin Türkiye'de, en azından orduya rağmen, başarılı olamayacağını fark edilmesini sağlamıştır (Okutan, 2006: 320).

AK Parti, “Erbakan'ın kendisine ve hareketine zarar veren Batı karşıtlığından, İslami söylemden ve İslam NATO'su, İslam Ortak Pazarı gibi ideallerden arınarak yola çıkmıştır” (Ergil, 2012: 33). AK Parti lideri Erdoğan, her fırsatta partisinin yeni bir parti olduğuna vurgu yaparak, İslamcı bir parti olmadığını, referanslarını İslam'dan almadığını söylemiştir. Erdoğan, siyaseti “ideolojik yönelimli bir İslami topluluk kurmak” amacıyla değil, insanların gündelik sorunlarını çözmek amacıyla yapmak istediklerini belirtmiştir. Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı tecrübeleri siyaset tarzının değişmesinde, yani ideolojik siyaset yerine “hizmet odaklı” bir siyaseti benimsemesinde önemli rol oynamıştır (Dağı, 2010: 125).

AK Parti, kurucu kadrosunun daha önce içinde bulunduğu partilerin son üç yıl içinde kapatıldığı, lideri Erdoğan'ın hapsedilip aktif siyasetten men edildiği, asker ve yargı tarafından temsil edilen Kemalist/laikçi merkezin herhangi bir popüler İslamcı muhalefetle onun sosyal ve ekonomik ağlarını ortadan kaldırma kararlılığını sergilediği bir zamanda ortaya çıkmıştır. Bu şartlar

⁷² AK Parti'nin siyasi hafızasını RP iktidarının ülkeyi yönetememesi, toplumsal tepki üzerine başlayan 28 Şubat sürecinde partinin kapatılması, liderinin hukuk yoluyla tasfiye edilmesi, AİHM'nin Refah'ın kapatılmasını demokrasiye uygun bulması oluşturuyordu (Aktan, 21.8.2002). Türkiye'de iktidarlarını güvence altına almak için demokrasiyi hiçe sayan laik seçkinler tarafından desteklenen 28 Şubat süreci (Roy, 2003: 41), hem MGH üzerinde hem de İslami kesimler üzerinde inanılmaz bir baskı yaratmıştır. MGH'nin ve İslami görünürlüğü tasfiye edilmesi için insanların geleceğini karartacak kadar ileri giden uygulamalar, yok olma duygusuyla bunalan bir taban ortaya çıkarmıştır. AK Parti yok olma duygusu ile bunalılan bir tabanın üzerinden doğmuştur (Bekaroğlu, 2007: 38).

altında AK Parti'nin benimsediği söylem insan hakları ve demokrasi olmuştur. Bir demokratik meşruiyet mekanizması olarak kamuoyu desteğini harekete geçirmek ve AK Parti'yi meşru bir siyasal aktör olarak tanıyan modern/laik kesimlerle bir liberal-demokratik koalisyon oluşturmak öncelikli amacı olmuştur. Dolayısıyla, meşruiyet ve güvenlik arayışı partinin bu sorunları çözmesini beklediği insan haklarına yaklaşımını da belirlemiştir (Dağı, 2010: 121-122).

Kuruluş sürecinde ve kurulduğu günden itibaren AK Parti'nin en önemli amacı Erbakan ve Milli Görüş geleneğinden ayrılığını “açık ve anlaşılır” bir dille anlatabilme, haklılıklarını ifade edebilme ve Erbakan'a rağmen politika yapabilme olmuştur (Çiğdem, 2009: 55). Ayrıca, Erdoğan ve partililer kimsenin “hayat tarzı”nı tehdit etmediklerini, kültürel farkları ve hayat tarzı farklılıklarını bir zaaf değil, bir zenginlik saydıkları mesajını vermek için yoğun bir mücadele vermişlerdir⁷³ (Özbudun, 2009: 230).

AK Parti'yi kuran yenilikçiler hem devlet erkinin hem milletin beklentileri sebebiyle kendisine daha makul bir rota çizmiştir (Akdoğan, 2004b; 631). Bireysel referansları İslam olan yenilikçiler, siyasi referanslarını demokrasi olarak ilan etmiş (Yanardağ, 2007: 33) ve din temelli siyaset yapmayacaklarının garantisini vermişlerdir (Tekin, 2004: 139). AK Parti'yi kuran yenilikçiler yola çıkarken Erbakan'ın liderlik anlayışını reddederek (Erdoğan, 2011: 251) kurdukları partide, katılımı ve kolektif düşünmeyi temel kabul eden “demokrat ve interaktif” bir liderlik anlayışını esas aldıklarını ilan etmişlerdir (AK Parti Kurum Kimliği Kılavuzu, 2006: 10).

AK Parti'yi kuran yenilikçilerin siyaset tarzının temelinde İslami söylemin, siyasal bir proje olarak reddi yatmaktaydı. Yenilikçiler devletle uzlaşmayı öngören bir anlayışın temsilcisi olarak ortaya çıkmıştı. Ancak bunun da arka planında olan gerekçelerden biri Anadolu sermayesinin konumu ve gelecek tasavvuru vardır. Anadolu'da yerleşik olan ve adına “İslami” diyebileceğimiz sermaye, yani MGH'nin tabanında yer alan, bu harekete insan kaynağı, parasal kaynak olarak imkân yaratan, sunan kesim, devletle çatışarak elinde tuttuğu sermayeyi büyütemeyeceğini fark etmiştir. 28 Şubat krizi ve darbesi, bir dönüm noktasıdır. Bu darbe, MGH içinde değişim talep edenleri yol ayrımına getirmiştir. Temel mesele devletle çatışarak mı yoksa devletle uzlaşarak mı büyüme meselesiydi. Özellikle Türkiye'de, sermayenin devletle zıtlaşarak, çatışarak büyümesine imkan yoktur, bu nedenle devletle uzlaşarak büyüme gerekliliği ortaya çıkmıştı. Anadolu sermayesinin merkezi yönetimin elindeki rantlardan pay alma talep ve arayışını, Erbakan ve kadrosu, devletle sürdürdükleri gerilimli ilişki nedeniyle karşılayamayacakları görülünce, AK Parti'yi ortaya çıkaran yenilikçi hareket bir zemin bulmuştur (Kahraman, 2009: 125).

⁷³ AK Parti, gizli gündemi ve amacı olduğunu iddia eden çevrelere karşı kendini anlatma gayreti içinde olmuştur. AK Parti lideri Erdoğan (2003: 21) bu çevrelere yönelik olarak şunları söylemekteydi: “Uzun yıllardır çarpık şekilde işleyen Türk demokrasisinden nemalanan bazı zümreler kendi çıkarlarını korumak için, Ak Parti'yi mesnetsiz iddialarla itham edebilirler. Buradan bir kez daha ifade ediyorum ki, partimizin gizli bir gündemi ve amacı yoktur. Amacımız ve niyetimiz bellidir. Bu amaç, milletimizi hak ettiği özgürlüğe ve refaha kavuşturmaktır. Elbette her insan gibi mukaddeslerimiz var. Ancak, siyaseti bu mukaddes değerler üzerinden yapmıyoruz. Her inanca, her kültüre, her kimliğe “eşit yakınlıkta” duruyoruz.”

Henüz FP döneminde yeni bir siyasi oluşumun ortaya çıkacağı, yeni bir dönemin başlayacağı görünür olmuştu. FP içindeki yenilikçi hareketin doğal lideri konumundaki Erdoğan, siyasi çıkışını artırmış ve ismi yeni bir oluşum ve “Özal mirası” ile anılmaya başlamıştı. Bu dönemde Erdoğan yakından takip edilmiş, söylemleri dikkat çekmiştir. Erdoğan henüz FP döneminde “Atatürk’ten başlayarak, İnönü’nün, Menderes’in, Ecevit’in, Demirel’in, Çiller’in, Yılmaz’ın, Erbakan’ın artılarını birleştirip yeni bir siyaset kurmak istiyorum” diyerek yeni bir çizgi arayışında olduğunu belirtmişti. “Bize sakallı ve iyi Kur’an okuyan adam değil işini iyi yapanlar lazım” diyen Erdoğan, söylemleri ile halkın desteğini arkasına alarak her geçen gün etkinliğini artırmıştı (Karaalioglu, 2001: 145).

Erdoğan yeni bir oluşum için işaretler verdiği dönemde, 12 Aralık 1997 tarihinde Siirt’te yaptığı konuşmanın başında okuduğu Ziya Gökalp’e ait Milli Eğitim Bakanlığı tavsiyeli kitaplarda dahi bulunan “Minareler süngümüz..” diye başlayan şiir Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesi uyarınca sakıncalı bulunmuş ve Erdoğan, Diyarbakır 3 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından 21 Nisan 1998'de, 10 ay hapse ve 716 Milyon lira para cezasına mahkum edilmişti. Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesi, “Halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimsenin bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılması yanında, mahkemenin belirleyeceği oranda para cezasıyla cezalandırılmasını da” öngörüyordu. Verilen mahkûmiyet kararının Yargıtay tarafından onanması sonrasında İstanbul Belediye Başkanlığı görevi sona ermişti. Ancak daha da önemlisi, bu kararla birlikte Erdoğan’ın siyasi yaşamı da bitmişti. Erdoğan aldığı bu ceza ile ömür boyu siyasi yasaklı olmuştu (Hürriyet, 24.9.1998).

Erdoğan’ın aldığı ceza sonrasında siyasi yasaklı duruma düşmesi partisinden istifa etmesini ya da parti tarafından ihraç edilmesini gerektiriyordu. Erdoğan 27 Ekim 1998’de istifa mektubunu FP Genel Merkezi’ne göndermiş, “Hukuka aykırılık, fakat kanuni zorunluluk yüzünden Fazilet Partisi'nden istifa ediyorum” ifadeleriyle istifa etmiştir. (Pamuk, 2001: 109). Aldığı ceza sebebiyle 26 Mart 1999’da cezaevine giren Erdoğan, 24 Temmuz 1999 tarihinde tahliye olmuştur. Erdoğan cezaevinde kaldığı süreçte, düşünmek ve çalışmak için çok fırsatı olduğunu ve yeni bir parti kurma fikrinin burada olgunlaştığını söylemiştir. Erdoğan 2002 yılında özel bir televizyon kanalına verdiği beyanatta parti kurma fikrinin cezaevinde olgunlaştığını şu cümlelerle ifade etmişti⁷⁴ (Tekin, 2004: 72):

...Tabi bizim gelecekle ilgili yapacağımız bir fikri altyapı çalışmasına yönelik bazı çalışmalar yaptım. Bu çalışmaların içerisinde tüzüktü, programdı ve değişik siyasî partilerin tüzüklerini yurt içinde yurt dışında bunları inceleme fırsatı buldum... Bunlardan tabi kısmen istifade ettik,

⁷⁴ Pınarhisar günlerini “Bir ilim talebesi, Medrese-i Yusufiye’nin bir öğrencisi” olarak niteleyen Erdoğan “Ak Parti’nin kuruluş planlarını burada, Pınarhisar Cezaevi’nde yaptık, orada geleceğin planları, programları üzerine kafa yordum. AK Parti’nin rotasını, istikametini, felsefesini işte burada Pınarhisar’a gelen ziyaretçiler ve mesajlarla o sinyalleri aldım. Yeni ve Büyük Türkiye’nin ilk adımını burada Pınarhisar’da attık, buradan yola çıktık.” ifadelerini kullanmıştır (Milli Gazete, 9.12.2013).

hepsini model almaya da gerek yok. Biz kendi modelimizi kendimiz üretebiliyorsak zaten bir neticeye varır. Örneğin bir muhafazakar demokrat anlayış yapısı filan bunlar hep buradan gelen şeyler. Ve bu konudaki fikri alt yapı çalışmasının yanında da tabi “çıktıktan sonra nasıl bir adım atmamız lazım?” sorusuna da cevap aradım.

Erdoğan’ın cezaevinden çıktıktan sonra çizgi ve söyleminde ciddi farklılaşmalar ortaya çıkmıştır (Güleçyüz, 27.2.2016). Erdoğan “temel ilkelerim saklı kalmak şartıyla değiştim ve değişmeye devam edeceğim” ifadesiyle (Çakır ve Çalmuk; 2001: 262), siyasi yasaklı olmasına rağmen “değişim” odaklı siyasi hareketine devam edeceği sinyali vermiş, siyasi çalışmalarına kaldığı yerden devam etmişti. Bu çalışmalar tamamen yeni bir oluşum için yapılmıştır. Bu doğrultuda Anadolu’yu gezmeye başlayan Erdoğan, 23 Kasım 2000’de “Yeniden Türkiye’yi Kucaklama Projesi” adı altında yeni oluşumu başlatmıştı. Bu oluşum hareketi aslında Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi yasaklı durumunun kalkmasıyla parti hareketine dönüşecek şekilde planlanmıştı. Bir grup FP’li milletvekiliyle yaptığı gezi boyunca “ümit” projesini anlatan Erdoğan, yeni hareketini şöyle özetliyordu (Hürriyet, 21.5.2001).

Bu çalışmanın içinde, bürokratlar, medya mensupları, sermaye çevresinde fikir planında bu işe destek verebilecek insanlar var. Sanat çevresinden, sivil toplum örgütlerinden katkıda bulunacak arkadaşlar var. Ve tabii siyasette olan arkadaşlarımız bu çalışmada yer alıyor... Yeni oluşumun adı; erdemliler hareketi. Oluşumun en büyük hedefi, ülkenin yönetimini kalabalık bürokrasi ve mevzuatlardan kurtarmaktır... Bir meyveyi ham yemeye kalkarsanız insana acı gelir, fazla beklediğinizde de elma çürür, onun için doğru zamanı seçmek çok önemli. Yeni siyasi oluşum, doğru zamanda siyasi harekete dönüşecek. Oluşumun içeriğini bilen bazı milletvekilleri ve belediye başkanları da bu yeni oluşumda yer almaya hazırlar... Türkiye’de artık sağ-sol diye bir siyasi platform yok. Türkiye üç farklı platforma oturuyor. Sol, muhafazakâr ve liberal platform. Türk siyasetine oturtacak bir yapılanma olarak merkez siyaseti görüyorum. Bunun ilkeleri olacak. Bu şahıs merkezli bir siyaset olmayacak. Merkezli bir siyaset olacak. Bu kolektif aklın ortaya koyduğu siyaset olacak.

Erdoğan “Erdemliler Hareketi”⁷⁵ olarak tanımlanan oluşumla yeni bir yola girmişti. Ancak Erdoğan’ın siyasi yasaklı olması bu hareketin partileşmeye gidip gidemeyeceği konusunda tartışmaları da beraberinde getirmişti. Ayrıca FP’de yenilikçilerin genel başkan adayı olan Abdullah Gül, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek gibi MGH içindeki diğer lider adayı yenilikçilerin Erdoğan’ın başlattığı bu harekete katılıp katılmayacağı da tartışmalara dahil edilmişti. Yine bu hareket siyasi bir oluşum içine girerse, kurulacak partinin kimliği ile ilgili de soru işaretleri ortaya çıkmıştı. Geçmişte, MGH içinde siyaset yapmamış ama yeni oluşumda Erdoğan’la siyaset yapmak isteyenlerle, önceki yıllarda bu hareket içinde siyaset yapmış olanların, farklı bir söylem ve farklı bir duruşla siyaset içerisine gireceği ortadaydı. Ancak yeni oluşumun “yenilikçilerin partisi” şeklinde ortaya çıkması halinde bunun, “FP 2” olarak algılanacağını, bu durumun da partinin daha baştan kendisini kısıtlayacağı görüşündeydiler. Bu nedenle yeni

⁷⁵ Erdoğan’ın “yenilikçi” hareketi tanımlamak için kullandığı “Erdemliler” kavramının isim babası SP’nin kurucu üyelerinden “geleneği” Refah-Yol hükümetinin devlet bakanı Sabri Tekir’dir. Tekir, Gül’ün çalışma ofisine yaptığı bir ziyaret sırasında, “yenilikçi” bir grup milletvekilinin, “Tayyip Bey, yeni hareket için güzel bir isim arıyor, acaba ne olsun?” şeklinde sohbetine tanık olmuştur. Tekir, bunun üzerine “O halde, Fazilet’in Türkçesi olan Erdemliler olsun” önerisinde bulunmuştur. Bu öneri Erdoğan tarafından da kabul görmüştür (Hürriyet, 21.7.2001).

kurulacak partinin yenilikçilerin kurduğu bir parti olmaktan çok, Erdoğan'ın kurduğu bir parti olmasını istiyorlardı. Buna gerekçe olarak da, hareketi siyasete taşıyacak asıl potansiyelin Erdoğan'ın ismi etrafında toplandığını gösteriyorlardı (Pamuk, 2001: 191).

Erdoğan'ın başlattığı hareketin siyasi bir oluşuma dönüştüğünde, Erdoğan'ın siyasi yasağı dolayısıyla kimin genel başkan olacağı tartışılmaktaydı. Erdoğan'ın genel başkan olamaması durumunda FP içinde yenilikçilerin genel başkan adayı olan Abdullah Gül'ün ismi ön plana çıkmıştı. Erdoğan'a karşı askerinin ve rejimin taraftarlarının kuşkulu yaklaşması, oluşacak hareketin de tıpkı RP-FP gibi bir akreditasyon sorunu ile karşı karşıya olduğu kuşkularını ortaya çıkarıyordu. Gül, bu kuşkuları dağıtmanın yolunun kendi liderliğinden geçtiğine inanıyordu (Karaalioglu, 2001: 174).

Erdoğan "Erdemliler Hareketi"ni başlatmadan önce değişik çevrelere projelerini anlatmak ve destek almak için görüşmeler yapmaya başlamıştı. Önce TUSİAD üyeleriyle bir araya gelmiş, ardından farklı kesimlerden işadamlarıyla görüşmeler yapmıştı. Erdoğan iş dünyasına, AB konusundaki samimiyetini ve toplumun genelini kucaklayacak bir siyasi anlayış arayışı içinde olduğunu anlatmıştı. Özal'ın mirasını taşıyacağını belirten Erdoğan, uzlaşmanın öneminden bahsetmekteydi⁷⁶ (Pamuk, 2001: 179).

Erdoğan, yeni kadroya ve yeni parti modeline son şeklini vermek amacıyla 19-21 Mayıs 2001 tarihinde Bolu-Abant'da bir zirve toplanmasına karar vermişti. Üç ayrı oturum halinde düzenlenen toplantıya iş adamları ve temsilcileri, emekli askerler, eski ve yeni milletvekilleri, eski bakanlar, eski üst düzey bürokratlar, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ile değişik illerden temsilciler katılmıştı. Başını Abdullah Gül, Abdüllatif Şener, Akif Gölle'nin çektiği yaklaşık 40 FP'li milletvekili de toplantıya katılmıştı. Toplantıda yeni kurulacak partinin amacı, programı, hedefleri ve kimleri kapsayacağı gibi konular tartışılmıştı.

Erdoğan, yeni bir siyasi oluşum ile ilgili çalışmalarını yaparken, AYM FP ile ilgili kapatma davasını sonuçlandırmış ve MGH'nin bir partisi daha 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılmıştı.

⁷⁶ İş dünyasının yanı sıra gazetecilerden, akademisyenlerden, eski bürokratlardan, yabancı temsilcilerden oluşan değişik gruplarla görüşmeler yapan Erdoğan, "demokratikleşme" üzerinde düşündüklerini aktarmıştı. Erdoğan halktan aldığı desteğin yanında değişik çevrelere de kendini anlatarak bütünüyle destek halkasını genişletmek istemişti. Özellikle bu süreçte ABD'ye yaptığı gezilerle dışardan da destek aramayı ihmal etmemişti. "Yenilikçiler" için en zorlu süreç askerinin, kendilerinin "tehlikeli" olmadığına, tam tersine, laik cumhuriyet için bir nevi teminat olduklarına ikna etmek olacaktı. Bu nedenle Erdoğan çoğu asker kökenli yönetici ve ABD Kongre üyeleriyle görüşmeler yapmıştı. Erdoğan değişik kesimlerle yaptığı görüşmelerde kendisini, "değiştim, laikliği içselleştirdim, demokratım" şeklinde özetliyordu (Çakır-Çalmuk, 2001: 181).

Erdoğan'ın değişik çevrelerle yaptığı görüşmelerde destek arayışına yönelmesi eleştirilere neden olmaktadır. Erdoğan bu eleştirilere şu şekilde karşılık vermişti (Alıntı, Pamuk, 2001: 180): "Bana niye gittiğimi sormasınlar! Oralarda neler konuştuğumu sorsunlar. Bugüne kadar kavga ettik de ne oldu? Hangi sorunu çözdük. "Onunla görüşme, bununla görüşme" diyenler, aslında sadece kendileriyle görüşülmesini arzu ediyorlar. Çünkü ötekileriyle dünya görüşleri uymuyor. Ama böyle bir yere varılmaz."

FP'nin kapatılmış olması, AK Parti'yi kuran yenilikçileri bir bölen olmaktan kurtarmıştır (Akkiraz, 16.1.2015).

Kapatılma kararının ardından FP içindeki gelenekçiler ve yenilikçiler yeni parti kurma çalışmalarına hız vermişlerdi. Ancak iki yeni parti çalışmalarının yanı sıra "hareketin bölünmemesi" adına "üçüncü yol" girişimi de söz konusuydu. Bülent Arınç başkanlığında beraber hareket etmeyi savunan bu girişime yenilikçilerin bir kısmından da destek gelmişti. Yeni bir oluşumun çalışmalarını yapan yenilikçi liderler bu girişimi Erbakan'ın kendilerini etkisizleştirmeye yönelik bir taktiği olarak görmüşlerdi (Çakır ve Çalmuk, 2001: 194). Ancak Erbakan'da bu girişimi kabul etmemişti. Son bir hamle olarak Arınç başkanlığında bir arada devam edelim önerilerini kabul etmemişti. Sürekli olarak yenilikçiler ile hareket eden Arınç biraz 1969'dan beri Erbakan ile birlikte hareket etmenin, biraz da iki tarafın ortak adayı olarak görülmenin baskısıyla kararsız kalmıştı. Yaklaşık iki hafta kadar süren bu arayışın sonunda Arınç, yenilikçi hareketle birlikte hareket etme kararı almıştı (Karaalioğlu, 2001: 173).

FP kapatıldıktan sonra gelenekçiler daha hızlı davranarak partilerini kurmuşlardı. Yenilikçiler daha yavaş hareket ediyorlardı. Çünkü Erdoğan'ın yasaklı olup olmadığı konusunda belirsizlik vardı. Erdoğan gibi 312. maddeden dolayı hapis yatıp siyasi yasaklı olan Yeniden Doğuş Partisi (YDP) Genel Başkanı Hasan Celal Güzel'in, eski partisine üyeliği Yargıtay tarafından reddedilmişti. YDP'ye ihtar verilmesi için AYM'ye başvurulmuştu. AYM'nin vereceği karar Erdoğan'ın durumunu da netleştirecekti. AYM, Güzel'in üyeliğinden dolayı YDP'ye ihtar verilmesine gerek olmadığını açıklamıştı. Bu karar Erdoğan'ın da siyasete dönmesi demektir. Bir süre önce FP için kapatma kararı veren AYM, 19 Temmuz 2001 tarihinde verdiği bu kararla Erdoğan'ın genel başkanlığı önündeki engeli kaldırmış oluyordu. Bu karar sadece FP sonrası oluşumları değil, bütünüyle Türk siyasetini etkilemişti. Yasağın kalkması doğal olarak yeni oluşumun partileşme sürecini de kısaltmıştı (Karaalioğlu, 2001: 190-191).

Artık yeni bir partinin kurulması için her şey hazır. Erdoğan kuracağı partinin "yeni" kimliğini şu şekilde açıklamıştı (Karaalioğlu, 2001: 146):

Din eksenli parti kurmayacağız, ideolojik devlet istemiyoruz. Parti eşittir İslam, anlayışında değiliz. Herkesi kucaklayacağız. Türkiye'nin partisi olacağız. Pergelimizin sabit ayağı merkezde olacak diğeri Türkiye'yi dolaşacak. Kenarı, merkeze nasıl çekeriz diye tartışıyoruz. Yeni oluşumun fikri temelinde geçmişin gerginlikleri olmayacak. Din eksenli,ırka dayalı milliyetçilik ekseninde, bölge temelinde politika yapmayacağız. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını ortak payda olarak alıyoruz, barışı kardeşliği, bütünleşmeyi amaçlıyoruz. İnsanı esas alacağız. İnanç ve özgürlükleri savunacağız. En önemlisi de sabıkası, şaibesi olamayan dürüst, mert, net bir kadroyu yönetime taşıyacağız. Türkiye'nin sorunu yolsuzluk ekonomisidir. Yolsuzluğu kaldırırsak, ekonomik sıkıntıları aşarız.... Başörtüsü bir sembol ya da simge değil, insanlar inancından ötürü bunu takıyorlarsa ne var? Başörtüsü bu ülkenin gerçeği değil mi? Laikliğin tarifinde inançlara saygıdan söz edilmiyor mu, başörtüsünü bir dayatma haline getirmeyelim. Başörtüsü niye Türkiye'nin olmazsa olmaz meselesi olsun, bu çağda hala başörtüsüyle paramın rengiyle uğraşmayalım, bu yüzden eğitim yapamayan gençlerimiz var.

Abdullah Gül, 12 Temmuz 2001 tarihinde Hürriyet Gazetesi'ne yaptığı açıklamalarda yenilikçilerin kuracağı partinin "Dindar partisi" ve "ideolojik ve marjinal" olmayacağını söylemişti (Hürriyet, 12.7.2001). Yenilikçilerin yaşamış olduğu ideolojik dönüşüme vurgu olan bu ifadelerin adresi İslamcılık ve Milli Görüş'tür. İslamcı bir anlayışlar hareket edilmeyeceği, Milli Görüş düşüncesinin sahip olduğu siyasal politikalarından uzak durulacağı mesajı verilmiştir.

Parti kurulmadan önce Afyon'da yapılan toplantıyla, yakında kurulacak olan partinin program ve tüzüğüne son şekil verilmişti. Toplantıda başörtülü kurucular medyanın yakın ilgisiyle karşılaşmış, bir zamanlar RP ve FP'de gözlenen türden haberler bu kez yenilikçi hareket adına çıkmaya başlamıştı⁷⁷. Bu toplantıdan sonra Erdoğan'ın yeni oluşumuyla hareket eden Meral Akşener⁷⁸ hareketten ayrılmıştı. Akşener, "umduğunu bulamadığını ve hareketin FP'ye benzediğini" söyleyerek yenilikçilerle hareket etmekten vaz geçmiştir (Karaalioğlu, 2001: 193).

Yenilikçiler tarafından başlayan, Erdoğan'ın "karizmatik" liderliğinde şekillenen yeni oluşum nihayet Adalet ve Kalkınma Partisi ismiyle Türk siyasi hayatının 39. partisi olarak 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuştur. Partinin ismi için "adalet" ve "kalkınma" gibi iki geleneksel kavram seçilmişti. Partinin amblemi ise ideolojik bir simge olmayan, daha çok ekonomik ve sosyal çağrışımları olan "ampul" olarak belirlenmişti (AK Parti Tüzüğü, 2002: 15). Kurucular Kurulu, 13'ü kadın olmak üzere 74 üyeden oluşmuştu. İlk genel kongreye kadar genel kurul görevini kurucular kurulu üstlenecekti. 14 Ağustos 2001 tarihinde Ankara Bilkent Otel'de, yerli ve yabancı basın mensupları ve davetlilerin katıldığı toplantıda AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan yaptığı açılış konuşmasında "Ve bugünden sonra Türk Siyasetinde artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak." diyerek yeni bir siyasi oluşumun yani AK Parti'nin hayata geçtiğini duyurmuştu.

AK Parti'nin kurulmasıyla birlikte çok partili hayata geçildiği günden beri en yüksek ilgiyi gören hareketlerden biri partileşmiştir (Çelik, 15.8.2001). 16 Ağustos 2001 tarihinde toplanan AK Parti Kurucular Kurulu genel başkan, MKYK ve MYK üyelerini seçmiştir. Toplantıya 74 kurucu üye ile birlikte partiye katılan milletvekilleri de "doğal üye" olarak katılmıştı. Tüzük gereği açılışı en yaşlı kurucu üye olan Nuray Oral yapmıştı. Daha sonra Bolu Milletvekili İsmail Alptekin'in başkanlığında, Hayati Yazıcı, Belma Satır, İbrahim Özal ve Yahya Akman'dan oluşan Başkanlık

⁷⁷ Kurucular Kurulu'nda başörtülü kadınların yer alması, AK Parti'nin MGH partileri gibi İslamcı bir parti olduğu ve laik rejimle çatışmaya dayalı bir politika izleyeceği yorumlarının yapılmasına neden olmuştur. Abdullah Gül bu yönde ortaya çıkan kuşuklara yönelik olarak şunları söylemiştir: "Öncelikle vurgulamak isterim ki, Ak Parti, bir din partisi değildir. Türbanlı kurucularımızın olması, toplumun her kesiminden bize destek verenlerin temsil edilmesi amacıyla yöneliktir. Her kesimden destek alıyoruz. Her kesimin temsil edilmesini sağlamaya çalışıyoruz. Türbanlı kuruculara da öyle yaklaşmak gerekir. Tıpkı, bazı kurucularımız sakallı olması, bazılarının sakalsız olması gibi yaklaşmak gerekir." (Bila, 16.8.2001).

⁷⁸ 4 Temmuz 2001'de Kocaeli Bağımsız Milletvekili Meral Akşener'in "yenilikçiler" ile hareket edeceğini kamuoyuna duyurmuştu. Abdullah Gül ve Abdüllatif Şener ile birlikte düzenlediği basın toplantısında, Akşener, "Yeni oluşum, sergileyeceği muhalefetle hükümetin alternatifi olacak" diye konuşmuştu (Pamuk, 2001: 198). Akşener "Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasağı var. Emanetçi bir genel başkana razı olabilir misiniz?" şeklindeki soruya "Yeni dünya düzeninde 21. yüzyılda tek kişiye bağlı bir yönetim anlayışının çöktüğüne inanıyorum. Dolayısıyla bizim iddiamız, yönetim anlayışının değiştiği şeffaf, katılımcı ve ortak aklın önde olduğu, bir kadro hareketi... Dolayısıyla bir liderlik sorunu yaşanacağını zannetmiyorum." (Hürriyet, 4.7.2001) yanıtını vermişti.

Divanı belirlenmişti. Manisa Milletvekili Bülent Arınç, kurucu üye Recep Tayyip Erdoğan'ı genel başkan adayı göstermişti. Oylamaya katılan 124 üyeden 121'i oy kullanmış ve bu oyların tümünün desteğini alarak Erdoğan genel başkan seçilmişti (Pamuk, 2001: 201). AK Parti kurulduktan sonra Meclis'te 51 milletvekili ile grubunu oluşturmuştu. Meclis grubu yenilikçilerin önde gelen isimlerinden biri olan Bülent Arınç'ı ittifakla grup başkanlığına seçmişti.

AK Parti kurulduğu ilk andan itibaren gizli bir gündemi olduğuna yönelik eleştirilere maruz kalmıştır (Dağı, 2006: 89). Hem Türkiye'de hem de yurtdışında bu gizli gündem yorumlarına vurgu yapılarak, AK Parti'nin aslında İslamcı bir parti olduğu söylenmiştir (Haynes, 2010: 316). AK Parti kurulduktan hemen sonra, başta partinin lideri Erdoğan olmak üzere, yenilikçiler aslında değişmediklerini göstermeye yönelik propagandayla ve aslında hiç de iddia ettikleri gibi "erdemli" olmadığına ilişkin yolsuzluk suçlamaları ile karşı karşıya kalmışlardır. Eski yol arkadaşları olan gelenekçilerin adresi olan SP cephesinden ise Erdoğan ve arkadaşlarının nasıl "Yahudi ve Masonların" oyununa geldiğine yönelik eleştiriler söz konusuydu (Çakır ve Çalmuk, 2001: 237).

4.2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Program, Tüzük ve Seçim Beyannamesi (2002) Üzerinden Değerlendirilmesi

AK Parti'nin programında ve seçim beyannamesinde belirlediği ekonomik politikalar, siyasi anlayış ve dış politika anlayışı partinin siyasi ve ideolojik kimliğinin anlaşılabilirliği bakımından önemlidir. AK Parti'nin kurucu kadrosu olan yenilikçilerin FP döneminde benimsediği demokrasi, hukuk devleti, laiklik ve insan hak ve özgürlükleri, AK Parti'nin söyleminde, programında ve seçim çalışmalarında ön plana çıkmıştır. AK Parti programında serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemiyle bütünleşen rekabetçi bir iktisadi anlayış savunulmaktadır. Programda devletin özellikle mağdur ve muhtaç kesimler üzerinde sosyal politikalar sürdürmesi gerekliliğine inanılmakla birlikte, özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ön plana çıkartılmaktadır.

AK Parti'nin söylemleri ve programı toplumun tüm kesimlerini kapsayacak genişlikte olup, merkez sağ bir görüntü sergilemektedir. AK Parti'nin kendini tanımladığı "muhafazakâr demokrat" parti görüntüsü partinin söylemine ve programına yansıtılmıştır. Bununla birlikte AK Parti etnik, dinsel ve kültürel temeldeki toplumsal farklılığın siyasi zenginliğe hizmet edeceği bir demokrat kimliği benimsemiştir.

MGH'nin Milli Görüşçü olmayan partisi FP değerlendirme dışında tutulduğunda, AK Parti ile MGH'nin partileri arasındaki ideolojik farklar derin ve gerçektir. AK Parti, yola çıkarken Milli Görüş partileriyle herhangi bir şekilde sürekliliği reddetmiş, kendisini "Muhafazakâr demokrat" bir parti olarak tanımlamış, hatta "Müslüman demokrat" etiketini kullanmayı reddetmiştir. AKP'nin programı, seçim beyannamesi ve liderlerinin söylemleri, demokrasi, insan hakları, hukuk devleti,

sınırlı devlet, çoğulculuk, hoşgörü ve farklılıklara saygı gibi evrensel değerleri güçlü şekilde vurgulamaktadır (Özbudun ve Hale, 2010: 57).

AK Parti söylem ve program olarak, İslamcı bir görünüm sergilememektedir. AK Parti programı, merkez sağ seçmenin geleneksel taleplerini niteler biçimde, “demokrasi ve kalkınma programı” olarak isimlendirilmiştir. İslami çizgiden gelen grupların, özellikle 28 Şubat sonrası, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti üzerinde yeniden düşünmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Liberal bir demokrasi modeli toplumsal ve siyasal düzlemde varoluşun vazgeçilmez koşulları olarak algılanmaya başlanmıştır (Tekin, 2004: 82).

AK Parti programı bir taraftan ileriye dönük bir program olarak hazırlanırken diğer taraftan siyasi kaygılarla o dönemin önemli problemlerine yönelik çözümler sunmuştur. AK Parti'nin programında ve seçim beyannamesinde, “yeni sağ” politikaların ağırlık taşıdığını ileri sürmek olanaklıdır. AK Parti'nin programı ve seçim beyannamesi incelendiğinde, sadece ekonomi politikalarında değil bütün politikaların temelinde “neo-liberal” çizginin çok belirgin olduğu görülmektedir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın “Partimizin yeni bir parti olduğunun anlaşılması için incelenmesi şart” (Pamuk, 2001: 203) dediği parti programı, “Kalkınma ve Demokratikleşme” adı altında, çözüm önerilerini ve farklı konulardaki görüşleri içermektedir. AK Parti hazırladığı programı şu şekilde nitелеmektedir: “Bu program, büyük milletimizin insanlık camiasında layık olduğu yeri alması, ülkemizin ‘Muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkması’ için dürüst, ilkeli, yerli değerler konusunda hassas, küresel dinamiklerin farkında, yaşadığı coğrafya ve çağı çok iyi kavrayan kadrolar tarafından hazırlanmış bir demokratikleşme ve atılım projesidir.” (AK Parti Programı, 2002: 116).

AK Parti programı değerlendirildiğinde, partinin geleneksel değerlerle modern değerlerden oluşan bir kimlik benimsediğini ve kimliğini bu şekilde ortaya koyduğunu görmekteyiz. AK Parti'nin programında partinin genel siyasi ilkeleri neo-liberal ya da yeni sağ ve liberal demokrasidir. Programda, liberalizm hem temel hak ve özgürlükler açısından hem de ekonomik düzen açısından benimsenmiştir. AK Parti ekonomik anlayışını piyasa ekonomisi olarak ortaya koymuştur. Ayrıca AK Parti laik, demokratik, sosyal hukuk devletinin, sivilleşmenin, demokratikleşmenin, inanç özgürlüğünün ve fırsat eşitliğinin esas kabul edildiği bir zemin olarak tanıtılmaktadır. Dolayısıyla parti programında AK Parti Cumhuriyet dönemi kazanmalarını koruyacak bir zeminde toplumsal tüm kesimleri kucaklayan bir siyaset anlayışına sahip olacağını açık biçimde ortaya koymaktadır.

AK Parti programı bireysel özgürlüğün kolektif özgürlükten geçtiğini beyan etmekte bunu “herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir” ifadesiyle ortaya koymaktadır. Kolektif bir

özgürlük anlayışına sahip olmakla birlikte parti, bireyi merkezine alacak ve kendisine evrensel ölçülerde siyasal hak ve özgürlükler verecek bir siyaset anlayışına sahip olduğunu beyan etmektedir. Programda AK Parti, kendini uluslararası normlarla bağlı kılmakla birlikte Cumhuriyetin en temel kurumlarından biri olan laikliği demokrasinin gerekli bir şartı, din ve vicdan hürriyetinin de bir teminatı olarak kabul etmekte ve laik sistemi koruyacağını ortaya koymaktadır. Programda uluslararası normlar, geleneksel değerler ve Cumhuriyetle birlikte hayata geçirilen seküler değerler AK Parti'nin siyasal kimliğini belirleyen en önemli unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

AK Parti 3 Kasım 2002 seçimlerine giderken “Her Şey Türkiye İçin” adlı Seçim Beyannamesi’ni ilan etmiştir. Beynamede söylemine ve programına uygun bir şekilde insan haklarının evrenselliğini, AB ilişkilerine ve ilkelerine, düşünce ve ifade hürriyetleri ile ekonomik teşebbüs hürriyetini vurgu yapılmıştır. Beynamede “İki kutuplu Dünya’nın çatışmaya dayalı siyasal anlayışları, yerini mal ve hizmetlerin, bilgi, emek ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bölgesel ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerine bırakmaktadır. Bu süreçlerin doğal bir sonucu olarak, totaliter ideolojik yaklaşımlar terk edilmekte, temel hak ve hürriyetlerin gözetildiği, ayrımcılığa karşı her alanda eşitliğin savunulduğu ve halk iradesinden güç alan katılımcı siyasal anlayışlar yerleşmektedir” (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002: 7) denilmiştir.

AK Parti siyasal söyleminde, parti programında ve seçim beyannamesinde toplumsal gelenekleri, kanaatleri ve evrensel değerleri esas almıştır. AK Parti, içinden çıkmış olduğu geleneğin dil ve üslubundan farklı olarak diyaloga, hoşgörüyü açık, uzlaşmacı ve birleştirici bir dil ve üslup kullanmaya dikkat etmiştir (AK Parti Kurum Kimliği Kılavuzu, 2006: 8).

AK Parti, laikliğe temel hak ve hürriyetler bağlamında yaklaşmaktadır. Buna göre AK Parti'nin anlayışına göre laiklik, devletin tüm dinlere ve inanç gruplarına karşı eşit mesafede durduğu, kimsenin inancından dolayı baskı altında tutulmadığı, hiçbir dini inanın diğerine hakim kılınmadığı, inanç özgürlüğünün demokrasinin olmazsa olmazlarından kabul edildiği bir ilke olarak anlaşılmalıdır. AK Parti laikliği, dinsizlik veya din karşıtlığı olarak görmemekte, laikliğin din karşıtı gösterilerek örselenmesine karşı çıkmakta ve laikliği bütün dinlerin ve inançların teminatı olarak görmektedir (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu, 2012: 24).

4.2.3. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve “Yenilikçiler”i İktidara Taşıyan Ekonomik-Sosyal-Siyasal Gerekçeler

3 Kasım 2002 seçimleri öncesinde Türkiye’de, tarihinin en büyük “yönetememe krizlerinden” biri yaşanmaktaydı (Saraçoğlu, 2011: 33). 1990’lı yıllar boyunca yönetememe krizi ile birlikte siyasal parçalanmanın ve istikrarsızlığın egemen olduğu bir sürecin ardından, 2000’li

yılların hemen başında yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri, ekonomik çöküşü de beraberinde getirmiştir (Ataay, 2008: 79).

1990'lı yıllardan itibaren birbiri ardına gelen ekonomik krizler neticesinde derinleşen yoksulluğun ve işsizliğin etkisi altındaki geniş halk kesimlerinin siyasi yapıya karşı güvensizliği son derece şiddetli bir şekilde ortaya çıkmıştır (Saraçoğlu, 2011: 36). Ekonomik bunalımlara, toplu yoksullaşma da eklenince, çok korkulan "toplumsal patlama" olmasa da, halkta memnuniyetsizliğin boyutu en üst seviyeye çıkmıştır (Bozarslan, 2004: 137). Ayrıca 2002 seçimleri öncesinde yaşanan önemli krizlerden biri de, resmi rakamlara göre yirmi bin kişinin ölümüne yol açan 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan Marmara depremidir. Deprem sonrasında devletin ve hükümetin çaresiz kalması toplumun memnuniyetsizliğini artırmıştır (Bozarslan, 2004: 136).

2002 seçimleri öncesinde Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik ve siyasi tablo nedeniyle, yapılacak ilk seçimlere toplumsal hoşnutsuzlukların ve değişim özlemlerinin damgasını vuracağı tahmin ediliyordu. 3 Kasım 2002'de yapılan seçimler Türkiye'deki ekonomik, toplumsal ve kültürel krizler sebebiyle, hemen hemen her kesimin şikayetçi olduğu koalisyon hükümetlerinden kurtulmak için önemli bir fırsat olarak görülüyordu. Ortaya çıkan seçim sonuçları Türk siyasi tarihinde yeni bir sayfanın açılmasını da beraberinde getirmiştir.

2002 seçimleri AK Parti'nin katıldığı ilk seçimlerdir. AK Parti'nin, ortaya çıktığı ortam, yaygın ve genel bir hoşnutsuzluğun, sessiz ama güçlü bir toplumsal tepkinin ve siyasi bir çıkış arayışının damgasını vurduğu bir siyasi atmosferi ifade etmektedir (Yılmaz, 2006: 49). Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, ilk defa çoğunluğu İslami gelenekten gelen bir hareket, genel seçimlerden ezici bir üstünlükle çıkmıştır (Nafi, 2012: 287). Bir başka ifadeyle AK Parti'nin seçimi kazanmasıyla birlikte, yeni bir partinin ve yeni bir "siyasal zihniyet" in iktidara gelmesi söz konusudur (Tekin, 2004: 153).

Seçimlerden on beş ay önce kurulan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, seçimlerin tartışmasız galibi olmuştur. AK Parti, yüzde 34.28 oy oranıyla 363 milletvekiline sahip olarak tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olmuştur. Deniz Baykal liderliğindeki CHP yüzde 19.39 oy oranıyla ikinci parti olmuş, 178 milletvekiline sahip olarak Meclis'te ana muhalefet partisi olmuştur. Seçime katılan diğer partiler ülke barajının altında kalarak Meclis'e girememiştir.

Seçimlerden AK Parti tek başına iktidar olabilecek bir çoğunlukla çıkmış olmasına rağmen, Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasağı nedeniyle Meclis'e girememiştir. Erdoğan Siirt'te okumuş olduğu şiir nedeniyle TCK'nın 312. maddesinden yargılanmış ve ceza almıştı. Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçim Kanunu'na göre, 312'den hüküm giyenler parti üyesi ve milletvekili olamıyordu. Ayrıca, Anayasa'nın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76.

maddesine göre, “ideolojik ve anarşik eylemlere katılanlar ile bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar affa uğramış olsalar bile” milletvekili seçilemiyordu.

3 Kasım seçimleri sonrasında Erdoğan’ın yasağı nedeniyle, 18 Kasım 2002’de Abdullah Gül başkanlığında 58. Hükümet kurulmuştur. AK Parti, CHP’nin de desteğiyle Anayasa’nın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76. maddesinde değişiklik yaparak, “ideolojik eylemleri tahrik ve teşvikten hüküm giyenlerin milletvekili seçilemeyeceği” ibaresini maddeden çıkarmıştır. Bu süreçte AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerinde Siirt’in Pervari ilçesine bağlı Doğan köyde bir sandığın kırıldığını, 3 sandıkta kayıtlı 706 seçmenin ise boykot sebebiyle oy kullanmadığını ileri sürerek, seçimlerin iptalini istemiştir. Çünkü AK Parti 122 oy daha almış olsaydı, Siirt’ten 1 değil, 2 milletvekili çıkarılabilecekti. 8 Mart 2003 tarihinde Siirt’te seçimler yenilenince, birinci sıradan Mervan Gül değil, Erdoğan aday gösterilmiş ve Erdoğan 9 Mart 2003’te Siirt milletvekili olarak Meclis’e girmiştir (Ilıcak, 2013: 320). Bunun üzerine Abdullah Gül, 11 Mart 2003 tarihinde istifasını sunmuş ve 15 Mart 2003 tarihinde 59. Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Erdoğan’a verilmiştir. Aynı tarihte Cumhurbaşkanı Sezer’in onayı ile Recep Tayyip Erdoğan hükümeti göreve başlamıştır (Alkış, 2013: 145).

AK Parti, seçim stratejisini önceki dönem iktidar olan partilerin başarısızlığı ve bu partilerden hesap soracağı vaadi üzerine kurmuştur (Demirci, 2014: 62). AK Parti seçimlerden önce kendi görüşlerinin diğer partilerden ve özellikle Milli Görüş’ten, kendilerini ayıran farkları öne çıkarmış, yeni bir parti olduğunu anlatmıştır (Karpat, 2012b: 243). AK Parti, seçimlerde üç temel konuda vaatte bulunmuştur: Birincisi, anti demokratik seçim sisteminin değiştirilmesi, ikincisi yeni bir anayasanın yapılması, üçüncüsü ise 3 “Y” şeklinde formüle edilen “Yoksulluk, Yolsuzluk ve Yasaklar” ile mücadele edilmesidir (Alkış, 2013: 145).

AK Parti seçimlerde, ekonomik krizin yıkıma uğrattığı toplum kesimleri, alt sınıflar, yoksullar, kendisini dışlanmış hissedenler, tekelci sermayenin tahakkümü altındaki küçük ve orta boy işletme sahiplerinden oy almıştır. Yine, servetten ve merkezi iktidardan daha fazla pay isteyen ve “orta ölçekli” olmanın sınırlarını hayli aşmış Anadolu veya taşra sermayesi de tercihini AK Parti’den yana yapmıştır (Yanardağ, 2007: 38). AK Parti’nin MGH’nin bir devamı olmadığı seçimlerde aldığı oy oranıyla ortaya çıkmıştır.

Seçim sonuçlarıyla birlikte AK Parti ile ordu arasında çatışmanın çıkacağı beklenmekteydi. Bu beklentinin mantığında AK Parti liderlerinin İslami hareketin siyasi temsilcisi olan MGH geçmişlerinin olmasıydı. Askerin daha önce buna müsaade etmediği gibi, yine müsaade etmeyeceği düşünülüyordu. Ancak AK Parti, ne program olarak ne de liderlerinin söylemlerinde İslamcı bir parti değildi (Nafi, 2012: 288).

3 Kasım seçimlerinde AK Parti'nin başarısındaki en önemli etkenlerden biri, AK Parti'nin "mazlum", "denenmemiş" ve "pragmatik" lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın sergilediği liderlik faktörünün etkisidir. Erdoğan'ın sistem karşısında "mazlum kimliği" ve İstanbul Belediye Başkanlığı dönemi ortaya koyduğu hizmet anlayışı ve bunun getirdiği "pragmatik" liderlik anlayışı AK Parti'nin seçimlerde en çok kullandığı faktördü (Tekin, 2004: 238-239).

2002 seçimlerine, doğru hazırlanmış bir kampanya süreci ile giren AK Parti, liderini vurgulayacak ve O'nu ön plana çıkartacak bir program izlemiş, Türkiye'nin birçok yerinde düzenlenen mitinglerde, hedef kitle analizi yapılarak Erdoğan'ın konuşmalarına bu analizler yansıtılmıştır (Yıldırım, 2008; 81-93). Erdoğan seçimlerde sosyo-politik, ekonomik ve kültürel düzlemde çok büyük bir oranda değişimi, dönüşümü, demokratikleşmeyi hatta bir yönüyle, özellikle siyasal ve sosyal düzlemde İslami modernleşmeyi ve ılımlaşmayı temsil etmiştir. AK Parti'nin başarısındaki etkenlerin başında Erdoğan'a duyuları güven ve inanç gelmektedir (Özşahin, 2012: 9). 3 Kasım seçimlerinde Erdoğan'ın ismi partisinin önündeydi.

AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerinde başarılı olmasında rol oynayan faktörlerden biri de "yerele dayalı siyaset" tarzı benimsemiş olmasıdır. Bu tarz siyaset RP döneminde ön plana çıkmış ve taşıyıcıları MGH'nin genç ve dinamik "yenilikçileri" olmuştur. AK Partililerin "siyaset okulu" olan MGH içindeki bu "yerele dayalı" siyaset tarzı AK Parti tarafından 3 Kasım seçimlerine taşınmıştır. Özellikle, AK Parti lideri Erdoğan'ın İstanbul Belediye Başkanlığı tecrübesi "yerele dayalı" siyaset tarzının uygulanması açısından önemlidir. "Yerele dayalı" siyaset tarzında önemli olan "büyük fikirler/ideolojiler" değil halka sunulacak "hizmet"tir. Dolayısıyla siyaset, bir "kurtuluş", "yeniden diriliş" gibi büyük retoriksel iddialar yerine günlük yaşamın problemlerinin çözülmesini kolaylaştıran "pragmatik" bir araçtır. Ne kadar doğru, büyük ve kutsal olursa olsun ideolojiler yol, su, kanalizasyon gibi sorunların çözümüne katkı sağlamaz. Erdoğan'ın AK Parti lideri olarak benimsediği söylemde İstanbul tecrübesinin derin izlerinin bulunduğu söylenebilir. İstanbul yönetimiyle Erdoğan ideolojik bir yönetimin imkânsızlığını, anlamsızlığını ve işlevsizliğini gözlemlemiş; bu da siyaseti ve devleti ideolojik değil fakat daha çok servis (hizmet) temellidir şekilde yorumlanmasına yol açmıştır. Erdoğan'ın "pragmatik liderlik" anlayışı ve rolü bu noktada öne çıkmaktadır (Tekin, 2004: 158-159).

AK Parti'nin seçimlerde başarılı olmasındaki bir başka etken de, "merkez sağ" ve "merkez sol" siyaset anlayışının politik iflası ve bu partilerin toplumsal merkezde temsil yeteneğini kaybetmesidir. Bir başka ifadeyle 1990'lı yıllardan itibaren merkez sağ denilen siyasal hareket tükenmiş, sol siyasi hareket ise politik gücünü yitirmiştir (Çiğdem, 2014: 62; Tekin, 2004: 160). Bu doğrultuda AK Parti 3 Kasım seçimlerine giderken sadece merkez sağdaki değil, merkez soldaki boşluğu da doldurmaya aday olmuştur (Özbudun, 2009: 87).

Seçim sonuçlarını belirleyen etkenlerden biri de seçmenin “kurulu siyaset anlayışına” tepkisi olmuştur. AK Parti de, kurulu siyaset anlayışına karşı bir tepkiselliği içinde barındıran kesimlerin sözcüsü olmuştur (Tekin, 2004: 50). Bunun yanı sıra başarının başka bir sebebi de AK Parti’nin toplumda ortaya çıkan “yenilenme” arzusuna karşılık gelmesidir. AK Parti’nin, yenilenme kabiliyetini, iradesini ve arzusunu temsil etmesi kazanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Özgürel, 2013: 29). AK Parti, milletin ortak iradesini önceleyen, evrensel hukuk devleti ve ileri demokrasi doğrultusunda değiştirme ve dönüştürme düzleminde siyaset üreten bir parti olarak ortaya çıkmıştır (Özşahin, 2012: 19). 3 Kasım seçimlerinde 1990’lı yıllarda yaşanması gerekip de yaşanmayan değişim ve “yenilenme” taleplerine cevap veremeyen siyaset alanını tasfiye etmiştir. Dünyada değişen dengeler, AB süreci ve içyapıda yaşanan tıkanıklıklar, Türkiye siyasetine büyük bir onarım ve yenilik misyonu yüklemiştir (Tekin, 2004: 262). Bu misyonun taşıyıcısı olarak AK Parti görülmüştür.

AK Parti’nin 3 Kasım seçimlerinde başarılı olmasında belirginleşen gerekçelerden biri de, bu partinin seçim sürecinde alt-kimliklere ve farklılıklara karşı diğer partilere nazaran daha saygılı tutumudur. Seçim sonuçlarına bakıldığında AK Parti’nin gerçek milli parti görüntüsünde olması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Türkiye’nin bütün bölgelerinde varlık göstermesi bu durumun oy oranlarına yansımalarıdır (Özbudun, 2009: 81).

AK Parti’nin 3 Kasım seçimlerindeki başarısının bir başka nedeni de, AK Parti, Milli Görüş gibi dar bir ideolojik çerçeveye kendisini sıkıştırmamış; demokrasiye, eşitliğe, adalete, insan haklarına dayanan söylemini, kapsayıcı bir ideolojik imaj olarak yerleştirmeyi başarmış ve bu açıdan çok geniş kesimlere hitap edebilmiştir. AK Parti’yi kuran kadronun Milli Görüş geleneği içinden “yenilikçiler” olarak ayrılışının temel nedenlerinden biri olan, siyasetin dini bir söylemle yapılmaması gerektiği yönündeki itirazlarıdır. MGH’nin din aracılığıyla oluşturmaya çalıştığı tarihsel bloku, Erdoğan ve kadrosu dini ikinci planda tutan, ekonomiyi ve ekonomi aracılığıyla siyasi ittifakları öne çıkaran bir anlayışa dönüştürme arayışı içine girmişlerdi (Sarıbay, 2012: 49-55). Bu doğrultuda AK Parti kurulurken kendisini İslamcı gelenek veya MGH içinde değil merkez-sağ gelenek içerisinde konumlamış ve “muhafazakar demokrat” olarak tanımlamıştır. MGH’den farklı olarak Batı ile iyi ilişkiler kuran, serbest piyasacı ve demokratik reformlara istekli bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmıştır (Bekaroğlu, 2015: 115).

AK Parti’nin, Milli Görüş politikalarından çok farklı politikalar izlemesi, laiklikle barışık bir görüntü vermesi, yaşanan siyasi çöküş nedeniyle merkez sağın rakipsiz partisi konumuna gelmesi kırsal ve kentsel bölgelerden, yükselen muhafazakar burjuvazi ile büyük kentlerin yoksul kesimlerinden oy alan tipik bir “herkesi kucaklayan” (catch-all) parti olmasını sağlamıştır (Özbudun, 2009: 91).

AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerinde başarılı olmasındaki bir başka etken de, “dezavantajlı” kesimleri büyük ölçüde yanlarına almayı başarmasıdır. AK Parti seçim öncesinde, mazlumun ve ezilenlerin, sömürülenlerin, horlananların, “göbeğini kaşıyanlar” diye aşağılanan, kimlik, kültür, dil ve inanç gibi özelliklerinden dolayı ötekileştirilen geniş halk kesimlerinin yanında bir siyaset tarzı benimsemiştir (Özşahin, 2012: 61).

Türkiye’de merkezi elinde bulunduran geleneksel aktörler, çevrenin muhalefetini yok saymış ya da çeşitli yollarla baskılamıştır (Tuncel-Gündoğmuş, 2012: 153). Özellikle çevrenin 1990’lı yıllarda yoğunlaşan ekonomik ve siyasi krizlere yönelik besledikleri derin öfke AK Parti lehine sandık sonuçlarına neden olmuştur. Küreselleşme sürecinin tek tipleştirme baskısı altında kimlik krizi yaşayan insanların talepleri ile muhafazakar “çevre”nin modernleşme ve statü beklentilerinin AK Parti ile “merkez”e doğru taşınma beklentileri, seçim sonuçlarını etkilemiştir. Bunun yanında yolsuzluk ve rüşvet iddiaları nedeniyle inandırıcılığını ve güvenilirliğini yitiren mevcut siyasal liderlerin seçmen eliyle tasfiyesi söz konusu olmuştur (Gökçe vd., 2002: 36).

AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerinde başarılı olmasını sağlayan nedenlerden biri de AK Parti'nin denenmemiş bir siyasi parti olmasıdır. AK Parti 3 Kasım seçimlerine yeni bir siyasi parti olarak girmişti. Seçime giren diğer partiler 1990’lı yıllar boyunca başarısız iktidar ve muhalefet tablosunun ortaya çıkmasına sebep olmuşlardı. Bu nedenle seçmen “denenmemiş” ve farklı bir söylemle ortaya çıkmış bir hareketi tercih etmiştir. Bu doğrultuda “tepki oyları” da AK Parti'nin başarısında bir etken olarak düşünülebilir. Diğer partilere ve liderlerine olan kızgınlık, AK Parti lehine sonuçlanmıştır denilebilir.

AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerinde başarılı olmasının bir başka nedeni de kuruluşundan itibaren büyük hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için proje hazırlığı olan, aynı zamanda milletin gündelik sorunlarına da pratik çözümler getirmeyi kendine gaye edinen bir parti olarak siyaset arenasına çıkmasıdır (Günel, 2009: 398). AK Parti güncel hadiselerde çok rasyonel, hızlı kararlar verebilecek ve uygulayabilecek bir potansiyele sahip parti olarak ön plana çıkmıştır (Cindoruk, 2009: 60).

AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerindeki başarısındaki bir başka etken de, kurucu kadronun, Milli Görüş geleneğinde sahip oldukları siyasi tecrübedir. AK Parti yeni kurulan bir parti olsa da 2002 seçimleri öncesinde yaklaşık elli milletvekili ile yola çıkmıştır. AK Parti'nin daha kuruluş aşamasında ciddi sayılabilecek bir milletvekili grubu ile “grup oluşturmaya” ona çok büyük bir psikolojik üstünlük sağlamıştır (Günel, 2009: 402). Seçim öncesinde kısa bir süre de olsa Meclis’te sergilediği aktif siyasi tutum, AK Parti lehine etkili olmuştur. Ayrıca, AK Parti'nin MGH içinden çıkan yenilikçiler tarafından kurulması, bu ekibin peşinden sürüklediği yenilikçi taban sayesinde hızlı bir şekilde teşkilatlanmasını sağlamıştır.

AK Parti'nin seçimlerdeki bir başka avantajı da, 2000'li yıllarda ortaya çıkan "yerellik"le "küresellik" arasındaki ayrışmayı (Çaha, 2001: 8) değerlendirebilmesidir. "Yerel"in değerlerini koruyarak "küresel" işbirliğini ön plana çıkaran AK Parti, bu konuda "zamanın ruhu"na uygun bir siyaset tarzı geliştirebilmiştir. AK Parti'nin seçim başarısında etken olan bir başka konu da yürütmüş olduğu seçim kampanyasıdır. AK Parti, belediye başkanlıkları yıllarında kazandıkları popülarite, içinden çıkmış olduğu yakın esnaf ve sanatkarların büyük desteği ve aktif, nitelikli genç kitlesiyle 2002 seçimlerinde etkili bir kampanya yürütmüştür (Nafi, 2012: 300).

AK Parti'nin 2002 seçimlerinde elde ettiği başarıda 28 Şubat sürecinin etkisinden kurtulmak isteyen muhafazakâr kesimlerin etkisi önemli seviyededir. 28 Şubat İslami kimlik ve değerleri, hatta doğrudan dini görünürlüğü hedef almış bir darbedir. Kamusal alanın dini talep ve simgelerden arındırılması çabası bir sonraki adımda tümüyle İslami kimlik ve duyarlılığı bastırmaya, toplumsal hayattan tamamen dışlamaya yönelik bir tür cadı avına dönüştü. 28 Şubat sürecinin tasfiye etmeye çalıştığı siyasi hareketin içinden gelen bir kadronun elde ettiği seçim zaferi, statüko güçlerinin toplum mühendisliği çabalarının başarısızlığının en somut göstergelerinden birini oluşturmaktaydı. AK Parti'nin seçim zaferi bir yönüyle, 28 Şubat dayatmasının geniş yığınlarca reddedildiğini ve otoriter-seçkinin iflasını simgelemekteydi (Kaya, 2007: 7).

3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti'nin başarısıyla ilgili bir değerlendirme yaptığımızda bir takım saptamalar yapmamız mümkün olmuştur. Bu doğrultuda AK Parti'nin "tepki" oylarını alarak iktidara geldiği yönündeki yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır. On beş ay önce kurulan bir partinin, seçimlerde neredeyse anayasayı değiştirecek bir çoğunlukla iktidara gelmesinin arkasında yatan sosyal, ekonomik ve siyasal gerekçeler nelerdir? sorusunun cevaplanması yenilikçilerin hangi toplumsal dinamiklere karşılık geldiğini de ortaya koyacaktır. Yukarıda yaptığımız açıklamalar çerçevesinde konuyu özetleyecek olursak, bu gerekçelerin başında şüphesiz Recep Tayyip Erdoğan faktörü ön plana çıkmaktadır. Erdoğan faktörünün yanında diğer gerekçeleri ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Toplumun "kurulu siyaset anlayışı"na olan tepkisi, "yeni" bir siyasi oluşum olan AK Parti'yi ön plana çıkarmıştır. Toplumsal ve ekonomik krizler nedeniyle insanların fiziksel ve ruhsal olarak yorulması seçmeni farklı arayışlara itmiştir.
2. AK Parti'nin "değişim" ve "yenilik" anlayışı, toplumda var olan "yenilenme" arzusuyla paralellik göstermekteydi. MGH içindeki "yenilikçiler"in partisi AK Parti, sadece içinden çıktığı gelenek için "yeni" değildi, aynı zamanda Türkiye için de "yeni" bir siyasete karşılık gelmekteydi.
3. AK Parti'nin "alt-kimliklere" ve "farklılıklara" saygılı bir siyaset tarzı benimsemesi, bu partinin başarısında etkili olmuştur. Post modern olarak nitelenen bu dönemde, alt-kimlikler ve farklılıklar ön plana çıkmış, bütün kimlikleri ve farklılıkları tek bir potada eritme anlayışına itirazlar yükselmeye başlamıştır. Türkiye'de de alt-kimlikler ve

farklılıklar kendi taleplerini siyasete taşımak arzusu içindeydiler. Bu doğrultuda bu taleplere yönelik olumlu yaklaşımı AK Parti'yi diğer siyasi partilerden ayırtmıştır.

4. AK Parti, sadece merkez sağ değil merkez solu da kapsayacak şekilde, söylemleriyle ve politikalarıyla merkezin “yeni sahibi” olmaya aday bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler ve siyasi partilerin 90’lı yıllar boyunca yıpranması, merkez sağın ve merkez solun çökmesine neden olmuştur. 3 Kasım seçimlerinde AK Parti, yıpranmış olan ve toplumun güvenini kaybeden siyasi partilere bir alternatif olarak doğmuştur.
5. AK Parti’nin İslami söylemi terk ederek, demokratik bir söylemle daha geniş bir tabana hitap etmesi bu partinin geniş bir toplumsal tabana karşılık gelmesini de beraberinde getirmiş, seçim başarısında etkili olmuştur. Menderes dönemi DP ve Özal dönemi ANAP’ın boşalttığı alanda siyaset yapmayı tercih eden AK Parti, bu tercihin gerektirdiği bir söylemle, geleneksel MGH tabanının dışında çok daha geniş bir kesime ulaşma imkanına sahip olmuştur.
6. AK Parti’nin “dezavantajlı” toplumsal kesimlere yönelik yaklaşımı başarıdaki bir başka etken olarak gösterilebilir. Gerek 28 Şubat uygulamaları dolayısıyla, gerek ekonomik gerekçelerle, gerekse de sosyal ve kültürel nedenlerle “dışlanmışlık” duygusu yaşayan insanların hissiyatına tercüman olabilen AK Parti, seçimde diğer partilere göre bu kesimlerin gözünde “umut” vadeden bir parti görüntüsüne sahip olmuştur.

Tüm bunların yanında AK Parti’nin başarısında etkili olan diğer hususlar şu şekildedir:

- AK Parti’nin henüz “denenmemiş” bir parti olması,
- AK Parti’nin kuruluşundan itibaren büyük hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için proje hazırlığı olan, aynı zamanda insanların gündelik sorunlarına pratik çözümler getirebilecek bir parti izlenimine sahip olması,
- AK Parti’nin ideolojik siyasetten ziyade “hizmet odaklı” bir siyasi zihniyeti temsil etmesi,
- Başta partinin lideri Erdoğan olmak üzere, AK Parti’nin önde gelen yöneticilerininin MGH içinde yaşamış olduğu siyasi tecrübeler,
- AK Parti’nin henüz kurulduğunda Meclis’te elli civarında bir milletvekili grubuyla temsil edilmesi ve Meclis’te aktif bir siyaset izlemesi,
- AK Parti’nin MGH içinden gelen bir ekip olmaları dolayısıyla çok hızlı bir şekilde teşkilatlanması ve Erdoğan’ın RP’nin 90’lı yıllardaki başarısında çok önemli bir etken olan aktif ve çalışkan teşkilat yapısını AK Parti’ye taşıması,
- 28 Şubat sürecinde mağdur olmuş ve bu sürecin etkisinden kurtulmak isteyen kesimlerin, 28 Şubat’ın “toplum mühendisliği”ne karşı AK Parti’yi desteklemeleri,
- AK Parti’nin dönemin en temel özelliği olan “küreselleşme” ve “yerelleşme” olgularını en iyi temsil eden parti olması.

AK Parti yukarıda belirlediğimiz gerekçelerle 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidar olmuştur. AK Parti'yi iktidara taşıyan gerekçelerin, AK Parti'yi kuran yenilikçi kadronun seçimler yoluyla verdiği ilk sınavında, hangi toplumsal taleplere karşılık geldiğini de gösteren unsurlar olduğunu belirtmiştik. Yenilikçilerin FP içindeki ayrışma nedenleriyle, belirlemiş olduğumuz bu gerekçeler arasında bir paralellik olduğunu görmekteyiz.

4.2.4. Adalet ve Kalkınma Partisi'ni Kuran “Yenilikçiler”in “Yeni” Olma Durumunun Değerlendirilmesi: Milli Görüş ve İslami Söylemden Kopuş Politikaları

AK Parti, pek çok alanda yaşanan bir kriz ortamında “yeni” ama “içinizden biriyim” iddiasıyla doğmuştur. “Yeni” AK Parti'nin geçmişini oluşturan İslamcı siyasetten/Milli Görüş çizgisinden farklı olmak anlamında, ama aynı zamanda Türkiye için de “yeni” olma iddiasında bir söylemin parçasıdır (Zengin, 2009: 102).

AK Parti'yi kuran yenilikçiler, yeni bir oluşum arayışına girdiklerinde “değiştik” ve “farklıyız” söylemiyle “yeni” olduklarını ilan ederek yola çıkmışlardı. AK Parti'yi kurduklarında siyasetlerini büyük oranda “yeni” oldukları iddiası üzerine kurmuşlardı. “Yeni” olma durumu öncelikle MGH'den ve Erbakan'dan ayrılarak “değiştik”⁷⁹ söyleminde hayat bulmuştur. İslamcı söylemi terk eden, Milli Görüş ideolojisine rengini veren politikaları benimsemediklerini ilan eden AK Parti “yeni” bir parti olarak kurulmuştur. Ayrıca “yeni” olma durumu Türkiye siyasetinde kendilerini sağ ve sol yelpazede tanımlayan diğer siyasi hareketlerden “farklı” olduğu iddiası taşımaktadır⁸⁰.

Abdullah Gül ve Abdüllatif Şener, 15 Temmuz 2001 tarihinde Milliyet Gazetesi'ne yaptıkları açıklamada AK Parti'nin yeni olma durumuna yönelik tespitler yapmaktadır. “Bu kadroların ve hareketin nesi yeni” sorusuna verdikleri yanıt tek kelimeyle “normalleşme” olarak ifade edilebilir. Normalleşme” neyi kapsıyor? sorusuna verdikleri yanıt söyleyişi yapan Bila (15.7.2001) tarafından şu şekilde özetlenmektedir:

1. Yeni hareket, din ve din figürlerini “ne çıkarın, dini inanç ve duygulara hitap eden siyaset anlayışını esas alarak örgütlenmeyecek ve bu tarz siyaseti eksen almayacak.
2. Erbakan döneminde görüldüğü, tek adam yönetimi kurmayacak, emir - komuta, sorgusuz sualsiz itaat anlayışıyla çalışmayacak.

⁷⁹ Erdoğan'ın Haziran 2001'de söylediği “Bize iyi Kur'an okuyan değil, kafası çalışan, kitap okuyan, dünyayı yorumlayan kişiler lazım. Sakal bırakmakla politika yapılmaz...” ifadesi “değişim”in sinyalini vermişti. Erdoğan bu süreçte, her gittiği yerde “biz geliştik” ve “değiştik” mesajı vermekteydi (Sabah, 15.8.2003).

⁸⁰ AK Parti, kurulduğu dönemde yolsuzluklara bulaşmış diğer partilerden “farklı” “yeni” bir siyasi hareket olduğunu göstermek amacıyla “kirlenmemiş” veya “temiz” anlamında “AK Parti” olarak isimlendirilmiştir (Yavuz, 2010: 7). “AK Parti” ismi aynı zamanda, parti üyelerinin temsil ettikleri “yeni başlangıç”a da gönderme olmaktadır (Gürel, 2007: 205). İç ve dış siyasette statüko değişmeli söylemiyle reformist bir duruş sergileyen AK Parti, “yeni” bir merkez oluşturma iddiasıyla, klasik merkez partilerin sahip olduğu siyaset tarzını eleştirerek siyasal alanda “yeni” bir siyasi harekete işaret etmekteydi (Tekin, 2004: 220).

3. Üst yapı sorunlarını değil, altyapı sorunlarını esas alarak siyaset yapacak. Programlarında, ekonomik sorunlar temel alınacak. İşsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği, dengeli büyüme, refah paylaşımı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarında iddialı bir program ortaya konulacak. Toplumun tümüne hitap eden bir söylem esas alınacak.
4. Zıtlaşma ve cepheleşme politikasıyla taban tutmaya yönelinmeyecek, aksine, uzlaşma yaklaşımı içinde ortak noktalar “ne çıkarılarak politika üretilecek.
5. Türkiye'nin gerçekleri, Türkiye'ye özgü koşullar veri kabul edilecek. Bu bağlamda, “tehdit algılamasına neden olan alanlarda” radikal bir tutum alınmayacak, aksine bu alanlardan uzak durularak çatışma ortamından kaçınılacak. Yeni hareket, rejim açısından bir tehdit oluşturmayacak. Tehdit gibi algılanmaya neden olacak politikalar izlenmeyecek.
6. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması savunulacak ve bu alandaki girişimlere destek olunacak.
7. Türban gibi toplumda çatışma ve zıtlaşmaya neden olan konular siyaset aracı olarak kullanılmayacak, bu ve benzeri sorunlara insan hakları çerçevesinde yaklaşılacak. Bayanların asıl sorunu olarak türban ve benzeri konular değil, ekonomik ve sosyal olanak ve özgürlükler, toplumda eşitlik konuları üzerinde çalışılacak. Bayanlar yeni siyasi hareket içinde bir figür, bir süs, bir renk olarak değil, eşit ve aktif siyasetçiler olarak yer alacak.
8. Yeni hareketin genel başkanı, lider konumunda olacak, emanetçi bir anlayışla yönetim oluşturulmayacak.
9. “Adil düzen”, “milli görüş” gibi hazır ekonomik ve siyasi paketlerle siyaset yapılmayacak, dinamik ve koşullara göre sürekli yenilenebilir ekonomi politikalar, serbest piyasa düzeni içinde uygulanacak. Mali ve sosyal politikalarla alt gelir grupları korunacak.
10. Cumhuriyetin temel nitelikleri, Atatürk ilkeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri çatışma alanı olarak görülüp, kullanılmayacak, aksine, Atatürk'ün gösterdiği “çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkılması” hedefiyle örtüşen bir siyaset anlayışı esas alınacak. Hemen hemen tamamı Müslüman olan Türkiye'nin kendi değerlerini koruyarak da bu hedefe ulaşabileceği kanıtlanmaya çalışılacak.

AK Parti'yi kuran yenilikçiler, hem MGH içinde hem de Türk siyasetinde “siyasal yenilenme” talebini temsil etmekteydiler (Çınar, 2015: 53). AK Parti, MGH'nin farklı bir partisi olarak değil, “yeni” bir parti olarak doğmuştur⁸¹. Yenilikçiler kolektif bir akılla, demokratik ve

⁸¹ Bülent Arınç yaptığı bir konuşmasında, AK Parti'nin yeni bir parti olması durumunu şu şekilde açıklamaktadır: “Geçmişte yaptığım siyasetten de utanmıyorum, sıkılmıyorum, çünkü doğrusunu yaptık. Rahmetli Erbakan Hoca ile birlikteyken de Türkiye için, halkımız için siyaset yaptık. O zaman için doğru bildiklerimizin peşinden koştuk. Bunların içinde hiçbir zaman yolsuzluk, çıkarıcılık olmadı. Milletin menfaatlerini düşünerek mücadele ettik. Ama şimdi AK Parti yeni bir parti, Milli Görüş, Milli Görüşçülerde kaldı. Şimdi biz AK Parti de ‘Milli Görüşçüyüz’ diyemeyiz. Böyle bir iddiamız yok. Onun partisi var. Ve büyük bir sadakatle o arkadaşlar biz yine Milli Görüşçüyüz

şeffaf ilkeler ışığında yönetilecek; liderin kutsanmadığı, genel başkanın “eşitler arasında” birinci olacağı ve ömür boyu parti yönetmeyeceği bir tüzük ve programla siyaset yapma kararlılığında yola çıkmışlardır (Sazak, 6.7.2001).

AK Parti “yeni” bir parti, partiyi kuran kadro da yenilikçi olunca, AK Parti ve kurucu kadrosunun buna karşılık “yeni” siyaset ve “yeni” söylem ile yola çıkması kaçınılmazdı. İçinden gelen geleneğin Milli Görüş kimliğinden ve Erbakan'ın 70'lerden itibaren taşıdığı programından “farklılaşmak” kolay olmamıştır. Değişim ve yenilik sadece tabana dönük bir gereklilik değildi, aynı zamanda MGH içinde yaşanan çatışmada şekillenen bir sürecin sonucuydu (Radikal, 11.8.2002).

Merkezde siyaset yapacağını ilan eden AK Parti, “merkezi yeniden inşa etme” ve “çevrenin taleplerini” merkeze taşıma iddiasında bir parti olarak yola çıkmıştır. Türkiye’de merkezde siyaset yapmak “devlet”in hassasiyetleri olan kırmızı çizgilere riayet etmekle mümkün olabilmektedir. Bu çizgiler, ülkenin bölünmez bütünlüğü ve sistemin laik karakteridir. AK Parti’nin etnik, dinsel, bölgesel milliyetçiliğe karşı olmak şeklinde ortaya koyduğu kırmızı çizgiler de aslında buna karşılık gelmekteydi (Akdoğan, 2010: 77).

AK Parti’nin kimliğini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlaması “yeni” olduğu iddiasının gereğidir. Eğer böyle bir tanımlama içine girmeseydi, kolaylıkla İslamcı bir parti olarak tanımlanacak ve Milli Görüş geleneğinin bir partisi olarak değerlendirilebilecekti. Ancak AK Parti, içinden geldiği gelenek ile bağını koruması, iç tutarlılık açısından önemliydi. Bu nedenle “muhafazakârlık” önemli bir bağ olmuştur. Ancak muhafazakârlığın “gericilik” çağrışımlarına mesafe koyabilmek adına “demokrasi” önemli bir panzehir olarak belirlenmiştir (Zengin, 2009: 102-103).

AK Parti’nin kurucu isimlerinden biri olan Hüseyin Çelik, yenilikçilerin “Milli Görüş gömleğini” çıkardık ifadesinin “geçmişin tecrübelerinden çok iyi dersler çıkardık” anlamına geldiğini söylemektedir (Çelik, 23.3.2016). Çelik (23.3.2016) AK Parti’nin kuruluş sürecinde partiye katılma gerekçelerini atlatırken, AK Parti’nin klasik Milli Görüş partilerinden farkını şu şekilde ifade etmiştir:

AK Parti’nin kuruluş çalışmalarının başladığı 2001 yılının ilkbaharında Cumhurbaşkanımız Sayın Erdoğan’la birkaç kişinin bulunduğu bir kahvaltı sofrasında bir araya geldik. Ben o zaman DYP’de milletvekili idim. Kendisi bana, bir parti kurmak için yola çıktıklarını, partiyi kendileriyle kan uyuşmazlığı olmayacak, Milli Görüş Hareketinin dışındaki siyasi şahsiyetlerin de katılımı ile kurmak istediklerini söyledi. Bu yolculukta kendileriyle beraber olup olmayacağımı sordu. Ben, kurulacak

diyorlar. Mesela Avrupa Birliği konularında geçmişte bende onlar gibi düşünüyordum ama şimdi farklı düşünüyorum ve bunu her zaman da ifade ediyorum. Onlar yine 40 seneden beri Avrupa Birliği için ne düşünüyorlarsa o konuda ısrar ediyorlar. Sen neden Milli Görüşçüsün değilsin dersin Milli Görüşün partisi var isteseydim orada olurum ama ben şimdi Ak Partiyim. Ak Parti’nin ilkeleri hedefleri onlardan çok farklı.” (Tv5 Haber, 09.08.2014).

partinin Milli Nizam, Milli Selamet, Refah ve Fazilet Partilerinin devamı veya başka bir versiyonu olması halinde böyle bir partinin içinde yer almayacağı ancak, merkezde, ayakları geniş basan, dinî değerler üzerinden değil, demokratik değerler platformunda siyaset yapan bir partinin kurulması halinde severek böyle bir oluşumun içerisinde yer alacağını söyledim... AK Parti, dinci bir parti olmadığını, dine dayalı bir söylem ve programının bulunmadığını, içte ve dışta herkese anlatmaya çalıştı. Gerçekten AK Partinin hem söylemi hem de eylemleri bu iddiasını doğruluyordu. Evet, AK Parti muhafazakâr bir parti olduğunu haykırıyordu, din ve vicdan özgürlüğünü olmazsa olmaz kabul ediyordu ama klasik bir Milli Görüş Partisi olmayı kesinlikle ret ediyordu.

Yenilikçilerin kurduğu AK Parti, yeni bir dönemi temsil etmektedir. Milli Görüş'ün İslamcı anlayışını terk ederek Türkiye'nin geleneksel, muhafazakar ve dindar kesimlerini kapsayan ve aynı zamanda merkez sağ siyasetle de bütünleşerek bir rotaya yönelmiştir. Bu nedenle merkez sağ siyasetin mirasını devralarak kendini inşa etmiştir (Yıldırım, 2011: 36).

AK Parti, Milli Görüş'ün gelensek Batı karşıtı söylem üzerine kurulu İslamcı dış politika kimliğinden ayrılmış, AB yanlısı bir dış politika benimsemiştir (Kirdiş, 2015: 182). Türkiye'nin AB'ye üyeliğine en fazla muhalefet eden kesim İslami harekettir. Bunun tarihsel bir karşılığı da vardır. İslami hareketin siyasi temsilcisi MGH de siyasi kimliğinin bir yönünü Batı karşıtlığı ve AB üyeliğine itiraz üzerine temellendirmiştir. Bu hareketin içinden gelen “yenilikçi” AK Parti ise Batı yanlısı ve AB üyeliğini savunan politikalar benimsemiştir. AK Parti'yi MGH'den farklılaştıran ve “yeni” yapan en önemli hususlardan biri bu siyaset değişimidir. AK Parti'nin, içinden geldiği gelenekten farklı bir şekilde ortaya çıkan bu politika değişikliğinin gerekçeleri sadece MGH'den “farklı” olduklarını kanıtlayıcı arayışına ve içeride ve dışarıda bir meşruiyet arama çabalarına bağlanamaz; bu değişim bir zihniyet değişimine de işaret etmektedir.

AK Parti siyasi hayat üzerindeki askeri hakimiyeti kırmak, yakıcı sorunları çözmek için entegrasyon mekanizmaları kurmak ve Türkiye'nin AB adaylığını bir sonuca bağlamak isteğiyle yola çıkmıştır (Bozarslan, 2004: 147). IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlarla işbirliğine dayanan neo-liberal ekonomik politikalar, “bürokratik oligarşiye” karşı siyasal reformculuk projesine sahip bir parti olarak kurulmuştur (Akça, 2013: 191). Batı ile işbirliğine dayanan dış politik tercih yanında, Müslüman dünya siyasetiyle daha fazla ilgilenmeyi amaçlayan ilginç bir ikili dış politikaya yönelmiştir (Fuller, 2011: 104).

AK Parti Genel Başkanı Erdoğan, 3 Kasım seçimlerinden sonra, siyasi yasaklı olması nedeniyle başbakanlık koltuğuna oturmasa da, Türkiye'nin durumunun görüşüleceği 17 Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde üye ülkeleri tek tek turlayarak bu ülkelerin devlet başkanları ya da başbakanlarıyla görüşmeler yapmıştır (Çaha, 2006: 19).

AB süreci Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından önemli bir proje olarak görülmüş, AK Parti, 28 Şubat sürecinde ortaya çıkan demokratik olmayan uygulamaların aşılmasını hedeflemiştir. Demokratikleşme muhafazakârların siyasal alanda daha fazla görünürlük kazanmasını sağlamıştır.

Bu nedenle rejimin geleneksel güçleri AB üyelik sürecine ve demokratikleşmeye şüpheyle bakmışlar, Cumhuriyet'in kurulduğu günden bugüne savundukları Batılı değerler ile çelişki içine düşmüşlerdir (Erol ve Ozan, 2011: 35). AK Parti, 28 Şubat sürecinde ortaya çıkan gerilimin sembolü haline gelen “başörtüsü” sorunu ve diğer dinsel/siyasal talepleri, AB projesinin “haklar ve özgürlükler” terminolojisi üzerinden sahiplenebilmekteydi (Saraçoğlu, 2011: 35).

AK Parti'nin MGH'den “farklı” olduğu “yeni” yönlerinden biri de, MGH partilerinin “cemaat parti” görünümünden farklı olarak AK Parti'nin “siyasi parti” görüntüsüne sahip bir parti olarak kurulmasıdır. MGH kendine mahsus bir cemaat oluşturarak “politik cemaat” görüntüsüne sahipti (Bora, 2009: 125).

İslami hareketin ilk bağımsız siyasal örgütlenmesi şeklinde ortaya çıkan, dönemsel olarak politikaları değişiklik gösterse de, İslami söylemler bağlamında biçimlendirilmiş ve İslam'ı referans alan bir siyaset tarzı ile siyasal alanda yer alan, kendisini Müslüman olarak tanımlayanların siyasette doğrudan temsil edildiği (Arpacı, 2016: 253) MGH, İslamcı bir siyaset ile var olmuştur. Hareketin içindeki yenilikçiler, 28 Şubat süreci ile birlikte İslami söylem ve İslamcı siyasete karşı gelişen müdahale sonrasında, ortada bir “çıkılmaz sokak” olduğunu görmüşlerdi. İslami nitelikli bir partinin devlet aygıtı tarafından asla kabul görmeyeceği bir kez daha ortaya çıkmıştı. Ayrıca böyle bir parti seçmenden yüzde yirmiden fazla oy alamayacaktı. Bu nedenle yenilikçiler İslami görünümlü bir parti anlayışını terk ederek, “İslami değerlere saygılı muhafazakâr bir yapı” içinde siyaset yapmayı benimsemişlerdir (Zürcher ve Linden, 2011: 63).

AK Parti kurulduğu andan itibaren ne olduğundan çok ne olmadığını açıklamaya çalışmıştır. İslamcı bir gelenekten gelen ve MGH içinde siyaset yapmış kadrolar tarafından kurulmuş olsa da, toplumsal tabanı, politik örgütlenmesi, önderlik yapısı ve söylemi itibarıyla Türk siyasal hayatında “yeni” bir durumu temsil etmektedir. AK Parti sağ siyasal geleneği ve Milli Görüşçü siyasal geleneği hem sentezleyerek hem de aşarak yeni bir siyaset tarzı olup “muhafazakâr demokrasi” geliştirmiştir (Yıldırım, 2011: 116-117).

İslam ile siyaset arasında, ekonomi arasında, dış politika arasında çok sıkı bağlar kuran MGH'nin, kurduğu siyasi partiler, İslamcı söylemi benimsemiştir (Menderes, 2009: 94). AK Parti ise İslami söylemi benimsememesinin yanı sıra, herhangi bir “dinsel” ya da “İslami” nitelendirmeyi de kabul etmemektedir. Avrupalı Hristiyan-demokratlarla karşılaştırılan Müslüman-demokrat nitelmesini de reddetmektedir. AK Parti'nin evrimi İslam ile siyaset bağlantısının kopmasına karşılık geldiği gibi, İslamcıların yurttaş olarak siyaset oyununa girişine de işaret etmektedir (Roy, 2003: 7). AK Parti'nin söyleminde dini bir referans olmamasına rağmen, dindar insanlar bu partiyi kendilerine yakın görmüşlerdir (Ilıcak, 2009: 74). Çünkü AK Parti'nin muhafazakâr olduğunu ilan etmesinin, pek çok “dindar” insandaki karşılığı İslamcılıktır (Aktay, 2004: 350; Aktay, 2005).

AK Parti'yi kuran yenilikçiler İslamcı bir siyaseti benimsemediklerini söylerken, dini siyasal alanın dışına, toplumsal alana çekmek istediklerini savunmuşlardır. Erdoğan, “Bireysel referansım İslam, siyasal referansım ise demokrasidir.” demesi (Erler, 2007: 131) aslında yenilikçilerin, İslamcı kimliklerinden vazgeçemediklerini, sadece İslamcılığın ve İslami söylemin siyasal iddialarından vazgeçtiklerini ortaya koymaktadır (Bezci ve Miş, 2012: 7). AK Parti devlet eliyle bir İslamlaşmadan ziyade devletin açtığı alanlarda aşağıdan yukarıya bir İslamlaşma sürecine girilmesini istemiştir (Türk, 2015a: 126). AK Parti İslami hareketin siyasal projesi ile bağımlı koparmış olsa da İslam'la bağımlı koparmamıştır. AK Parti, sosyal ve kültürel olarak İslam'la ilişkisini devam ettirmiş, siyasal ve ekonomik düzlemde ilişkisini kesmiştir (Kahraman, 2009: 125).

AK Parti'nin İslamcılık yönü değerlendirildiğinde, partinin kurucu üyeleri ya da “beyin” takım diyebileceğimiz kişilerin, bireysel kimliklerinde ya da özel yaşamlarında kendini ağırlıklı olarak dinsel boyuta yani dindarlık noktasında tanımladıklarını görmek olanaklıdır. AK Parti'nin din karşısındaki konumu “dincilik” temelli değil, “dindarlık” temellidir. Dindarlık, AK Parti'nin muhafazakâr kimliğinin temel ayağını da oluşturmaktadır. Muhafazakâr değerler bu anlamda, “dindar”lık boyutuyla, AK Parti'nin siyasi kimliğini oluşturmada öne çıkmaktadır (Tekin, 2004: 149).

Başta Erdoğan olmak üzere, AK Parti'yi kuran yenilikçiler ve kadrolar Dostoyevski'nin; “biz hepimiz Gogol'un paltosundan çıktık” itirafı gibi, Erbakan'ın paltosundan çıkmışlardır. Erbakan, çevreden gelen ve merkez tarafından itilip kakılan, aşağılanan bu ekibi devletle tanıştırmıştır. AK Parti, MGH'den farklı olarak siyaseti doğası gereği daha evrensel, daha çoğulcu, daha demokratik bir siyasal söylemi hayata geçirmişlerdir. Aynı zamanda bu siyasal söylemin içine muhafazakâr ve İslami değerleri de ustalıkla katmak suretiyle din ve siyaset arasındaki dengeyi iyi korumuşlardır. Şüphesiz bu durum Erdoğan'ı ve partisini kamuoyu nezdinde daha da güçlü kılmıştır ve onu klasik sağ ve klasik solun dışında “yeni bir siyasal merkezin önderi” konumuna yükseltmiştir (Özşahin, 2012: 104-105).

AK Parti'yi kuran yenilikçilerin değişim serüveni, aynı zamanda Türkiye toplumundaki temel değişimlerin, özellikle de yeni işadamları sınıfı ve yeni entelektüellerdeki değişimlerin sonucudur. Bu bağlamda AK Parti, Türkiye'de gerçekleşen bir devrimin nedeni değil sonucudur. Özal'ın neo-liberal ekonomik devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Anadolu'da kök salmış, yeni burjuva sınıfı dönüşümün temel belirleyicisi olmuştur (Yavuz, 2010: 7).

28 Şubat sürecinin tasfiye etmeye çalıştığı kadrolar tarafından kurulan AK Parti, bu süreçten kendine “dersler” çıkarmıştır. Artık “sorun” olmak istemeyen; küresel ve yerel egemenlerle her boyutta uzlaşma arayan ve bunu kimliğinden söylemine, örgütlenme biçiminden politika yapma tarzına kadar her alana yansıtan; özgürlük taleplerini bireysel tercihlerle sınırlayan bir zemine

oturmuştu. MGH içindeki “yenilikçiler”in AK Parti ile kendilerine biçtikleri misyon “merkez” olmuştur (Kaya, 2007: 8).

AK Parti kurulurken içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinden farklı “yeni” bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkmasına rağmen, AK Parti ile Milli Görüş geleneği arasında benzerliklerini de tespit etmek mümkündür. Bu doğrultuda “evrimle” birlikte bir devamlılıkta söz konusudur. AK Parti, İslami hareketin siyasi temsilcisi olan Milli Görüş geleneğinin sahip olduğu Osmanlı mirasının bastırılması yerine tanınması ve takdir edilmesi hassasiyetine sahip bir parti olarak doğmuştur (Fuller, 2011: 108).

AK Parti’nin, MGH ile ortak kültürel, siyasal ve sınıfsal temelleri bulunmaktaydı ve “kadro” olarak aynı sosyolojik havuzu sahiptiler (Çiğdem, 2014: 17). AK Parti’yi iktidara taşıyan toplumsal dinamikler ile MGH’nin arkasındaki dinamikler aynıdır. Yeni gelişen ve güçlenen taşralı orta sınıf ve yeni sermaye grubu Milli Görüş geleneğini 1995 yılında iktidara taşımış, aynı aktörler AK Parti’nin 2002 yılında iktidar olmasında büyük etkiye sahip olmuştur (Türköne, 2012: 84).

AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında sosyolojik anlamda merkez sağın partisi olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak klasik bir merkez sağ partisi değildir. İçinden geldiği geleneğin etkisiyle, daha önce merkez sağ geleneğinin partileri olan DP, AP ve ANAP gibi partilerden “farklı”dır. En önemli farklılığı “muhafazakârlık” yönünün daha fazla ön plana çıkmasıdır (Akyol, 2009: 14-18). AK Parti, bu yönüyle DP, AP ve ANAP gibi merkez sağ muhafazakârlığı ile içinden geldiği hareket olan, İslami hareketin bir sentezi görünümünde kurulmuştur (Küçükıılmaz, 2009: 8).

Merkez sağda yer alan partilerin temel özelliklerini değerlendirdiğimizde, ön plana çıkan temel özelliklerinden biri liberal ekonomik politikalara sahip olmalarıdır. Ayrıca bu partiler, toplumun inanç ve değerlerine saygı duymaları ve milliyetçilik yönleri bakımından benzeşmektedirler. Bunun yanında merkez sağ partilerin elde ettikleri başarıların büyük bir oranda liderlere bağlı olduğu görülmektedir (Çavuşoğlu, 2009: 277). AK Parti bu özellikler bakımından merkez sağ partilere benzemektedir. Özellikle DP mirasına sahip çıkan bütün merkez sağ partiler gibi AK Parti’de bu mirasın üzerine kurulmuştur.

AK Parti’nin merkez sağdan “farklı” olma durumuna işaret eden “yeni” tarafı, Türkiye’de dindar muhafazakârlığın her seviyede, öteden beri merkez sağ partilerde temsil edilmesine rağmen, AK Parti ile Türkiye’de ilk kez dindar muhafazakâr çevreden ve/veya İslamcı siyasal çizgiden gelen politikacıların liderlik kadrosunu oluşturduğu bir merkez sağ siyaseti denemesi hayata geçirilmiş olmuştur (Mert, 2007: 108). AK Parti’nin muhafazakârlığı siyasetinin ana gövdesi ve lokomotif olarak belirlemesi “yeni” bir duruma işaret etmektedir. Sığ ve dünyadan kopuk bir maneviyatçılık ile aşırı tepkisellik arasında gidip gelen partilerin yeni bir muhafazakâr vizyon ortaya koyabilmesi açısından AK Parti iyi ve “yeni” bir örnektir (Akdoğan, 2010: 65).

AK Parti yola çıkarken temel hareket noktalarından biri parti içi demokrasydi. Bu temel hareket yenilikçilerin Erbakan'ın kişisel liderlik tarzına tepkilerinden miras kalmıştı (Mecham, 2004: 351). Türkiye'de siyasi partiler lider odaklı bir anlayışa sahiptirler. Partiler liderlerinin yenilenmesi kolay değildir. Lider yenilenmesi çabasının yarattığı temel sonuçlardan biri partilerin bölünmesi ve parçalanmasıdır. Lidere karşı çıkararak yeni parti kurmanın en başarılı örneği ise şüphesiz AK Parti'dir. Bu Türk siyaseti için "yeni" bir duruma da karşılık gelmektedir (Turan, 2011: 16-17).

Erdoğan yeni bir siyasi oluşumun işaretlerini verdiği dönemde tasarladığı siyasi oluşumu şu şekilde açıklamıştı (Karaalioğlu, 2001: 144-145).

... 21. yüzyılın başına kadar bir siyaset anlayışı vardı, onu artılarıyla eksikleriyle bir tarafa bırakmanın zamanı geldi. Şimdi çözümü konuşacaksak, bu, yeni siyasetin tabana dayalı olarak yürütülmesinden başlıyor. Kişiyi endeksli siyaset artık bitti... Her şeyin iki dudağı arasında tayı edildiği liderler sultanın kaldırılması lazım. Lider bundan sonra kolektif aklın temsilcisidir; yetişmiş insanları adeta bir orkestra şefi gibi yöneten insandır. Liderin her şeyi en iyi bilen insan olması gerekmiyor; her şeyi en iyi bilenleri bir araya toplama mahareti göstermesi gerekiyor... Şu andaki görüntü hayra gideceğe benzemiyor. Ama bölünmeyi söylemek için de erken. Çünkü önümüzde çok önemli bir Anayasa Mahkemesi kararı var. Karardan sonra, bugün dışlanan arkadaşlar ne yapar onu bilemem... Biz milli görüş davasına inandık ve bugüne geldik. O noktada, endişemiz yine yok ancak, orada eksiklerimiz vardı. Bu eksiklerin giderilmesi lazım. Toplumun gelişen ve oluşan gelenekleri var. Bunlar, Milli Görüş'ün özünü çatışmıyorsa sizin bunlarla çatışmanız yanlıştır. Geçmişte bu yanlışa düştük, bugün de bu yanlışa düşelim dersek bu hareketi hiçbir zaman olması gerektiği yere getiremeyiz. Bizim Özalılık diye bir kavgamız yok ama 12 Eylül sonrası 1983-87 arası Özal'ın ülkeyi kapalı ekonomiden açık ekonomiye çıkarmada insanımızın kişiliğini ortaya koymada kazandırdığı o, atmosferi reddetmek de insafsızlıktır. Şimdi bizim onu aynı şekilde bugüne taşımamız lazım. Bunu da yürüyerek yapamayız, sıçramamız lazım. Aynı şekilde Sayın Erbakan'ın artılarını da yarınlara taşımanın doğru olduğuna inanıyoruz. Sayın Ecevit'in de, Sayın Demirel'in de artılarının yarınlara taşınması gerektiğine inanıyoruz.

AK Parti'nin siyasi hafızasını RP iktidarının ülkeyi yönetememesi, toplumsal tepki üzerine başlayan 28 Şubat sürecinde partinin kapatılması, liderinin hukuk yoluyla tasfiye edilmesi, AİHM'nin Refah'ın kapatılmasını demokrasiye uygun bulması oluşturuyordu (Aktan, 21.8.2002). Türkiye'de iktidarlarını güvence altına almak için demokrasyi hiçe sayan laik seçkinler tarafından desteklenen 28 Şubat süreci (Roy, 2003: 41), hem MGH üzerinde hem de İslami kesimler üzerinde inanılmaz bir baskı yaratmıştır. MGH'nin ve İslami görünürlüğün tasfiye edilmesi için insanların geleceğini karartacak kadar ileri giden uygulamalar, yok olma duygusuyla bunalan bir taban ortaya çıkarmıştır. AK Parti yok olma duygusu ile bunaltılan bir tabanın üzerinden doğmuştur (Bekaroğlu, 2007: 38).

AK Parti kurulurken temel iddialarından biri olan "fikir siyaseti" ile "siyasi pratikler" arasındaki kronik gerilimi ortadan kaldıran bir siyaset üretmeye kararlı olmasıdır. AK Parti lideri Erdoğan (2003: 7-8) AK Parti'nin "yeni" bir oluşum olması durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

...AK Parti'den önce, fikir temelinde siyaset yapmak siyaseti radikalleştirmek ile eş anlamlı hale gelmişti. Buna karşılık kitle partisi iddiasında olanlar ise, merkez partisi olmayı fiksiz ve içeriksiz bir siyaset yapmakla özdeşleştirmiştir. Birinci tavır siyaseti ideolojik önyargılara mahkum ederken, ikinci tavır siyasi partileri rant dağıtım aracı haline getiren “siyasi şirket”e dönüştürmekteydi. AK Parti ise siyasetin doğasını doğru okuyarak, gerçek siyasetin manasını derinden kavrayarak, “fikir siyaseti” temelinde kurulmuştur. AK Parti'nin “muhafazakar demokrat” çizgisi, “toplumsal merkezi” kavrayan bir hat üzerinde şekillenmiştir. Böylece AK Parti, bir yandan eskimiş merkez anlayışını tasfiye ederek yepyeni bir siyasi merkezin kurulmasını sağlamış ve aynı zamanda da kendi siyasal varlığını merkezin yeni adresi olarak inşa etmiştir. Etnik, dini ve bölgesel milliyetçilikleri siyasetteki “kırmızı çizgi”leri olarak ilan eden AK Parti, “muhafazakarlık eksensiz çağdaş bir kitle partisi”nin nasıl olacağını da tüm dünyanın önüne bir model olarak koymuştur.

AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti'nin mevcut siyasi partilerden “farklı”, “yeni” bir parti olduklarını her fırsatta ifade etmiştir. Erdoğan AK Parti kurulmadan önce Türk siyasi hayatında iki tür parti olduğunu söylemekteydi. Bu partiler “siyasi cemaat” gibi davranan partiler ve “siyasi şirket” görünümünde olan partilerdi. “Siyasi cemaat” görünümünde olan partiler, siyaseti sadece belli bir ideoloji temelinde yapan partilerdi. Bu partiler, kamu siyaseti temelinde bir yapılanma yerine, katı ideoloji temelinde yapılanarak siyaseti radikalleştirmektedirler. “Siyasi şirket” görünümünde partiler ise, her türlü “siyasi fikir”den yoksun, sadece rant dağıtmaya ayarlanmış partilerdi. AK Parti, siyaseti radikalleştiren “siyasi cemaat” anlayışına da, siyaseti fikirsizleştiren “siyasi şirket” anlayışına da karşıdır. Erdoğan, bunların dışında “yeni” bir parti olan AK Parti'yi, “muhafazakarlık temelinde bir kitle partisi” olarak tanımlamaktaydı (Erdoğan, 2004: 8).

4.2.5. Yenilikçilerin Siyasi Kimliği: Muhafazakâr Demokrasi

Yenilikçiler MGH içinden ayrılarak özgün bir siyasi hareket olarak AK Partiyi kurmuşlardır. Yenilikçiler Milli Görüş geleneğinden kendini ayırabilmek için AK Parti'nin siyasi kimliğini “muhafazakâr demokrasi” olarak belirlemiştir. AK Parti'nin kuruluş sınırlarını belirleyebilmek, kurucu ideolojisini tespit edebilmek için “muhafazakâr demokrasi” kimliği ile anlatılmak istenenin ne olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. AK Parti, bu kimlikle birlikte geleneksel değerler sistemini, evrensel değerler sistemiyle buluşturarak yeni bir sentez ortaya koymayı amaçlamıştır.

AK Parti'nin benimsediği “muhafazakâr demokrasi” bir yönüyle, mevcut koşullarda siyaset üretebilmek için oluşturulan meşru bir kimlik arayışının sonucudur. AK Parti “muhafazakâr demokrasi” ile birlikte Milli Görüş'ten farklı olarak İslamcı değil ama dindar ve kapsayıcı bir kimlik inşa etmek istemiş, böylece bir kitle partisine dönüşmeyi amaçlamıştır (Nebati, 2014b: 315-316). AK Parti “muhafazakâr demokrasi” kimliği ile “yerlilik” iddiasını İslamcı siyasetten sağ-muhafazakâr bir çerçeveye taşımıştır (Uyanık, 2004: 165).

AK Parti kurulduğunda hedef kitlesi ve söylemiyle kendisini merkez sağda bir kitle partisi olarak tanımlamıştır. Evrensel yereli, gelenekle modernliği, devletin hassasiyetleriyle halkın

değerlerini bir arada götürme iddiasında olan AK Parti'nin üretmeye çalıştığı “muhafazakâr demokrasi” kimlik bilimsel olmaktan çok siyasal bir anlam ve önem taşımaktadır (Akdoğan, 2004b; 631). “Muhafazakâr demokrasi”, Milli Görüş’ün İslamcı görünümünü yerine, yine dindar ama daha demokrat, daha uzlaşmacı ve daha modern bir arayış olarak karşımıza çıkmaktadır (Safi, 2007: 294). AK Parti’nin lideri Recep Tayyip Erdoğan, Milli Görüş’ün bir marka olduğunu kabul etmekle birlikte, bu markaya ihtiyaç duymadıklarını ve kendi kimliklerini “muhafazakâr demokrasi” olarak tanımladıklarını ifade etmiştir (Öztürk, 2014: 624). Erdoğan, AK Parti ile birlikte “muhafazakâr demokrat” kimliği, Türkiye siyasetinde bir markaya dönüştüreceklerini söylemiştir (Tecimen, 2007: 120).

“Muhafazakâr demokrasi” kimliği, partinin kadrolarını, politika tercihlerini, ileri dönük hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirmede benimsediği politikaları açıklayan; bunları hem halkın, hem AB’nin, hem de merkezi siyasal aktörlerin gözünde meşrulaştıran “sihirli sözcükler” olarak sunulmuştur (Doğanay, 2007: 66). AK Parti “muhafazakâr demokrasi” kimliğini sadece içinden çıktığı İslami hareketten değil, aynı zamanda diğer sağ partilerin söylemlerinden, özellikle “milliyetçi muhafazakâr” söylemden, farklı olduğunu ortaya koymak için tasarlanmıştır (Yanardağ, 2007: 32). Bu kimlik AK Parti'nin toplumun farklı kesimleriyle organik bağ kurma sürecinde ideolojik ve stratejik bir rol oynamıştır (Barış, 2014: 248).

“Muhafazakâr demokrasi” kimliği “zamanın ruhunu” yakalayan bir kavramdır. “Muhafazakârlık” ve “Demokratlık”, hem günlük hayatta dini değerlere duyarlı toplum kesimlerine yönelik bir çağrı hem de içinden çıkılan geleneğe ihanet etmeden farklı bir kulvarda yeni bir açılım yapma imkânı sunmuştur. Bu söylem aynı zamanda, kendi geçmişine yönelik eleştirilere karşı “biz gelişerek değiştik” söylemiyle karşılık veren Erdoğan’ın şahsında, partinin çekirdek kadrosunun ideolojik değişiminin yönünü de göstermiştir. Böylece AK Parti, geçmişini inkâr etmeden ama ülkenin ve dünyanın yeni reel-politik dengeleriyle uyum sağlamaya hazır; mütedeyyin seçmenlerin gönül huzuruyla oy verebilecekleri yeni bir siyasi hareket olarak ortaya çıkmıştır (Akgün, 2006: 26-27).

AK Parti’nin siyasi kimliği “muhafazakar demokrasi” anlayışının anlam ve işlevini saptamak için öncelikle, muhafazakarlığın ne olduğunun kavranması gerekmektedir. Korumak ve muhafaza etmek anlamına gelen Latin kökenli “conserve” kelimesinden türetilen (Tuzcu, 2010: 476) muhafazakârlığın genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, muhafazakârlığın ne olduğu konusunda iki farklı yaklaşımın varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki muhafazakârlığı, Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkmış, temel doğrultusu yeni rejimin getirdiği ve genellikle “modernlik” olarak algılanan değer ve kurumlar manzumesine karşıtlik olan bir “ideoloji” olarak görmektedir. Bu tanımlamada muhafazakârlık, Batıda eski rejimi ve bu rejimle özdeşleşen, krallık, kilise ve aristokrasiyi, diğer bir deyişle feodal dönemin hiyerarşik yapılanmasını savunan, bireyciliğe karşı olduğu gibi, rasyonel aklı küçümseyen, sanayi

toplumunun bazı özelliklerine karşı çıkan hareketlere verilen genel isim olarak kullanılmıştır. İkinci bir yaklaşım muhafazakârlığı, katı doktriner içeriğe sahip bir ideoloji olmaktan çok, davranış biçimi ve eğilimi olarak düşünmektedir (Safî, 2007: 31).

Muhafazakârlığın bir düşünce akımı olarak doğup biçimlenmesinde Aydınlanma Hareketi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi büyük rol oynamıştır. Muhafazakârlara göre, bu üç olgu tarih sahnesine çıktıktan sonra, bu olgulardan etkilenen düşünürler, kendilerinden önce yapısal ve düşünsel olarak ne kadar kurum, gelenek, değer ve düşünce akımı varsa hepsini yadsımış, bunları yok etmeye çalışmışlardır. Yenilik olarak insanlara verilen her şey, aslında, insanları her açıdan yozlaştırmakta, insanlığın değer yargılarını, geleneklerini, dinî inançlarını yerle bir etmektedir. Özellikle aile ve din gibi kutsal, toplumsal işlevi vazgeçilmez olan kurumların parçalanması ve değersizleştirilmesi, insanlık için bir felaket olacağı kaygısı muhafazakâr ideolojinin tezini öne sürerken-savunurken en çok başvurduğu sosyolojik gerekçedir. Muhafazakârlık bireysel olanı temele almaktan ziyade toplumsalı öne çıkararak ve bütün varsayımlarını toplumun geneli üzerinde şekillendiren bir ideolojidir (Tekin, 2004: 86-87).

Muhafazakârlık fikri Edmund Burke'nin "Fransız Devrimine Tepkiler" adlı yapıtıyla resmi ideoloji haline gelerek düşünsel güç kazanmıştır. Bu yapıtıyla Burke, Avrupa muhafazakârlığının resmi biçimini ortaya koymuştur (Tuzcu, 2010: 476). Muhafazakârlar toplumu, yaşayan bir organizma olarak görür, onu oluşturan her parçanın birbiriyle uyum içinde olması gerektiğine inanır. Onlara göre toplum; yaşayan, nefes alan ve büyüyen bir beden gibidir. Bu bedenin en önemli parçaları ise, başta aile olmak üzere, bireyle devlet arasındaki ara kurumlardır. Liberallerden farklı olarak muhafazakârlar, bireyi yalnız ve savunmasız bırakmamak için aile, din ve geleneksel yapıların önemli ve korunmaya değer olduğuna inanırlar. Bu bağlamda muhafazakârlar, liberalizmin bireyden ve sosyalizmin sınıftan hareket etmesine karşılık en küçük ve en gerçek birim olarak gördükleri aileden hareket ederler. Muhafazakâr iktidarlar, aileyi korumaya yönelik programları hayata geçirmeye çalışırlar (Yılmaz, 2004a: 145).

Muhafazakârlık ideolojisine damgasını vuran kimi ortak değerlerden bahsetmek mümkündür. Bu ortak değerleri şu şekilde ifade edebiliriz: Bireyin ve toplumlarında rasyonel yönleri kadar irrasyonel yönlerini de kabul etmek, insanı sınırlı bir varlık olarak kabul etmek, evrimci gelişimden yana olmak, devrimlerin tahripkâr tonuna eleştirel yaklaşmak, toplumların ontolojik olarak aşkın bir boyutu olduğunu iddia etmek, onu tarihi, kültürü, geleneği, dini, sembol ve mitleri ile bir bütünlük olarak tasavvur etmek, doğal olana ve dolayısıyla aşkın olana hayranlıkla yaklaşmak, onu kendi varoluş sınırları içinde kabul etmek ve doğal olmayan müdahalelerin kesinlikle karşısında durmak, süreklilik ve tarihsellik sağlayan temel unsurlar olarak din, otorite, gelenek ve aileyi yüceltmek ve sınırlı iktidar vurgusudur (Nebati, 2014a: 210).

Dünya genelinde muhafazakârlık kavramı; o ülkenin manevi dinamiklerini oluşturan geleneklerin korunması, anlaşılması ve o geleneklerden yararlanılmasının yanında politik anlamda modernleşme eleştirisi üzerinden gelişen ve güçlenen bir siyasi ideoloji olarak yorumlanırken, Türkiye'de bu kavramın tutuculuk ve gericilik niteliklerine muhatap olması daha çok “dinsel” içerikli bir atıftan kaynaklanmaktadır (Barış, 2014: 254). Muhafazakârlığı “tutuculuk” olarak gören anlayış sahiplerine göre, muhafazakârın kısa tanımı “tutucu”, bazı dönemlerde pratikte “gerici”dir. Kendini muhafazakâr olarak tanımlayan biri için, karşısındaki kişi dine, tarihine düşkünse ve geleneklerine bağlı mütedeyyin biri ise, o kişi kısaca muhafazakârdır (Tekin, 2004: 24).

Türkiye'de muhafazakâr siyaset ve düşünce tarihine baktığımızda özellikle 2000'li yıllara kadar onun kendisine bağımsız bir mecra ve varoluş alanı çizemediğini görmekteyiz. Muhafazakârlık uzunca bir dönem Kemalizm ve İslamcılık⁸² gibi fikirlerle mesafesini ve irtibatının sınırlarını belirleyememiştir. İtiraz ve eleştirilerin, bu ideolojilerin kavramsal dünyası üzerinden dile getirmiştir. Aynı şekilde Türkiye'de 1980 sonrası muhafazakârlığını belirleyen milliyetçi ton ancak doksanlardan sonra tartışmaya açılabilmiştir. Bütün bu süreçler muhafazakârlık üzerine derinlikli ve çok boyutlu bir okumayı mümkün kılmıştır. Muhafazakârlık ve onu belirleyen kavramlara ilişkin bu yeniden düşünme ve yeni bir siyasi çerçeve kurma ancak AK Parti iktidarı sürecinde mümkün olabilmıştır (Nebati, 2014a: 210).

Türkiye'de AK Parti'ye kadar muhafazakâr ilkelere sahip dahi olsa hiçbir siyasi parti, muhafazakârlığı siyasi bir kimlik olarak ifade edememiştir. Çok partili Türk siyasi hayatı içinde muhafazakârlık düşüncesi farklı düzeylerde sağ siyasetin önemli unsurlarından biri olmuştur ancak AK Parti ile söylemsel ve pratik düzlemde de siyasi iktidarı belirlemede önemli bir bileşen konumundadır (Barış, 2014: 238).

Muhafazakârlık Türkiye'de değişimi talep eden bir düşünce olarak ortaya çıkmaktadır. Modernleştirici siyasi elitlerin hâkimiyetine son vermenin ve modernleşmenin reçetesi olarak anılabilmektedir. Muhafazakârlıkla ulaşılmak istenen amaçlardan biri, merkezdeki elitlere karşı bir hareketi canlandırmak, o hareket ile değişimin dinamiklerini yeniden inşa etmektir. Türkiye'de muhafazakârlık ön adıyla anılan birçok siyasi hareket bu zihniyet haline vurgu yapmıştır (Tekin, 2004: 10-11).

1980'lerden itibaren muhafazakâr siyasetin konumlandığı yer yeni sağ söylemdir. Muhafazakâr ve liberal dünya görüşlerini aynı çatı altında toplayan bu söylem, Türkiye'de dünyadaki konjoktüre uygun biçimde, Özal'ın ANAP'ıyla hayata geçirilmiştir. ANAP yeni sağ

⁸² Cumhuriyet döneminde yasal zemini tamamen ortadan kaldırdığı için İslamcılığın kendini ifade etmek için bulabildiği en geçerli ve meşru kanal muhafazakârlık olmuştur. 1950'lerden itibaren “İslam” muhafazakâr düşünce ve söylem içerisinde etkinliğini artırmıştır (Safi, 2007: 382). 1950'de iktidara gelen, “Türkiye'de aktif muhafazakârlığı başlatan” (Tecimen, 2007: 111) DP, “dine hürmetkar” tavırlarıyla, İslamcı siyasetin sağ-muhafazakar çizgide gelişen geleneğini oluşturmuştur (Safi, 2007: 382).

politikalarıyla birlikte bir değişim/dönüşüm projesi yaşama geçirmeye çabalanmıştır. Ancak bu dönüşüm, öncelikle toplumsal alanda ardından da siyasal alanda beklenmeyen bir yön kazanmış ve sonuçta yeni-sağın dönüşüm projesi yarıda kalmıştır. AK Parti'nin “muhafazakâr demokrasi” söylemi, temel nitelikleri irdelendiğinde, tipik bir yeni-sağ politika örneğidir. Bu bağlamda AK Parti'nin temel siyasal misyonu, 1990'lı yıllarda yarıda kalan değişim/dönüşüm projesini sürdürmek olarak belirlemektedir (Türe, 2005: 40).

AK Parti'nin yayınladığı Muhafazakâr Demokrasi (Akdoğan, 2003) adlı kitapta, AK Parti'nin dünya genelinde test edilen bir siyasal çizgi olan muhafazakârlığın Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısında yeniden üretilmeye çalışıldığı belirtilmiştir⁸³. “Muhafazakâr demokrasi” kimliği dünya genelindeki muhafazakârlık pratikleriyle örtüşen özelliklere sahip olmakla birlikte, Türkiye'nin sosyo-kültürel özellikleriyle şekillenen bir muhtevaya ve yerel dinamiklerle şekillenen bir siyaset tarzına sahiptir (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu, 2012: 4).

AK Parti ile birlikte, ilk kez çevre partisi olarak tanımlanan ve İslami hareketin içinden çıkmış bir parti, muhafazakâr kimliği kendi siyasal kimliği olarak ilan edip merkez sağa talip olduğunu beyan etmiştir (Safi, 2007: 389). AK Parti muhafazakârlığının geleneksel sağ muhafazakârlıktan ilke olarak ayrıldığı yerin, bu muhafazakârlığın kültürel boyutunun öncelikle dinsellik tarafından belirlenmiş olmasıdır (Çiğdem, 2009: 130). “Dindarlık” AK Parti'nin muhafazakâr kimliğinin temel ayağını oluşturmaktadır. Muhafazakâr değerler bu anlamda “dindarlık” boyutuyla, AK Parti'nin siyasi kimliğini oluşturmada öne çıkmaktadır (Barış, 2014: 254).

AK Parti'nin kimliğindeki “muhafazakar” boyutunun yanı sıra “demokratlık” boyutu, küreselleşen dünyada önüne geçilemeyen değişimin zorunluluğu ve her alanda yeniliğin kaçınılmazlığından illeri gelmektedir. Muhafazakârlığın demokrasi içeriği çok önemli bir boyuttur. İnsan hakları, hukuk devleti ve serbest piyasa ekonomisi ana parametrelerdir (Yıldırım, 30.11.2014). Bu bağlamda, Türkiye'nin, uzun yıllardır süren çağdaşlaşma projesinin son hedefi olarak görülen AB'ye giriş sürecine AK Parti'nin aşırı derecede yüklenmesi de onun demokratiğine yüklenen sıfatlarıdır. AK Parti'nin daha fazla demokrasi talebi; daha fazla hukuk devleti, daha fazla insan hak ve özgürlükleri istemesinin temelinde yatan sebeplerden biri yıllardır sahip oldukları İslamcı kimliktir. 28 Şubat sürecinde İslamcı kimlik, “devletçi/seçkinci” ya da “merkez” olarak tanımlanabilecek güç tarafından baskı altında tutulmuş ve kamusal alana sokulmamıştır (Tekin, 2004: 121). AK Parti'nin “muhafazakâr demokrasi” kavramıyla yapmaya çalıştığı, demokrasiye yeni bir tanım veya tür getirmek değil, kendisine yeni bir kulvar açmaktır (Akdoğan, 2004c: 18).

⁸³ AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, bu kitaba yazdığı önsözde, “AK Parti kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır” demektedir (Akdoğan, 2003: 6).

AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 10-11 Ocak 2004 tarihinde düzenlenen “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu”nda yaptığı konuşmada, AK Parti’nin Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını, yeni bir anlayışı temsil ettiğini söylemiştir. “Muhafazakâr Demokrasi” olarak belirlenen siyasi kimliğin altında ortaya koydukları siyaset üslubu, siyaset tarzı ve siyaset kültürünün sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılım olduğunu ifade etmiştir (Erdoğan, 2004: 7). Bu konuşmanın devamını takip ettiğimizde AK Parti’nin “muhafazakâr demokrasi” kimliğinin sahip olduğu özellikleri anlayabiliriz.

Erdoğan bu konuşmasında demokrasi, küresel rekabet, küresel işbirliği, medeniyetlerin işbirliğini vurgulamış, yerel özelliklerin, farklılıkların, milli ve dini değerlerin, yani her türlü çeşitliliğin sahiplenilebildiği bir ortamın çatışma değil uzlaşma, kavga değil barış getireceğini ifade etmiştir. Erdoğan konuşmasında “muhafazakâr demokrat” kimliği şu şekilde açıklamıştır (Erdoğan, 2004: 13):

AK Parti, Yeni Muhafazakar Demokrat çizgiyi muhafazakarlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koymaktadır. AK Parti kendi düşünce geleneğinden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakar siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır. AK Parti değişime değil, gerileme ve yozlaşmaya direnen bir anlayıştadır. Değişimi gelişim ve ilerleme anlamında savunmaktadır. AK Parti geçmişin statükoculuk üzerine bina edilen muhafazakarlığı yerine yeniliğe açık modern bir muhafazakarlık üzerinde durmaktadır. AK Parti, evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimi savunmaktadır. AK Parti’nin muhafazakarlıktan anladığı mevcut kurum ve ilişkilerin korunması değil, bazı değerlerin ve kazanımların korunmasıdır. Koruma ise değişime ve ilerlemeye kapalı olma değil, özü yitirmeden gelişmeye uyum sağlamaktır. Muhafazakar Demokrasiye göre “siyaset” bir uzlaşma alanıdır; toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik olarak katılırlar.

Erdoğan’ın konuşmasından “muhafazakâr demokrasi” kimliğinin özelliklerini şu şekilde tespit edebiliriz (Erdoğan, 2004: 14-15):

1. Muhafazakâr demokrasi” sivil siyasete, sivil topluma ve sivil toplum örgütlerine büyük önem verir. Radikal söylem ve üslubu reddeden, uzlaşma, bütünleşme, hoşgörü ve ılımlılık anlayışına sahiptir.
2. Sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlara karşıdır. Hukuk devleti normlarını benimseyen asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devletten yanadır.
3. Siyasal iktidarın dayanağının milli irade olduğuna inanır. Her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımların sağlıklı bir demokratik sistem için engel olduğuna inanır. Her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır.
4. Çoğulculuk, çokseslilik ve tahammül duygusunu sindirebilmiş bir demokrasinin tesis edilmesi gerektiğini savunur. İdeal olanın seçimlere ve belli kurumlara indirgenmiş

mekanik bir demokrasi değil; idari, toplumsal ve siyasal tüm alanlara yayılmış organik bir demokrasi olduğunu savunur; bunun karşılığı da “derin demokrasi”dir.

5. Özgürlüğü ve insan haklarını savunur. İnsan hak ve özgürlükleri çerçevesinde bireysel tercih ve kabullerin korunması gerektiğini saklı tutarak “aile” kurumunu sarsacak uygulamalar konusunda hassasiyet gösterilmesi gerektiğine inanır.
6. “Biz ve diğerleri” ayrımı yapan; tek bir mezhebi, etnik unsuru veya dini anlayışı siyasetinin ana gövdesi yaparak, diğer seçenekleri karşısına alan bir söylem ve örgütlenme biçimlerini dışlayıcı ve ayrıştırıcı bir özellik taşıyacağına inanır.
7. “Laiklik”i devletin tüm dinler ve düşünceler karşısında nötr kalmasını ve eşit mesafeyi korumasını sağlayan, inanç farklılıklarının veya farklı mezhep ve anlayışların çatışmaya dönüşmeden sosyal barış içinde yaşatılabilmesi için takınılan kurumsal bir tutum ve yöntem olarak tanımlamakta; laikliğin temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alınarak bir tür hakem müessesesi gibi işletilebilmesi için demokrasiyle taçlanması ve uzlaşma ortamı sunması gerektiğini savunur.

Muhafazakâr Demokrasi anlayışının, geleneği önemsemekle birlikte modern kazanımları reddeden bir gelenekçilik gütmeyeceğini, körü körüne geleneği veya modern olanı reddetmek yerine, yeni bir senteze varılması gerektiğini savunan bir anlayış olduğunu söyleyen Erdoğan, sahip oldukları kimlik anlayışında din ve siyaset ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir (Erdoğan, 2004: 16):

AK Parti dini bir toplumsal değer olarak önemsemekle birlikte din üzerinden siyaset yapmayı, devleti ideolojik bir dönüşüme uğratmayı, dini sembollerle örgütlenmeyi doğru bulmamaktadır. Din üzerinden siyaset yapmak, dini araç haline getirmek, din adına dışlayıcı bir siyaset yürütmek hem toplumsal barışa, hem siyasi çoğulculuğa, hem de dine zarar vermektedir. Dini ve dindarları önemsemek, dini değerlerin sosyal fonksiyonlarını kabul eden bir parti olmak ile dini bir ideoloji haline getirerek devlet aygıtı marifetiyle ve zorla toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir parti olmak arasında çok ciddi bir fark vardır. Din adına parti kurmak veya böyle bir imaj vermek topluma ve dine yapılabilecek bir kötülüktür. Din mukaddes ve ortak bir değerdir, bunu kimse siyasi tarafgirlik konusu yaparak bölünme ve ayrışmalara sebebiyet vermemelidir. Bu yüzden geleneği, tarihi ve toplumsal kültürü önemseyen muhafazakarlığın dini de önemseyerek demokratik bir formatta kendisini inşa etmesi önemli bir açılım olacaktır.

Yalçın Akdoğan “muhafazakâr demokrasi” kimliğinin parametrelerini şu şekilde ortaya koymaktadır (Akdoğan, 2004a: 228-229):

Muhafazakar demokrasi devrimci değişim anlayışına karşı doğal bir süreç şeklinde işleyen tedrici ve aşamalı bir değişim anlayışına dayanır. Toplumsal dönüşüm, en temel ve kalıcı değişim şeklidir. Muhafazakar demokrasiye göre siyaset alanı uzlaşma kültürüne dayanır. Muhafazakar demokrasi halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyet ile anayasalığa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser. Muhafazakar demokrasi sınırlanmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yanadır. Dayatmacı ve baskıcı bir hal alan otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez. Hukuk devletinin gereği siyasal iktidarı ve tüm kurumları yasal çerçeve ile sınırlamaktır. Ayrıca devletin ideolojik bir tercihle kendisini dogmatik bir alana hapsetmesi de savunulmaması gereken bir durumdur. Devlet asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devlet olmalı; vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil, vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devlet olarak

hizmet etmelidir. Demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemindir. Muhafazakarlık radikalizmi ve toplum mühendisliğini reddeder. İdealizm ve realizm arasında denge kurulmalıdır.

Yenilikçiler yeni bir oluşum için yola çıktıklarında, kuracakları partinin kitle partisi olacağını ifade etmekteydiler. Bu bağlamda yenilikçiler AK Parti'yi kurduklarında amaçları kitle partisi olabilmektir. Kitle partisi oluşturulurken benimsenen “muhafazakâr demokrat” kimlik, önemli bir işleve sahip olmuştur. Muhafazakâr kavramıyla içinden çıktıkları taban kucaklanmak istenmiş, demokrasi kavramıyla ise Milli Görüş dışındaki kesimlere rejimle barışık oldukları mesajı vermeye çalışılmıştır (Türe, 2005: 55).

AK Parti, “muhafazakâr demokrat” kimlikle hem değiştiği ve yeni olduğu, ama yerel değerlerin savunucusu olduğu, hem de evrensel değerlere ters düşmeyeceği mesajını vermişti (Safi, 2007: 315). AK Parti, muhafazakârlık gibi mahcup, mütevazı ve müphem bir ideolojiyi kendine kimlik olarak seçmekle, mümkün merteye her kesimi memnun edici, hiçbir kesimi “öteki” konumuna düşürmeyen ve uzlaşıcı bir siyasi yol izlemeye karar vermiştir (Fedayi, 2004: 156).

AK Parti kurulurken, Türkiye’de bir siyasi partinin iktidarda kalabilmesi için, Batı tarzı temsili demokrasi yanlısı, laik ve Türk ordusunun benimsediği temel değerleri savunan bir anlayışta olması gerektiğinin farkındaydı. Temel problem bu unsurları hangi kimlik altında içselleştireceği olmuştur (Okutan, 2006: 308). AK Parti bu unsurları “muhafazakâr demokrat” olarak belirlediği kimlik içerisinde sunma iddiasında olmuştur.

AK Parti “Müslüman demokrat” tanımını kullanmadığı için muhafazakâr demokrat sıfatını kullanmaktadır” iddiası sıkça dile getirilmektedir. AK Parti’nin “muhafazakâr demokrat” kimliğini Batı’da olan “Hristiyan demokrat” parti kimliği ile eşdeğer sınıflandırmanın mümkün olabileceği öne sürülmüştür. Ancak AK Parti’nin Batı’daki “Hristiyan demokrat” kimliğin karşılığı olan “Müslüman Demokrat” tanımlamasını taşımasını açıkça engelleyen faktörlerin başında Türkiye’de din, etnisite ve sosyal sınıf gibi temel üzerine bir siyasi partinin kurulmasının hukuken yasak olması gelmektedir. Açık bir İslami isim veya simgenin AYM’nin partiyi kapatması için gerekçe olması gerçeği söz konusuydu (Şimşek, 2013: 431).

AK Parti yola çıkarken kimliğini “muhafazakâr demokrasi” olarak ilan etse de, bu kimliğin kamuoyunun katkıları ile siyasi ve toplumsal olayların gelişimi sonucu zaman içinde şekillenmesini istemiştir. AK Parti, teoriden pratiğe gitmekten çok, siyasi alanda ürettiği pratikleriyle kendi siyasi kimliğini inşa etmeye çalışmıştır (Safi, 2007: 373). Yani “önce parti ve başarı, sonra kimlik inşası” söz konusudur. Bu doğrultuda AK Parti için siyasi kimlik ikincil bir konudur, önemli olan pratik ve başarıdır (Fedayi, 2004: 152).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de İslami hareketin siyasi temsilinde en etkili hareket hiç kuşkusuz Milli Görüş Hareketi’dir. Bu hareket Osmanlı son döneminden bu yana devam eden İslamcı düşünce mirasını politik mücadeleye aktarmıştır. 1969’da ortaya çıkan MGH, kökeni eskilere dayanan İslamcı damarın ortaya çıkmış halidir. İslami hareket olarak kabul edilen MGH, Erbakan hareketi olarak da nitelenebilir. Çünkü Erbakan bu hareketin hem kurucusu hem ideoloğu hem de günümüzde dahi etkisi ve önemi azalmayan lideri olmuştur. 1970’li yıllarda Erbakan’ın önderliğinde bağımsız bir siyasal örgütlenme olarak siyasal arenada etkili bir şekilde yer alan İslami hareketin ideali Milli Görüş olarak formüle edilmiştir. Milli Görüş kavramı olarak Erbakan’ın düşünce sistemini ortaya koymaktadır.

Milli Görüş’ün düşünce sisteminin temelini oluşturan İslamcılık Türkiye’nin en güçlü siyasi düşünce akımlarından biridir. Osmanlı’da ortaya çıktığında “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna “kurtuluş reçetesi” olarak sunulan çözüm önerilerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda İslamcılık bir “direniş ve kurtuluş” ideolojisi olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı’yı yeniden eski gücüne kavuşturmayı amaçlamıştır. İslamcılar, dönemin diğer düşünce akımlarından farklı olarak Osmanlı’nın içine düştüğü durumdan İslamlaşarak ve İslam’a dönerek kurtulacağını savunmuşlardır.

İslami bir bakış açısıyla dünyayı anlamaya çalışan, İslami hükümleri sadece kişisel dünyasına değil aynı zamanda sosyal-toplumsal-ekonomik-siyasal alanlara da hâkim kılmaya çalışan İslamcılık, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi bir harekettir. Türkiye’nin kendine özgü koşullarında gelişen İslamcılık düşüncesinin niteliğine etki en önemli etkenlerden biri Batılılaşma konusundaki tavrıdır. Batı karşıtı bir ideoloji olan İslamcılık, Müslümanların yeni bir İslam birliği oluşturacak biçimde harekete geçirilmesi ve buradan elde edilecek dayanışmanın emperyalizme karşı kullanılmasını amaçlamaktadır.

İslamcılık düşüncesi Milli Mücadele döneminde uzun yıllardır savaşımlardan yorulmuş ve çok zor durumda olan halkın son bir hamle yapabilmesi için en etkileyici güç olarak görülmüştür. Milli Mücadele İslamcılar tarafından desteklenmiştir. Milli Mücadele’nin liderleri de İslamcı söyleme başvurmuşlardır. Ancak Milli Mücadele döneminde bağımsızlık savaşını yöneten kadroların sık sık İslamcı söyleme başvurarak yürüttükleri mücadele savaşını kazanılmasıyla yeni boyut almıştır. Milli Mücadele başlamadan önce İslamcılarla kurulan ittifaktan vazgeçilmiş ve laik bir devletin inşasına yönelik uygulamalar yaşanmaya başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni bir toplum ve kültür yaratma gereği ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Osmanlı'dan miras kalan İslamcı siyasal hareketler “radikal” veya “karşıt” hareketler kategorisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. İslamcılar, II. Meşrutiyet döneminde açıkça dillendirdikleri “İslami bir siyasal rejim” taleplerinin yerine, “imanı kurtarma” ve “Kur'an alfabesinin unutulmasını engellemek” şeklindeki çalışmalarla yetinmek zorunda kalmışlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren halifeliğin kaldırılmasını takip eden reformlar ve laiklik uygulamaları İslamcılığın “geri çekilmesine” neden olmuş ve çok partili siyasal yaşama kadar herhangi bir İslami talebi siyasal hayata taşıyamamıştır.

Türkiye'de çok partili siyasal yaşamla başlayan kısmi serbestlik ile birlikte İslamcı söylem tekrar ortaya çıkmış, bazen doğrudan bazen de milliyetçi bir dil ile kendisini ifade etmeye başlamıştır. Özellikle DP'nin başlattığı muhalefet, İslami kesimden ciddi bir destek görmüş ve bu partinin kullandığı muhafazakâr söylem de İslami hareketin moral bulmasını sağlamıştır. 1950'li yıllarda DP, 1960'lı yıllarda ise AP hükümetleri, İslami kesimden cemaatlerle, gruplarla olumlu ilişkiler kurmuşlar ve bunlardan bazı kimseleri Meclis'e taşımışlardır.

İslami hareket 1970'li yıllara kadar, bazı İslamcı cemaatlerin partileşme faaliyetlerine yönelik yaptıkları denemeler olsa da, bağımsız bir siyasi söylem olmaktan ziyade “muhafazakâr milliyetçilik” şemsiyesi altında “sağ siyasete eklenmiş” bir şekilde taleplerini siyasal alana taşımaya çalışmışlardır. Bu dönemde İslamcılık daha çok kültürel alanda görünür olmuş ve siyasal yaşama etki etme çabası içinde olmuştur. Ancak çok partili demokratik siyasi hayat ile birlikte tekrar kamusal alana çıkan İslamcıların bu dönemde savundukları düşünceleri II. Meşrutiyet dönemi İslamcılarına kıyasla zayıflamış ve sistemini kaybetmiştir.

İslamcılık, DP ve AP içinde olgunluk noktasına ulaştıktan sonra, 1960'ların sonunda merkez sağ siyasetin İslamcı kolu olmaktan çıkıp açık politika yönelimine girmiştir. Türkiye'de İslami değerlerle ilgili endişeler temelinde kurulan, İslamcı ideolojiyi merkeze taşımayı amaçlayan, İslami hareketin ilk bağımsız oluşumu Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan MNP olmuştur. Nakşibendi tarikatına bağlı İskenderpaşa dergâhının desteğiyle 26 Ocak 1970 tarihinde kurulan MNP, İslami hareketin siyasal sürece daha aktif müdahale edebilmesinin de yolunu açmıştır.

İslami hareket, MNP ile birlikte “yönlendirmeye çalıştıkları” siyasi partilerde yer almaktan kurtulup programını rahatlıkla uygulayabilecekleri “kendi” partilerine kavuşmuşlardır. MNP, mevcut sistemin laik-Batıcı söylemine ilk defa, açık olarak ve geleneksel İslami söylem ile karşı çıkmıştır. MNP ile belirlenen ideoloji “Milli Görüş” olarak isimlendirmiştir. Milli Görüş ideolojisi Osmanlı son döneminde Batılılaşma çabalarıyla birlikte ortaya çıkan İslamcı akımın bir devamı niteliğinde görülebilir. Milli Görüş ideolojisinin taşıyıcısı olan MGH, milli bir harekettir ve Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmesine özgün dinamiklerinden doğmuştur.

MNP, AYM tarafından 20 Mayıs 1971 tarihinde “laikliğe ve Atatürk devrimlerine aykırı eylemlerinden” dolayı kapatılmıştır. MNP’liler benzer bir tüzük ve programla, partileri kapatıldıktan kısa bir süre sonra 11 Ekim 1972’de, Süleyman Arif Emre Genel Başkanlığı’nda, “İslami görünümü daha düşük” bir parti olarak MSP’yi kurmuşlardır. MSP 1970’li yıllarda İslami hareketi siyasi alana taşıyan bir hareketin partisi olarak siyasi hayatta etkin bir rol oynamıştır. MSP’nin 1970’li yıllarda koalisyon hükümetlerinde yer almasıyla birlikte, Cumhuriyet ile birlikte devletten uzakta tutularak “dışlanan” İslami hareketin temsilcileri merkeze doğru taşınmıştır. MGH, MSP ile birlikte İslami harekete bağımsız bir siyasi kimlik kazandırmış ve bu siyasi kimliği kurulan hükümetlerde iktidar ortağı olarak sistemin gözünde meşrulaştırmıştır. MSP, İslami hareketin geleneksel siyasi kabulleri olan Batı karşıtı siyasi söylemi ve Türkiye önderliğinde “İslam Birliği” fikrini Türkiye’de siyasi gündeme taşımıştır.

MSP, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında diğer bütün siyasi partilerle birlikte kapatılmıştır. 12 Eylül yönetiminin tekrardan siyasi partilerin kurulmasına izin vermesiyle birlikte MGH, 19 Temmuz 1983 tarihinde RP’yi kurarak temsil ettiği kesimlerin siyasi sözcülüğünü yapmaya devam etmiştir. MNP döneminde ortaya konulan ve MSP tarafından geliştirilen program ve siyasi söylem, RP’nin ideolojik temellerini oluşturmuştur. RP ortaya koyduğu siyaset ile merkez partileri karşısında avantajlı konuma gelmiş, katıldığı birçok yerel ve genel seçimde istikrarlı bir başarı sağlamıştır. RP 1994 yılında yerel yönetimlerde elde ettiği başarı sonrasında, Refah-Yol koalisyon hükümetinde iktidarın büyük ortağı olarak yer alarak, MGH’yi iktidara taşımıştır.

MGH, RP ile sadece iktidar ortağı olmamış, aynı zamanda değişim ve dönüşüm sürecine de girmiştir. Bu değişim ve dönüşümde zorlayıcı dış etkenler olmakla birlikte, merkez sağda yaşanan siyasi krizin etkisiyle boşalan merkeze yönelik siyaset tarzı benimsenmeye başlanmış olmasının ve Özal’ın mirasına sahip çıkılarak daha fazla seçmen desteğine ulaşmak istemenin de etkisi vardır. Ancak daha da önemlisi 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’nin yaşamış olduğu dönüşümün İslamcı ve muhafazakâr seçmeni de etkilemiş olmasıdır. Tabanda ve muhafazakâr kesimlerde değişen sosyo-ekonomik ve kültürel talepler MGH’nin de bir değişim sürecine girmesini gerektirmiştir.

RP seçmenleri 1989 seçimlerinden sonra RP’nin bir kitle partisine dönüşerek ANAP’ın boşluğunu doldurması talep ve beklentisi içine girmişler ve partiyi bu yönde bir dönüşüme zorlamışlardır. Ancak, RP döneminde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm fikri alanda değil, bu fikrin aktarılmasında kendini göstermiştir. 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin de etkisiyle, MGH içinde ilk defa “içe dönük sorgulama” ve “parti içi muhalefet” olgusu ortaya çıkmıştır. Daha sonra yaşanacak olan “yenilikçi” “gelenekçi” ayrışmasının temelleri bu dönemde atılmıştır.

28 Şubat süreciyle birlikte MGH ve temsil ettiği kesimler zor bir döneme girmiştir. 28 Şubat İslam’ın kamusallığını azaltma görevini RP’ye, yani İslam’ın kamusallığını arttıran aktöre vermiştir. Diğer bir ifadeyle 28 Şubat, RP’yi siyasi bir intihara mecbur bırakmıştır. 28 Şubat “post-

modern” darbesi hem Türkiye açısından hem de İslami hareket ve onun siyasi temsilcisi MGH açısından önemli tecrübelerle neden olmuştur. RP, 28 Şubat “post-modern” askeri darbesi neticesinde yönetimden uzaklaştırılmış ve 28 Şubat’ın etkisiyle AYM tarafından kapatılmıştır.

28 Şubat sürecinde RP’nin kapatılma ihtimali ortaya çıkınca, hareketin lideri Erbakan önceden tedbirini almış, İsmail Alptekin başkanlığında 17 Aralık 1997’de FP’yi kurdu muştur. RP’nin 17 Ocak 1998’de kapatılma kararının ardından, RP’liler FP’ye geçmiştir. Kurulduktan kısa bir süre sonra Meclis’te ana muhalefet partisi olan FP, MGH’nin yeni partisi olmuştur.

28 Şubat sürecinin içine doğan FP, 28 Şubat’ın bir numaralı “öteki”sidir. Bu nedenle partinin “kimliği”, sistemin ezici egemenliği karşısında ihtiyatlı ve aşırı temkinli savunusu üzerinden inşa edilmiştir. FP, diğer Milli Görüş partilerinden farklı bir siyasi söylem ve program belirlemiştir. MGH’nin geleneksel söyleminden, Milli Görüş politikalarından ve RP döneminde kullanılan “adil düzen” anlayışından uzak durmuştur. Demokrasi, insan hakları, özgürlükler, hukuk devleti gibi olgular ön plana çıkarılmış, liberal ve Batı yanlısı bir siyaset tarzı benimsenmiştir. FP öncülleri olan MNP, MSP ve RP’den “farklı” bir parti olarak siyasi yaşamda yerini almıştır. En önemlisi de siyasi yaşamda İslami hareketin temsilcisi konumunda olan MGH, FP döneminde İslami söylemden uzak durmuş, İslami talepleri siyaset gündemine taşıyamamıştır.

28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin “olağanüstü” koşullarında kurulan FP döneminde, MGH için öncelikli olan hayatta kalabilmektir. FP, Türkiye siyaseti için “güvenli liman” olan merkez sağa yaklaşmış, parti programı, seçim beyannamesi gibi partinin kimliğini ortaya koyan kaynaklarda Milli Görüş ideolojisine yer vermemiş, parti sözcüleri söylemlerinde RP’nin sonunu getiren üsluptan uzak durmuştur. Ancak “ruhu” ve “bedeni” Milli Görüş olan FP’nin, yeni siyaseti söylemsel düzeyde kalmış, içselleştirilememiştir.

Milli Görüş RP döneminde başlayan fakat sonuca ulaşamayan merkeze açılma politikasını FP ile gerçekleştireceği hissini topluma vermiştir. Değişim tartışmaları, RP içinde 1990’lı yılların ilk yarısında başlamakla birlikte, bunun program düzeyinde karşılık bulması ilk kez FP ile olmuştur. AK Parti’nin kurucu kadroları olan yenilikçiler FP’nin kuruluşunda ve programının oluşmasında aktif biçimde rol oynamışlardır. FP kurulduğundan itibaren Erbakan çizgisini takip eden gelenekçiler ile AK Parti’nin çekirdek kadrosunu oluşturan yenilikçiler şeklinde iki grubun ayrışmasına sahne olmuştur. Partinin Genel Başkanlığında Erbakan çizgisinde olan Recai Kutan yer almasına rağmen partinin programı ve söylemi büyük ölçüde yenilikçiler tarafından oluşturulmuştur.

FP, tam demokrasi, en geniş anlamda insan hakları, düşünce ve inanç özgürlüğü, refahın tabana yayılması yani halkın ekonomik seviyesinin yükseltilmesi ve şahsiyetli dış politika olarak belirlediği beş temel ilkeyi söyleminde ve programında ön plana çıkarmıştır. Ancak yenilikçiler bu

ilkelerin hayata geçirilemediğini düşünmüşlerdir. Parti yönetiminden tasfiye edilen yenilikçiler yeni bir söyleme, eyleme ve lider kadrosuna ihtiyaç olduğunu her fırsatta ifade etmişlerdir. Devam eden süreçte Erbakan'ın etkin olduğu bir partide, yenilikçi politika yapmanın imkânsız olduğu kanaatine varmışlardır.

FP Kongresi'nden sonra parti içindeki saflar daha net ve keskin bir biçimde ayrılmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni siyaset anlayışını gelenekçiler stratejik nedenlerle benimserken, yenilikçiler dünyayı saran küresel değerlerin atmosferinden etkilenecek bu konuda gerçekten ikna olmuş bir görüntü vermişlerdir. Yenilikçiler FP'yi içine düştüğü "siysetsiz", "kimliksiz", "tepkisiz" ve "kaderci" durumdan kurtarmak amacıyla değişimin samimi bir şekilde savunulması ve yeni kadroların yönetimde olması gerektiğini düşünmüşlerdir.

FP'nin kuruluş sürecinde başlayan genel başkanlık tartışmaları, 1999 seçimlerinde elde edilen başarısız sonuç nedeniyle iyice belirginleşmiş ve FP Kongresi'nde gün yüzüne çıkmıştır. Erbakan'ın yasaklı olması nedeniyle Recai Kutun'ın temsil ettiği gelenekçiler ile doğal lideri siyasi yasaklı Recep Tayyip Erdoğan olan, kongrede Abdullah Gül tarafından temsil edilen yenilikçiler arasında ortaya çıkan yarışta, hareketin geleceği oylanmıştır. FP Kongresi Erbakan'ın "sarsılmaz diye nitelenen otoritesini" sarsmıştır. Erbakan'a sadakatinden kuşku duyulmayan Milli Görüş tabanı yenilikçilere verdiği destekle, yeni bir hareketin fitilini de ateşlemişlerdir. Kongre'de yenilikçilerin aldığı destek, "yenilikçi" liderlere özgüven kazandırmıştır. Kongre sonrasında artık FP genel merkezinin karşısında, teşkilatın yarısının desteğini arkasına almış yenilikçiler vardır. Bu nedenle yenilikçilere "azınlık" ya da "bölücü" suçlaması getirmek de kolay olmamıştır.

FP, MGH için bir "fetret" dönemidir. FP nihai bir yol ayrımına doğru hızla ilerlerken, bir taraftan bölünme, diğer taraftan da kapatılma tehlikesini aynı anda yaşamıştır. FP'nin kapatılması yenilikçileri bir "bölen" olmaktan kurtarmıştır. FP'nin öncülleri olan diğer MGH partileri ile aynı kaderi yaşaması, Erbakan'ın siyaset tarzının "çıkılmaz yol" olduğu öngörüsünü kuvvetlendirmiştir.

FP içinde belirginleşen yenilikçi hareket Türk siyasal yaşamında görülebilecek büyük yeniliklerden biri olmuştur. Çünkü sisteme muhalefet konusunda acımasız olan ve diğer siyasi partilerden farklı olarak bünyesinde bölünme ve kutuplaşmaları taşımayan MGH, kendi içyapısında ilk defa bu denli büyüklükte bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır.

MGH içinde yenilikçiler FP döneminde muhalefetini artırarak parti yönetimini ve hareketin liderini eleştirmişler, ideolojik bir kopuş yaşamışlardır. Bunun en temele gerekçesi yenilikçilerin FP döneminde arzu edilen dönüşümü yapamamasıdır. Yenilikçiler FP ile benimsenen yeni söylemi içselleştirmişler, bunun geçiş süreci için göstermelik değil, özde yaşanması gerektiğini savunmuşlardır. Bunun içinde başta lider olmak üzere, yönetim kadrolarının değiştirilmesini talep etmiş, kongrede bu amaç doğrultusunda genel başkanlık için Erbakan'ın adayıyla yarışmışlardır.

Yenilikçi hareketin hedefi başta asker ve büyük sermaye grupları olmak üzere MGH'nin kavgalı olduğu tüm toplumsal kesimlerle barışmaktı. Yenilikçiler ideolojik olmayan bir oluşumun arayışına girerek, İslami söylem anlayışını terk etmişlerdir. 28 Şubat “post-modern” darbesinin doğrudan hedefi olan İslami hareket, tek parti uygulamalarına dönme, demokrasinin getirdiği temsil kabiliyetinin yok olması ve Özal ile başlayan ekonomik gelişmelerin kaybolması korkusunu derinden hissetmiş ve bu nedenle “uzlaşma” arayışlarına girmişlerdir.

Yenilikçilere MGH içinde hareket olanağı sağlayan en önemli faktörlerden biri, FP döneminde Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasıdır. Erbakan'ın 28 Şubat sürecinde etkisizleştirilmesi ve siyaset yasağının olması yenilikçilerin daha rahat hareket etmesine olanak sağlamıştır. Erbakan MGH için sıradan bir lider olmanın ötesinde bir konuma sahipti. Tüm İslami hareketlerde olduğu gibi, İslami hareketin siyasi temsilcisi MGH içinde lidere rağmen muhalefet anlayışı görülen bir durum değildi. Milli Görüş düşüncesinin ideoloğu ve tartışmasız lideri olan Erbakan'a rağmen bir gelişmenin yaşanamayacağı gerçeği nedeniyle, yenilikçilerin tasfiye edilmesi beklenen bir durumdu. Ancak yenilikçiler hareket içinde etkisiz hale getirilse de tabanda gücünü her geçen gün artırmıştır.

FP, 22 Haziran 2001 tarihinde AYM tarafından “laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri” nedeniyle kapatılarak, MGH'nin söylemi değişen ancak kaderi değişmeyen partisi olarak tarihe karışmıştır. Parti kapatıldıktan sonra FP döneminde ayrılmış olan yenilikçiler ile gelenekçiler, aynı çatı altında siyaset yapamayacaklarından dolayı, farklı iki siyasi parti ile yollarına devam etmişlerdir. Gelenekçiler asli kimliklerine geri dönmüş ve yeni partiyle Milli Görüş ideolojisini tekrar siyasi alana taşımışlardır. Yenilikçiler ise FP döneminde benimsenen söylemi kurumsallaştırarak yeni bir kimlikle, “muhafazakâr demokrasi” ile yola çıkmışlardır. Aslında başka bir ifadeyle, gelenekçiler SP ile İslami söyleme geri dönmüş, İslami hareketin siyasi temsilcisi konumuna sahip çıkmışlardır. Yenilikçiler ise liberal bir söylemle, İslami söylemi terk etmiş ve merkez sağdaki boşluğu doldurarak, muhafazakârlığın temsilcisi olmuşlardır.

Gelenekçiler yenilikçilerden daha hızlı davranarak 20 Temmuz 2001 tarihinde, Recai Kutan'ın Genel Başkanlığında “MGH'nin resmi temsilcisi olarak” SP'yi kurmuşlardır. SP, yenilikçilerden farklı olarak Milli Görüş mirasının devamlılığını sağlama motivasyonu ile yola çıkmıştır. SP tek parça olarak yoluna devam edemediği için sadece geleneksel siyasi rakipleriyle değil aynı zamanda yenilikçi hareketle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimler SP için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. SP seçimlerde aldığı oy oranıyla yüzde onluk ülke barajının çok altında kalarak, Meclis'e girememiştir. SP Genel seçimlerde aldığı oy oranı ile Milli Görüş'ün temel seçmen kitlesini kaybetmiş ya da yenilikçilere kaptırmıştır.

Yenilikçiler tarafından başlatılan bir hareketin partileşmiş hali olan, Recep Tayyip Erdoğan'ın "karizmatik" liderliğinde şekillenen AK Parti, 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuştur. AK Parti "apansız ortaya çıkmış" bir parti değildir. MGH içinde yaşanan yenilikçiler gelenekçiler ayrışmasından doğmuştur. Kurucu kadrosu İslamcı söylemin temsilcisi olan MGH içinde siyaset yapmış isimlerden oluşmaktadır. Ancak içinden çıktığı hareketin çizgisinde bir siyasi oluşum değildir. Aksine, yeni kurulan partinin liderleri, içinden çıktığı İslami hareketin partilerini nelerden kaçınılması gerektiğinin örnekleri olarak görmüşlerdir. Kuruluşunda izlenen yol ve yöntem, benimsediği siyaset tarzı ve söylemi, hazırladığı parti programı, tüzük, seçim beyannamesi ve benimsediği parti kimliği, içinden çıktığı hareketten bağımsız bir siyasi oluşum olduğunu ortaya koymaktadır.

AK Parti'nin kuruluş sürecinde sadece MGH içinde bir kriz yaşanmıyordu. Aynı zamanda Türkiye'de de ekonomik, toplumsal ve siyasi krizler yaşanmaktaydı. Türkiye'nin içine düştüğü durumundan sorumlu tutulan geleneksel merkez partilerin çökmesi sonucunda yenilikçilerin başlattığı yeni parti kurma çalışmaları sadece MGH içinden gelenlerin bir arayışı olmakla kalmamış, Türkiye'nin yenilenme ve demokrasi arayışının taşıyıcısı bir harekete dönüşmüştür. Bu doğrultuda AK Parti merkez partilerden bazı milletvekilleri ve yerel siyasetçilerin katılımıyla geniş toplumsal ve siyasal yelpazeden isimlerle yola çıkmıştır.

AK Parti daha ortaya çıkmadan Türkiye siyasi tarihinin en çok tartışılan ve en popüler partilerinden biri olma ayrıcalığına sahip bir parti olarak kurulmuştur. Her alanda yaşanan ve giderek derinleşen krizlerin ortasında kendine bir çıkış yolu arayan geniş yığınlar için AK Parti ve lideri Erdoğan ismi "yeni" ve mevcut siyasi partilere alternatif olarak görülmüştür.

AK Parti kurulurken, herhangi bir partinin devamı olmadığını ve hiçbir partiyle ideolojik bağının olmadığını ilan etmiştir. AK Parti söylemini "yeni" ve "farklı" bir parti oldukları üzerine kurmuştur. AK Parti kurucu ve taşıyıcı omurgası Milli Görüş kökenli olsa da MGH'nin devamı niteliğinde olmayan "yeni", söylemi ve ideolojik yapısıyla "farklı" bir partidir. AK Parti ideolojik kimliğini, siyasi terminolojide daha önce kullanılmayan "muhafazakâr demokrat" olarak belirlemiştir. Bu kimlik AK Parti'nin toplumun farklı kesimleriyle organik bağ kurma sürecinde ideolojik ve stratejik bir rol oynamıştır. AK Parti, DP-AP-ANAP geleneğinin mirasçısı olarak yola çıkmıştır. Türkiye'de sağ siyasetin temel hususiyetlerini bünyesinde toplayan, birleştiren bir parti olarak kurulmuş, içinden çıktığı İslami geleneği sağ siyasete eklemiştir.

AK Parti'nin kuruluşuna giden sürecin arkasında yatan temel gerekçe MGH'nin yaşamış olduğu derin krizdir. MGH içinde yaşanan değişim-dönüşüm sancularına Türkiye'de yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal krizler ve insan hakları ihlalleri de eklenince AK Parti ve benimsediği siyasi anlayış ortaya çıkmıştır. Neticede AK Parti, MGH içindeki ayrışmadan doğan bir partidir.

Ancak lideri ve ana omurgası Milli Görüş kökenli olarak kurulsa da, bu parti MGH'nin devamı ve mirasçısı niteliğinde bir parti olarak doğmamıştır.

Kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan, MGH'nin Milli Görüş ve “Adil Düzen” kavramlarıyla ortaya koyduğu İslamcılıktan uzak duran, bu geleneğin temel konulardaki tercihlerinden tamamen farklılaşan AK Parti, İslamcı bir hareketin siyaset düzleminde devam ettirilemeyeceği kanaatiyle merkezde siyaset yapmayı hedefleyen bir parti olarak kurulmuştur. Bu durum sadece devletin refleksleri ve hassasiyetlerinden değil, halkın talep ve beklentilerinden de kaynaklanmaktadır. AK Parti MGH içinde yaşanan dönüşümün ve bu dönüşümün taşıyıcısı olan yenilikçilerin ürünüdür. Yenilikçileri yeni bir kulvarda siyaset yapmaya iten en önemli nedenlerin başında 28 Şubat darbesi ve sonrasında yaşananlardan kaynaklanan öğrenme süreci gelmektedir. Yenilikçiler Türkiye’de laik devlete meydan okumanın, ciddi siyasal, ekonomik ve kişisel riskler içeren bir çıkılmaz sokak olduğu sonucuna varmışlardır.

Netice itibarıyla, Türkiye’de İslami hareketin kurumsallaşmaya dönük ilk siyasal partisini kuran Erbakan, sonraki süreçte görüşlerini Milli Görüş kimliği çerçevesinde ifade etmiştir. İslami hareketi temsil eden Milli Görüş, kapatılma-açılma döngüsü içinde kurduğu partilerle Türk siyasi hayatı içerisinde ana akım siyasi hareketlerden biri olmuştur. MNP-MSP-RP ile Türkiye’de İslami hareketi siyaset sahnesine taşıyan bu hareket, FP ile siyasi yolculuğunun en zorlu dönemini yaşamıştır. MGH'nin, geleneksel “itaat”, “emir-komuta” ve “cemaat” anlayışı, ilk kez “parti içi demokrasi” ve “taban siyaseti” gibi söylemlerle kendini gösteren “parti içi muhalefet” anlayışıyla yer değiştirmiştir. “Parti içi muhalefetin” adresi olan yenilikçiler, muhalif tavırlarını her geçen gün artırmış ve sonunda yol ayrımı yaşanmıştır.

RP döneminde başlayan siyaset yapma tarzındaki farklılaşma, FP döneminde ideolojik farklılaşmaya dönüşmüştür. İdeolojik farklılaşma ayrılığı da beraberinde getirmiştir. Bu ayrılık bir sürecin sonucudur. Bu süreçte yaşananlar yenilikçileri, gelenekçilerden farklılaştırmış ve aynı partide siyaset yapamayacak bir duruma getirmiştir. FP'nin kapatılmasıyla yenilikçiler gelenekçilerden koparak, farklı bir ideolojik kimlikle yollarına devam etmişlerdir. Yenilikçiler FP döneminde benimsenen söylem ve programı içselleştirerek kurdukları partiyle merkez sağa yerleşmiş ve “muhafazakâr demokrat” kimliği benimsemişlerdir. Gelenekçiler ise İslami söylemin siyasal karşılığı olan Milli Görüş kimliğine geri dönmüşlerdir.

AK Parti, FP sürecinde gelenekçi ekip karşısında yenilikçi ekip olarak belirginleşmiş ve FP kapatma kararından sonra yenilikçi harekete dönüşmüştür. Yenilikçi ekip FP kapatılma kararı sonrasında “Erdemliler Hareketi” tanımlamasıyla tüm Türkiye için yeni bir siyasi hareket olarak partileşme sürecine girmiştir.

Türkiye’de partiler fikirleriyle ve programlarıyla temsil edilmekten ziyade, liderleriyle temsil edilirler. Siyasi tarihimizde liderini yakalayamayan siyasi oluşumlar uzun vadede başarıyı yakalayamamış ve kalıcı olamamışlardır. Siyasi yaşama hakim olan “lider odaklı siyaset” tarzı nedeniyle parti içinde yükselen muhalif hareketler başarılı olamamışlardır. Milli Görüş partileri de Erbakan’ın düşünceleri ve karizmatik liderliği doğrultusunda örgütlenen partilerdir. Erbakan’ın siyasi yasaklı olduğu dönemlerde de “emanetçi” genel başkanlardan ziyade kurulan partiler Erbakan’ın partileridir. Erbakan 1970’lerde MNP kapandıktan sonra kurulan MSP döneminde kurucu üye olamasa bile, partinin genel başkanının kim olduğunun önemi yoktu, MSP Erbakan’ın partisiydi. 1980 sonrası Erbakan siyasi yasaklı olsa da RP kurulduğunda Erbakan’ın partisi olarak kurulmuştu. RP sonrasında hareketin “farklı” partisi olan FP döneminde, parti “emanetçi” genel başkan Recai Kutan’ın değil, Erbakan’ın partisidir. FP sonrasında gelenekçilerin yeni partisi olan SP’de Erbakan’ın yeni partisidir.

FP kapatma kararının ardından “üçüncü yol” olarak gündeme gelen gelenekçi ve yenilikçi ayrılığı yaşanmadan aynı çatı altında devam etme arayışları başarılı olmuş olsaydı da muhtemelen değişen bir şey olmayacaktı. Yenilikçi düşünce ve yenilikçi genel başkanlığında kurulacak olan parti de büyük ihtimalle Erbakan’ın partisi olacaktı, yenilikçilerin “yeni” söyleminin herhangi bir karşılığı olmayacaktı. Bununla birlikte yenilikçilerin yeni oluşumu her ne kadar “kolektif akıl” liderliğinde kurulsa da, AK Parti de Erdoğan’ın partisi olarak kurulmuştur. Henüz yeni kurulmuş bir parti olarak seçim çalışmalarını yaparken, Anadolu’da insanların büyük bir kısmı AK Parti’yi değil, “Tayyip’in partisi”ni desteklemişlerdir. Bu nedenle Erdoğan siyasi yasaklı olsa da parti kurma çalışmalarını açıktan yürütmüştür. Erdoğan’ın geldiği sosyo-politik arka planın, mağduriyetinin ve siyasal varoluşu için verdiği mücadelenin ya da kısaca onun hikâyesinin, aynı zamanda muhafazakâr toplum kesimlerinin de hikâyesini sembolize ediyor olması AK Parti’nin onun partisine dönüşmesine katkıda bulunmuştur.

Milli Görüş geleneğinin ayrışmasından sonra ortaya çıkan AK Parti, Milli Görüş’ün takipçisi ve temsilcisi olarak değerlendirilemez, MGH’nin şekil değiştirmiş devamı da değildir. İslamcı kategoride de sınıflandırılmaz. AK Parti’nin ilk kongresini henüz yapmadan tek başına iktidar olması, yenilikçi siyasetin toplumsal bir beklentinin sonucunda ortaya çıktığı ve toplumda karşılığının olduğunun göstermektedir. Bu doğrultuda AK Parti’yi kuran yenilikçileri “yeni” yapan siyasi kabuller, tüm Türkiye’yi kuşatmış ve “yeni Türkiye” yürüyüşünü de başlatmıştır.

Çalışmada ifade edilenler kapsamında İslami hareketin siyasi temsilcisi MGH içinde ortaya çıkan yenilikçi ve gelenekçi ayrışması bir sürecin sonucudur. Bu süreçte yaşananlar ayrışmayı meydana getirmiştir. Nihayetinde Türkiye’nin en köklü siyasi hareketlerinden biri olan MGH bölünmüştür. Bu bölünme sadece MGH için değil, Türkiye için de çok önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu bölünme basit bir parti içi “koltuk” çekişmesi değildir. Ya da hareket içinde toplumsal karşılığının olduğunu düşünen birkaç ismin siyasi hırsına indirgenemez. Sadece 28 Şubat

sürecinin etkisiyle pratik ve pragmatik bir yön değiştirme de değildir. Yaşanan bu bölünme bu durumlardan daha derin bir anlayış ve siyasal düşünce dönüşümüne karşılık gelen bir ayrışmadır.

Bu doğrultuda çalışma sonucunda belirlenmiş, çalışmanın temel problemine cevap olacak, MGH içinde yenilikçileri gelenekçilerden ayırıştıran ve ayrı bir siyasal oluşuma iten gerekçeleri şu şekilde ortaya koyabiliriz:

- MGH içinde yaşanan yenilikçi gelenekçi ayrışması zihinsel/ideolojik bir dönüşüme karşılık gelmektedir. Yenilikçiler MGH içinde yaşadıkları siyasi tecrübe sonucunda Türkiye’de kutuplaşmaya sebep olabilecek ve kendisinden uzak durulan değersel/ideolojik anlayışın terk edilmesi gerekliliğine inanmışlardır. Yenilikçi isimler, 90’lı yıllarda önce yerel yönetimlerde daha sonra merkezi yönetimde yaşamış oldukları yönetme tecrübesi ile 28 Şubat “post-modern” darbe sürecinin öğretmiş oldukları neticesinde, Türkiye’de siyaset yapabilmenin ve geniş toplumsal kesimlere ulaşabilmenin neler olduğunun anlamışlar ve bu doğrultuda gerçekten bir zihinsel/ideolojik değişim yaşamışlardır. Bu öğrenme süreci ve tecrübe neticesinde yenilikçiler İslami söylem ve Milli Görüş ideolojisinin sahip olduğu değer ve politikardan kopmuştur. Yenilikçiler ideolojik siyaset anlayışını terk ederek demokrasi, katılımcılık, serbest piyasa, sivil toplum, insan hakları, Batı ile işbirliği gibi değerleri temel alan kitlesel siyaset anlayışını benimsemişlerdir. İdeoloji odaklı siyasi anlayışının kutuplaşmaya neden olduğu ve İslami söylemin siyasal alanda belirleyici konumunun hem dine hem de dindarlara zarar verdiği düşüncesinin hakim olduğu bir siyasal tasavvura sahip çıkmıştır.

28 Şubat sürecinin MGH tabanına ve muhafazakâr kesimlere yönelik yaklaşımı bu kesimlerde İslamcı söylem ile kodlanmış siyaset dilinin ve politikalarının güncellenmesi beklentilerini artırmıştır. Toplumsal destekte ciddi oranda azalmanın yaşanması, parti kapatma kararları ve siyasi yasaklar yenilikçileri ideolojik ve siyasal bir değişime zorlamıştır. Ancak bu zorlama dışında özellikle yerel yönetimlerde yaşanan iktidar süreci, toplumla ve toplumun diğer kesimleriyle kurulan ilişki ve toplumsal desteğin genişletilmesi gibi temel etkenler kendiliğinden bir sorgulama sürecini de en baştan başlatmıştı. Bu iki durumun birleşmesiyle birlikte ideoloji odaklı siyasi anlayış, Milli Görüş politikaları ve İslamcı siyasal söylem terk edilmiştir. Burada şunu da belirtmekte fayda var, Erbakan liderliğinde RP bu değişim sürecinin emarelerini vermişti. Özellikle 1991 seçimleri sonrası merkeze yaklaşma ve tabanın genişletilmesi arzusuyla geleneksel Milli Görüş politikalarında yumuşama yaşanmıştı. Bu durum yenilikçilerin önünü açmış, siyasi dilde ortaya çıkan bu yumuşama bu isimleri cesaretlendirmiştir.

MGH içinde ortaya çıkan ayrışma 28 Şubat sürecinin öncesinde kendisini göstermektedir. Ancak yenilikçi gelenekçi ayrışması RP döneminde ortaya ilk çıktığında aralarındaki temel ayrım dünya görüşünden değil, çalışma tarzından kaynaklanıyordu. FP sürecinde yenilikçiler ideolojik bir kopuş yaşamışlardır. Yenilikçiler, özellikle 28 Şubat’ın Milli Görüş ideolojisine yönelik tutumu

nedeniyle ideolojik olarak farklılaşmışlardır. Yenilikçiler, sistemin İslami Söyleme karşı sert tavrı karşısında, İslami Söylem yerine “İslami Hassasiyete Sahip Demokratik Söylem”i ya da “İslami Hassasiyete Sahip Liberal Söylem”i benimsemişler ve MGH’yi bu doğrultuda dönüştürmek istemişlerdir. Yenilikçiler tüm Türkiye’nin partisi olabilmek için MGH tarafından temsil edilen kesimlerin yanında, yeni toplumsal kesimlerin de siyasi taleplerine duyarlı bir politika belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yenilikçiler temsiliyetin genişletilmesinin gerekliliğinden hareketle, Erbakan tarzı “Katı İdeolojik Parti” görünümünden “Kitle Partisi”ne ya da “İslami Cemaat” görünümünden “Siyasi Parti”ye geçişin gerçekleştirilmesi yönünde bir tutum içinde olmuşlardır.

- MGH içinde yaşanan yenilikçi gelenekçi ayrışması aynı zamanda tabanda yer alan muhafazakâr ve İslamcı kesimler ile MGH’ye destek veren sermaye çevrelerinde belirginleşen değişim talebine karşılık gelmektedir. Yenilikçilerin ayrışması muhafazakâr ve İslamcı kesimlerde ortaya çıkan sosyo-kültürel ve ekonomik dönüşümün sonucu olarak okunabilir. Yenilikçi siyaset İslamcı ve muhafazakâr toplumsal kesimlerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişim sürecinden bağımsız değildir. Pek çok dinamiğin etkisiyle 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan değişime paralel olarak değişen muhafazakâr ve İslamcı kesimler ile MGH içinde belirginleşen değişimi/dönüşümü temsil eden yenilikçiler birbirini beslemiştir. Karşılıklı bir etkileşim ve etkilenme süreci yaşanmıştır. Değişimin sözcülüğünü üstlenen yenilikçiler değişimin siyasi yönünü de tayin etmişlerdir.

Türkiye’de 1980 sonrası her alanda yaşanan değişim/dönüşüm sosyolojik bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Muhafazakâr toplumsal kesim ile dindar, mütedeyyin ve İslamcı toplumsal taban da bu değişimden kendine düşen payı almıştır. MGH’yi destekleyen taban ve örgüt bu değişime öncülük edecek kadro arayışı içine girmiştir. Bu değişimi iyi okuyan yenilikçiler, değişim arzulayan tabanın ve muhafazakâr iş çevrelerinin sözcüsü olmuştur. Değişim/dönüşüm arzusuna karşılık gelen yenilikçilerin, MGH içinde ayrışmasında bu durum önemli derecede etkili olmuştur.

Yenilikçileri ayrıştıran toplumsal değişimi iki farklı başlıkta değerlendirebiliriz. Birincisi muhafazakâr/İslamcı/dindar seçmenin yaşamış olduğu sosyo-kültürel değişimdir. İkincisi ise MGH’ni destekleyen iş çevrelerinin ekonomik kaygılarına dayanan değişim arzusudur. Aynı zamanda bu iki durum birbirinden bağımsız değildir.

1980’li yıllardan itibaren küresel ve yerel dinamiklerin etkisiyle Türkiye bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte yaşanan göçle birlikte MGH’nin toplumsal tabanını oluşturan “çevre” olarak tabir edilen kesimler, yani muhafazakâr ve İslamcı toplumsal kesimler kentlerde daha fazla görünür olmuştur. 1990 öncesi Özal’ın ANAP’ını destekleyen bu kesimler, Özal’ın uyguladığı politikalarla birlikte “merkezle” temas kurma olanağı elde etmişlerdir. Ancak merkezle yakın temas, 1990 sonrası RP’nin önce yerel yönetimlerde ardından merkezi yönetimde iktidara gelme sürecine bağlı olarak artmıştır. Merkezle ilişki içine muhafazakâr ve İslamcı çevre merkezi kendi değerleri

çerçevesinde dönüştürürken, kendileri de merkezin değerleri bağlamında bir değişim sürecinin içine girmişlerdir. Kentlileşen, “modernleşen” ve daha iyi eğitim alma imkânı elde eden İslamcı ve muhafazakar kesimler, ekonomik olarak da sisteme entegre olunca merkezin sahip olduğu imkanları ve yaşam standartlarını paylaşma olanağına sahip olmuşlardır. Yaşam biçimleri, estetik ve etik değerler değişim sürecine girmiş ve Batı medeniyetine dahil olma arzusu yeni bir yaşam tarzını beraberinde getirmiştir.

MGH'nin toplumsal tabanı ve muhafazakâr kesimlerin süreç içinde sahip olduğu yeni kazanımlar 28 Şubat süreciyle tehlikeye girmiştir. Bu kesimler MGH'nin ideolojik ve İslamcı söyleminin kendilerine zarar verdiğini ve siyasi temsil bağlamında bir dönüşüm yaşanması gerektiğini düşünmüşlerdir. Milli Görüş muhafazakâr çevrede başlayan değişime ayak uyduramamış, hatta bazı alanlarda bu değişime direnmek istemiştir. Bu değişim beklentisi, bu toplumsal kesimlerin içinden gelen ve aynı değişim sürecini süreç içinde yaşamış olan, MGH'nin yenilikçi siyaset tarzını benimseyenlerde karşılık bulmuştur.

1980'lerde Özal liderliğinde uygulanan neo-liberal ekonomik politikalar ve küreselleşme, yeni sermaye sınıfının yükselişinin önünü açmıştır. Bu yeni sermaye sınıfı Özal sonrası MGH'nin destekçisi olmuştur. Ancak, 28 Şubat sürecinde gerilime neden olan Milli Görüş ideolojisinin kendilerine zarar vermeye başladığını düşünmüşlerdir. Dışa açılmak isteyen yeni sermaye sınıfının da etkisiyle yenilikçiler Milli Görüş düşüncesinden uzaklaşmışlardır. Yenilikçiler kendilerini destekleyen yeni sermaye sınıfının taleplerini ve çıkarlarını karşılamakta zorlanan, hatta benimsediği ekonomik politikalar ve 28 Şubat süreci nedeniyle zarar verdiğini düşündükleri siyasi gelenekten kopmuşlardır. Yenilikçilerin o dönemde en önemli destekçileri MÜSİAD olarak örgütlenen yeni sermaye sınıfı olmuştur. Muhafazakâr ve İslamcı bir kimlikle ekonomik alanda faaliyet gösteren yeni sermaye sınıfının ekonomik kaygılarına dayanan sistemle uzlaşma ve küresel sisteme dahil olma arzuları yenilikçilerin siyasi tasavvurunda etkili olmuştur. Netice itibarıyla tabanda yer alan muhafazakâr ve İslamcı kesimler ile MGH'yi destekleyen sermaye çevrelerinde belirginleşen değişim talebi yenilikçileri gelenekçilerden ayırtmış, zihinsel/ideolojik dönüşümüne etki etmiş ve yenilikçileri içinden geldikleri gelenekten farklı bir siyasal oluşuma ikna olmalarında önemli bir katkı sunmuşlardır.

- Yenilikçileri gelenekçilerden ayırtıran ve ayrılığa neden olan bir başka önemli konu da MGH'nin lideri Necmettin Erbakan'ın “tek adam” tarzı yönetim anlayışına yönelik tartışmalardır. Özellikle FP sürecinde ortaya çıkan tartışmaların temelinde “itaat ve sadakat” kültürüyle yönetilen ve cemaatçi bir içeriğe sahip yönetim anlayışının değişmesi gerektiği konusu yer almaktaydı. Erbakan'ın soğuk savaş yıllarının politik alışkanlıklarından kalma gelenekçi karizmatik yapısı gelenekçiler ile yenilikçiler arasındaki ayrışmayı hızlandırmıştır. Yenilikçiler Erbakan'ın etkin olduğu bir siyasi oluşum içinde, yaşadıkları değişim/dönüşümün gereklerine uygun bir siyaset

yapamayacaklarını anlamışlardır. Erbakan'ın etkisinden kurtulmak ve yeni siyasetlerini uygulayabilmek amacıyla MGH'den ayrılmışlardır.

FP kuruluş sürecinde yenilikçiler genel başkanlık konusunda Erbakan'ı etkileme çabası içinde girmişlerdi. Yenilikçiler FP sürecinde “bir köye iki muhtar olmaz, uzaktan kumandayla parti yönetilmez”, “sorumlu yetkisizler ve sorumsuz yetkililer” eleştirileriyle Erbakan'ın liderliğini tartışmaya açmışlardır. Yenilikçilerin genel başkanlık ekseninde gelişen muhalif tavrı, “Tek Adam” ya da Erbakan karşıtlığına dönüşmüştür. Liderlik tartışmaları ekseninde açıkça muhalefet yürütmeye başlayan yenilikçiler, Erbakan'ı etkileme çabasındayken, bir süre sonra Erbakan'ı aşma noktasına gelmişlerdir. Erbakan siyasi hayatında ilk defa hareketinin bütünlüğünü sağlayamamıştır. Erbakan'ın “öğrencileri” olan yenilikçiler MGH'nin “efsanevi” liderinin misyonunu tamamladığını, artık “emekli” olması gerektiğini açıktan tartışmışlardır. Bu durumda Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasının etkisi çok fazladır. Yasaklı olmayan Erbakan'ın varlığında, yenilikçi muhalefetin olgunlaşması ve ayrılık noktasına gelmesi kolay olmazdı. Erbakan'ın liderlik anlayışı, düşünceleri ve siyaset yapmaz tarzı yenilikçileri ayırtmış ve bu durum değişim arzusunu hızlandırmıştır. Yenilikçileri hareketten ayrı bir siyasal oluşuma itmiştir.

- MGH içinde yenilikçi gelenekçi ayrışması sonrasında yenilikçileri farklı bir siyasi oluşuma iten gerekçelerden biri de Recep Tayyip Erdoğan faktörüdür. 2000'li yıllara doğru Türkiye'nin pek çok alanda sorun yaşaması, bu sorunlara çözüm üretecek siyasi liderlerin toplum nezdinde kredilerini tüketmeleri yeni bir lider arayışına sebep olmuştur. Ekonomik ve sosyal problemlerle karşı karşıya olan geniş toplumsal kesimlerin ve 28 Şubat sürecinin de etkisiyle zor durumda olan İslamcı ve muhafazakâr kesimlerin beklentilerine karşılık yeni bir lider adayını ön plana çıkaran Erdoğan, yenilikçileri farklı bir siyasi oluşumla yollarına devam edebilmeleri konusunda cesaretlendirmiştir. Toplumsal karşılığı olan bir lidere sahip olmayan yenilikçilerin hareketten ayrılabilmesi çok kolay olmazdı.

1975'de MSP'nin Beyoğlu İlçe Gençlik Kolları Başkanlığı'nı, 1976'da MSP İstanbul İl Gençlik Kolları Başkanlığı'nı, 1984'de RP Beyoğlu İlçe Başkanlığı'nı üstlenen, 1985'de İstanbul İl Başkanı ve RP MKYK üyesi olan Recep Tayyip Erdoğan, lise yıllarından itibaren MGH içinde siyasetin her kademesinde yer almış, geniş bir siyasi tecrübeye sahip olmuştur. 1994'te RP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan, yaptığı çalışmalar, teşkilat üzerindeki etkisi, hitabet yeteneği ve sahip olduğu liderlik karizmasıyla Erbakan'ın veliahtı olarak ön plana çıkmıştır. RP içinde kitleleşmenin öncüsü ve “yenilikçi” siyasetin taşıyıcısı olan Erdoğan, FP kuruluş sürecinde genel başkan olması beklenen isimdi. FP döneminde Genel Başkanı Recai Kutan'dan daha fazla ilgi görmesi, FP'lilerin gönlünde yatan liderin Erdoğan olduğunun somut göstergesiydi. Yenilikçilerin doğal lideri olan Erdoğan'ın hem MGH içinde hem de Türkiye'de yeni bir lider olarak ön plana çıkması yenilikçileri farklı bir oluşuma yönelten etkenlerden biri olmuştur.

- FP sürecinde yaşanan güncel politik tartışmalarda, gelenekçiler ile yenilikçiler arasında ortaya çıkan farklı politik tutumlar gerilimi artırmış ve aynı çatı altında birlikte devam edemeyecekleri ortaya çıkmıştır. Özellikle, Meclis'te 5+5 Anayasa değişikliği ve Af Yasası tartışmalarında yenilikçiler hem Erbakan hem de parti yönetiminin aksinde bir tavır sergilemişlerdir. Ayrıca 1999 seçimleri öncesinde yaşanan “Küskünler Hareketi” olayında yenilikçiler ile gelenekçiler ayrı bir siyasi tavır içinde olmuşlardır. FP’de yenilikçiler ile gelenekçiler iki farklı grup gibi hareket etmişler ve bu durum ayrılığı hızlandırmıştır.

FP içinde yenilikçi muhalefetin dozunu artıran ve yenilikçileri gelenekçilerden ayırıştıran bir başka olay da 1999 seçimlerinde yaşanan oy kaybı olmuştur. Yenilikçiler oy kaybını gelenekçilere bağlamışlar, partinin gelenekçiler tarafından belirlenen seçim stratejilerini eleştirmişlerdir. Gelenekçiler ise seçimlerde yaşanan oy kaybını yenilikçilere bağlamışlar ve yenilikçiler yüzünden “kimliksiz” bir parti durumuna düştüklerini söylemişlerdir. Seçim sonuçları ayrışmayı hızlandırmış ve FP Kongresi’nde MGH geleneğinde olmayan bir şekilde çok adaylı bir yarış yaşanmasının önünü açmıştır. Kongre’de safların iyice netleşmesi ve Kongre sonrasında yenilikçilerin parti yönetiminden tamamen uzaklaştırılması yenilikçileri gelenekçilerden tamamen ayırıştırmış, ancak “bölücü” konumuna düşmemek için, ayrılığa uygun bir zaman beklentisi içine girmişlerdir. Yenilikçiler için beklenen fırsat FP’nin kapatılma kararı olmuş ve yenilikçiler hareketi “böldüler” suçlamalarından kurtulmuşlardır. FP sürecinde yaşanan gerginlikler ve güncel politika farklılıkları yenilikçilerin gelenekçilerden ayrışmasında ve ayrı bir siyasal oluşum ile yollarına devam etmelerinde önemli bir etken olmuştur.

Sonuç olarak İslami hareketin siyasi temsilinde ortaya çıkan yenilikçi gelenekçi ayrışması ve sonrasında yaşanan ayrılık tek bir tarihsel kesitten ibaret değildir. Bir süreç sonucunda belirginleşmiştir. Bu süreçte gelişen dinamiklerin etkisi ile yenilikçiler, farklılaşmış ve bir değişim yaşamıştır. Yaşanan değişimin temelinde yatan gerekçe kendi mecrasında ilerleyen sosyolojik iktisadi ve siyasal sürecin bir sonucudur. Yenilikçiler tabanda ve muhafazakâr kesimlerde ortaya çıkan zihinsel, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimin siyasal alanda sözcülüğünü üstlenmişlerdir. Bu değişimin siyasal yönünü şekillendirmişlerdir.

Bu süreçte 28 Şubat “post-modern” darbesinin ve bu darbe etrafında yaşanan siyasal, iktisadi, sosyolojik ve kültürel mücadelelerin hiç şüphesiz etkisi vardır. 28 Şubat sürecinin İslami söylem ve Milli Görüş düşüncesi çerçevesinde politika yapmayı olanaksızlaştırması zihinsel/ideolojik/siyasal değişime etki etse de, 1980 sonrası değişen Türkiye ile birlikte İslamcı ve muhafazakâr toplumsal kesimlerin değişim yaşamaları ve özellikle muhafazakâr ekonomik çıkar gruplarının beklentileri yenilikçilerin zihinsel/ideolojik değişiminde çok daha etkili olmuştur. Yani bir başka ifadeyle MGH içinde yaşanan yenilikçi ve gelenekçi ayrışmasını ya da AK Parti’nin kuruluşunu 28 Şubat sürecinin etkisiyle açıklamak yeterli olmayacaktır. Yenilikçilerin ayrışmasının 1980’lerde başlayan

dönüşümle çok yakın bir ilişkisi vardır. Bu ayrışma muhafazakâr ve İslamcı kesimlerdeki değişimin bir yansımasıdır. 28 Şubat süreci bu değişimin hızını artırmış ve belirgin hale getirmiştir.

1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politikaların da etkisiyle İslamcı ve muhafazakâr kesimlerde yaşanan sosyo-ekonomik ve kültürel değişim, 1990’lı yıllardan itibaren yerel yönetimlerde ve merkezi yönetimde yaşanan yönetme tecrübesi ve bu dönemde değişik kesimlerle kurulan ilişkiler, 28 Şubat sürecinden çıkarılan dersler ve FP sürecinde yaşananlar yenilikçileri gelenekçilerden ayırtmıştır. Yenilikçiler 28 Şubat sürecinde Erbakan’ın siyasi yasaklı olmasıyla birlikte, Erbakan’ın etkisinden kurtularak, Erbakan’ın liderliğine itiraz ederek yaşadıkları değişim sürecini daha da hızlandırmışlardır. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan’ın toplumsal karşılığının olması yenilikçilerin ayrılmasına etki etmiştir. Yenilikçiler AK Parti’yi kurarak içinden geldikleri gelenekle bağı olmayan bir siyasi kimlikle yollarına devam etmişlerdir.

Yenilikçilerin kurduğu AK Parti kurulurken İslamcı olmadığını, İslami söylemle siyaset yapılmayacağını ve Milli Görüş düşüncesinden tamamen kopulduğunu ilan ederek yeni bir siyasi vizyonla Türkiye siyasi hayatında yerini almıştır. Gerilimden uzak, sistemle barışık, Milli Görüş’ün mesafeli olduğu kesimlerle ilişki kurma gayretinde olan, “muhafazakâr demokrat” bir kimlikle yola çıkmışlardır. Yola çıkarken ilan ettikleri sosyal ve iktisadi politikalar, kültür ve medeniyet tasavvurları, dini kamusal ve siyasal hayatta konumlandırma biçimleri, dış politik tercihler sebebiyle İslamcı ve Milli Görüşçü bir parti değildir. Küresel kapitalist sisteme entegre olma çabasında olan, liberal bir program belirleyen ve Batı ile işbirliğini savunan bir anlayışla hareket eden yenilikçiler İslamcı politikalarla tamamen zıt bir siyasi kimlik belirlemişlerdir.

AK Parti, Milli Görüş’ün takipçisi ve temsilcisi olarak değerlendirilemez, MGH’nin şekil değiştirmiş devamı da değildir. İslamcı kategoride de sınıflandırılmaz. AK Parti’nin ilk kongresini henüz yapmadan tek başına iktidar olması, “yenilikçi” siyasetin toplumsal bir beklentinin sonucunda ortaya çıktığı ve toplumda karşılığının olduğunun göstermektedir.

Çalışmanın temel varsayımı olan “İslami hareketin siyasi temsilinde ortaya çıkan yenilikçi gelenekçi ayrışması yenilikçilerin ideolojik/siyasal dönüşümüne dayanmaktadır.” tezi, çalışma neticesinde elde edilen bulgular ile doğrulanmıştır. Çalışmanın diğer varsayımları olan “Yenilikçi hareket basit bir parti içi iktidar çekişmesi değildir; İslamcı/muhafazakâr sosyolojinin sosyo-kültürel ve iktisadi değişiminin/dönüşümünün sonucudur.”, “Milli Görüşün lideri Necmettin Erbakan’ın RP sonrası yasaklı olması yenilikçi hareketin daha rahat hareket etmesini sağlamış, yenilikçilerin muhalefeti yasağın etkisiyle Erbakan’ı ve düşüncelerini aşan bir boyuta ulaşmıştır.”, “Recep Tayyip Erdoğan’ın toplumsal karşılığı yenilikçileri ayrılma konusunda cesaretlendirmiştir.” “FP sürecinde yaşananlar, politika ve siyasi dil farklılıkları ayrılığı hızlandırmıştır.”, “Ayrılık sonrası yenilikçilerin kurduğu AK Parti İslamcı bir parti olarak doğmamış ve MGH’nin de devamı niteliğinde kurulmamıştır.” tezleri de yine çalışmada doğrulanmıştır.

Çalışma sonucunda konuyla ilgili olanlar ve bu konuda çalışma yapacaklara, MGH içinde yaşanan ayrışmanın ve AK Parti'nin kuruluşunun İslamcılığın/İslamcı siyasetin bitişi ya da değişimi şeklinde okunmaması gerektiği tavsiyesinde bulunulabilir. Bu doğrultuda MGH içindeki ayrışmanın ve AK Parti'nin kuruluşunun İslamcılığın ufkunu, ilkelerini, temelini ve pratiklerini muhafazakârlığa döndürmesi olarak izah etmek de doğru değildir. Ortaya çıkan siyasal-sosyolojik sürecin bir sonucu olarak bir kısım İslamcıların/İslamcı siyaset yapanların değişimi söz konusudur. İslamcılık ve İslami söylem siyasette etkisini kaybetse de yerinde durmaktadır.

Çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle yenilikçilerin gelenekçilerden ayrışması belirlenirken konu AK Parti'nin kuruluş sürecini kapsayacak bir şekilde değerlendirilmiştir. Yenilikçilerin kurduğu AK Parti kurulduktan sonra etkisini kaybetmiş bir siyasi oluşum değildir, aksine 2002 yılında iktidar olduktan sonra kesintisiz bir şekilde günümüze kadar Türkiye'yi yönetmekte ve Türk siyasal yaşamına yön vermektedir. AK Parti'yi kuran yenilikçilerin ayrışma gerekçeleri, değişim ve dönüşümleri bu çalışmada AK Parti'nin kuruluş sürecine kadar olan bir süreci kapsamaktadır. AK Parti'nin kuruluşundan günümüze kadar ki süreçte çalışmada belirlenen gerekçelerin doğrultusunda belirlenen siyasi/ideolojik “yeni” siyasetin devam ettirilip ettirilmediğinin belirlenmesi, bu süreçte Milli Görüş politikalarını ve İslamcı siyaseti yeniden üreten politikalar olup olmadığının belirlenmesi literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu konuda çalışma yapacaklar için konunun bu yönüyle ele alınması önerilebilir.

Sonuç olarak, çalışma ekseninde cevabını aradığımız problem cümlemizde ayrışma ve sonrasında ortaya çıkan bölünmenin gerekçelerini ortaya koyarken en önemli tespitlerimizden biri, dünya görüşünde yani ideolojik duruşta ortaya çıkan ayrışma/farklılaşmadır. Bu ayrışma zihinsel/ideolojik bir değişime karşılık gelmektedir. Mesele sadece siyaset yapma tarzından kaynaklanan ya da parti yönetiminde olmak amacıyla siyasi hırslara sahip kişilerin parti içi muhalefetine karşılık gelen bir ayrışma değildir. Bu ideolojik kopuştan anlaşılması gereken Milli Görüş düşüncesinden ve dolayısıyla İslamcı siyaset tarzının benimsediği İslami söylemden kopuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ahmad, Feroz (2010), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- “AİHM’e Güvensizlik Davayı Geri Çektirdi” (3.12.2005), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/arsiv/2005/aramlik/03/p03.html> (13.09.2015).
- AK Parti Programı (2002), <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11543/926/200205071.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (18.06.2016).
- AK Parti Tüzüğü (2002), <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu> (18.06.2016).
- AK Parti Seçim Beyanamesi (2002), <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/AK%20PARTI%20SECIM%20BEYANNAMESI.pdf> (18.06.2016).
- AK Parti Kurum Kimliği Kılavuzu (2006), <http://www.ankaraakparti.com/sayfalar/sayfa/params/tip-sayfa/id-2/kurumsal-kimlik-klavuzu.html> (16.03.2016).
- AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu (2012), http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum_ (18.06.2016).
- “AK Parti Milli Görüş Partisi Değil, Milli Görüş Milli Görüşçüler De Kaldı” (9.8.2014), **Tv5 Haber**, http://www.tv5haber.com/38801_AKP-Milli-Gorus-partisi-degil,-Milli-Gorus-Milli-Gorusculer-de-kaldi.html (28.1.2016).
- Akça, İsmet (2013), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi”, Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Dü.), **Türk Siyasal Hayatı içinde**, (171-199), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Akçura, Yusuf (2012), “Üç Tarz-ı Siyaset”, Mümtazer Türköne (Dü.), **Milletler ve Milliyetçilikler içinde**, (231-245), Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Akdoğan, Yalçın (2000), **Hayatı ve Siyaseti Düşünmek; Türkiye’nin Siyasal Durumu ve Zor Zamanda Yaşamak**, Şehir Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003), **Muhafazakâr Demokrasi**, AK Parti Yayınları, Ankara.
- _____ (2004a), “AK Parti-Muhafazakarlık ve Demokrasi”, **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu içinde**, (227-245), AK Parti Yayınları, Ankara.

- _____ (2004b), “Adalet ve Kalkınma Partisi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (620-631), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004c), **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, M. Hakan Yavuz (Dü.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde**, (59-95), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Akel, Ali (1999), **Erbakan ve Generaller**, Şura Yayınları, İstanbul.
- Akgün, Birol (2006), “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve Ak Parti”, **Muhafazakâr Düşünce**, 3 (9-10), 23-37.
- Akın, Kenan (2000), **Olay Adam Erbakan: Milli Nizam’dan 28 Şubat’a**, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Akıncı, Abdulvahap (2013), “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15 (2), 39-58.
- Akkır, Ramazan (2006), **Türkiye’de Din ve Muhafazakârlık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkiraz, İsmail Hakkı (17.10.2012), “Erbakan ve AKP”, **Milli Gazete**, http://www.milligazete.com.tr/iste_erbakanlsqla_akp_arasindaki_farklar/265117 (12.05.2015).
- _____ (16.1.2015), “Postmodern darbenin mağduru: Refah Partisi kapatıldı”, **Milli Gazete**, http://www.milligazete.com.tr/postmodern_darbenin_magduru_refah_partisi_kapatildi/349240 (12.05.2015).
- Aköz, Emre (2007), “28 Şubat Darbesinin Tek ‘İyi’ Yanı”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde**, (195-197), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (1.3.2011), “Erbakan Kimleri Temsil Ediyordu?”, **Sabah Gazetesi**, http://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2011/03/01/erbakan_kimleri_temsil_ediyordu (12.05.2015).
- Akpınar, Nazlı ve Araman, Sinan (2011), “Din ve Kapitalizm Sarmalında Milli Görüş Hareketi”, **Praksis**, (26), 77-99.
- “Aksener, DYP'den İstifa Etti, Yenilikçiler'e Katıldı” (4.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/aksener-dypden-istifa-etti-yenilikcilere-katildi-39252330> (10.09.2015).
- Akşin, Sina (2006), **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Aktan, Gündüz (21.8.2002), “AKP Ve Lideri”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=47288> (24.6.2014).
- Aktaş, Ümit (2008), **İslami Hareket (Etik-Estetik-Politik)**, Çıra Yayınları, İstanbul.

- _____ (2013), “Erbakan Hoca, İslamcıları Şiddetten Uzak Tuttu”, Celal Tahir (Dü.), **31 Mart’tan 28 Şubat’a Karanlık Yıllar içinde**, (267-272), Çıra Yayınları, İstanbul.
- Aktaş, Cihan (2014), **Eksik Olan Artık Başka Bir Şey: İslamcılık**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Aktay, Yasin (2004), “İslamcılıktaki Muhafazakar Bakiye”, Ahmet Çiğdem (Dü.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık 5. Cilt içinde**, (346-360), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), “İkrar ile inkâr arasında AK Parti’nin kimliği”, **Anlayış Dergisi**, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=31&makaleid=4706> (12.06.2015).
- _____ (21.8.2006), “AK Parti ve Bir Sistem Hikayesi”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/ak-parti-ve-bir-sistem-hikayesi-859> (12.05.2016).
- _____ (2012), “İslamcılık Tartışmasını Nominalizmle Harcamayalım”, **İslamcılık Öldü Mü? İçinde**, (272-275), Ufuk Yayınları, İstanbul.
- Akyol, Taha (2007), **Tarihten Geleceğe**, Truva Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), “AKP Büyük Sermayenin Değil, Yükselen Anadolu Sermayesinin Temsilcisidir”, Ümit Kurt (Dü.), **AKP Yeni Merkez Sağ mı? içinde**, (13-32), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Albayrak, Sadık (1989), **Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı**, Araştırma Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **Türkiye’de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi**, İz Yayınları, İstanbul.
- Aliefendioğlu, Yılmaz (2001), “Laiklik ve Laik Devlet”, İbrahim Ö. Kaboğlu (Dü.), **Laiklik ve Demokrasi içinde**, (73-128), İmge Kitabevi, Ankara.
- Alkış, Erdal (2013), **İlk 45 Gün: AK Parti Yürüyüşü**, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Alperen, Abdullah (2013), “Türkiye’de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (9), 475-490.
- Altan, Mehmet (2012), **Cami Kışla Parantezinde Türkiye**, Hemen Kitap, İstanbul.
- Altun, Fahrettin, (2005), “İslamcılığın Muhafazakar Demokrasiyle İmtihanı”, **Anlayış Dergisi**, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=31&makaleid=4704> (12.06.2015).
- “Ampulün İçine Koydukları 3 Mum Türkiye’yi Aydınlatmaz” (18.8.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/ampulun-icine-koyduklari-3-mum-turkiyeyi-aydinlatmaz-10820> (11.09.2015).
- “Ampul Yolumuzu Aydınlatıyor” (11.8.2002), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/ampul-yolumuzu-aydinlatiyor-869417/> (13.09.2015).

- Anayasa Mahkemesi, 20/5/1971 tarih ve E. 1971/1 K. 1971/1 sayılı Karar (MNP Kapatma Kararı), **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, (9), 3-71.
- _____ 16/1/1998 tarih ve E. 1997/1 K. 1998/1 sayılı Karar (RP Kapatma Kararı), **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, (34/2), 762-1145.
- _____ 22/6/2001 tarih ve E. 1999/2 K. 2001/2 sayılı Karar (FP Kapatma Kararı), **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, (37/2), 922-1552.
- “Arınç: Liderliğe Talibim” (23.4.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/arinc-liderlige-talibim-39075363> (10.09.2015).
- Arpacı, Işıl (2016), **Müslümanlarda Siyasal Tasavvur**, Pınar Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), “İslamcılığın Küreselleşme İle İmtihanı”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (52), 161-174.
- Arslan, Ahmet (1996), “İslam, Adalet ve Refah Partisi Üzerine”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yaz (3), 4-12.
- Arslan, Ali (2007), “12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, **Akademik Bakış**, Ocak (11), 1-29.
- “Artık AB'den Yanayız” (27.3.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/artik-abden-yanayiz-39011620> (09.09.2015).
- “Asiltürk: Ayrılkçılar Partiyi Bombalıyor” (27.10.2000), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/asilturk-ayrilkcilar-partiyi-bombaliyor-39193163> (10.09.2015).
- Ataay, Faruk (2008), **Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri**, Deki Yayınevi, Ankara.
- Atikkan, Zeynep (21.4.1999), “Fazilet Neden Geriledi?”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/zeynep-atikkan-fazilet-neden-geriledi-39075086> (12.05.2006).
- Aydın, Erdoğan (2013), **İslamcılık ve Din Politikaları**, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Aymalı, Ömer (2013), “14 Yıl Önce Mecliste Yaşanan Başörtüsü Krizi”, <http://www.dunyabulteni.net/haber/278772/14-yil-once-mecliste-yasanan-basortusu-krizi> (10.10.2016).
- Aysal, Necdet (2012), “Atatürk Döneminde İç Politika”, Temuçin Faik Ertan (Dü.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde**, (161-187), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Azak, Umut (2013), “İslami Radyolar ve Türbanlı Spikerler”, Nilüfer Göle (Dü.), **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde**, (93-109), Metis Yayınları, İstanbul.

- Bahçeli, Tözün ve Noel, Sid (2013), “Adalet ve Kalkınma Partisi ve Kürt Meselesi”, Marlies Casier - Joost Jongerden (Dü.), Pınar Uygun, Batu Boran, Muhtesim Güvenç, Metin Çulhaoğlu (Çev.), **Türkiye’de Milliyetçilik ve Politika: Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu içinde**, (163-191), Vate Yayınevi, Ankara.
- Barış, İsmail (2014), “Muhafazakâr Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 11 (41-42), 237-255.
- Barlas, Mehmet (13.4.2000), “Fazilet’in Büyük Kongresi, ‘Çankaya’dan Daha Önemli!..”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetbarlas/faziletin-buyuk-kongresi-cankayadan-daha-onemli-48896> (18.076.2015).
- Bayramoğlu, Ali (2001), **Türkiye’de İslami Hareket; Sosyolojik Bir Bakış (1994-2000)**, Patika Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bekaroğlu, Mehmet (2007), “Onuncu Yılında 28 Şubat”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde**, (38-41), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Bekaroğlu, Edip Asaf (2015), “Post-Laik Türkiye: Ak Parti İktidarları ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi”, **İnsan ve Toplum**, 5 (9), 103-122.
- Berberoğlu, Enis (18.9.2002), “AKP'nin Oy Alacağı Partiler”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/enis-berberoglu/akpnin-oy-alacagi-partiler-645212/> (12.05.2015).
- Berkes, Niyazi (2011), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Besli, Hüseyin ve Özbay, Ömer (2014), **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Doğuşu**, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Bezci, Bünyamin ve Miş, Nebi (2012), “İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak”, **Bilgi**, (24), 1-17.
- BİA Haber Merkezi (27.4.2001), “Fazilet Doğuma Hazırlanıyor”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/1947-fazilet-doguma-hazirlaniyor> (12.11.2015).
- Bila, Fikret (15.7.2001), “Yenilikçiler ve normalleşme”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/yenilikcilervenormallesme/fikretbila/siyaset/yazardetayarsiv/15.07.2001/74017/default.htm> (12.05.2015).
- _____ (16.8.2001), “Gül'e Göre AK Parti”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/2001/08/16/yazar/bila.html> (12.05.2015).
- _____ (20.5.2003), “AKP ve Milli Görüş”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/akpvemilligorus/fikretbila/siyaset/yazardetayarsiv/20.05.2003/11290/default.htm> (12.05.2015).

- Bilici, Mücahit (2013), “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, Nilüfer Göle (Dü.), **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde**, (216-236), Metis Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, Yılmaz ve Akgün, Şener (2005), “Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9 (1), 1-33.
- Bockel, Alain (2001), “Laiklik ve Anayasa”, İbrahim Ö. Kaboğlu (Dü.), **Laiklik ve Demokrasi içinde**, (49-58), İmge Kitabevi, Ankara.
- Bora, Tanıl (2007), **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), “AKP: Yeni Merkez Sağ”, Ümit Kurt (Dü.), **AKP Yeni Merkez Sağ mı? içinde**, (123-130), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Bozarslan, Hamit (2004), **Türkiye’nin Modern Tarihi**, (Çev. Heval Bucak), Avesta Yayınları, İstanbul.
- Bölükbaşı, Mustafa (2012), “Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 1 (2), 166-187.
- Bulaç, Ali (1995), **İslam ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2004), “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (48-67), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Göçün ve Kentin Siyaseti (MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri)**, Çıra Yayınları, İstanbul.
- Bulut, Yücel (2004), “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (903-926), İletişim Yayınları, İstanbul.
- “Bülent Arınç da Yenilikçiler’in Saflarında” (9.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/bulent-arinc-da-yenilikcilerin-saflarinda-38248543> (10.09.2015).
- Cemal, Hasan (28.7.1999), “Fazilet’ten...”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/1999/07/28/yazar/cemal.html> (18.05.2015).
- Cemal, Mehmet (1991), **Muhterem Başkan Erbakan**, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Cevizoğlu, Hulki (2008), **Yakın Zamanlar Tarihi**, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- Cindoruk, Hüsamettin (2009), “AKP Dinci Bir Parti”, Ümit Kurt (Dü.), **AKP Yeni Merkez Sağ mı? içinde**, (33-66), Dipnot Yayınları, Ankara.

Coşkun, Mustafa Kemal (2014), “ Türkiye’de İslamcılık ve İslamcı Hareket”, **Praksis**, (35-36), 7-22.

Çağan, Kenan (2015), **Münevverden Entellektüele**, Tezkire Yayıncılık, İstanbul.

“Çağını Aydınlatanlar 1: Prof. Dr. Necmettin Erbakan” (22.6.2015), **Milli Gazete**, http://www.milligazete.com.tr/haber/Cagini_Aydinlatanlar_1_Prof_Dr_Necmettin_Erbakan/285600#.Vn_hmbPmLTIU (18.06.2016).

Çaha, Ömer ve Baykal, Ömer (2017), “Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (19/3), 788-806.

Çaha, Ömer (2001), **Dört Akım Dört Siyaset**, Zaman Kitap, İstanbul.

_____ (2004), “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, Yasin Aktay (Dü.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, 6. Cilt içinde, (476-492), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2006), “Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP”, **Muhafazakâr Düşünce**, 3 (9-10), 9-21.

_____ (2008a), **Bitmeyen Beraberlik; Modern Dünyada Din ve Devlet**, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2008b), **Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara.

_____ (2010), **Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum**, Savaş Yayınevi, Ankara.

Çakır, Ruşen (1994), **Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisi’ni Anlamak**, Metis Yayınları, İstanbul.

_____ (1998), “Fazilet’in İmajı, İmajın Fazileti”, **Birikim Dergisi**, (114), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5796/fazilet-in-imagi-imagin-fazileti#.WQskfmnyjcs>, (05.06.2015).

_____ (1999), “Seçimin Esas Mağlubu: FP”, **Birikim Dergisi**, (121), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3870/secimin-esas-maglubu-fp#.WQsld2nyjcs>, (05.06.2015).

_____ (2000), “Fazilet Kongresi: Demokrasi Virüsü FP’ye de Sızdı”, **Birikim Dergisi**, (134-135), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3956/fazilet-kongresi-demokrasi-virusu-fp-ye-de-sizdi#.WKsfCW-LTIU>, (05.06.2015).

_____ (10.3.2000), “Fazilet’te Yasaklı Yarışı”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/2000/03/10/siyaset/siy01.html> (10.10.2016).

- _____ (2004), “Milli Görüş Hareketi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (544-575), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Ayet ve Slogan: Türkiye’de İslami Oluşumlar**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Ruşen ve Çalmuk, Fehmi (2001), **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çandar, Cengiz (16.1.2001), “Postmodern Darbe Kendi Evlatlarını Yiyor”, **Yeni Şafak**, <http://yenisafak.com.tr/Arsiv/2001/Ocak/16/ccandar.html> (3. 11. 2016).
- Çaylak, Adem ve Ertugay, Fatih (2009), “Türkiye’de Modernleşen ‘Siyasi Sağ’ın Temel Dinamikleri Çerçevesinde AK Parti’nin (AKP) Eleştirel Analizi”, **Türkiye Günlüğü**, (96), 111-136.
- Çaylak, Adem (2016), “Türkiye’de Muhafazakar Müslümanlığın Dönüşümü ve Cukurambarlaşma”, **Birikim Dergisi**, (332), 81-91.
- Çelik, Hüseyin (23.3.2016) “Etnisite ve Din Üzerinden Siyaset Yapmak-2”, <http://huseyincelik.net/arsivler/3467> (23.3.2016).
- Çelik, Ömer (22.3.1999), “FP’nin Ne Dediğini Anlayan Var Mı?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/fpnin-ne-dedigini-anlayan-var-m%C4%B1-41013> (18.05.2015).
- _____ (24.4.1999), “Sonuç 2: FP: Hem Öyle Hem Böyle”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/sonuc-2-fp-hem-oyle-hem-boyle-41574> (18.05.2015).
- _____ (5.5.1999), “Fazilet Partisi’ne ‘Parti’ Denilmesi Soğuk Bir Şaka Mı Acaba?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/fazilet-partisine-parti-denilmesi-soguk-bir-aka-m%C4%B1-acaba-41741> (18.05.2015).
- _____ (9.3.2000), “FP İçin Yeni Bir Umut...”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/fp-icin-yeni-bir-umut...-47855> (18.05.2015).
- _____ (16.6.2001), “Yenilikçi Hareket Mi, Yenilikçi Kanat Mı?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/yenilikci-hareket-mi-yenilikci-kanat-m%C4%B1--52207> (18.05.2015).
- _____ (27.7.2001), “Saadet Partisi: Değişmedik...”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/saadet-partisi-degimedik-53476> (18.05.2015).
- _____ (15.8.2001), “‘Adalet’ ve ‘Kalkınma’ İçin ‘Yeni Siyaset’ (1)”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omercelik/adalet-ve-kalk%C4%B1nma-icin-yeni-siyaset-1-54077> (18.05.2015).

- Çınar, Menderes (2000), “Fazilet Kongresi: Milli Görüş Hareketi Kurumsallaşabilecek mi?”, **Birikim Dergisi**, (134-135), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3955/fazilet-kongresi-mill-i-gorus-hareketi-kurumsallasabilecekmi#.WQsjO2nyjcs> (05.06.2015).
- _____ (2013), “Türkiye’nin Mevcut Eski Rejimi ve Adalet ve Kalkınma Partisi”, Marlies Casier - Joost Jongerden (Dü.), Pınar Uygun, Batu Boran, Muhtesim Güvenç, Metin Çulhaoğlu (Çev.), **Türkiye’de Milliyetçilik ve Politika: Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu içinde**, (19-41), Vate Yayınevi, Ankara.
- _____ (2015), **Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye**, Birikim Kitapları, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet (2004), “İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (26-33), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **D’nin Halleri: Din, Darbe, Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), **Taşra Epiği; “Türk” İdeolojileri ve İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014); **Geleceği Eskitmek; AKP ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dağı, İhsan D. (2006), “The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy”, **Salt Lake City: Utah University Press**, 88-106.
- _____ (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi “, M. Hakan Yavuz (Dü.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde**, (121-140), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Darling, Linda T. (2011), “Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış”, (Çeviren: Hatice Uğur), Mustafa Armağan (Dü.), **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu içinde**, (151-164), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Davison, Roderic H. (2004), **Kısa Türkiye Tarihi**, (Çev. Durdu Mehmet Burak), Babil Yayıncılık, Ankara.
- Davutoğlu, Ahmet (23.4.1999), “Yakın Tarihimizin Ana Akımları Ve Seçim Sonuçları”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetdavutoglu/yak%C4%B1n-tarihimizin-ana-ak%C4%B1mlar%C4%B1-ve-secim-sonuclar%C4%B1-41555> (08.06.2015).
- Demirci, Kaan (2014), “Türkiye’de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi”, **Mülkiye Dergisi**, 38(1), 35-73.
- “Demokrasiye Bak” (14.5.2000), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/demokrasiye-bak-39154160> (10.09.2015).

- “Devlet Yönetiminde Referans İslam Değil, Akıl ve Bilimdir” (15.7.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/devlet-yonetiminde-referans-islam-degil-akil-ve-bilimdir-39028902> (09.09.2015).
- Doğan, Ali Ekber (2011), “1994’ten Bugüne Neoliberal İslamcı Belediyecilikte Süreklilik ve Değişimler”, **Praksis**, (26), 55-75.
- Doğanay, Ülkü (2007), “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62 (1), 65-88.
- Doster, Barış (2013), “Erbakan’ın Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”, Haydar Çakmak (Dü.), **Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları içinde**, (93-115), Doğu Kitabevi, İstanbul.
- “Dördüncü Parti De Kapatıldı” (23.6.2001), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/politika/4-parti-de-kapatildi-645560> (13.09.2015).
- Duman, Doğan (1996), **Çok Partili Dönemde Türkiye’de İslamcılık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Duran, Burhanettin (2004), “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (129-156), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Durgun, Sezgi (2013), “İdeolojik Çeşitlenmeler ve Toplumsal Hareketler”, Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Dü.), **Türk Siyasal Hayatı içinde**, (121-139), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Dursun, Çiler (2004), “Televizyon Haberlerinde Siyasal İslamcı Partinin Temsili: 1999 Seçimlerinde Fazilet Partisi”, **Selçuk İletişim**, 3 (3), 5-20.
- Dursun, Davut (1999), **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul.
- _____ (15.2.2000), “Fazilet Partisi’nde ‘Yenilikçiler’, ‘Gelenekçiler’, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/davutdursun/fazilet-partisinde-yenilikciler-gelenekciler-47085> (12.6.2016).
- _____ (12.7.2001), “Yol Ayrımındaki Milli Görüş Hareketi”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/davutdursun/yol-ayrimindaki-milli-gorus-hareketi-53149> (12.6.2016).
- _____ (14.8.2003), “AK Parti ve muhafazakâr demokrasi”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/arsiv/2003/agustos/14/ddursun.html> (12.6.2016).
- _____ (2005), **12 Eylül Darbesi**, İstanbul: Şehir Yayınları.
- “Efsane'nin Dönüşü!” (23.6.2001), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/politika/efsanenin-donusu-601126/> (06.09.2015).

“Emanetçi Mi, Değişim Mi?” (23.2.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/emanetci-mi-degisim-mi-39007428> (08.09.2015).

Emre, Akif (1.3.2016), “28 Şubat, sistem içi darbe”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/28-ubat-sistem-ici-darbe-2027145> (12.6.2016).

Eraslan, Sibel (2007), “28 Şubat 1997'nin Hedefindeki Kadın Kimliği”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde** (136-143), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Erbakan, Necmettin (2014), **Davam**, MGV Yayınları, Ankara.

_____ (2016), “Milli Görüş”, Üzeyir Türk (Dü.), **Milli Görüş İktidar Niçin ve Nasıl içinde**, (19-67), MGV Yayınları, Ankara.

“Erbakan'a Rest” (30.4.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/erbakana-rest-39016534> (09.09.2015).

“Erbakan'dan Yeni 'Ferahlık Dönemi'ne Start” (25.6.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/erbakandan-yeni-ferahlik-donemine-start-39250747> (10.09.2015).

“Erbakan'ın Kara Kutusu İlk Kez Konuştu” (14.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/erbakan-in-kara-kutusu-ilk-kez-konustu-38249981> (10.09.2015).

Erdem, Taha (3.3.2001), “Milli Görüş Ne Zaman Bitti?”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/tarhan-erdem/milli-gorus-ne-zaman-bitti-1041685/> (14.06.2015).

_____ (13.5.2003), “Erbakan AKP'yi Bölebilir Mi?”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.habervitrini.com/ekonomi/bor-zengini-turkiye-kazanc-fakiri-70134/> (14.06.2015).

“Erdemliler Hareketi” (21.5.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/erdemliler-hareketi-39244285> (10.09.2015).

“Erdemlilerin İsim Babası Gelenekçi Çıktı” (21.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/erdemliler-in-isim-babasi-gelenekci-cikti-5447> (11.09.2015).

Erdoğan, Recep Tayyip (2003), AK Parti I. Olağan Kongresi Recep Tayyip Erdoğan'ın Konuşması (12 Ekim 2003), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/964/200403930.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (18.06.2016).

_____ (2004), “Açılış Konuşması”, **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu içinde**, (7-17), AK Parti Yayınları, Ankara.

_____ (2006), **Ak Parti Kurum Kimliği Kılavuzu içinde**, <http://www.anakaraakparti.com/sayfalar/sayfa/params/tip-sayfa/id-2/kurumsal-kimlik-klavuzu.html> (16.03.2016).

_____ (2012), **Küresel Barış Vizyonu**, Medeniyetler İttifakı Yayınları, İstanbul.

- “Erdoğan da katıldı” (26.2.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-da-katildi-39007786> (08.09.2015).
- “Erdoğan Anlatıyor” (18.11.2002), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-anlatiyor-651686/> (13.09.2015).
- Erdoğan, Mustafa (2001), “Fazilet Partisi'ni Kapatma Kararı Işığında Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi Sorunu”, **Liberal Düşünce**, 6 (23), 36-40.
- _____ (2003), **Dersimiz Özgürlük**, Pınar Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), “28 Şubat Darbesi”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde** (17-28), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2011), **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara.
- Ergil, Doğu (2012), **Sivil Düşünce**, Granada Yayınları, İstanbul.
- Ergin, Mehmet (2015), **Asrın Lideri Erbakan**, Ravza Yayınları, İstanbul.
- Ergun, Atilla Fikri (2012), **21. Yüzyılda İslam ve İslamcılık**, Kibebe Yayınları, İstanbul.
- Erler, Özgün (2007), “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve ‘Muhafazakâr Demokrat’ Kimliği”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (10), 126-132.
- Ermağan, İsmail (2012), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomik Bir Aktör Olarak Müsiad’ın Avrupa Birliği Davranışı”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14 (2), 179-202.
- Ertürk, Ahmet (24.8.2014), “Türkiye’de İslami Hareketin Gelişim Süreci”, <http://www.islamdusuncesi.net/turkiyede-islami-hareketin-gelisim-sureci-52h.htm>, (21.11.2015).
- Eser, H. Bahadır (2013), “Türk Siyasal Kültürü İçinde Dinin Rolü Üzerine Bir Açıklama Çabası: Milli Görüş Hareketi ve Milli Nizam Partisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18 (3), 201-224.
- Fazilet Partisi Programı (1998), http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/4%20FP/fp_1998_kalkinma_programi.pdf (18.06.2016).
- Fazilet Partisi Seçim Beyannamesi (1999), http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/4%20FP/fp_1999_secim_beyannamesi.pdf (18.06.2016).
- “Fazilet’e Grup” (24.2.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilet-e-grup-39007562> (08.09.2015).
- “Fazilet’in Amblemi ‘Hilal ve Kalp’” (4.4.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/faziletin-amblemi-hilal-ve-kalp-39012734> (08.09.2015).
- “Fazilet’e Çifte Yönetim Modeli” (18.2.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilete-cifte-yonetim-modeli-39006768> (08.09.2015).

- “Fazilet'in Adı Yeni Refah Oluyor” (21.2.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/faziletin-adi-yeni-refah-oluyor-39007125> (08.09.2015).
- “Fazilet Partisi; Adil Düzen Teorisini Tamamen Terk Etti” (1.3.1998), **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/1998/03/01/ekonomi/eko01.html> (28.1.2016).
- “Fazilet Huzurda...” (5.3.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilet-huzurda-39008656> (08.09.2015).
- “Fazilet, ANAP'ı Yakaladı” (6.3.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilet-anapi-yakaladi-39008766> (09.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nin Başına Kutan Geliyor” (16.3.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpnin-basina-kutan-geliyor-39010093> (09.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nde Alptekin Gidiyor, Yerine Kutan Geliyor” (5.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpde-alptekin-gidiyor-yerine-kutan-geliyor-39017308> (09.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nde Gençler Neden Kazandı?” (16.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpde-gencler-neden-kazandi-39019087> (09.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nde Kadın Muhtırası” (17.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fp-de-kadin-muhtirasi-39019251> (09.09.2015).
- “Fazilet'in Ata'ya Sözü: Laik Hukuk Devleti” (21.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/faziletin-ataya-sozu-laik-hukuk-devleti-39019906> (09.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nden ‘Barış Turu’” (21.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpden-baris-turu-39019905> (09.09.2015).
- “Fazilet Partisi'ne Yeni İmaj” (3.9.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpye-yeni-imag-39036507> (09.09.2015).
- “Fazilet Meclis'i Açtıracak” (12.3.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilet-meclis-i-actiracak-39067378> (10.09.2015).
- “Fazilet Partisi, Türban Vampiri” (8.5.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fp-turban-vampiri-39078205> (10.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nde Deprem” (27.7.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fp-de-deprem-39093157> (10.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nde Hoca'ya Öfke” (29.7.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpde-hocaya-ofke-39093472> (10.09.2015).
- “Fazilet Partisi 2 Yaşında” (18.12.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fp-2-yasinda-39119694> (10.09.2015).

- “Fazilet Partisi'nde Demokrasi Yarışı” (10.2.2000), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/politika/fpde-demokrasi-yarisi-602398> (13.09.2015).
- “Fazilet'te Gergin Kongre” (14.5.2000), **NTV Televizyonu**, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/5360.asp> (12.11.2016).
- “Fazilet Partisi'nde Gelenekçiler Kıl Payı Kazandı” (15.5.2000), **NTV Televizyonu**, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/5360.asp> (12.11.2015).
- “Fazilet Partisi'ni Kapatmak Şimdi Daha Kolay” (12.12.2000), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilet-partisini-kapatmaksimdi-daha-kolay-39206086> (10.09.2015).
- “Fazilet Parti'li Şener: Partimizde İki Grup Var” (7.1.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpli-sener-partimizde-iki-grup-var-39213802> (10.09.2015).
- “Fazilet Partisi'nin Ömrü Kısa Sürdü” (22.6.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fpnin-omru-kisa-surdu-39250184> (10.09.2015).
- “Faziletli Olamadım” (9.12.2013), **Milli Gazete**, http://www.milligazete.com.tr/faziletli_olamadim/300696 (12.09.2015).
- “Fazilet'i AKP'nin Kurucuları Kapattırdı” (4.6.2015), **Milli Gazete**, http://www.milligazete.com.tr/fazilet_i_akp_nin_kuruculari_kapattirdi/364702 (12.09.2015).
- Fedayi, Cemal (2004), “AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, **Muhafazakâr Düşünce**, 1 (1), 149-163.
- Feyizoğlu, Turhan (2015), **Akıncılar ve AK-Gençlik'ten AKP'ye: Akıncı Gençlik Tarihi (1969-2001)**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Fırat, Mir Mehmet Dengir (2004), “Giriş”, **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu içinde**, (18-20), AK Parti Yayınları, Ankara.
- Fuller, Graham E. (2005), **Siyasal İslam'ın Geleceği**, (Çev. Mustafa Acar), Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Yeni Türkiye Cumhuriyeti; Yükselen Bölgesel Aktör**, (Çev. Mustafa Acar), Timaş Yayınları, İstanbul.
- “Gelenekçi Parti Perşembe'ye Kuruluyor” (14.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/gelenekci-parti-persembeye-kuruluyor-38250044> (10.09.2015).
- “Gelenekçiler Yenilikçiler'i Yadırgadı” (14.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/gelenekciler-yenilikciler-i-yadirgadi-38250062> (10.09.2015).
- Gencer, Mustafa (2008), “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **Turkish Studies**, 3 (2), 354-369.

- Genç, Ernur (2015), “Siyasal İslamcılığın Alternatif Medeniyet Söylemi Moderniteden Azade Midir?”, **Tarihin Peşinde Dergisi**, (13), 129-160.
- Georgeon, François (2006), **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Ziya (2014), **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Mustafa Özsarı (Düz), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, Orhan vd. (2002), “3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik Ve Değişim”, **Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, (4), 1-44.
- _____ (2015), **İslam ve Avrupa, 21 Yüzyıl Avrupası’nda İslam Algısı**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Göle, Nilüfer (2002), **Melez Desenler, İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, Nilüfer Göle (Dü.), **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde**, (19-40), Metis Yayınları, İstanbul.
- Groc, Gerard (2001), “Laiklik ve Demokrasi, Yeni Bir Orta Yol Mu?”, İbrahim Ö. Kaboğlu (Dü.), **Laiklik ve Demokrasi içinde**, (221-236), İmge Kitabevi, Ankara.
- Guda, Michelangelo (2008), “II. Meşrutiyet Dönemindeki İslamcılık Düşüncesi ve Buna Bir Örnek Teşkil Etmesi Açısından Said Halim Paşa”, **Civilacademy**, 6 (2), 109-117.
- “Gül: Bir Bölen Olmayacağım” (28.7.1999), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/politika/gul-bir-bolen-olmayacagim-589610> (13.09.2015).
- “Gül: Asiltürk Gölge Genel Başkan Gibi” (27.10.2000), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/gul-asilturk-golge-genel-baskan-gibi-39193154> (10.09.2015).
- “Gül: FP Bizim Evimiz” (6.11.2000), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/gul-fp-bizim-evimiz-39195711> (10.09.2015).
- Gülalp, Haldun (2014), **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Güleçyüz, Kâzım (27.2.2016), “15 Yıl Önce Yazılan Bir Yazı: Erdoğan’ın Seyir Defteri”, **Yeni Asya Gazetesi**, https://www.yeniasya.com.tr/kazim-gulecyuz/15-yil-once-yazilan-bir-yazi-erdogan-in-seyir-defteri_387242 (12.12.2017).
- Günel, Erdoğan (2009), **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Günay, Tuncer (2014), **Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam**, Andaç Yayınları, Ankara.

- Gürboğa, Nurşen (2013), “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Yaşam (1908-1923)”, Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Dü.), **Türk Siyasal Hayatı içinde**, (3-27), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Gürel, Tuğçe (2007), **Türk Siyasi Tarihinde ‘Muhafazakârlık’ Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hale, William (2010), “Hristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikleri ve Zıtlıkları “, M. Hakan Yavuz (Dü.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde**, (97-120), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2013), “Kemalizm’in Tarihi Kökenleri”, Ahmet T. Kuru-Alfred Stephan (Dü.), **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik içinde**, (31-57), (Çev. Hande Tatoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- “Hapisten Başbakanlığa” (12.3.2003), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/arsiv/2003/mart/12/gundem.html> (13.09.2015).
- Haynes, Jeffrey (2010), “Politics, identity and religious nationalism in Turkey: from Atatürk to the AKP”, **Australian Journal of International Affairs**, 64 (3), 312-327.
- “Hoca Sahaya İndi” (10.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/hoca-sahaya-indi-39018130> (09.09.2015).
- “Hocacıların ve Tayyipçilerin Çengel Harekatı” (24.6.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/hocacilarin-ve-tayyipcilerin-cengel-harekati-39250569> (10.09.2015).
- Hür, Ayşe (2.3.2014), “Erbakan, Milli Görüş, 28 Şubat”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/erbakan-milli-gorus-28-subat-1179069/> (12.06.2016).
- İlıcak, Nazlı (24.3.1999), “Fazilet Hukuk Kıskaçında”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/nazliilicak/fazilet-hukuk-kiskacinda-41042> (18.06.2016).
- _____ (11.5.1999), “Fazilet ve Laiklik”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/nazliilicak/fazilet-ve-laiklik-41836> (18.06.2016).
- _____ (2.3.2000), “Siyasette Fazilet Ve Ahlak”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/nazliilicak/siyasette-fazilet-ve-ahl%C3%A2k-47568> (18.06.2016).
- _____ (29.4.2000), “Cumhurbaşkanlığı Seçiminin Tahlili”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/nazliilicak/-cumhurbakanl%C4%B1g%C4%B1-seciminin-tahlili-49363> (18.06.2016).
- _____ (1.3.2001), “Kanlı Mı Kansız Mı?”, **Sabah Gazetesi**, http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ilicak/2011/03/01/kanli_mi_kansiz_mi? (18.06.2016).
- _____ (19.11.2002), “Gül, Başbakan”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/arsiv/2002/kasim/19/nilicak.htm> (18.06.2016).

- _____ (2009), “AKP’nin Görüşü Liberal Hür Teşebbüse İş Üretmesi”, Ümit Kurt (Dü.), **AKP Yeni Merkez Sağ mı? içinde**, (67-92), Dipnot Yayınları, Ankara.
- _____ (2013), **Demokrasiye İnce Ayar: 28 Şubat Arşivi**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Işık, Yüksel (1999), **Siyasal İslam’ın Arka Bahçesi**, Ütopya Yayınları, Ankara.
- İba, Şaban (2013), “AKP Nasıl İktidar Olmuştu?”, Fikret Başkaya (Dü.), **AKP “İlimli İslam”, Neoliberalizm içinde**, (80-108), Ütopya Yayınları, Ankara.
- “İlk Türbanlıya Meclis Yolu” (25.2.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/ilk-turbanliya-meclis-yolu-39064936> (10.09.2015).
- “İmzacılar Barajı Aştı” (4.3.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/imzacilar-baraji-asti-39066159> (10.09.2015).
- İnce, Devrim (2014), “28 Şubat Haberciliği: Bir Meşruyet Restorasyonu”, **İlef Dergisi**, Bahar (1), 57-87.
- “İstanbul Sevdası Başkanlığa Taşdı” (15.8.2014), **Sabah Gazetesi**, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/08/15/istanbul-sevdasi-baskanliga-tasidi> (11.09.2015).
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2012), **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük-İslamcılık-Muhafazakarlık**, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- “Kader Duruşması” (13.4.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kader-durusmasi-39014062> (09.09.2015).
- Kafadar, Cemal (2011), “Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”, Mustafa Armağan (Dü.), **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu içinde**, (98-150), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2009), **AKP ve Türk Sağı**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- _____ (5.11.2012), “AK Parti 10 Yılıının Özgün Anlamı”, **Sabah Gazetesi**, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/kahraman/2012/11/05/ak-parti-10-yilinin-ozgun-anlami> (18.06.2016).
- Kalaycıoğlu, Ersin (2009), “Türkiye’de Politik Rejimin Evrim ve Yasama Sistemi”, Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay (Dü.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde**, (391-413), Dora Yayınları, Bursa.
- Kalçık, Tuba (2007), **Televizyonda Siyasal Propaganda ve AKP**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, Yusuf (15.5.2000), “Fazilet’in Handikapları ve İmkanları”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/faziletin-handikaplar%C4%B1-ve-imkanlar%C4%B1-49932> (18.05.2015).

_____ (29.3.2016), “Erbakan: Dalgakıran ve Dalgakuran”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/erbakan-dalgak%C4%B1ran-ve-dalgakuran-2027135> (18.05.2015).

Kara, İsmail (1986), **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, Cilt: I, Risale Yayınları, İstanbul.

_____ (2004), “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (34-47), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2014a), **İslamcıların Siyasi Görüşleri I: Hilafet ve Meşrutiyet**, Dergah Yayınları, İstanbul.

_____ (2014b), **Cumhuriyet Türkiye’inde Bir Mesele Olarak İslam I**, Dergah Yayınları, İstanbul.

Kara İncioğlu, Nihal (2009), “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay (Dü.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde**, (303-318), Dora Yayınları, Bursa.

Karaalioglu, Mustafa (23.4.1999), “Vurgun Yemiş Fazilet’e Bir De Seçmen Niye Vurdu?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakaraalioglu/vurgun-yemi-fazilete-bir-de-secmen-niye-vurdu-41566> (18.04.2016).

_____ (27.7.1999), “Fazilet’te Ne Oluyor?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakaraalioglu/fazilette-ne-oluyor-43107> (18.04.2016).

_____ (5.8.1999), “Fazilet’te Ne Oluyor? –II”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakaraalioglu/fazilette-ne-oluyor-43241> (18.04.2016).

_____ (2001), **Hilal ve Ampul: Fazilet’ten Saadet ve AK Parti’ye Bir Hareketin Öyküsü**, Bakış Yayınları, İstanbul.

Karagöz, Kasım (2006), “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Parti Kapatma Davaları Refah Partisi Kararının Venedik Komisyonu Raporları Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, X (1-2), 311-348.

“Karar, Erbakan Hoca'yı Rahatlattı” (24.9.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/karar-erbakan-hocayi-rahatlatti-39039680> (09.09.2015).

Karatepe, Şükrü (2009); **Darbeler, Anayasa ve Modernleşme**, İz yayıncılık, İstanbul.

Karpat, Kemal H. (2005), **İslam’ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

_____ (2009), **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2011), **Türk Siyasi Tarihi; Siyasal Sistemin Evrimi**, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2012a), **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.

- _____ (2012b), **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kavakçı, Merve (2007), “Yemin Etmediğime Çok Pişmanım”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde**, (213-219), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Kaya, Rıdvan (2007), **Değişim Sürecinde AK Parti ve Müslümanlar**, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Kaygan, Harun (2010), “Milliyetçilik Tüketimi: Gündelik Nesnelerde Milliyetçilik”, Armağan Öztürk (Dü.), **Yeni Sol Yeni Sağ içinde**, (443-472), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- “Kazanan Fazilet Olacak” (14.4.2000), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/arsiv/2000/nisan/14/p3.html> (13.09.2015).
- Kentel, Ferhat (2004), “1990’ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller”, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (721-781), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kirdiş, Esen (2011), “The Role of Foreign Policy in Constructing the Party Identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP)”, **Turkish Studies**, 16 (2), 178–194.
- Koç, Taylan (2013), **Ana Hatlarıyla Türkiye’de Siyasal Hayat**, Karahan Kitabevi, Adana.
- Koçak, Kıvanç (2001), “Kasımpaşalı Haylaz: Merkez Sağda Yeni Umut”, **Birikim Dergisi**, (147), http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2540/kasimpasali-haylaz-merkez-sagda-yeni-umut#.WQsj_2nyjcs (05.06.2015).
- Koçal, Vedat (2012), “‘Çevre’den ‘Merkez’e Yönelim Bağlamında Türkiye’de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Siyasal İslamcılıktan Muhafazakâr Demokratiğe AK Parti Örneği”, **Bilgi**, (24), 81-111.
- Koltuk, Durmuş Ali (2009), **Türk Siyasi Tarihinde Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kongar, Emre (2006), **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- “Kongreye Kadar Recai Amca...” (15.5.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kongreye-kadar-recai-amca-39018903> (09.09.2015).
- Koyuncu, Büke (2013), **Ak Parti’nin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam Unsuru: Türkiye’de Ulusal Kimlik - Din İlişkisi Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köker, Levent (2005), **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kubilay, Çağla (2010), “Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamcı Söylemin ‘Alternatif Yurttaşlık Tasarımı’”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (2), 135-164.

- Kuru, Ahmet T. (2013), “Türkiye’de Askeri Vesayetın Yükseliş ve Düşüşü: İslamcılık, Kürtçülük ve Komünizm Korkuları”, Ahmet T. Kuru-Alfred Stephan (Dü.), **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik içinde**, (139-159), (Çev. Hande Tatoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kuru, Ahmet T. ve Stepan, Alfred (2013a), “Giriş”, Ahmet T. Kuru-Alfred Stephan (Dü.), **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik içinde**, (1-11), (Çev. Hande Tatoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013b), “Bir ‘İdeal Tip’ ve Skala Olarak Laiklik: Türkiye, Fransa ve Senegal Karşılaştırılması”, Ahmet T. Kuru-Alfred Stephan (Dü.), **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik içinde**, (91-114), (Çev. Hande Tatoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kurtoğlu, Zerrin (2004), “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (201-116), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kutan, M. Recai (2016), “Açılış Konuşması”, Üzeyir Türk (Dü.), **Milli Görüş İktidar Niçin ve Nasıl içinde**, (15-17), MG V Yayınları, Ankara.
- “Kutan’ın Tek Rakibi Gül” (9.3.2000), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/politika/kutanin-tek-rakibi-gul-604968> (13.09.2015).
- “Kutan’dan FP’lilere ‘Türban Eylemine Katılmayın’ Talimatı” (4.11.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kutandan-fplilere-turban-eylemine-katilmayin-talimati-39046073> (09.09.2015).
- “Kutan: Yanlış ve Haksız Bir Karar” (22.6.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kutan-yanlis-ve-haksiz-bir-karar-39250177> (10.09.2015).
- “Kutan: Kapatma Bizi Büyüttü” (12.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kutan-kapatma-bizi-buyuttu-38249456> (10.09.2015).
- “Kutan: Yenilikçiler Yanlış Yolda” (22.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kutan-yenilikciler-yanlis-yolda-38252561> (11.09.2015).
- Küçükylmaz, Mücahit (2009), **Türkiye’de Siyasal Katılım: Tek Partiden AK Parti’ye siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- “Küskünlere Yeşil Işık” (5.3.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/kuskunlere-yesil-isik-39066317> (10.09.2015).
- Laçiner, Ömer (2004), “İslamcılık, Sosyalizm ve Sol”, Yasin Aktay (Dü.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (469-475), İletişim Yayınları, İstanbul.

- “Laiklik Tayyip’i de Bağlar” (27.8.2001), **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/2001/08/27/siyaset/asiy.html> (12.09.2015).
- Lewis, Bernard (2011), **İslam’ın Siyasal Söylemi**, (Çev. Ünsal Oskay), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- “Liderliğe Engel” (22.4.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/liderlige-engel-39015332> (09.09.2015).
- Mardin, Şerif (1996), “İslamcılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7. Cilt içinde**, (1936-1940), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003), **Din ve İdeoloji**, İletişim, İstanbul.
- _____ (2005), “Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnacılığı”, **Doğu Batı, Dün Bugün Yarın İdeolojiler-4**, 8 (31), 29-52.
- “Marjinal ve Dinci Değiliz” (12.7.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/marjinal-ve-dinci-degiliz-38249377> (10.09.2015).
- Mecham, Quinn (2004), “From the ashes of virtue, a promise of light: the transformation of political Islam in Turkey”, **Third World Quarterly**, 25 (2), 339–358.
- _____ (2011), “Erbakan’ın Mirası”, Akif Emre (Dü.), **Necmettin Erbakan’ın Ardından içinde**, (73-75), DÜBAM Yayınları, İstanbul.
- “Meclis'te Başörtüsü Kavakçının Meselesi” (1.5.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/mecliste-basortusu-kavakcının-meselesi-39076321> (10.09.2015).
- “Menderes, Fazilet'te” (27.2.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/menderes-fazilette-39007903> (08.09.2015).
- Menderes, Aydın (2009), “Seçmen Merkez Sağ Partilerden Kaçıyor Ama Gittiği Partiler Onları Tekrar Alıp Merkez Sağa Götürüyor”, Ümit Kurt (Dü.), **AKP Yeni Merkez Sağ mı? içinde**, (93-122), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Mert, Nuray (1998), **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2004), “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (411-419), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitapları, İstanbul.
- “Milli Görüş Üç Parça” (23.6.2001), **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/milli-gorus-uc-parca/siyaset/haberdetayarsiv/23.06.2001/69938/default.htm> (12.09.2015).
- “Milli Görüş'ün En Zor Günleri”, (10.11.2002), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/politika/milli-gorusun-en-zor-gunleri-650810/> (13.09.2015).

“Milli Görüş’ü Terk Ettiler” (17.5.2003), **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/2003/05/17/siyaset/siy01.html> (12.09.2015).

“Milli Görüş’ten Muhafazakar Demokrasiye” (15.8.2003), **Sabah Gazetesi**, <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/08/15/p01.html> (11.09.2015).

Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük (1970), <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>, (18.06.2016).

Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi (1970), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201970%20Kurulu%C5%9F%20Beyannamesi.pdf (18.06.2016).

Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük (1973), <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199501762%20MSP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/199501762%20MSP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%200000-0036.pdf> (18.06.2016).

Milli Selamet Partisi Seçim Beyannamesi (1973), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/2%20MSP/1973_Secim_Beyannamesi_1.pdf (18.06.2016).

Milli Selamet Partisi Seçim Beyannamesi (1977), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/2%20MSP/1977_Secim_Beyannamesi.pdf (18.06.2016).

Nafi, Beşir M. (2012), **İslamcılık: Siyasal İslam ve Akımları**, (Çev: Burhanüddin Aldiayi), Yarıncı Yayınları, İstanbul.

Nebati, Nureddin (2014a), “Türkiye’de Muhafazakârlığın Ak Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi”, **Muhafazakâr Düşünce**, 11 (41-42), 209-235.

_____ (2014b), **Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul.

Okutan, M. Çağatay (2006), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr Demokrat mı, Hıristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8 (1), 307-324.

Opçin, Tuncay (2004), **Şubat Uzar Bin Yıl Olur: 28 Şubat’ta Karşı Psikolojik Harekat**, Selis Kitapları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2011a), “II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu”, Mustafa Armağan (Dü.), **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu içinde**, (283-289), Timaş Yayınları, İstanbul.

_____ (2011b), **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Ortaylı, İlber ve Küçükakaya, İsmail (2012), **Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, Ergun (2009), **Türkiye'nin Anayasa Krizi**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), **Oteriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010), **Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı**, (Çev. Ergun Özbudun-Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul.
- Özcan, Zafer (2010), **Arz Ederim: 28 Şubat 1997/12 Eylül 2010 Basın Sendromu**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Özdalga, Elisabeth (2006), **İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, (Çev. Gamze Türkoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Hakan (2015), "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20 (2), 165-193.
- Özgürel, Avni (2013), "Yazıcıoğlu, Bülent Ecevit'in Öldürüldüğü Kanaatindeydi", Celal Tahir (Dü.), **31 Mart'tan 28 Şubat'a Karanlık Yıllar içinde**, (21-31), Çıra Yayınları, İstanbul.
- Özşahin, Lütfü (2012), **Siyasal Bir Fenomen Olarak Recep Tayyip Erdoğan**, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, Armağan (2010), "Kapitalizm Dini ve İslam Dini", Armağan Öztürk (Dü.), **Yeni Sol Yeni Sağ içinde**, (267-298), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Öztürk, Saygı (2013), **Belgelerle 28 Şubat: Dünden Bugüne**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Pamuk, Muhammed (2001), **Yasaklı Umut: Recep Tayyip Erdoğan**, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Peköz, Mustafa (2009), **İslami Cumhuriyeti Doğru: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Dünü, Bugünü ve Yarını**, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Poyraz, Fahrettin (2006), **Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2010), "Milli Nizam Partisinden AK Parti'ye", Turgay Uzun (Dü.), **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler içinde**, (311-338), Orion Kitabevi, Ankara.
- Rakamlarla 28 Şubat Raporu (2014), http://www.egitimbirsen.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/28_subat_rapor_web.pdf, (10.02.2016).
- Refah Partisi Tüzük ve Program (1985), http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/3_rp/rp_1985_program_ve_tuzuk.pdf (18.06.2016).

Refah Partisi Seçim Beyannamesi (1991), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3_rp/rp_1991_secim_beyannamesi.pdf (18.06.2016).

Refah Partisi 4. Büyük Kongre (1993), Genel Başkan Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Açılış Konuşması, http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3_rp/RP%201993%20A.%20B%20C3%BCy%20C3%BCK%20Kongre%20A%20C3%A7%20C4%B1%20C5%9F%20Konu%20C5%9Fmas%20C4%B1-Prof.%20Dr.%20Necmettin%20Erbakan.pdf (16.9.2016).

Refah Partisi Seçim Beyannamesi (1995), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3_rp/rp_1995_secim_beyannamesi.pdf (18.06.2016).

Refah Partisi Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi (1996), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3_rp/RP%201996%20Anayasa%20De%20C4%9Fi%20C5%9Fikli%20C4%9Fi%20Uzla%20C5%9Fma%20Teklifi.pdf (18.06.2016).

“Refah’ın Yerine Fazilet” (18.12.1997), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/refah-in-yerine-fazilet-39279198> (08.09.2015).

“Refah ve Fazilet Sistemin Karşısında Değil” (9.5.1999), (Yalçın Çetinkaya, Ruşen Çakır Röportajı), **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/hayat/refah-ve-fazilet-sistemin-karsisinda-degil-584908> (13.09.2015).

Roy, Olivier (2003), **Küreselleşen İslam**, (Çev. Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul.

Saadet Partisi Programı (2002), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/5%20SP/sp_2001_program.pdf (18.06.2016).

Saadet Partisi Seçim Beyannamesi (2002), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/5%20SP/sp_2002_secim_beyannamesi.pdf (18.06.2016).

“Sağda Solda Arayış” (28.5.2001), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/politika/sagda-solda-arayis-598863/> (13.09.2015).

Safi, İsmail (2007), **Türkiye’de Muhafazakar Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yayınevi, Ankara.

Said Halim Paşa (2015), **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, M. Ertuğrul Düzdağ (Düz.), İz Yayıncılık, İstanbul.

Saraçoğlu, Cenk (2011), “İslami-Muhafazakâr Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası”, **Praksis**, (26), 31-54.

Sarıbay, Ali Yaşar (1985), **Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul.

_____ (2004), **Global Toplumda Dine ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul.

_____ (2012), **Demokrasinin Sosyolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Sarıkaya, Muharrem (29.11.2000), “İktidardan FP'yi Kurtarma Planı”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/muharrem-sarikaya-iktidardan-fpyi-kurtarma-planı-39202306> (12.05.2016).
- Sazak, Derya (6.7.2001), “Tayyip Göreve Hazır”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/2001/07/06/yazar/sazak.html> (12.05.2016).
- _____ (2003), “İki Kara Mizah”, Zafer Özcan (Dü.), **Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk içinde**, (188-192), Da Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (12.5.2003), “Erbakan, AKP, Saadet”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/erbakanakpsaadet/deryasazak/siyaset/yazardetayarsiv/12.05.2003/10635/default.htm> (12.05.2016).
- Selim, Yavuz (2012), **Yol Ayrımı: Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası**, Hiler Yayınları, İstanbul.
- Serter, Nur (2010), **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, Derin Yayınları, İstanbul.
- “SP'de Işıklar Erken Söndü” (4.11.2002), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=55393> (13.09.2015).
- Sunay, Cengiz (2008), “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Gizli Kronolojisi-1”, **Yerel Siyaset**, (28), 52-59.
- _____ (2010), “Demokrat Parti”, Turgay Uzun (Dü.), **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler içinde**, (163-204), Orion Kitabevi, Ankara.
- Şaylan, Gencay (1992), **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, Verso Yayıncılık, Ankara.
- Şentürk, Hulusi (2011), **İslamcılık: Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset**, Çıra Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, Sefa (2013), “Conservative Democracy as a Cosmetic Image in Turkish Politics: The Semiology of AKP's Political Identity”, **Turkish Studies**, 14 (3), 429-446.
- Tarhan, Nevzat (2007), “Öğretici Darbeler”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde**, (176-180), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Tarhan, Ahmet Bora (2004), **Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi Çerçevesinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taslaman, Caner (2011), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam**, İstanbul Yayınevi, İstanbul.
- Taşar, Mustafa (1997), **Refah Partisi Gerçeği**, Irmak Matbaa, Ankara.
- Taşgetiren, Ahmet (20.11.1997), “Seni Seviyoruz, Savunan Adam!”, **Yeni Şafak Gazetesi**, http://www.takvim.com.tr/siyaset/2011/02/28/erbakani_en_ iyi_ anlatan_ yazi (18.05.2016).

- _____ (28.3.2016), “28 Şubat’ın Güncel Anlamı”, **Star Gazetesi**, <http://www.star.com.tr/yazar/28-subatin-guncel-anlami-yazi-1092157/> (18.05.2016).
- Taşkın, Yüksel (2013a), “Din, Devlet, Laiklik”, Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Dü.), **Türk Siyasal Hayatı içinde**, (141-168), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- _____ (2013b), **AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Tanilli, Server (2006), **Uygarlık Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul.
- “Tayyip’in Bitişi” (24.9.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/24-eylul-1998-persembe-38067880> (09.09.2015).
- “Tayyip Bombaları” (21.3.1999), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/tayyip-bombalari-39068981> (10.09.2015).
- “Tayyip Erdoğan: FP’nin Kapatılması Bizi Etkilemez” (22.6.2001), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/tayyip-erdogan-fpnin-kapatilmasi-bizi-etkilemez-39250218> (10.09.2015).
- TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyon Raporu (2012), <http://www.sde.org.tr/userfilesfileKomisyon%20Raporu.pdf> (18.02.2016).
- Teazis, Christos (2010), **İkincilerin Cumhuriyeti: Adalet ve Kalkınma Partisi**, Mızrak Yayınları, İstanbul.
- Tecimen, Habil (2007), **AKP’nin Çankaya’sı Kimin Cumhuriyeti?**, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan (2002), “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, 3. Cilt içinde**, (19-42), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Yusuf ve Okutan, M. Çağatay (2011), **Türk Siyasal Hayatı**, Orion Kitabevi, Ankara.
- Tekin, Üzeyir (2004), **AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara.
- Tepe, Sultan (2010), “İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları”, M. Hakan Yavuz (Dü.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde**, (141-182), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Tınç, Ferai (20.12.1998), “Fazilet ve Değişim”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/fazilet-ve-degisim-39054130> (16.05.2015).
- Tiftikçi, Osman (2014), **1960’lardan Günümüze Türkiye’de İslami Hareket (Resmi İslam, Cemaatler, Tevhidi Hareket)**, Ceylan Yayınları, İstanbul.
- Toker, Yalçın (1993), **Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti**, Toker Yayınları, İstanbul.

- Toprak, Binnaz (1996), “Milli Selamet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 8. Cilt içinde**, (2104-2110), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay (Dü.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde**, (445-458), Dora Yayınları, Bursa.
- Toruk, İbrahim (2011), “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (30), 483-514.
- “Tribün Gül’ün” (15.5.2000), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/tribun-gulun-39154353> (10.09.2015).
- Touraine, Alain (2010), **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tuğrul, Talip (2017), “Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri”, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, 10 (2), 617-657.
- Tuna, Salih (1.10.2014), “Siz Müslüman Değil Misiniz?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/salih-tuna/siz-musluman-degil-misiniz-56156> (6.10.2016).
- Tunaya, Tarık Z. (1998), **İslamcılık Cereyanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- Tuncel, Gökhan ve Gündoğmuş, Bekir (2012), “Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14 (3), 137-158.
- Tuncel, Gökhan ve Bakan, Selahaddin (2013), “Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet”, **Journal of Yasar University**, 8 (31), 5341-5370.
- Turan, İlter (2011), “Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (45), 1-21.
- Turgut, Mirza (2006), **Değişen Türkiye Değişemeyen Siyaset**, Etik Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mehmet (2002), “Anayasa Mahkemesi’nin Fazilet Partisi Kararı”, **Liberal Düşünce**, 7 (27), 31-42.
- Tuzcu, Pınar (2010), “Yeni Sağ, Muhafaza(kar)lık ve Göç”, Armağan Öztürk (Dü.), **Yeni Sol Yeni Sağ içinde**, (473-490), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Türe, Fatih (2005), “Muhafazakârlık, Yeni Sağ ve AKP”, **Eğitim Bilim Toplum**, 3 (12), 40-57.
- Türenc, Tufan (14.1.2001), “FP'nin EM-AR'ı”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/tufan-turenc-fpnin-em-ari-39216900> (14.05.2015).

- Türk, H. Bahadır (2014), **Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türk, Resul (2015a), **Türkiye’de Siyasal İslam’ın Partileşme Faaliyetleri: Milli Görüş Partileri Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2015b), “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Örgütlenme Faaliyetleri”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, 2 (3), 99-131.
- Türkmen, Hamza (2008a), **Türkiye’de İslamcılığın Kökleri**, Ekin Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008b), **Türkiye’de İslamcılık ve Özeleştir**, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Türküne, Mümtaz’er (2001), “İslamcılık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) Cilt:23 içinde**, (60-62), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- _____ (2011), **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), **Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), “İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık; Üçü De Batıcı, Modernleşmeci ve Terakkicidir”, Celal Tahir (Dü.), **31 Mart’tan 28 Şubat’a Karanlık Yıllar içinde**, (193-200), Çıra Yayınları, İstanbul.
- Uslubaş, Tolga (2013), **Geçmişten Günümüze Türkiye**, İconinn Yayınları, İstanbul.
- Uyanık, Mevlüt (2004), “Bir Sosyal ve Siyasal Kimlik Tartışması: Muhafazakar Demokrat Mı, Müslüman Demokrat Mı?”, **Muhafazakar Düşünce**, 1 (1), 165-177.
- Uzun, M. Mustafa (2013), **Erbakan Risaleleri I: Erbakan’ın Dilinden Milli Görüş**, Ravza Yayınları, İstanbul.
- Uzun, Turgay (2010), “Siyasi Partiler ve Türkiye”, Turgay Uzun (Dü.), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler içinde**, (7-13), Orion Kitabevi, Ankara.
- Ülsever, Cüneyt (24.3.1999), “Bir Fazilet Partisi Analizi”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/cuneyt-ulsever-bir-fazilet-partisi-analizi-39069671> (18.05.2015).
- _____ (10.10.1999), “Fazilet’te İpler Kopuyor”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/cuneyt-ulsever-fazilette-ipler-kopuyor-39188532> (18.05.2015).
- _____ (7.1.2001), “Fazilet’teki Bölünme, Esasında Tabandaki Bölünmedir”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/cuneyt-ulsever-faziletteki-bolunme-esasinda-tabandaki-bolunmedir-39214192> (18.05.2015).

- _____ (2013), “Türkiye Nereye Gidiyor? Siyasal İslam’ın Yakın Tarihteki Yükselişi”, **Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Analiz Türkiye)**, II (1), 20-35, <http://researchturkey.org/?p=2932&lang=tr> (15.11.2015).
- Vaner, Semih (2001), “Laiklik, Laikçilik ve Demokrasi; Türkiye’de Birkaç Örnekle Birlikte”, İbrahim Ö. Kaboğlu (Dü.), **Laiklik ve Demokrasi içinde**, (165-196), İmge Kitabevi, Ankara.
- Vergin, Nur (2000), **Din, Toplum ve Siyasal Sistem**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Yakın, Gaffar (2004), **Tek Yol AB Mi?**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara.
- Yalçın, Soner (2015), **Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltelen Bir Siyasal Liderin Portresi**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Yanardağ, Merdan (2007), **Bir ABD Projesi Olarak AKP: Yeni Muhafazakarlığa, Liberalizme ve Akıl Tutulmasına İtiraz**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Yaşar, Abdullah (2007), **Yeter Söz Milletin**, Popüler Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, M. Hakan (2005), **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2010), “Giriş: Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü”, M. Hakan Yavuz (Dü.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde**, (7-28), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yayla, Atilla (2001), “FP’nin Kapatılması ve Türkiye’nin Cari Sisteminin Çıkmazları”, **Liberal Düşünce**, 6 (23), 61-75.
- _____ (2011), **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, Serap (2009), **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- “Yeni Refah’ta Görüş Ayrılığı” (24.1.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/yeni-refahta-gorus-ayriligi-39003680> (08.09.2015).
- “Yeni Rota Fazilet” (29.1.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/yeni-rota-fazilet-39004302> (08.09.2015).
- “Yenilikçiler Yenilikçi Mi?” (23.6.2001), **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/yenilikciler-yenilikci-mi-/guncel/haberdetayarsiv/23.06.2001/248425/default.htm> (12.09.2015).
- Yetkin, Murat (28.2.2011), “Siyasi İslam’ın Hocası Göçtü”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/siyasi-islam-in-hocasi-goctu-1041387/> (18.06.2016).

Yıldırım, Ergün (1999), “28 Şubat Karşısında FP: Sağcılaşıma, Meşruiyet Arayışı”, **Birikim Dergisi**, (122), http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5805/28-subat-karsisinda-fp-sagcilasma-mesruiyet-arayisi#.WQtcy_nyjIU (12.06.2015).

_____ (2011), **Yeni Türkiye'nin Yeni Aktörleri: AK Parti ve Cemaat**, Hayat Yayın Grubu, İstanbul.

_____ (2012), “İslamcılığın Üç Hali”, **İslamcılık Öldü Mü? içinde**, (282-284), Ufuk Yayınları, İstanbul.

_____ (30.11.2014), “Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçi Muhafazakârlık”, **Yeni Şafak Gazetesi**, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ergunyildirim/muhafazakr-demokrasi-ve-milliyetci-muhafazakrlik-2006264> (06.11.2016).

Yıldırım, Ercan (2016), **Neoliberal İslamcılık: 1980-2015 İslamcılarının Dünya Sistemine Entegrasyonu**, Pınar Yayınları, İstanbul.

Yıldızoğlu, Ergin (2015), **AKP, Siyasal İslam ve Restorasyon**, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Yılmaz, Nuh (2004), “İslamcılık, AKP, Siyaset”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (604-619), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Murat (2004a), “‘Muhafazakâr Demokrat’ Bir Politikanın Temel Özellikleri Neler Olabilir?”, **Muhafazakar Düşünce**, 1 (1), 143-147.

_____ (2004b), “Darbeler ve İslamcılık”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık, 6. Cilt içinde**, (632-639), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2006), “Ak Parti: ‘Muhafazakâr Demokrasi’ İle Milliyetçi-Muhafazakârlık Arasında”, **Muhafazakar Düşünce**, 3 (9-10), 47-54.

_____ (2011), “Erbakan kimleri rahatsız etti?”, Akif Emre (Dü.), **Necmettin Erbakan'ın Ardından içinde**, (32-35), DÜBAM Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Şevki (2007), “10 Yılda Çok Şey Öğrendim”, **28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde**, (224-228), Birey Yayıncılık, İstanbul.

Yılmaz, S. Hakan (2007), “İdris Küçükömer'in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi”, **Selçuk İletişim**, 5 (1), 156-173.

Yorgancılar, Serkan (2012a), **Cumhuriyet İslamcılığının Seyri**, Otorite Yayınları, Ankara.

_____ (2012b), **Milli Görüş 1969-1980**, Pınar Yayınları, İstanbul.

Yüksel, Erkan (2004), “28 Şubat Sürecinde Milli Güvenlik Kurulu ve Medya Gündemi İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, (19), 69-82.

Zariç, Sami (2016), “Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş İle Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4 (38), 228-243.

“Zekâmı Ölçmeye Makine Dayanmaz” (2.1.2011), **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/politika/zekmi-olcmeye-makine-dayanmaz-1034839/> (06.09.2015).

Zengin, Hatice Sevgi (2009), “Muhafazakârlığın ‘Evrimi’: AKP’nin ‘Muhafazakâr Demokrat’ Tasavvuru”, **Türkiye Günlüğü**, (96), 97-110.

“Zulme Karşı Koyun” (7.6.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/zulme-karsi-koyun-39022595> (09.09.2015).

Zürcher, Erik Jan (2010), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan ve Linden, Heleen Van Der (2011), **‘Medeniyetler Çatışması’ Işığında, İslam, Türkiye ve Avrupa Birliği**, (Çev. Senem Polat), Kadim Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Yaşar KOL, 20.11.1984 tarihinde Trabzon İli Sürmene İlçesi'nde doğdu. 1995 yılında Trabzon Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel İlköğretim Okulu'nu; 1998 yılında Trabzon Kanuni Ortaokulu'nu; 2001 yılında Trabzon Affan Kitapçioğlu Lisesi'ni; 2007 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nü; 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını bitirdi. 2011 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı. 2009 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi - Gölpazarı Meslek Yüksekokulu'na Öğretim Görevlisi olarak atandı ve halen bu görevini sürdürmektedir.

KOL, evli olup İngilizce bilmektedir.

